ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

Харківського гуманітарного університету
«Народна українська академія»

Том XXXI

Харків
Видавництво НУА
2025

УДК 08
В90

Збірник наукових праць засновано 1995 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 7367 від 03.06.2003 р.

Друкується за рішенням Ученої ради Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».
Протокол № 10 від 28.04.2025.

Індексується в Міжнародних наукометричних базах:
Index Copernicus, European Reference Index for Humanities (ERIH) PLUS.

Редакційна колегія

Астахова К. В., д-р іст. наук, проф. (голов. редактор); *Астахова В. І.*, д-р іст. наук, проф.; *Батаєва К. В.*, д-р філос. наук, проф.; *Герасіна Л. М.*, д-р соціол. наук, проф.; *Дорошенко Г. О.*, д-р екон. наук, проф.; *Іванов Ю. Б.*, д-р екон. наук, проф.; *Коллін С.-О.*, канд. екон. наук, проф.; *Козлова О.,* д-р соціол. наук, проф.; *Колупаєва І. В.,* д-р екон. наук, проф.; *Компанієць В. В.*, д-р екон. наук, проф.; *Корабльова Н. С.*, д-р філос. наук, проф.; *Краснопольський В. Е.*, д-р пед. наук, проф.; *Лозовий В. О.*, д-р філос. наук, проф.; *Михайльова К. Г.*, д-р соціол. наук, проф.; *Міттельштедт Е.*, д-р екон. наук, проф.; *Ребрій О. В.*, д-р філол. наук, проф.; *Робак І. Ю.*, д-р іст. наук, проф.; *Тимошенкова Т. М.*, канд. філол. наук, проф.; *Томашевський Р.*, д-р іст. наук, проф.; *Хаустова В. Є.*, д-р екон. наук, проф.; *Чепак В. В.*, д-р соціол. наук, проф.; *Шевченко І. С.*, д-р філол. наук, *Яременко О. Л.*, д-р екон. наук, проф.

Україна, 61000, Харків, МСП, ул. Майка Йогансена, 27.
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
Тел. 714-92-62; 714-20-07

ISSN 1993-5560 © Народна українська академія, 2025

RESEARCH BULLETIN

of Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy"

Volume XXXI

Kharkiv
PUA Publishers
2025

Collection of Scientific Works was founded in 1995

State registration Certificate number is KB № 7367 of 03.06.2003

Published with the authorization of the Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy" Scientific Council Protocol № 10 of 28.04.2025.

IIndexed in the Index Copernicus, European Reference Index for Humanities (ERIH) PLUS.

Editorial Board

Astakhova K., Dr.Sc. (History) (editor in chief); *Astakhova V.*, Dr.Sc. (History); *Bataeva K.*, Dr.Sc. (Philosophy); *Herasina L.*, Dr.Sc. (Sociology*); Doroshenko G.*, Dr.Sc. (Economics), *Ivanov Yu.*, Dr.Sc. (Economics); *Collin S.-O.*, Ph.D. (Economics*); Kozlova O.,* Dr.Sc. (Sociology*); Kolupaieva I.*, Dr.Sc. (Economics); *Kompaniec V.*, Dr.Sc. (Economics); *Korablova N.*, Dr.Sc. (Philosophy*); Krasnopolskyi V.*, Dr.Sc. (Pedagogics); *Lozoviy V.*, Dr.Sc. (Philosophy); *Mykhaylyova K.*, Dr.Sc. (Sociology*); Mittelstaedt E.*, Dr.Sc. (Economics); *Rebrii O.*, Dr.Sc. (Philology); *Robak I.*, Dr.Sc. (History); *Tymoshenkova T.*, Ph.D. (Philology); *Tomaszewski R.*, Dr.Sc. (History); *Khaustova V.*, Dr.Sc. (Economics*); Chepak V.*, Dr.Sc. (Sociology); *Shechenko I.*, Dr.Sc. (Philology); *Yaremenko O.*, Dr.Sc. (Economics).

Ukraine, 61000, Kharkiv, 27 Maik Yohansen Str.
Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy"
Phone numbers: 714-92-62; 714-20-07

ISSN 1993-5560 © People's Ukrainian Academy, 2025

ПЕРЕДМОВА

Підготовка та видання цього XXXI тому Вчених записок Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» були надзвичайно складними, бо відбулася кардинальна зміна автури та відношення до науково-дослідної роботи тих, хто продовжував працювати з нашою учнівською молоддю.

Але більшість провідних науковців покинули Україну в перші місяці воєнних сутичок з рф і працюють тепер в європейських та інших закордонних вишах. Та частина, що залишилася в Харкові в умовах постійної стрілянини та невизначеної ситуації в світі в зв'язку з війною, не відчуває натхнення та потреби ділитися своїми напрацюваннями та науковими досягненнями (хоча вони, звичайно, мають місце) з колегами.

Більше того, ті хто підготував свої матеріали, представляє їх до зовнішніх видань, які зараховуються під час акредитації викладачів, на відміну від публікацій у виданнях внутрішнього формату. Такий підхід до публікаційної активності викладачів мабуть не дуже виправданий, бо науково-дослідна робота виконується не лише за ради великих наукових відкриттів, але й до власного зростання викладацької кваліфікації, готовності вести за собою студентську молодь. Але вплинути на рішення МОН України ми не спроможні тому намагалися працювати індивідуально з кожним викладачем, аспірантом і навіть студентом. Наслідки виявилися досить позитивні. Тому запланований на 2025 рік щорічник вийшов з друку своєчасно з багатьма цікавими інноваціями.

В ньому взяли участь майже 50 авторів, серед яких 9 докторів наук, професорів, 23 кандидати наук, доценти, 8 студентів та аспірантів, чиї роботи, як завжди, представлені під рубрикою «студентська трибуна».

У XXXI томі представлені доробки не лише співробітників ХГУ «НУА» та харківських ВЗО; цікаві дописи надіслали нам наші афільовані професори з Швеції, Польщі, Німеччини.

Структура цього тому зберігається такою, якою була протягом вже десятки років – це проблеми оновлення освітянського простору, аналіз сучасних соціальних функцій освіти та нових підходів до науково-методичної роботи, питання економічного розвитку країни і перш за все економічні та правові аспекти цієї проблеми, літературознавство та переклад, презентація нових наукових видань, що вийшли з друку в 2024/25 навчальному році, а також перша «проба пера» молодих науковців та ін.

Редакційна колегія замовляла підготовку декількох статей, які розкривали найбільш вдалий досвід, методи роботи в форматі он-лайн. Це були б вкрай важливі публікації, в яких автори повинні були розкрити свій позитивний досвід роботи на віддаленні. Студентів, які навчаються в НУА в режимі он-лайн у нас більше 10% власний позитивний досвід став би звичайно в народі для всіх – і тих хто вчиться і тих, хто вчить. Але публікації своєчасно підготовлені не були.

І все ж таки матеріал, який вийшов в XXXI томі, можна вважати цікавим, корисним, потрібним саме зараз, коли здійснюється процес оновлення глибокого реформування всієї національної системи освіти України, маленькою часткою якої виступає ХГУ «НУА».

Редакційна колегія

Трансформація соціальних функцій освіти й методів навчання: виклики, ризики і перспективи

УДК 930.2(477) https://doi.org/10.5281/zenodo.15426363

К. В. Астахова

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЧНІ НОТАТКИ

У статті подано аналіз процесів трансформації методологічних підходів і принципів вивчення історії України в сучасних умовах.

Автор пропонує деякий пул дослідників українських територій, обґрунтовує такий вибір, аналізує найбільш відомі їхні роботи й курси лекцій, що перекладені українською та доступні широкому колу читачів і користувачів соцмереж.

Серед провідних учасників пулу, з точки зору автора статті, видатний американський історик, громадський діяч, професор Тімоті Снайдер, українські дослідники, доктори історичних наук, професори Ярослав Грицак і Анатолій Русначенко.

Проаналізовано академічний навчальний курс «Сучасна історія України» професора Т. Снайдера, прочитаний ним у 2022 році студентам Єльського університету, монографії «Кровавая земля: Европа между, Гитлером и Сталиным», «Пусть к несвободе: Россия, Европа, Америка», «Размышления о XX столетии» (у співавторстві з Т. Джадтом), «Про тиранию. Двадцать уроков XX столетия», «Чёрная земля. Холокост как история и предостережения».

У статті розглянуто нові підходи, дослідницькі практики, що використовуються доктором історичних наук, професором Анатолієм Русначенком у п'ятитомному монографічному виданні «Нариси новітньої історії України». А також – роботи відомого українського публічного інтелектуала, доктора історичних наук, професора Ярослава Грицака «Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX ст.», «Подолати минуле: глобальна історія України» та світовий бестселер доктора історичних наук, професора Гарвардського університету С. Плохія «Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності».

Ключові слова: методологія вивчення, історія України, освіта, трансформації, нові підходи, контекстність, вихід з тіні, суб'єктивність.

Astakhova Kateryna. **Methodological Transformations of Studying the History of Ukraine: Historiographical Notes.**

The article represents the analysis of the processes of the transformation of

methodological approaches and principles of studying the history of Ukraine under modern conditions.

The author offers a group of researchers of the history of Ukrainian territories, grounds such a choice, analyzes their most important works and their lecture courses, that are translated into Ukrainian and are available to a wide circle of readers and social nets users.

Among the leading participants of this group, from the point of view of the author of this article, are the famous American Historian, public figure, professor Timothy Snider, Ukrainian researchers, doctors of sciences, professors Yaroslav Grishak and Anatoly Rusnachenko.

The academic course "The Modern History of Ukraine" by professor T.Snider is analyzed, this course was lectured by him for the students of Yale university in 2022, the monograph "Bloody Land: Europe between Gitler and Stalin", " The way to non-freedom: Russia, Europe, America", " Reflections about the 20 th c. (with the co -author T.Jadt) " About tyranny: the twenty lessons of the 20 th. c.", "The Black Land . Holocaust as the History and Prevention' are analyzed.

In the article new approaches, research practices, used by the doctor of History sciences A. Rusnachenko in his five volume monograh " The Sketches of Modern History of Ukraine" are considered.

As well as the works of the famous Ukrainian public intellectual, the doctor of History sciences, professor G.Grizak "The Sketch of the History of Ukraine", "The Formation of Modern Nation 19–20 th.c.", "To overcome the Past: the Global History of Ukraine" and the world best-seller by the doctor of History sciences, the professor of Harvard university S. Plohy "The History of Ukraine: from Scythian Wars to Independence".

Key words: study methodology, history of Ukraine, education, transformation, new approaches, contextuality, come out of the shadows, subjectivity.

Політичні події останніх років відчутно трансформували іконостас істориків, що займаються вивченням та популяризацією історії України. Йдеться саме про професійних вчених, не про аматорів, які на хвилі політичних катаклізмів та миттєвого сплеску інтересу до історії України, почали формувати «нові» погляди та підходи.

З точки зору методології, безумовно, трансформація історичної науки за часи незалежності країни відбулася кардинальна. Змінилися акценти, орієнтири, принципи вивчення.

Мова не тільки про зрозумілі ідеологічні перевтілення. З'явилося багато нових дослідницьких можливостей завдяки тотальній цифро-

візації науки, активному використанню штучного інтелекту, розширенню історіографічних обріїв за рахунок доступу до нових джерел інформації.

Розширення інструментарію, водночас зі змінами методологічних підходів, привели до появи нової проблематики досліджень, зростанню інтересу до локальної історії, історії побуту, культури, освіти тощо. Помітна однокольоровість та політизація підходів до вивчення історії України, при цьому, на жаль, не тільки не зменшилися, а, навпаки, зросли. Хоча, слід визначити, що палітру історичних досліджень це все-таки не звузило.

Початок повномасштабної агресії рф проти України помітно підштовхнув суспільну зацікавленість у розумінні історичних процесів і подій на українських землях.

Задовольняти ці інтереси почала нова генерація істориків. Не обов'язково молодих за віком. Скоріше, все ж таки, відомих та досвідчених. Але раніше вони не публікувалися такими масовими накладами, не збирали численні перегляди виступів в Інтернеті.

На зміну впливовим, авторитетним вітчизняним професорам С. Кульчицькому, І. Курасу, П. Толочко та ін., прийшли Я. Грицак, С. Плохій, А. Русначенко, О. Толочко.

Разом з ними привернув увагу до своїх досліджень і публічних виступів відомий фахівець з історії Центральної і Східної Європи та України, професор Єльського університету (США) Т. Снайдер, який займається переважно історією XX століття, конкретно – націоналізмом, тоталітаризмом, голокостом. Війна проти України помітно розширила коло його дослідницьких та викладацьких інтересів.

У 2022 році професор Т. Снайдер прочитав у Єльському університеті (вперше в США) окремий спеціальний курс з історії України для студентів, який охоплював практично весь період історії розвитку українських земель від періоду закріплення на територіях сучасних Центральної та Східної Європи давньослов'янських племен та виникнення ранньофеодальної держави Київська Русь до сучасних подій української історії.

Курс відразу викликав досить жвавий інтерес не тільки у академічної спільноти США. Вільне володіння професором Т. Снайдером

українською мовою скоротило шлях наукового доробку, конкретного курсу лекцій до споживача в Україні. В короткий проміжок часу відразу кілька Інтернет-платформ, сайтів, офіційних каналів переклали лекції «Становлення сучасної України» українською мовою і це суттєво розширило коло потенційних слухів, які отримали можливість прослухати курс легітимно на YouTube [1].

Весь курс, що складається з двадцяти трьох лекцій, досить швидко було опрацьовано фахівцями, викладачами системи освіти (перш за все, вищої) і він став вплітатися в навчальний процес, впливати на формування історичного мислення. Виходячи з доступної статистики можна побачити, що найбільший інтерес викликали окремі лекції: «Вступна»; «Народження нації»; «Географія і історія»; «Доєвропейська історія»; «Виникнення Київської держави»; «Світові імперії і Україна»; «Республіки і революції». Слід відмітити, що саме вони широко використовують порівняльний метод дослідження і контекстні підходи, що дозволяє дивитися на історію України, як на частину світової історії. Професор Т. Снайдер демонструє, практично на протязі всього курсу лекцій, процес формування української ідентичності, створення нації.

Особлива цінність згаданого курсу полягає в тому, що є реальна можливість використовувати при вивченні історії України порівняльні методи дослідження, співставляти підходи, традиційні для української історіографії, з сучасними зарубіжними.

Виникає досить цікава для будь-яких історичних шкіл колізія. Враховуючи знайомство між собою, спільні публікації, публічні виступи, громадські проекти вже згаданих інтелектуалів Я. Грицака, С. Плохія та Т. Снайдера, їхні коментарі позицій, висновків, поглядів один одного, виникає унікальна можливість не тільки формувати критичне мислення студентів, зацікавленої частини громадянського суспільства, а й отримувати уявлення про суб'єктно-об'єктні проблеми історичної науки, формувати власну точку зору, яка б базувалася на поглядах, позиціях та висновках істориків-професіоналів, а не «розмовляючих голів» та блогерів в соціальних мережах.

Інакше кажучи, є підстави для побудови поваги до професійної думки, професійних спільнот, якою, на жаль, українське суспільство похвастатися поки не готово.

Можна не погоджуватись з частиною аргументів та висновків професора Т. Снайдера, які він використовує в своїх публікаціях [2] та згаданому курсі лекцій «Становлення сучасної України», особливо стосовно історії Київської Русі, її економічної історії, векторів політичних зв'язків тощо.

Але, здається, є підстави, для сподівань на те, що саме Т. Снайдер виявився на початку 20-х років XXI століття впливовою постаттю у колі трансформаторів ставлення до сучасної історії України, якій помітно розширив (разом з іншими дослідниками) горизонти традиційних підходів та трактувань історії українських земель.

При всій відносності будь-яких спроб ранжування науковців, все ж є можливість визначити суттєвий особистий внесок цього фахівця у впровадження контекстного підходу до вивчення історії України, надання їй ознак «самостійного гравця», який поступово виходить із тіні історії Росії, перетворюється на помітну частину світової історії.

Ці підходи добре ілюструє низка монографій професора Т. Снайдера. Першою серед них, яку фахівці вважають світовим бестселером, є «Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталіним» [2]. Книга охоплює період від другої половини 30-х до початку 50-х років XX століття. Традиційний для автора контекстний підхід до аналізу історичних процесів в монографії простежується дуже відчутно. Всі процеси, що досліджуються, «накладаються» на події європейської історії тих часів. Тобто звична для української історіографії україноцентричність поєднується з порівняльними, предметно-хронологічними, ретроспективними методами дослідження історичних процесів.

«Криваві землі» витримали двадцять дев'ять видань та перекладені двадцятьма шістьма мовами світу, що не дивно, бо монографія вважається одним з перших ґрунтовних досліджень – співставлень двох тотальних режимів, сформованих на початку 30-х років XX століття та забезпечивших суттєвий вплив на розвиток Європи і світу. Зайвим буде нагадування про важкий слід в українській історії.

Стосовно впливу «Кривавих земель» на сучасну українську історіографічну традицію, слід зазначити наявність ґрунтовної бібліографії видання: двадцять п'ять архівів п'яти країн світу, понад

двадцять сторінок списку джерел та літератури, які використав автор у власному дослідженні. Звертає на себе увагу той факт, що професор Т. Снайдер широко звертається в книзі до робіт українських вчених-істориків: І. Кураса, М. Пінчука, Я. Пирога, Ф. Рудих, В. Солдатенка.

Трохи дивує відсутність посилань на публікації інших відомих вітчизняних істориків Я. Грицака, С. Плохія, П. Толочка, С. Кульчицького. Здається, що без модерних позицій професора Я. Грицака та класика вітчизняної історії України, колишнього директора інституту археології НАН України, професора П. Толочка уявити собі вивчення історичних процесів на сучасних українських територіях важко.

Є позиції, викладені професором Т. Снайдером в «Кривавих землях», які сприймаються не досить однозначно і доводять наявну різницю між північно-американською та українською історіографічними традиціями і школами. Це зрозуміло і цілком виправдано. Але, зважаючи на політичний вплив американського науковця на сучасні політичні процеси в України, є сенс знайомитись з його роботами, публічними виступами, пропозиціями, співставляючи їх з позиціями провідних представників вітчизняної історичної науки.

В даному випадку – С. Плохія [3], А. Русначенко [4]. Це саме ті підходи, які дозволяють формувати позитивне історичне мислення з одного боку, та максимально виважено підходити до використання об'ємного фактографічного матеріалу, аналітики професора Т. Снайдера.

Слід згадати ще одну монографію автора, без якої виважено сприймати його вплив на трансформацію сучасних методологічних підходів до вивчення історії України, неможливо. Йдеться про «Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка» [5], яку вважають однією із найважливіших саме для українського читача книг професора Т. Снайдера, бо вона присвячена сучасним подіям в країні, спробі надати історичний аналіз та трактування катаклізмів вже XXI століття.

Вказана монографія – своєрідне доповнення попередніх видань відомого історика, які вже побачили світ українською і не тільки доступні до ознайомлення, але й надають можливість сприймати позиції дослідника системно, в комплексі. Це, перш за все «Роздуми про XX століття» (у співавторстві з Т. Джадтом) [6], «Про тиранію. Двадцять уроків XX століття [7], «Чорна земля. Голокост як історія

і застереження» [8], «Українська історія, російська політика, європейське майбутнє» [9], які дозволяють поступово нарощувати навички критичного мислення, формування цілісного уявлення про історичні події новітнього періоду на сучасних українських територіях.

Аналізуючи найбільш впливові, політичні наукові видання з історії України, побудовані на нових методологічних і ідеологічних засадах, неможливо оминути монографічні дослідження доктора історичних наук, професора А. Русначенка, якому належать п'ятитомні «Нариси новітні історії України» [4].

Методологічна побудова матеріалу всього п'ятитомного видання – україноцентрична. Іноді використовується контекст історичних подій східної і центральної Європи.

У центрі дослідження – процеси розвитку українських територій та їхні стосунки із сусідніми державами.

Від самого початку знайомства з першою книгою (та й потім, на протязі вивчення матеріалу другого-п'ятого томів) привертає увагу намагання автора приділити багато місця розвитку культури, інститутів релігії, національним меншинам тощо. Для традиційних узагальнюючих монографій з історії України такі дослідницькі методи не завжди характерні.

Книга перша охоплює події від 1914 р. по 1923 р. І це теж не зовсім традиційна хронологія історії України. Як правило, викладаються події Першої світової війни та її впливу на розвиток українських територій. Потім – послідовно, боротьбі за владу 1917–1920 рр., приход до влади Рад тощо. У А. Русначенка інше обґрунтування хронології історії України. Не завжди можна погоджуватись із аргументацією, але розширення методологічних підходів до трактувань традиційного, приваблює.

Щодо характеристик першого-четвертого томів, то вони за структуруванням історичних подій, наближаються до традиційних: Центральна Рада, Гетьманат Павла Скоропадського, ЗУНР тощо. Але глибокий аналіз становища Криму у часи, що досліджуються, український рух на Кубані, проблема єврейства та єврейських погромів – все це помітно доповнює уявлення про розвиток українських територій у перші десятиліття XX століття.

Друга книга «Нарисів» теж побачила світ у 2017 р. та було видана за підтримки благодійників Володимира і Олени Кулиничів та частково – Фулбрайтовського товариства в Україні.

Книга охоплює період від початку 20-х років до Другої світової війни. Коло дослідницьких інтересів і в цій книзі виходить за межі хрестоматійного. Приділено значну увагу культурному піднесенню 1920-х – початку 1930-х років (освіта, наука, філософія, література та процеси навколо неї, театр, кінематограф, мистецькі об'єднання тощо).

Досить ретельно прописані й наслідки культурної політики 20-х років. Є, навіть, підрозділ про історію розвитку радіомовлення в Україні, що досить рідко зустрічається не тільки в узагальнюючих творах з історії, а й в спеціальних дослідженнях з історії культури.

Для цілісного сприйняття історичного періоду, якому присвячена друга книга, дуже корисним виявляється підрозділ «Західно-українські землі від революції до Другої світової війни». Порівняння процесів, які відбувалися у центральній, східній та південній Україні із подіями на Східній Галичині, на Волині, Холмщині, Підляшші, Поліссі та Закарпатті надають змогу краще уявляти ситуацію передвоєнних часів на тих територіях, які сьогодні входять у склад сучасної української держави.

Третя книга хронологічно охоплює події Другої світової (привертають увагу підрозділи, присвячені еміграції, колаборації, румунській та угорській окупації) та «класичного сталінізму» в Україні.

Четверта книга «Нарисів» – розвиток десталінізації та трансформація УРСР до часів перебудови. З числа цікавих надбань – аналіз економічних проблем, описання побуту та соціального становища населення. І знов-таки – якісне викладання процесів, що відбувалися в українській культурі 50–80-х років XX століття: культурна політика влади, творчі об'єднання та спілки, театральне життя, кіно і його прокат. Саме те, що досить часто залишається за лаштунками історичних досліджень, які охоплюють значні хронологічні періоди.

Завершальна п'ята книга «Нарисів новітньої історії України» видана у 2017 р. У центра уваги – події кінця 80-х – початку 90-х років XX ст. в Україні: перебудова, Гельсінська спілка, докладно – розвиток культури, НРУ, релігійне життя, проголошення незалежності України;

увага до зарубіжного українства; творення української держави (у т. ч. виборчі перегони), події АТО.

Хронологічно п'ятитомник відрізняється від узагальнюючих історичних видань такого типу. І він теж відноситься до нових історіографічних напрацювань, які впливають на трансформацію підходів до вивчення історії України.

Повністю виправданим виявляється високий інтерес до публікацій та публічних виступів ще однієї впливової особливості серед спільноти істориків України – доктора історичних наук, професора Я. Грицака. В першу чергу йдеться про дві монографії цього публічного інтелектуала: «Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX ст.» [9] та «Подолати минуле: глобальна історія України» [10].

Перше видання «Нарису» з'явилося у 1996 р. Для другого видання автор практично зробив нову версію, бо минуло майже двадцять років і відбулися кардинальні зміни не тільки в Україні, а й у світі в цілому.

Третє видання, як і перше, охоплює період вітчизняної історії від початку XIX століття і доводить аналіз до подій 1995 р. Але друге видання вже має вплив подій 2014 р. І це відчувається з тексту. Особливо в розділах, присвячених подіям другої половини XX століття (Розділи «Між двома тоталітаризмами» та «Україна 1945–1995: Нова політична нація»).

Слід підкреслити: автор «довіряє» текстам виключно першого та третього видань, на що він вказує у передмові до видання 2023 року, згадуючи, що без його дозволу 2000 року видавництво «Генеза» опублікувало нарис, навіть не виправивши помилок (перш за все, друкарських) першого видання.

Цікавою є передмова до видання 2023 року. Мова йде про згадування автора не тільки про зміни подій і обставин. Професор Я. Грицак наголошує на «змінності» його самого, тобто постійне «переписування» нарису пов'язано з зовнішніми змінами та зі змінами, які, як вчений, громадянин, людина, пережив автор.

Важливим моментом, який є в нарисах, можна вважати методологічно дуже цінний момент, пов'язаний з описанням формування стосунків українських територій наприкінці XVIII – початку XIX століття з Російською імперією і, водночас, з Австро-Угорською. Процеси

інкорпорації українських земель до складу цих імперій, як правило, описуються в літературі науковій чи навчальній, окремо. Враховуючи «російськоцентричність» викладання курсу історії України у попередні часи в цілому, та у Східній України особливо (через історико-географічні та політичні причини), зі шкільної програми багато хто «залишає собі» уявлення про розірваність подій, які відбувалися на сучасних українських територіях, які сьогодні входять до складу Української держави.

Подолати таку фрагментарність сприйняття вітчизняної історії допомагає сама монографія Я. Грицака і розділи, де постійно надається матеріал-порівняння західноукраїнських територій Наддніпрянської України зі Слобожанщиною, Лівобережжям, Правобережжям та Півднем.

Друга монографія автора – «Подолати минуле: глобальна історія України», має іншу історію написання і видання, іншу побудову тексту і іншу «акустику». Її архітектоніка, літературні прийоми характерні для професора Я. Грицака. Але «Подолати минуле» – яскравий приклад спроби поєднувати локальне і глобальне. Монографію є підстави сприймати як пошук шляхів виходу із криз сучасності.

Для професора Я. Грицака, здається, завжди притаманний обережний оптимізм, який допомагає розглядати історичні процеси контекстно, у сукупності, порівнюючи та співставляючи.

Структура книги, назви розділів – все це не нагадує традиційне академічне дослідження. Хоча воно, безумовно, таким є.

Методологічні напрацювання професора Я. Грицака побудовані на підґрунті західноукраїнської та східноєвропейської історичних традицій стосовно вивчення історії України. Автор ґрунтовно і широко використовує, «вплітає» в контекст власних досліджень історію релігії, культури. Особливу привабливість підходів професора викликає методика узагальнень, намагань формувати цілісні уявлення про процеси та події, своєрідного «малювання широкими мазками», без дрібниць. Енциклопедичність знань професора Я. Грицака дозволяє відстежувати глобальні явища, бачити несподівані співставлення, які відкривають принципово інші зв'язки історії України зі світовою історією.

Автори, роботи яких згадані, безумовно, вже вплинули на формування сучасних тенденцій вивчення історії України. Особливо це стосується публічних інтелектуалів, професорів Я. Грицака і Т. Снайдера, які через опанування медійного простору досить швидко тиражують власні підходи та позиції. Можна з чимось сперечатись, не погоджуватись. Але автори вже ввійшли у сучасну українську історіографію і впливають на метологічні підходи до вивчення історії України. Тішить той факт, що це історики-професіонали з визначеною громадянською позицією. У сукупності із вивченням фундаментальних робіт вітчизняних істориків-попередників (саме фахівців, не кон'юнктурників) дослідження авторів нового періоду, здається, дозволять поступово позбавлятися надмірної політизації історії України.

Список бібліографічних посилань

1. Снайдер, Т. Становлення сучасної України. [video] У: *YouTube*. Available at: https://www.youtube.com/playlist?list=PLe6NcH-LB5H2zezHOm0ii9LGd4gaEA38A [Accessed 29 June 2024].

2. Снайдер, Т. (2015). *Криваві землі: Європа між Гітлером: Сталіним.* Київ: Дуліби, 584 с.; (2024). *Про свободу*. Львів: Човен, 368 с.

3. Плохій, С. (2016). *Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності*. Харків: КСД, 496 с.

4. Русначенко, А. (2017). *Нариси новітньої історії України*. Київ: ФОП Філюк, у 5 кн.

5. Снайдер, Т. (2020). *Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка.* Львів: Човен, 392 с.

6. Джадт, Т., Снайдер, Т. (2019). *Роздуми про XX століття.* Львів: Човен, 384 с.

7. Снайдер, Т. (2020). *Про тиранію. Двадцять уроків двадцятого століття.* Львів: Човен, 52 с.

8. Снайдер, Т. (2017). *Чорна земля. Голокост як історія і застереження*. Київ.

9. Грицак, Я. (2022). *Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX ст*. Київ: Yakaboo Publishing, 656 с.

10. Грицак, Я. (2023). *Подолати минуле: глобальна історія України.* Київ: Портал, 416 с.

References

1. Snyder, T. Stanovlennya suchasnoyi Ukrayiny [Making of Modern Ukraine]. [video] In: *YouTube*. Available at: https://www.youtube.com/playlist?list=PLe6NcH-LB5H2zezHOm0ii9LGd4gaEA38A [Accessed 29 June 2024].

2. Snyder, T. (2015). *Kryvavi zemli: Yevropa mizh Hitlerom: Stalinym* [Bloodlands. Europe Between Hitler and Stalin]. Kyiv: Duliby, 584 p.; (2024). *Pro svobodu* [On Freedom]. Lviv: Choven, 368 p.

3. Plokhii, S. (2016). *Brama Yevropy. Istoriya Ukrayiny vid skifs'kykh voyen do nezalezhnosti* [The Gate of Europe. The History of Ukraine from the Scythian Wars to Independence]. Kharkiv: KSD, 496 p.

4. Rusnachenko, A. (2017). *Narysy novitn'oyi istoriyi Ukrayiny* [Essays on the Modern History of Ukraine]. Kyiv: FOP Filyuk, 5 volumes.

5. Snyder, T. (2020). *Shlyakh do nesvobody: Rosiya, Yevropa, Ameryka* [The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America]. Lviv: Choven, 392 p.

6. Judt, T., Snyder, T. (2019). *Rozdumy pro XX stolittya* [Thinking the Twentieth Century]. Lviv: Choven, 384 p.

7. Snyder, T. (2020). *Pro tyraniyu. Dvadtsyat' urokiv dvadtsyatoho stolittya* [On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century]. Lviv: Choven, 52 p.

8. Snyder, T. et all (2017). *Chorna zemlya. Holokost yak istoriya i zasterezhennya* [Black Earth: The Holocaust as History and Warning]. Kyiv.

9. Hrytsak, Y. (2022). *Narys istoriyi Ukrayiny. Formuvannya modernoyi natsiyi 19–20 st.* [An Outline of the History of Ukraine. The Formation of a Modern Nation in the 19th-20th Centuries]. Kyiv: Yakaboo Publishing, 656 p.

10. Hrytsak, Y. (2023). *Podolaty mynule: hlobal'na istoriya Ukrayiny* [Overcoming the Past: A Global History of Ukraine]. Kyiv: Portal, 416 p.

УДК 37.017/015-043.86 https://doi.org/10.5281/zenodo.15426396

В. І. Астахова

ЕКСПЕРИМЕНТ ПРОДОВЖУЄТЬСЯ. ПЕРШІ ПІДСУМКИ, ПЕРШІ НАСТАНОВИ

У статті окреслено складнощі та проблеми, із якими зіткнулася освітянська система в останні півстоліття, причому не лише в Україні, а й у всьому світі. Підкреслено, що зростання ролі й відповідальності Вчителя, навчального закладу стикається сьогодні з неймовірними труднощами, які безпосередньо пов'язані з надзвичайно глибокими соціальними потрясіннями, що змінюють не лише освіту, а й увесь спосіб людського життя.

На конкретних прикладах, які здійснюються в ході багаторічного соціального експерименту, що проводиться в Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» з 1990 року, автор досить аргументовано стверджує, що розв'язання найскладніших завдань, подолання, здавалося б, абсолютно непереборних перепон можливе за умови чіткого бачення мети й завдань руху, готовності команди до їх виконання в будь-якій ситуації.

Особливу увагу в статті приділено розкриттю авторського трактування перспектив подальшого розвитку сфери освіти. Саму освіту розглянуто як єдиний, цілісний соціальний організм без розподілу на традиційні структурні елементи.

Ключові слова: освіта, неперервна освіта, соціальний експеримент, навчально-науковий комплекс, інновації в освітянській сфері.

Astakhova Valentyna. Experiment is going on. The first results, the first adjustments.

Problems and difficulties, that the educational system faced during the last half century not just in Ukraine but in the whole world are analyzed in the article. The increasing role of the responsibility of the teacher of the educational institution is stressed. As the educational institution has to deal with great problems at present, that are connected with significant social crises and all that changes not just education, but all the way people live.

Taking into account the real examples of the realization of the social experiment, that has been carried out in Kharkiv Humanitarian University «People's Ukrainian Academy» since 1990, the author considers, giving enough arguments, that the solution of the most complex tasks, overcoming of the most difficult barriers are

possible if you are able to see your goal clearly, if you realize your tasks and the team is ready to fulfil them in any case.

Special attention in the article is drawn to the author's idea of the perspectives of further development of the educational sphere.

The education itself is treated as the united social body without any division on traditional structural elements.

Key words: education, life long education, social experiment, educational and scientific complex, innovations in educational sphere.

> Нам потрібна освіта, яка б заклала в нашій свідомості основи найбільшої справи, справи служіння народові. Необхідно пов'язати себе з народом спільною справою, необхідно поширювати освіту серед усього народу, необхідно прищепити йому смак до насолоди від процесу мислення.
>
> *Р. Тагор*

> Учитель – це головна професія на землі. Саме вчитель створює людину, формує громадянина, і отже, він забезпечує майбутнє держави. **Він державний службовець**. Його місія – формування менталітету, глибинної свідомості майбутнього покоління громадян країни. **Авторитет Учителя, як і авторитет батьків, старшого покоління, влади та держави, має бути непорушним, незаперечним**. Ми, на жаль, утратили це правило. Авторитет дуже важко відновити, але це цілком необхідно.
>
> *А. Луначарський*

Народна українська академія готується відзначити 35-ту річницю своєї недовгої, але такої життєстверджувальної історії. Порівняно з іншими харківськими вишами, це ще зовсім маленький вік (ХНУ імені В. Н. Каразіна, наприклад, у 2024 році відзначив 220 річницю свого існування; значна кількість харківських ЗВО послідовно наближається до свого сторіччя), але завдяки проблемам, якими переймається ХГУ «НУА» незважаючи на свій юнацький вік, наша

Alma mater уже встигла здобути визнання та шанування не лише в Україні, а й далеко за її межами.

Дехто переконаний, що 35 років – це занадто довгий термін для проведення експериментального дослідження у сфері освіти, що підсумки не будуть відповідати дійсності, і тому робити цього не можна. Можна! Наш досвід дозволяє стверджувати, що саме в освітянській сфері для досягнення вагомих результатів двох–трьох–п'яти років украй недостатньо, що потрібні десятиріччя копіткої праці, наукових пошуків, нових ідей. Цікавість нашого досвіду полягає в тому, що ми розпочинали, як-то кажуть, з чистого аркуша, далеко не завжди чітко уявляючи собі, який непередбачуваний і важкий шлях обираємо для себе на довгі роки вперед. Життя вимагало шукати нових шляхів, і ми – молода команда ентузіастів (викладачів і співробітників харківських вишів) – теж шукали можливостей підвищення ефективності своєї просвітницької діяльності.

Так! Для нас, тих, хто власним серцем і розумом створював новий формат національної освітянської системи, хто, за влучним висловом тодішнього харківського губернатора Є. П. Кушнарьова, «раніше за інших побачив переваги безперервної освіти, до того ж ще й приватної»; тих, хто створював умови для функціонування принципово нового типу взаємовідносин між тими, хто навчає, і тими, хто навчається, – це був довгий, складний і щасливий шлях до реалізації мрії, блискучої ідеї про надання більших і кращих можливостей для здобуття якісної освіти, для самоствердження особистості протягом усього життя.

Наша творчість, пошуки, помилки й досягнення протягом 35 років; наша історія, що частіше творилася не завдяки, а всупереч; негативне ставлення до наших пошуків значної частини суспільства, чиновників насамперед – вимагали від нас детального аналізу всього того, що робилося нами за ці довгі роки, об'єктивних оцінок зробленого та того, що зробити ще доведеться.

Надзвичайно високі вимоги, які вже з 80-х років минулого століття висувалися перед вихованцями навчальних закладів, показували, що зберігати колишню репродуктивну систему освіти, коли викладач є лише ретранслятором знання, далі вже неможливо. Єдиною вимогою для педагога стало завдання **навчити кожного навчатися**

постійно, тобто нова парадигма освіти, замість формули «освіта на все життя», тепер мала спиратися на формулу «освіта крізь усе життя». І зберіглася вона навіть в умовах воєнного стану в Україні. Зміна базової формули визначила досить жорсткі вимоги до індивідуалізації навчання студентів і школярів, до формування в них креативного мислення, творчого ставлення до будь-якої справи, до самоорганізації та самостійності в ухваленні рішень [1, с. 13].

Досягнення цієї мети – завдання далеко не з легких перш за все тому, що освіта вже на початку XXI століття перестала бути термінальною або ментальною, сенсожиттєвою цінністю для абсолютної більшості населення. Вона тепер не самоцінність як ідеал саморозвитку особистості. Люди, особливо молодь, сьогодні сприймають її швидше як інструментальну цінність, як суспільно значущий засіб досягнення інших соціальних та індивідуальних цілей.

Усупереч цій тенденції, у НУА з перших кроків своєї діяльності найголовнішим завданням вважали формування ставлення до освіти саме як до сенсожиттєвої цінності, поряд зі здоров'ям, наприклад, або цінністю родини. На нашу думку, освітянська система XXI століття покликана формувати такі людські якості, як **професійний універсалізм, здатність адаптуватися до надзвичайних ситуацій**, швидко змінювати сфери й засоби своєї діяльності та перш за все розумітися на проблемах людських стосунків, культури, мистецтва, міжнародних зав'язків. Усі ці вимоги знайшли своє безумовне підтвердження під час воєнного російсько-українського конфлікту першої половини 20-х років XXI століття.

Звідси випливає ще одна глибока зміна цілеспрямованості освітньої діяльності ЗВО.

На зміну формулі «готувати гарного професіонала, знавця своєї спеціальності» тепер має прийти нова формула: «випускник ЗВО – це творча, компетентна, широко обізнана, інтелігентна людина, спроможна самостійно мислити та ухвалювати виважені рішення, домагатися їх втілення в життя, тобто відповідальний професіонал, усебічно освічена й культурна особистість» [1, с. 84].

Саме ці методологічні засади стали фундаментальною основою майбутньої концепції становлення НУА, яка розроблялася протягом

майже двох десятиліть. Щодо довготривалості термінів можна сказати, що останній варіант концепції й перспективного плану розвитку ХГУ «НУА» до 2025 року допрацьовувався після першого варіанту ще майже 10 років, і лише 30 серпня 2006 року на розширеному засіданні Ради НУА за участю всіх викладачів і співробітників Академії було затверджено цей принципово важливий документ, який, на наш погляд, став одним з головних досягнень першого етапу існування Академії.

Саме в цьому документі зафіксовано наше розуміння сутності й мети експерименту [2, с. 5–9], місія та девіз Академії, головні принципи й стратегічні завдання її діяльності. Послідовна робота над концепцією, безумовно, стимулювала подальше і теоретичне, і практичне відпрацювання концептуальних положень, найважливішими серед яких ми вважаємо як мінімум три стратегічні принципові позиції:

1. Майбутнє належить Учителю, належить тим, хто буде навчати та навчатися, а якість життя залежатиме від якості освіти, що означає – відповідальність Учителя та навчального закладу буде постійно зростати. Цей висновок одержав безумовне підтвердження за два десятка років, які минули після ухвалення нашої концепції і які довели неодмінність зростання ролі та відповідальності всіх причетних до освітянської діяльності.

2. Принциповою базовою підставою всієї діяльності НУА повинна стати чітка система старанно підготовленої інноваційної роботи разом із традиційними підходами та з урахуванням найближчих і віддалених перспектив функціонування цієї системи.

3. Головна стратегічна мета та завдання з її досягнення, основні принципи й методи діяльності нового навчально-наукового закладу, сформульовані при його створенні [2], виправдовують себе й можуть залишатися стабільними.

Наша мета – проведення масштабного соціально-педагогічного експерименту зі створення й постійного вдосконалення інноваційного навчального закладу, здатного забезпечити елітарну, тобто високоякісну підготовку своїх вихованців на підставах базових принципів неперервної освіти та послідовно реалізувати свій девіз: «Освіта – інтелігентність – культура» [детальніше див. 8, с. 8–9].

Головне стратегічне завдання колективу НУА – постійне підвищення якості всіх освітніх послуг, які надаються на підставі системного оновлення змісту освіти, упровадження інноваційних освітніх технологій, реалізації на практиці компетентнісного підходу до підготовки майбутньої інтелектуальної еліти суспільства. Інноваційний освітній модуль, створення та стабільне функціонування якого стало головною метою нашого експерименту, не мав бути простим механічним об'єднанням різних освітніх структур та учнів різного віку, які працюють під одним дахом (саме так уявляли собі головну мету експерименту деякі учасники наших пошуків).

Ні! Ми намагалися створити принципово нову освітню модель, яка б являла собою єдиний, цілісний, інноваційний навчально-науковий комплекс. Для цього треба було насамперед самим створювачам, реалізаторам ідеї чітко уявити собі цю модель, відпрацювати її безпосередньо в навчальних аудиторіях та довести її переваги до тих, від кого залежала її подальша доля.

Вирішення таких завдань було б абсолютно недосяжним, якби не вперта, копітка науково-дослідна робота кожного викладача, співробітника і навіть студента. Вони захищали кандидатські та докторські дисертації, брали участь та організували наукові конференції, семінари, симпозіуми тощо. Для них ця робота була цікавою, приносила радість та задоволення. Урешті-решт надзвичайно складна частина експерименту теж принесла бажані результати: місію НУА було в основі своїй не лише сформульовано та прийнято вузівською спільнотою – вона почала реально діяти й давати очевидні результати.

Місія НУА, як вона зафіксована в установчих документах Академії, містить: створення й постійне вдосконалення інноваційного освітнього модуля, що забезпечує інтеграцію та наступність усіх освітніх щаблів на принципах lifelong Learning (освіта крізь усе життя). Випереджальний підхід до визначення змісту й методів навчання. Забезпечення оптимальних можливостей для здобуття якісної освіти на основі індивідуального підходу до кожного, для самовдосконалення протягом усього життя. Іншими словами, місія полягає не в тому, щоб сформувати особистість за заздалегідь заданими параметрами,

а в тому, щоб забезпечити всі необхідні умови для її успішної самоосвіти, саморозвитку та постійного самовдосконалення [7, с. 34].

Про які результати ми можемо сьогодні досить впевнено говорити?

Із чого розпочинався наш, за задумом його засновників, інноваційний навчальний заклад? За винятком досить чітко сформульованої ідеї щодо проведення експерименту зі створення навчально-наукового комплексу неперервної освіти [6, с. 13]. Ми починали практично з нуля, навіть не уявляючи повною мірою всієї складності того шляху, який обрали. Орендовані площі, відсутність бібліотечних фондів, технічних засобів навчання, хоча б мінімальних джерел фінансування та головне, звісно, жодного кадрового забезпечення. Більше того, повне нерозуміння сенсу наших пошуків, важливості й необхідності наявності не лише наукових шкіл, а й просто елементарної участі в науково-дослідній роботі кожного викладача не лише ЗВО, а й середньої школи й навіть дошкільної підготовки.

До цих спільних для всіх навчальних закладів-початківців проблем додавалися й наші специфічні, що з'явилися з початком експерименту: створення єдиної, цілісної освітньої структури, що містить дошкільну, шкільну, вузівську та післявузівську підготовку, які мають працювати за єдиними інтегрованими навчальними планами та програмами в межах інтегрованих кафедр. Це була наша головна принципова інновація, яку багато років не сприймала бюрократична освітня система країни.

І цим ми кардинально відрізнялися від інших навчальних закладів як приватних, та і державних. Слідом за нами стали масово створюватися ліцеї, гімназії, школи й навіть дитячі садки при ЗВО. Але цей процес тривав дуже недовго й незабаром зійшов нанівець, оскільки всі вони створювалися як самостійні підрозділи при ЗВО, а в нашому розумінні це мав бути єдиний комплекс зі спільною системою управління, загальними кафедрами, єдиним кадровим, науково-методичним і техніко-економічним забезпеченням на всіх рівнях. Життя вимагало створення саме такої структури, яка буде-ватиметься як цілісний соціальний організм, що має внутрішню детермінацію, найбільш суттєвими проявами якої є спадкоємність, динаміка та наявність внутрішньої логіки розвитку. Вона має бути

природно вбудована в систему історично визначеного цивілізованого етапу, тобто в конкретний тип цивілізації, який неминуче формує й певну систему освіти, її зміст, структуру та методи навчання.

Життя підтверджувало життєдайність нашого експерименту. Уже наприкінці першої чверті XXI століття Академія мала повноцінну матеріально-технічну базу, власні навчальні площі (близько 10 тис.м^2, які були не лише викуплені, але з допомогою випускників капітально відремонтовані після обстрілу), чітку структуру [3, с. 12], власні традиції та символіку, визнання наукових досягнень не лише в Україні, а й далеко за її межами [5].

Якщо перша половина 90-х років стала для нас вирішальною в плані кадрового й матеріально-технічного забезпечення, то друга їхня половина увійшла в історію Академії як період остаточного визначення основних напрямів науково-дослідної роботи, визначення кафедральної наукової тематики та комплексної теми наукових досліджень. Провідною з трьох затверджених Радою у вересні 1995 року тем стала тема: «Формування інтелектуального потенціалу суспільства на межі століть: економічні, політичні, соціокультурні аспекти та прогнози». Перші підсумки наукової діяльності було апробовано на першій міжнародній науково-практичній конференції «Удосконалення концепції приватної освіти в Україні та розвиток НДР у приватних вишах» (лютий 1995 р.) та опубліковано в депонованій монографії та в першому томі Вчених записок ХГУ «НУА», який вийшов до дня народження НУА в травні 1995 року [3].

За рахунок чого нам вдалося досягти таких результатів? Ми працюємо одночасно в кількох напрямках. З одного боку, необхідно було проводити цілеспрямовані теоретичні дослідження, пов'язані з абсолютно новими для України проблемами інституціоналізації неперервної освіти, з підготовкою концепції створення нового освітнього модуля. Перші наші публікації щодо неперервної освіти з'явилися ще до офіційної реєстрації Народної української академії. Аналітичні дослідження розпочалися в середині 1990-х, коли ми здобули право набору до власної аспірантури та було затверджено теми перших кандидатських і докторських дисертацій.

Можна впевнено стверджувати, що до цього часу системних

досліджень з проблем неперервної освіти в Україні не проводилося. І лише у виданнях НУА з'явилися перші результати наукових досліджень; на основі нашого експерименту та за ініціативою НУА відбулися перші регіональні й міжнародні наукові конференції. До 2005 року подібні конференції, захисти дисертацій та підготовка монографій стали в НУА чітко відрегульованою системою. Усього за 35 років існування Академії було захищено 18 докторських і 122 кандидатські дисертації, підготовлено понад 200 магістерських робіт.

З іншого боку, тривала напружена робота зі створення авторських інтегрованих програм і навчальних планів, що не мають аналогів у світовій практиці; навчально-методичних комплексів дисципліни, які потрібно було апробувати й затверджувати на рівні МОН України. Ще один напрямок – нові форми виховної роботи – становлення нових традицій, символів, ритуалів, організація діяльності органів студентського й учнівського самоврядування, музеїв і виставок, святкових заходів тощо. І на цьому тлі вирішення питань набору, комплектування інтегрованих кафедр, фінансового й матеріально-технічного забезпечення [12].

Очевидно, що реалізація місії НУА та вирішення найскладніших завдань, що постають перед академією щодня, вимагали серйозних наукових досліджень, науково обґрунтованих відповідей на питання, які до нас ніхто ще не вирішував. Здійснювати це було під силу лише серйозним, стабільним науковим школам. Лише вони змогли забезпечити взаємозв'язок освіти та фундаментальної науки, підтримуючи цим єдність наукової та навчальної роботи на базі наукомістких освітніх та інформаційних технологій [14].

Наукові школи, створені в НУА, покликані були забезпечити не лише формування творчих науково-педагогічних колективів, передання від одного покоління до іншого концептуального та методологічного апарату науки, але й прийомів і напрямів науково-дослідної діяльності, норм комунікативної поведінки, а також шкали цінностей у сфері педагогічної та наукової роботи.

Найголовнішою особливістю вузівських наукових шкіл є вироблення нових знань, які негайно можуть бути використані в навчальному процесі, формуючи і в студентів, і в школярів інтерес до наукових даних,

залучаючи їх до активного наукового пошуку, до експериментальної роботи. Причому йдеться про залучення для початку багатьох, а потім і поголовно всіх – викладачів і співробітників, студентів і школярів – до активної наукової діяльності. Така постановка питання часто спричиняє здивування й навіть відверто критичні оцінки, але результати нашої 35-річної роботи в цьому напрямку переконують нас у правильності такого підходу [12, т. XXVII, с. 48–55; т. XXV – ювіл. додаток, с. 11–27].

Ми для себе це завжди чітко усвідомлювали та ставили завдання здобуття нового знання до основних пріоритетів Академії. Однак також чітко ми розуміли й те, що забезпечити створення та ефективне функціонування наукових шкіл можливо лише за умови наявності творчої атмосфери в навчальному закладі, зацікавленості всього колективу в його неухильному русі до окреслених цілей.

Для Народної української академії, як і для більшості інших навчальних закладів, що виникли в Україні на межі століть, створення такої атмосфери стало одним із найскладніших завдань, оскільки формування наукових колективів, що цілеспрямовано працюють у руслі певної проблематики (для НУА – це проблема неперервної освіти й соціального партнерства), здійснювалося на основі кадрів, зібраних із різних ЗВО, із різними науковими інтересами та роками відпрацьованими темами наукових досліджень, навіть із різною мотивацією до роботи в приватному навчальному закладі. Сформувати на такому різноплановому фундаменті колективи однодумців, які розробляють єдині комплексні теми, виявити й закріпити їх лідерів, причому в найкоротші терміни – таке завдання було під силу далеко не всім новоствореним навчальним закладам. І саме на цьому багато хто з них битву за своє самоствердження програв. Народна українська академія перед цими труднощами не спасувала.

Ціною яких зусиль і за рахунок чого нам вдалося сформувати наукові школи з історії та соціології освіти, з філософії та економіки освіти, з розвивального навчання та проблем культурно-освітнього середовища; як відбувався процес прирощення наукових знань та їх упровадження в навчальний процес, у практику становлення інноваційного навчального закладу?

До найважливіших досягнень ми відносимо насамперед понад 10 тисяч випускників університету та ліцею (за даними лабораторії конкретно-соціологічних досліджень ХГУ «НУА» – 82% випускників ХГУ працюють за фахом як в Україні, так і за її межами. Ми маємо затверджені на всіх бюрократичних рівнях інтегровані програми та робочі плани з усіх навчальних дисциплін, які укладалися на всіх кафедрах саме нашими викладачами. Варто зазначити, що проблема кадрового забезпечення виявилася однією з найгостріших у нашій діяльності.

На перших етапах до нас приходили забагато вчителів і викладачів харківських ЗВО. Це був надзвичайно важкий період у житті країни, коли місяцями не виплачувалася заробітна плата працівникам, і вони шукали джерела доходів, щоб якось підтримати свої родини. У нашому університеті зарплата сплачувалась своєчасно і в повному обсязі, і це стимулювало перехід до НУА провідних викладачів і вчених. Зрештою підростали молоді викладачі з числа випускників ХГУ. Поступово ситуація почала змінюватися: держава цілеспрямовано підтримувала національні виші, упроваджувала нові форми стимулювання абітурієнтів, так званих бюджетників, які навчалися за рахунок державних коштів та ще й одержували стипендії; та контрактників, які сплачували за навчання значно менші суми, ніж студенти приватних навчальних закладів. Така ситуація знову розвернула викладачів до своїх рідних ЗВО. Більше того, тих, хто за цей час захистив кандидатські чи докторські дисертації, просили повернутися в державні ЗВО. Це була нова проблема, яка постійно зберігається до сьогодні. Понад двох десятків докторів наук після захисту пішли з НУА до державних навчальних закладів.

Якоюсь мірою, це про це нас були написані вірші В. Гордейчева:

Наш путь не прост.
Ломая пни и надолбы,
В своем движении вперед и напрямик.
Еще не раз все, что сегодня пишем набело,
Мы завтра зачеркнем, как черновик.

Було в нас багато «чернеток» і, здавалося б, непереборних перешкод, але в результаті вже через п’ять років ми отримали перші

суттєві позитивні результати. Напередодні своєї першої державної акредитації НУА була вже самодостатньою, незалежною навчально-науковою, багатоступінчатою освітньою структурою, яка здійснює повноцінний, узгоджений з усіма керівними інстанціями навчальний процес та має високий рейтинг в Україні. Вирішення досить складних завдань, які поставив перед собою колектив НУА, забезпечувалося не лише високим рівнем кваліфікації професорсько-викладацького й навчально-допоміжного персоналу, об'єднаного спільною ідеєю соціального експерименту та творчого пошуку, а й цілком прийнятним рівнем матеріально-технічного забезпечення навчально-виховного процесу. Досить сказати, що навчальні площі до 1997 року перевищили вже 10 тис.м^2, тобто на кожного, хто навчався в НУА, припадало майже 9 м^2. І нехай поки на умовах довгострокової оренди, але в нашому повному розпорядженні тепер були актовий і спортивний зали, спортивний майданчик, їдальня та бар, 29 спеціалізованих аудиторій, навчальна бібліотека на 50 тис. томів та багато іншого, що забезпечує нині необхідний рівень навчання.

Очевидно, що експериментальна робота суттєво ускладнилася від початку воєнних дій між Росією та Україною в лютому 2022 року. Почалися пошуки ефективних шляхів online та offline навчання, експерименти із соціалізації учнів студентів, які втратили можливість навчатися в колективі і, отже, поступово, але неухильно втрачали навички соціального партнерства, міжособистісного спілкування, спільної колективної роботи.

Завершуючи четверте десятиліття своєї важкої, але результативної, такої важливої та цікавої історії, Народна українська академія інтенсифікує пошук оптимальних шляхів свого подальшого розвитку, ураховуючи при цьому, що фундаментом її успішної діяльності можуть бути лише вагомі наукові результати. Будучи з 1997 року експериментальним майданчиком МОН України та автором-засновником регіонального експериментального комплексу з відпрацювання нового освітнього кластера, НУА ідентифікує себе з поглибленою науковою діяльністю, з фундаментальними та прикладними дослідженнями з проблем освіти, з масштабною роботою в галузі підготовки не лише конкурентоспроможних професіоналів для ринку праці, а й професійної,

ділової, політичної, культурної та духовної еліти, здатної швидко та компетентно реагувати на виклики часу. Академія прагне не лише успішно конкурувати, а й співпрацювати з усіма стейкхолдерами, розширювати й поглиблювати принципи соціального партнерства, розробляти та впроваджувати в суспільну свідомість дві великі ідеї, які дісталися людству в спадок від XX століття: ідею сталого розвитку та ідею культури світу.

У Концепції розвитку академії на період 2020–2023 рр. однозначно записано: «НУА зберігає на перспективу статус інноваційного навчально-наукового комплексу, що здійснює експериментальну роботу з подальшого вдосконалення оригінальної моделі неперервної освіти, з визначення оптимальних шляхів зміцнення соціального партнерства, розвитку конструктивних відносин з усіма потенційними стейкхолдерами системи освіти» [8, с. 21]. Базовою основою для розробки Концепції, розрахованої на ІІІ етап діяльності ХГУ «НУА», став прийнятий у 2017 році перспективний тематичний план НДР на 2017–2035 роки, у межах якого були підготовлені відповідні програми поступового переходу на наступний дослідницький щабель – проведення експериментів із соціального партнерства освітньої системи та розробка наступної комплексної теми «Становлення та розвиток соціального партнерства як інноваційна функція сучасної освіти». У рамках цієї теми Академія була також визначена як експериментальний майданчик регіонального рівня (ГР № 01174001471) із завершенням першого етапу експерименту у 2022 році. Уже на початку 2019 року в нашому видавництві вийшла друком перша публікація з нової теми «Соціальне партнерство в освіті: ключові маркери аналізу», підготовлена чотирма відомими фахівцями з даної проблематики [2] – докторами наук Астаховою К. В., Михальовою К. Г., Батаєвою К. В. та Нечитайло І. С.

Освіта як складова частина загальнолюдської культури виконує фундаментальні функції навчання, виховання та розвитку людини, передання духовних цінностей від покоління до покоління. Соціальний прогрес став можливим лише тому, що кожне нове покоління людей опановувало соціальний і духовний досвід предків, розвивало його й передавало нащадкам. Об'єктивно немає системи освіти без

виховання, а виховання поза культурою. Освіта потребує гуманістичної ідеології, заснованої на найкращих зразках світової культури.

Галузь освіти має принципово важливе функціональне навантаження в будь-якому суспільстві. Її найважливіші функції пов'язані з трансляцією культурного та знаннєвого капіталів наступним поколінням, з формуванням світоглядних акцентів у життєвих позиціях особистості, з вирішенням питань її соціалізації. Ось чому наш девіз «Освіта – інтелігентність – культура» не втрачає своєї актуальності й залишається незмінним понад чверті нового століття.

В оновленому варіанті нашої Концепції ХГУ «НУА», представленої на акредитацію у 2025 році, розрахованої на наступний етап розвитку академії (2006–2035 рр.) було подано відкориговані визначення **мети нашої діяльності та шляхів до її досягнення**. «Наша мета – записано в цьому документі – проведення масштабного соціально-педагогічного експерименту зі створення та постійного вдосконалення інноваційного навчально-наукового комплексу, здатного забезпечити елітну, тобто найякіснішу підготовку своїх вихованців на основі базових принципів неперервної освіти та послідовної реалізації свого девізу «Освіта. Інтелігентність. Культура» [7, с. 9].

Головне стратегічне завдання на наступні півтора десятиліття – постійне підвищення якості освітнього процесу на основі системного оновлення змісту освіти, упровадження інноваційних освітніх технологій, реалізації компетентнісного підходу до підготовки майбутньої інтелектуальної еліти суспільства.

Визначаючи стратегію нашого експерименту, ми виходили з того, що **якісна освіта в будь-якій цивілізованій країні є національним пріоритетом** та обов'язковою умовою виконання положень міжнародного та національного законодавства з реалізації прав громадян на здобуття освіти. Забезпеченню якості освіти мають бути підпорядковані всі матеріальні, фінансові, кадрові та науково-методичні ресурси суспільства, державна політика у сфері освіти. Висока якість освіти передбачає її органічний взаємозв'язок із наукою та практикою, без чого забезпечення необхідної якості стає недосяжним.

До складу команди викладачів ЗВО та шкільних учителів, школярів і студентів, які спільно працюють, належать люди різного віку

(максимальна різниця у віці педагогів НУА становить близько п'ятдесяти років). Роль їхньої спільної творчості в процесі розвитку професійного світогляду, засвоєння нових вимог і стандартів важко переоцінити. Молоді викладачі, які працюють поруч із маститими вченими над загальною проблемою, зазначають позитивну динаміку особистісної мотиваційної сфери.

Науково-освітній, пошуковий процес, що реалізується відповідно до педагогічного принципу «роботи в команді», дозволив не лише стимулювати зростання компетентності педагогів, але й установити між членами колективу продуктивні відносини, результатом яких стало не лише прийняття педагогіки партнерства, а й створення багатоступінчастого освітнього модуля – Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

Досягнення поставлених нами цілей суттєво ускладнювалося не лише повною відсутністю державного фінансування експерименту та необхідністю забезпечувати високоякісний набір студентів і школярів, їх нестандартну підготовку у світлі новітніх вимог та їх працевлаштування, але й такою самою повною відсутністю правового поля діяльності приватного навчального закладу та функціонування експериментального майданчика. І все ж таки життя вимагало визначення оптимальних шляхів розвитку освіти, пошук тривав, і відповіді на виклики нової епохи пробивали собі дорогу.

І ми вже до початку 2000-х років вийшли на планові показники створення принципово нової моделі навчально-наукового комплексу, що характеризується кардинальними структурними новаціями, які ґрунтуються на загальносвітових тенденціях і на переконаності в тому, що потрібно змінювати не окремі елементи системи освіти, а всю систему загалом – її цілі, завдання, зміст, напрямок діяльності, взаємозв'язок і взаємодію між її складовими тощо.

Однак ми не пішли шляхом кардинального руйнування наявних структур, шляхом загального заперечення досягнень попередньої епохи. Ми домагалися оновлення через поступове відпрацювання окремих елементів системи, через удосконалення її механізмів на основі експериментального шліфування кожної деталі. Як підсумок, через 30 років складної багатопланової роботи, ми отримали

інноваційний, інтегрований навчально-науковий комплекс з його чітко сформованими функціональними зв'язками та структурно-координованою взаємодією всіх підрозділів, з єдиною системою управління, чітким закріпленням основних аспектів діяльності в правових документах, зокрема, у ліцензіях і сертифікатах на IV рівень акредитації ЗВО загалом, і головне – у проведенні спільної освітньої політики всіма суб'єктами комплексу, що дозволяє відпрацьовувати та впроваджувати інтегровані навчальні плани та програми, наскрізні методи навчання й виховання, поєднання загальноприйнятих норм і традицій (аудиторна робота, організація виробничої практики, участь у студентських трудових загонах тощо) з новими формами та методами роботи у всіх сферах та на всіх етапах освітньої діяльності (дистанційне навчання, залучення до викладання найбільш успішних практиків, зокрема випускників НУА та ін.).

Найголовнішим досягненням своєї багаторічної роботи ми вважаємо громадське визнання того, що новий інтегрований освітній комплекс як система, що забезпечує **взаємозв'язок та взаємодію, взаємопроникнення всіх її структурних елементів**, існує, функціонує та має позитивні, якісні результати.

Якість ця забезпечується за рахунок трансформації методів навчання й виховання, чому, безумовно, сприяє створення та розвиток інтегрованих освітніх систем, коли загальноосвітня школа вступає в асоційовані відносини з дошкільним закладом, із ЗВО та професійними інститутами суспільства.

Ці досягнення стали можливими лише завдяки наявності єдиної злагодженої команди, де кожен є співавтором єдиної, суспільно значущої ідеї, працює не в школі та в університеті, а в Академії – єдиному навчальному закладі, що вирішує єдині завдання та реалізує єдині комплексні цілі.

Результати роботи команди визначаються багатьма чинниками:

- якістю управління та авторитетом лідера;
- організаційною роботою;
- матеріальними можливостями.

Але головне – це людський ресурс, якість гравців у цій команді. Головне не стільки в рівні кваліфікації, скільки в ступені єдності,

професіоналізму, почутті відповідальності всіх членів команди.

Так, ми вже створили нову модель, пройшовши великий і дуже важкий шлях. Досить сказати, що у своєму русі ми були практично першопрохідниками, а першим завжди дістаються в повному обсязі «і синці і шишки». «Бути першопрохідниками дуже нелегко», як казав О. Колесников – один із засновників вищої школи економіки. До початку 90-х років реформування вищої освіти в СРСР бурхливо та хаотично набирало обертів. Стало з'являтися поряд із західними публікаціями словосполучення «неперервна освіта». Але серйозних публікацій, результатів експериментальної роботи з аналізом переваг, недоліків і можливих перспектив практично не було. У світі лише закладається фундамент «неперервності» та триває пошук оптимальних шляхів реалізації цієї класичної ідеї [13, с. 122–123 та ін.].

Список бібліографічних посилань

1. ООН, (1960). *Конвенція з подолання дискримінації в освіті* [online]. Available at: https://zakononline.com.ua/documents/show/140575___140575 [Accessed 29 Dec. 2024]; UNESCO, (1966). *The ILO/UNESCO Recommendation concerning the Status of Teachers* [online]. Available at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000160495 [Accessed 29 Dec. 2024]; UNESCO, (1976). *Proposal for the revision of the 1976 Recommendation on the Development of Adult Education* [online]. Available at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000234136 [Accessed 29 Dec. 2024]; UNESCO, (1997). *Recommendation concerning the Status of Higher-education Teaching Personnel* [online]. Available at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000160495 [Accessed 29 Dec. 2024]; UNESCO, (1997). *World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century: vision and action* [online]. Available at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114729 [Accessed 29 Dec. 2024]; Верховна Рада України, (1999). *Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти»* [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text [Accessed 29 Dec. 2024]; CM, (2003). *Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education* [online]. Available at: https://ehea.info/media.ehea.info/file/2003_Berlin/28/4/2003_Berlin_Communique_English_577284.pdf [Accessed 29 Dec. 2024]; Верховна Рада України, (2013). *Про національну стратегію розвитку освіти в Україні* [online]. Київ, Україна. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text [Accessed 29 Dec. 2024]; UNESCO, (2016). *Learning: the treasure within* [online]. Available

at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000102734 [Accessed 29 Dec. 2024]; Верховна Рада України, (2014). *Про вищу освіту* [online]. Київ, Україна. Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 [Accessed 29 Dec. 2024]; CM, (2020). *Rome ministerial communiqué* [online]. Available at: https://aprei.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/RomeCommunique_2020_NEO_final_ENG_UA.pdf [Accessed 29 Dec. 2024].

2. Астахова, Е. В. (2006). *Кадровый корпус высшей школы Украины: метаморфозы развития.* Харьков: Изд-во НУА, 187 с; Albjerg Graham, P. (2005). *Schooling America: How the Public Schools Meet the Nation's Changing Needs*. Oxford: University Press; Андрущенко, В. П. (2020). Освіта в стратегії розбудови організованого суспільства. *Вища освіта України*, 4, с. 3–13; Астахова, В. И. (1984). *Социальные функции высшей школы*. Харьков: Вища шк., 140 с.; Астахова, Е. В. (1999). *Трансформация социальных функций высшего образования в современных условиях.* Харьков: Изд-во НУА, 758 с.; Астахова, Е. В., Батаева, Е. В., Михайлева, Е. Г. и Нечитайло, И. С. (2019). *Социальные партнерство в образовании: ключевые маркеры анализа.* Харьков: Изд-во НУА, 184 с.; Астахова, В. И. (2013). *Символика и традиции Народной Украинской академии.* Харьков: Изд-во НУА, 35 с.; Rosovsky, H. (1991). *The University: An Owner's Manual.* W**.** W. Norton & Company; Тимохова, Г. Б, Статівка, Н. В. та ін. (2021). Соціальний капітал як фактор економічного зростання суспільства: інституційний аспект аналізу. Харків: Вид-во НУА, 180 с.

3. Астахова, Е. В. (ред.). (2015). *Дорогу осилит идущий.* Харьков: Изд-во НУА, 646 с.

4. Андрущенко, В. П. (2019). Глобальні тренди розвитку освіти ХХШ століття. *Вища освіта України,* 3, с. 5–14.

5. Астахова, В. И., Астахова, Е. В. (ред.). (2006). *Очерки истории Народной украинской академии*. Харьков: Изд-во НУА, 520 с.

6. НУА, (2000). *Концепция и перспективный план развития НУА до 2010 года.* Харьков, 32 с.

7. НУА, (2006). *Концепция, стратегические задачи и перспективный план развития Народной украинской академии на период 2006–2020 гг.* Харьков, 55 с.

8. НУА, (2019). *Концепция, основные направления и стратегические задачи развития Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия» на 2020–2035 гг*. Харьков, 55 с.

9. Тимохова, Г. Б. (ред.). (2015). *Глоссарий экономики образования*. Харьков: Изд-во НУА, 75 с.

10. Зобова, Г. Н. (ред.). (2020). *Образование. Интеллигентность. Культура.* Харьков: Изд-во НУА, 156 с.

11. НУА, (2004). *Концепция воспитательной работы в условиях функционирования системы непрерывного образования.* Харьков: Изд-во НУА, 24 с.

12. НУА, (2019). *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»*, т. XXV (ювілейний), 444 с.; (2021). т. XXVII.

13. Астахова, В. И. (ред.). (2005). *Научные школы: проблемы теории и практики.* Харьков: Изд-во НУА, 331 с.

14. Астахова, В. И. (2001). Формирование интеллигентности интеллигенции как социально-политическая проблема. У: *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства.* Харків, с. 224–228.

References

1. UN, (1960). *Convention on the Elimination of Discrimination in Education* [online]. Available at: https://zakononline.com.ua/documents/show/140575___140575 [Accessed 29 Dec. 2024]; UNESCO, (1966). *The ILO/UNESCO Recommendation concerning the Status of Teachers* [online]. Available at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000160495 [Accessed 29 Dec. 2024]; UNESCO, (1976). *Proposal for the revision of the 1976 Recommendation on the Development of Adult Education* [online]. Available at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000234136 [Accessed 29 Dec. 2024]; UNESCO, (1997). *Recommendation concerning the Status of Higher-education Teaching Personnel* [online]. Available at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000160495 [Accessed 29 Dec. 2024]; UNESCO, (1997). *World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century: vision and action* [online]. Available at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114729 [Accessed 29 Dec. 2024]; Verkhovna Rada of Ukraine, (1999). *Joint Declaration of the Ministers of Education of Europe «European Space in the Field of Higher Education»* [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text [Accessed 29 Dec. 2024]; CM, (2003). *Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education* [online]. Available at: https://ehea.info/media.ehea.info/file/2003_Berlin/28/4/2003_Berlin_Communique_English_577284.pdf [Accessed 29 Dec. 2024]; Verkhovna Rada of Ukraine, (2013*). On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine* [online]. Kyiv, Ukraine. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text [Accessed 29 Dec. 2024]; UNESCO, (2016). *Learning: the treasure within* [online]. Available at: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000102734 [Accessed 29

Dec. 2024]; Verkhovna Rada of Ukraine, (2014). *On Higher Education* [online]. Kyiv, Ukraine. Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 [Accessed 29 Dec. 2024]; CM, (2020). *Rome ministerial communiqué* [online]. Available at: https://aprei.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/Rome Communique_2020_NEO_final_ENG_UA.pdf [Accessed 29 Dec. 2024].

2. Astakhova, E. V. (2006). *The Personnel Corps of Higher Education in Ukraine: Metamorphoses of Development*. Kharkiv: PUA, 187 p.; Albjerg Graham, P. (2005). *Schooling America: How the Public Schools Meet the Nation's Changing Needs*. Oxford: University Press; Andrushchenko, V. P. (2020). Education in the Strategy of Developing an Organized Society. *Higher Education of Ukraine*, 4, pp. 3–13; Astakhova, V. I. (1984). *Social Functions of Higher Education.* Kharkiv: Higher School, 140 p.; Astakhova, E. V. (1999). *Transformation of the Social Functions of Higher Education in Modern Conditions*. Kharkiv: PUA, 758 p.; Astakhova, E. V., Batayeva, E. V., Mikhailova, E. G. and Nechytailo, I. S. (2019). *Social partnership in education: key markers of analysis.* Kharkiv: PUA, 184 p.; Astakhova, V. I. (2013). *Symbols and traditions of the People's Ukrainian Academy.* Kharkiv: PUA, 35 p.; Rosovsky, H. (1991). *The University: An Owner's Manual*. W. W. Norton & Company; Timokhova, H. B., Stativka, N. V. et al (2021). *Social capital as a factor in economic growth of society: institutional aspect of analysis*. Kharkiv: PUA, 180 p.

3. Astakhova, E. V. (ed.). (2015). *The road will be mastered by the one walking*. Kharkov: PUA, 646 p.

4. Andrushchenko, V. P. (2019). Global trends in the development of education in the 23rd century. *Higher Education of Ukraine*, 3, pp. 5–14.

5. Astakhova, V. I., Astakhova, E. V. (eds). (2006). *Essays on the history of the People's Ukrainian Academy.* Kharkov: PUA, 520 p.

6. PUA, (2000). Concept and perspective plan for the development of PUA until 2010. Kharkov, 32 p.

7. PUA, (2006). *Concept, strategic objectives and long-term development plan of the People's Ukrainian Academy for the period 2006–2020*. Kharkov, 55 p.

8. PUA, (2019). *Concept, main directions and strategic objectives of development of the Kharkiv Humanitarian University «People's Ukrainian Academy» for 2020–2035*. Kharkov, 55 p.

9. Timokhova, G. B. (ed.). (2015). *Glossary of the Economics of Education.* Kharkiv: PUA, 75 p.

10. Zobova, G. N. (ed.). (2020). *Education. Intelligence. Culture*. Kharkiv: PUA, 156 p.

11. PUA, (2004). *The concept of educational work in the context of the functioning of the continuous education system*. Kharkiv: PUA, 24 p.

12. PUA, (2019). *Research bulletin of Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»,* vol. XXV (anniversary), 444 p.; (2021). vol. XXVII.

13. Astakhova, V. I. (ed.). (2005). *Scientific schools: problems of theory and practice.* Kharkov: PUA, 331 p.

14. Astakhova, V. I. (2001). Formation of the intelligentsia's intelligence as a socio-political problem. In: *Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society*. Kharkov, pp. 224–228.

УДК 378.4:001.891.3 https://doi.org/10.5281/zenodo.15426417

Т. В. Зверко

ПРОФЕСІЙНІ ПРАКТИКИ ВИПУСКНИКІВ: ДОСЛІДНИЦЬКІ РОЗВІДКИ
(за матеріалами есеїв випускників Народної української академії)

У статті актуалізовано проблему реалізації професійних практик випускників закладів вищої освіти на рівні їх об'єктивації у взаємодії університету з випускниками, їх здатності відповідати запитам суспільства та індивідів. Артикульовано питання щодо значущості впливу університетської освіти на рівень підготовки компетентного фахівця, його проактивну професійну та соціально значущу діяльність, кар'єрно-професійні орієнтації в умовах динамічних змін, готовність адаптуватися до реалій та вимог ринку праці, вибудовувати ефективні стратегії зайнятості.

Представлено дослідницькі розвідки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» (ХГУ «НУА»), які спрямовані на визначення умов і механізмів взаємодії університету з випускниками, виявлення ефективних стратегій у цьому напрямку і свідчать про системний характер вивчення зв'язку підготовки фахівців в університеті, професійної соціалізації та успішності професійної діяльності випускників, що виявилось у низці досліджень, проведених університетськими лабораторіями проблем вищої школи та планування кар'єри.

У статті за матеріалами есеїв випускників ХГУ «НУА» проаналізовано чинники їхньої успішної професійної самореалізації. Серед важливих визначено освітнє середовище, міждисциплінарна базова підготовка, досвід організаційної роботи, набуття практичного професійного досвіду під час навчання, орієнтація на максимальне використання власних ресурсів, на успішність «старту».

Ключові слова: університет, випускники, професійні практики, дослідження професійних практик.

Zverko Tamara. **Professional practices of graduates: Research investigations (based on the materials of essays of graduates of the Ukrainian people's academy).**

The article addresses the issue of implementing professional practices of graduates of higher education institutions at the level of their objectification in

the interaction of the university with graduates, their ability to meet the needs of society and individuals. The issue of the significance of the influence of university education on the level of training of a competent specialist, his proactive professional and socially significant activity, career and professional orientation in conditions of dynamic changes, readiness to adapt to the realities and requirements of the labor market, to build effective employment strategies is articulated.

The research investigations of the Kharkiv Humanitarian University «People's Ukrainian Academy» are presented, which are aimed at determining the conditions and mechanisms of interaction of the university with graduates, identifying effective strategies in this direction and testify to the systemic nature of studying the connection between the training of specialists at the university, professional socialization and the success of the professional activity of graduates, which was revealed in a number of studies conducted by university laboratories of higher education problems and career planning.

The article, based on essays by graduates of People's Ukrainian Academy, analyzes the factors of their successful professional self-realization. Among the important ones are identified the educational environment, interdisciplinary basic training, experience in organizational work, gaining practical professional experience during training, orientation to the maximum use of one's own resources, and the success of the «start».

Key words: university, graduates, professional practices, research on professional practices.

Актуалізація проблеми. Звернення до дослідження проблем професійних практик випускників вишу є цілком закономірним і таким, що підіймає на поверхню глибинні процеси, причинно-наслідкові зв'язки інституційного характеру, виявляє складові синергетичного ефекту, що призводять до збільшення якісних параметрів і оновлення соціальних маркерів освітньої системи. В цій площині артикулюється взаємопов'язаність різних аспектів фундаментальної взаємодії інституту освіти з іншими соціальними інститутами, які постійно трансформуються, набувають нових контурів і змін під впливом різних чинників (соціально-політичних, соціально-економічних, соціокультурних). Безумовно, вони потребують вивчення, теоретичного осмислення (переосмислення), розуміння практичної значущості.

Наукові та практичні контексти. Слід відзначити різновекторний дизайн та спрямованість наукових розвідок з досліджуваної проблеми. Окремі з них здійснені в контексті аналізу працевлаштування молодих спеціалістів (випускників вишів) та їхньої самореалізації на ринку праці. Ці питання, в тому чи іншому сенсі, знайшли висвітлення в роботах таких українських учених, як О. Балакірєва, І. Бондар, І. Демченко, О. Дяків, Т. Заяць, Е. Лібанова, В. Онікієнко, О. Швець, О. Яременко та інших. У цьому напрямку теоретичною базою для певних висновків є роботи і зарубіжних дослідників (К. Маккена, Т. Роззака, Г. Стенлі та ін.).

Фундаментальними науковими напрацюваннями з проблем професійної кар'єри стали роботи таких дослідників, як Е. Хьюз, М. Арчер, Б. Бернстайн, П. Бурдьє, Е. Гідденс, Я. Щепанський, Х. Ганз, Е. Шейн, К. Гренроуз та багатьох інших, у руслі яких запропоновані нові кар'єрні теорії щодо визнання особливої ролі індивіда в управлінні своєю кар'єрою (А. Вос, Т. Девілд, С. Хапова та ін.), використання кар'єрного капіталу, проактивної кар'єрної поведінки (П. Паркер, М. Артур).

Також заслуговують на увагу дослідницькі розвідки вітчизняних учених щодо професійної кар'єри молоді, її моделей (М. Лукашевича, В. Городяненка, О. Балакірєвої, В. Пилипенка, В. Астахової, К. Астахової, В. Погрібної, К. Михайльової та ін.).

Зрозуміло, що всі ці теорії та практики дискурсивного оформлення досліджуваної проблеми виступають основою для розширення, навіть прогнозних висновків або реконструкції університетських практик. Водночас значущим аргументом, який не можна не враховувати, є соціальні виклики: швидкість змін у різних сферах суспільства, посилення прояву темпорального характеру стосовно суб'єктів змін та змісту їхньої суб'єктності (в соціально-професійній сфері), що може ввести/вводить частину молодих спеціалістів (випускників вишів) у стан обмеженої суб'єктності.

Безумовно, це своєрідні виклики, які постають перед вищою освітою, причому не завжди однозначні. Адже вони мають різні конфігурації, які залежать від мети, інтересів, потреб соціальних суб'єктів, рівня їхньої уразливості й крихкості. Вони потребують

осмислення дій, проєкцій, «спонукають до зростання» [1], міксованих, іноді контраверсійних підходів, але, на наш погляд, без втрати «здорового глузду».

Цілком логічно, що це повинна бути adequate response на проблеми, фокус яких сконцентрований на критеріях ефективності функціонування системи вищої освіти, її якості, здатності відповідати запитам суспільства та індивідів. Саме таке розуміння контексту поставленого питання щодо впливу університетської освіти на рівень підготовки компетентного фахівця, його проактивну професійну та соціально значущу діяльність, кар'єрно-професійні орієнтації в умовах динамічних змін, готовність адаптуватися до реалій та вимог ринку праці, вибудовувати ефективні стратегії зайнятості.

Тому однією із опцій у дослідницьких практиках університету, які намагаються визначити, описати й обґрунтувати, за яких умов і з якими результатами відбувається взаємодія університету з випускниками, є виявлення реперних точок ефективної взаємодії у цьому напрямку, що і є *метою* нашої статті.

Виклад основного матеріалу. Передусім вважаємо за необхідне сконцентруватися на таких пояснювальних ракурсах означеної проблеми, як асиметрія у взаємодії інститутів вищої освіти та ринку праці, у процесі професіоналізації особистості випускника, що викликано посиленою динамікою соціальних процесів, змінами у професійно-трудовій сфері, особливостями професіоналізації особистості в умовах негарантованої трудової зайнятості, розбалансованістю ринку праці та освітньої сфери, про що доказово свідчать результати досліджень різного рівня[1]. Безумовно, все це об'єктивно позначається на

[1] Результати загальнонаціональних і регіональних досліджень: національного опитування молоді, проведеного компанією Info Sapiens *на замовлення Центру аналізу та соціологічних досліджень/* Міжнародного республіканського інституту в *рамках програми «Мріємо та діємо» в лютому-березні 2021 р. В опитуванні взяло участь 2503 молодих українців.* https://www.iri.org.ua/novini/ukrainska-molod-sogodni-rezultati-nacionalnogo-opituvannya; Проблеми молодіжної зайнятості в Україні та шляхи їх подолання. Національний інститут стратегічних досліджень. 2019; Молодь на ринку праці: навички XXI століття та побудова кар'єри. 2019; Стан зайнятості молоді

професійних практиках випускників університету, актуалізуючи, у свою чергу, осучаснення стратегій взаємодії на різних рівнях і в різних контекстах.

Асиметрії об'єктивного плану пов'язані, по-перше, з нестабільністю та динамічністю розвитку економічних, соціальних систем; по-друге, з турбулентним станом сучасного ринку праці, відсутністю можливості побудови довгострокових стратегій розвитку бізнесу; по-третє, з неврегульованістю запитів/можливостей вищої освіти й ринку праці. У даному випадку спрацьовує «ситуація ножиць», що має прояв «у системній невідповідності напрямів професійної підготовки інституту вищої освіти в Україні реальним потребам динамічного і сенситивного до глобалізаційних тенденцій ринку праці» [2, с. 59].

Загострюють означену нами проблему асиметрії суб'єктивного рівня: соціальна незрілість та незахищеність, відсутність досвіду та навичок професійної адаптації, невідповідність отриманого рівня освіти і кваліфікації [3], неузгодженість кар'єрних ідеалів і сформованих на їхній основі кар'єрних стратегій, що не відповідають сучасним тенденціям.

Пунктирно окреслені контури зазначених проблем у професійних практиках випускників вимагають їх постійного вивчення, аналізу, трендвотчінгової артикуляції, використання технології форсайту[2] (від

в Україні (результати дослідження), 2021; Барометр ринку праці України: головні тенденції 2021 року (червень-серпень 2021 року). У дослідженні взяли участь 2190 респондентів-пошукачів та понад 220 компаній-роботодавців. У: Барометр ринку праці України: головні тенденції 2021 року. Український погляд (ukrpohliad.org)

[2] Див.: *Кваша*, Т. К. (2010). Вибір пріоритетних напрямків науково-технологічного розвитку з використанням форсайту. *Проблеми розвитку інформаційного суспільства:* матеріали II міжнародного форуму. Київ : УкрІНТЕІ. Ч. II. с. 78-82; Кузьменко, О.М. (2014). Форсайт для розвитку освіти в середньостроковій і довгостроковій перспективі. *Освітологічний дискурс.* No 1(5). с. 108–116; Квітка, С. А. (2016). *Форсайт як технологія проектування майбутнього: новітні механізми взаємодії публічної влади, бізнесу та громадянського суспільства* [online]. Available at: https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/download/281/276; Баженков, Є. В. (2021). Застосування методології форсайту в освітній ґалузі України. *Економічний простір*, (176), с. 150–154.

англ. *Foresight* – «передбачення», «погляд у майбутнє») для проєктування бажаних результатів.

Саме в такому фокусі здійснені й продовжуються дослідницькі розвідки науковців Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» (ХГУ «НУА»), які свідчать про системний характер вивчення зв'язку підготовки фахівців в університеті, професійної соціалізації та успішності професійної діяльності випускників, що виявилось у низці досліджень, проведених університетськими лабораторіями проблем вищої школи та планування кар'єри. Ретроспективу їх дослідницьких візій складають такі: з проблем адаптації молодих спеціалістів (2000 р.) – (n = 100); професійного вибору й зайнятості молоді на регіональному ринку праці (2010 р.) – (n = 950); якості професійної підготовки випускників харківських вишів в оцінках роботодавців» (2010 р.) – (n = 105); про роль вишу у формуванні якостей і компетенцій для успішного кар'єрного зростання випускників (2010 р.) – (n = 140); з кар'єрно-професійних орієнтацій випускників ХГУ «НУА» (2015 р.) – (n = 312); кар'єрно-професійних переваг студентів і випускників ХГУ «НУА» (2021 р.) – (n = 372).

Ці та інші дослідницькі візії надають можливість виявити ефективні підходи, ключові тенденції у роботі університету з випускниками. В даній статті на основі прирощеного наукового знання науковців університету, що представлено у відповідних публікаціях [4; 5; 6; 7], за матеріалами есеїв випускників ХГУ «НУА» резюмуємо контексти проведених дослідницьких розвідок.

Передусім звернемо увагу на опцію професійної самореалізації випускників. За матеріалами есеїв [4, с. 397–594] проаналізуємо чинники їхньої успішної професійної самореалізації.

Випускникам університету було запропоновано написати есе у довільній формі про зони їхнього професійного зростання, конкурентні переваги, роль вишу в кар'єрних досягненнях. У результаті опубліковано 46 есеїв[3], які демонструють широкий спектр практик впливу університету на успішність професійної самореалізації випускників.

[3] Збирання емпіричного матеріалу відбувалося у грудні 2020 – лютому 2021 р. У дослідженні брали участь випускники факультетів «Бізнес-управління», «Референт-перекладач», «Соціальний менеджмент» різних років.

Автори есеїв констатують, що після закінчення університету відбувалися позитивні зміни у їхньому житті, виявилася готовність до ефективної роботи в широкому соціальному, професійному, виробничому контекстах: «Досвід і знання, набуті в стінах Alma mater, дозволили стати професіоналом у тій галузі, яку обрав для роботи. Як би складно не було, намагаюся дотримуватися принципу: «Вчитися протягом усього життя», прищепленому мені в академії»; «Потрібно віддати належне, академія стала для мене своєрідним трампліном і в професійному, і в особистісному плані. Сьогодні як менеджер знаю, наскільки важливо вселяти в людей упевненість у своїх силах, формувати спрямованість у майбутнє. Тому розумію, наскільки для мене була важлива кожна педагогічно вивірена управлінська дія»; «...З таким фундаментом та підтримкою було абсолютно не страшно рухатися далі, спробувати щось нове, ризикувати, адже я завжди була впевнена, що, якщо помилюся, то є міцний академічний батут, який допоможе знову відштовхнутися та підкорювати нові висоти. Така впевненість (гадаю, зі мною погодиться багато випускників) – це характерна риса НУА, де ми навчилися бути впевненими та відчувати себе потрібними»; «Статус «випускник НУА» – це загалом про людей, які розмовляють однією мовою. Їх відрізняє професіоналізм, порядність, сучасність та бажання рухатися вперед».

Освітнє середовище, як зазначили інформанти [4, с. 397–594], виявилося значним чинником становлення багатьох випускників: «Активне академічне життя стало твердою сходинкою на шляху до кар'єри... Саме завдяки позанавчальним заходам я змогла покращити свої комунікативні, організаторські та управлінські навички, які стали базою для кар'єрного просування. Адже щоб бути успішним, одних знань недостатньо»; «Можна довго перераховувати все те позитивне, що дав мені досвід роботи в дитячому оздоровчому таборі, але я відзначу найголовніше: вміння відповідати не лише за своє життя, а й за життя інших... працювати в команді»; «Іноді в Академії проводив по 10–12 годин на день: був заступником голови студентської спілки, керував «Бізнес-клубом», організовував зустрічі для студентів із представниками бізнесу та ділових кіл Харкова. Для мене це був дуже корисний досвід, який допоміг розвинути комунікативні навички, навчив

організовувати та проводити зустрічі, модерувати спілкування та підтримувати розмову з абсолютно різними людьми»; «Впевнено можу сказати, що саме в НУА мені надали гарну освіту, навчили бути інтелігентною людиною й культурним громадянином, тому для мене девіз академії: «Освіта. Інтелігентність. Культура» – це не порожні слова»; «Кругообіг подій: іспити-сесії, театр, концерти, влітку дитячі оздоровчі табори, взимку Карпати, студентська спілка, а в середині року – свято «Екватор» (День третього курсу), конференції, презентації, поїздки, екскурсії... Стало легко працювати з людьми, зрозуміло, як організувати будь-який захід»; «Кожна участь у конкурсах та конференціях, олімпіадах, кожна перемога були кроком у самостійне впевнене майбутнє»; «Я зрозумів, що навчання у НУА – це не просто лекції чи пари, це ще й величезний майданчик для самореалізації. Участь у роботі «Школи підприємництва» дала досвід наставництва, навчання, спілкування».

У своїх есеях випускники зазначали, що їхніми конкурентними перевагами є не тільки міждисциплінарна базова підготовка, досвід організаційної роботи, але й набуття практичного професійного досвіду під час навчання, орієнтація на максимальне використання власних ресурсів, на успішність «старту» [4, с. 397–594]: «Ще не склавши іспити на п'ятому курсі, я вже був у штаті співробітників Мегабанку, куди потрапив після практики, організованої саме академією. Працювати та складати іспити було важко, але вийшов чудовий досвід. Саме в Мегабанку було започатковано мій шлях у банківському бізнесі»; «Практика була реальною і змусила мене багато про що замислитися. Тоді підприємство було холдингом, а трохи пізніше я зрозуміла, що це була «особлива» форма перетворення державної власності на приватну. Хоча структуру їхньої економічної служби використовую і дотепер, приміряючи її для своїх організацій... Це був чудовий досвід»; «До мене змогли донести й навчити, що я сам відповідаю за своє майбутнє і що все залежить саме від мене і від мого ставлення до того, що я роблю. Саме з цим розумінням я працюю і сьогодні»; «Мої очікування справдилися на 200%. В академії зустрілася з дивовижними викладачами – професіоналами високого рівня, зіткнулася з особливим спілкуванням, розширила кругозір,

навчилася навчатися, набула фундаментальних знань. Після закінчення академії перші кілька років своєї професійної кар'єри активно користувалася знаннями, отриманими під час навчання, досвідом, здобутим під час практичної підготовки... НУА дає першокласну освіту, допомагає сформуватися професійно»; «Мріяла працювати на великому виробничому підприємстві, стати шановним спеціалістом, обійняти керівну посаду... І бути такою, як мої викладачі: ділитися своїм досвідом та знаннями зі студентами. Допомагати їм готуватися до дорослого життя. Допомогти повірити в себе та стати професіоналами. ...Мрії здійснилися... Я працювала на великому виробничому підприємстві, обіймала керівні посади. Сьогодні я – співвласник та директор свого бізнесу».

Артикулюючи значущість зібраних матеріалів, професор В. Астахова у своїх коментарях зазначила: «У багатьох есеях прочитується визнання та прийняття основних цінностей НУА – поваги, людяності, реальної індивідуалізації освітнього процесу, розуміння того, що академія вважає як один із базових смислів, як головну навичку майбутнього – розуміти та навчитися використовувати свою людяність. В епоху цифровізації такий маркер проступив ще виразніше» [4, с. 6].

Безумовно, результати аналізу есеїв випускників свідчать про важливість ефективної взаємодії університету з випускниками, визначення стратегії їхньої професійної самореалізації у контексті освітньої стратегії під час навчання, що корелює з наявними професійними практиками.

*Висновки***.** Виходячи з проведеного аналізу, спираючись на реальні практики та дослідницькі розвідки, можна говорити про те, що випускники демонструють поліваріативність професійних практик, успішність стартових позицій і проактивність на ринку праці. Логічно, що тут актуалізовані осучаснені пріоритети й якість професійної підготовки в університеті, прагнення проєктувати, здійснювати вплив на активний професійний розвиток випускників. Одночасно сьогодення вимагає осмислення необхідності й відпрацювання нових, конкурентних професійних практик із задіянням потенціалу стейкхолдерів.

Список бібліографічних посилань

1. Бірченко, О, Зверко, Т. та Михайльова, К. (2017). *Професійні практики випускників сучасних ЗВО (на прикладі випускників Народної української академії)*. Харків: Вид-во НУА. 114 с.

2. Кузьмін, В. (2018). «Ситуація ножиць» як інституційна пастка реалізації кар'єрних стратегій в Україні: чинники появи та шляхи подолання. *Український соціологічний журнал*, 1–2, с. 58–63.

3. Швець, О. В. (2020). Новітні аспекти зайнятості молоді на ринку праці України. *Український журнал прикладної економіки,* т. 5, 2, с. 359–367.

4. Астахова, К. В. (ред.) (2021). *Діалоги з часом (до 30-річчя Народної української академії).* Харків: Вид-во НУА, 656 с.

5. Астахова, В. І. (2014). Успішність випускників як головний критерій якості роботи навчального закладу. *Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.»*, т. 20, с. 26–37.

6. Михайльова, К. та ін. (2010). *Проблеми професійного вибору та зайнятості молоді на регіональному ринку праці.* Харків: Вид-во НУА, 67 с.

7. Зверко, Т. В. (2023). Випускник на ринку праці: можливості та стратегії працевлаштування. *Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.»,* т. 29. с. 42–50.

References

1. Birchenko, O., Zverko, T. and Mykhayl№ova, K. (2017). *Profesiyni praktyky vypusknykiv suchasnykh ZVO (na prykladi vypusknykiv Narodnoyi ukrayins'koyi akademiyi)* [Professional practices of graduates of modern higher education institutions (on the example of graduates of the People's Ukrainian Academy)]. Kharkiv: Vyd-vo NUA, 114 p.

2. Kuz'min, V. (2018). «Sytuatsiya nozhyts'» yak instytutsiyna pastka realizatsiyi karєyernykh stratehiy v Ukrayini: chynnyky poyavy ta shlyakhy podolannya [«Scissors situation» as an institutional trap for the implementation of career strategies in Ukraine: factors of emergence and ways of overcoming it]. *Ukrayins'kyy sotsiolohichnyy zhurnal* [*Ukrainian Sociological Journal*], 1–2. pp. 58–63.

3. Shvets', O. V. (2020). Novitni aspekty zaynyatosti molodi na rynku pratsi Ukrayiny [New aspects of youth employment in the labor market of Ukraine]. *Ukrayins'kyy zhurnal prykladnoyi ekonomiky* [Ukrainian Journal of Applied Economics], vol.5, 2. pp. 359–367.

4. Astakhova, K. V. (ed.). (2021). *Dialohy z chasom (do 30-richchya Narodnoyi ukrayins'koyi akademiyi)* [Dialogues with time (to the 30th anniversary of the People's Ukrainian Academy)]. Kharkiv: Vyd-vo NUA. 656 p.

5. Astakhova, V. I. (2014). Uspishnist' vypusknykiv yak holovnyy kryteriy yakosti roboty navchal'noho zakladu [Graduate success as the main criterion of the quality of the work of an educational institution]. *Vcheni zap. Kharkiv. humanitar. un-tu «Nar. ukr. Akad.»* [Scientists of the Kharkiv Humanitarian University «Nar. Ukrainian Academician»], vol. 20, pp. 26–37.

6. Mykhayl'ova, K. et al. (2010). *Problemy profesiynoho vyboru ta zaynyatosti molodi na rehional'nomu rynku pratsi* [Problems of professional choice and employment of young people in the regional labor market]. Kharkiv: Vyd-vo NUA. 67 p.

7. Zverko, T. V. (2023). Vypusknyk na rynku pratsi: mozhlyvosti ta stratehiyi pratsevlashtuvannya [Graduate in the labor market: opportunities and employment strategies]. *Vcheni zap. Kharkiv. humanitar. un-tu «Nar. ukr. Akad.»* [Scientists of the Kharkiv Humanitarian University «Nar. Ukrainian Academician»]. Kharkiv: Vyd-vo NUA, vol. 29. pp. 42–50.

УДК 37.011.31+37.014.3 https://doi.org/10.5281/zenodo.15446387

Л. Д. Покроєва

ШКОЛА І УЧИТЕЛЬ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ

В статті розглядається проблема трансформацій, що відбуваються сьогодні в системі загальної середньої освіти. Нова ідеологія школи, новий зміст освітніх програм, нове розуміння результату навчання і, головне, нові орієнтири в організації освітнього процесу. Все це потребує переосмислення векторів підготовки керівників і вчителів закладів загальної середньої освіти, спрямування процесу навчання у практичну площину тих проблем, що сьогодні покликані вирішувати школи та їх педагогічні колективи. Ключовим напрямом професійного розвитку педагогічних працівників у процесі підвищення кваліфікації має стати перехід від простого підвищення кваліфікації до глибокої інтеграції складових професійного розвитку педагогів через набуття, розширення, вдосконалення професійних компетентностей педагога, модернізацію форм, методів і технологічних можливостей цього процесу.

Ключові слова: трансформація освіти, компетентнісний підхід, персоналізація навчання, якість освіти, підвищення кваліфікації, напрями модернізації освіти.

Pokroeva Lyubov. **School and teacher in the conditions of education transformation.**

The article considers the problem of transformations taking place today in the system of general secondary education. A new ideology of the school, a new content of educational programs, a new understanding of the learning outcome and, most importantly, new guidelines in the organization of the educational process. All this requires rethinking the vectors of training of heads and teachers of general secondary education institutions, directing the learning process to the practical plane of those problems that schools and their teaching staff are called upon to solve today. The key direction of professional development of teaching staff in the process of advanced training should be the transition from simple advanced training to deep integration of the components of teachers' professional development through the acquisition, expansion, improvement of the teacher's professional competencies, modernization of the forms, methods and technological capabilities of this process.

Key words: transformation of education, competency-based approach, personalization of learning, quality of education, advanced training, directions of modernization of education.

Поставновка проблеми. Проблема трансформації освіти постала у 90-х роках минулого століття з виникненням поняття «суспільство знань». В матеріалах стосовно освітньої політики ЄС це поняття розглядається в контексті концепції розвитку суспільства, що навчається.

Починаючи з 2018 року, в Україні перманентно впроваджується державна освітня реформа, що відома під назвою Нова українська школа, НУШ. Метою реформи є комплексні докорінні зміни в системі загальної середньої освіти. Сфера загальної середньої освіти в Україні за цей час підпала під перманентне реформування й уже сьомий навчальний рік знаходиться у стані комплексної трансформації на основі державної Концепції «Нова українська школа» [4]. *Комплексність* останньої реформи полягає в одночасному внесенні змін у організацію освітнього процесу (відбуваються зміни в структурі системи), у зміст освіти (затверджені нові державні стандарти початкової та базової середньої освіти), у методики навчання й виховання учнів (упроваджуються сучасні педагогічні технології й інноваційні методики навчання).

Разом і з тим розпочата реформа відзначається *складністю.* За період 2016–2024 роки, Міністерством освіти і науки України розроблено і внесено для впровадження в закладах загальної середньої освіти значну кількість нових нормативних матеріалів, що передбачають суттєві зміни, а саме: Державний стандарт початкової освіти і новий Державний стандарт базової освіти; типові освітні програми для 1–4 і модельні навчальні програми для 5–6 і 7–9 класів, типові навчальні плани і програми для 10–11 класів; рекомендації щодо оцінювання результатів навчання учнів 5–9 класів відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти; Концепцію розвитку педагогічної освіти та Професійний стандарт вчителя закладу загальної середньої освіти; стандарти щодо облаштування приміщень закладів освіти. Отже, вчителю необхідно «зльоту» опанувати і втілити

у свою практичну діяльність значну кількість нових нормативних документів і матеріалів.

Стратегічним планом діяльності МОНУ до 2027 року запропоновані ключові ініціативи, що визначають суть реформи загальної середньої освіти: *трансформація* освітнього простору в *безпечний;* зміни *у змісті базової* середньої освіти; *суттєві* зміни в організації профільної освіти; подолання *освітніх втрат,* посилення *національного компоненту* освіти, *нова* система оплати праці тощо [7].

Зазначені ініціативи і нормативні нововведення, трансформації, що відбуваються під час реформи за концепцією НУШ, у системі «школа-вчитель» потребують, перш за все, прийняття й опанування їх сутності педагогічними працівниками, що обумовлює напрями їх професійного розвитку. Отже, набуло особливої актуальності питання підвищення кваліфікації керівників і вчителів закладів загальної середньої освіти: перш за все, щодо змісту і результатів навчання.

Мета статті – актуалізувати вектори підготовки керівників і вчителів закладів загальної середньої освіти до якісної освітньої діяльності в умовах трансформації освіти на основі концепції НУШ.

Регіональні заклади післядипломної педагогічної освіти в Україні визнано провайдерами державних освітніх ініціатив і реформ. Зміст післядипломної педагогічної освіти обумовлений сучасними принципами і векторами, що визначені концепціями, стратегіями, проєктами Міністерства освіти і науки України. Післядипломна освіта доповнює базову професійну освіту, забезпечує постійне і швидке оновлення ключових знань, умінь і навичок фахівців відповідно до вимог постійного розвитку суспільства, техніки і технологій, а також економіко-правових перетворень, які відбуваються в суспільстві. Особливості, що характерні для освітнього процесу регіональних закладів післядипломної педагогічної освіти, відрізняють їх діяльність від інших надавачів послуг із підвищення кваліфікації, тому що, знаходячись у структурі державного управління освітою, РЗППО першими отримують доступ до нової нормативної інформації, в умовах конкуренції на ринку освітніх послуг швидше реагують на зміни і нововведення й відповідно змінюють зміст і форми освітньої діяльності.

Необхідність постійних і швидких оновлень змісту післядипломної педагогічної освіти обумовлена цілим рядом чинників, серед яких перше місце належить багатокомпонентності сучасного змісту загальної середньої освіти, який має охоплювати не лише знання, а й способи практичної діяльності, творчий досвід, ціннісні орієнтації особистості [3].

Розглянемо *пріоритетні напрями трансформацій у освітній сфері.*

Перше. Компетентнісний підхід. Міжнародна комісія з питань освіти для XXI століття (1993 р.) розробила загальну стратегію розвитку освіти, яку розуміють як постійний процес збагачення особистості знаннями та вміннями і, значною мірою, як процес створення особистості та стосунків між окремими людьми, групами та народами.

Основоположними засадами освіти XXI століття визнано такі: *навчити жити разом*, *навчити здобувати знання*, *навчити працювати*, *навчити жити*.

На даному етапі в наукових колах переважає розуміння, що головне в освіті – це *навчити людину мислити*, що потребує розвитку логічних операцій мислення: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, класифікації та систематизації, що передбачає заміну інформативної моделі навчання на розвивальну. Кінцевим результатом є успішний випускник/випускниця, які навчилися здобувати знання, прагнуть навчатися далі, набувати компетентностей відповідно до своїх потреб і здібностей, навчені працювати і взаємодіяти в команді, мають ціннісні орієнтації в житті.

Друге – персоналізація навчання, орієнтація на особистісні професійні потреби учителя змінює акценти освітніх програм у процесі підвищення кваліфікації. Використання *персоналізованого підходу* в освітній практиці обумовлено воєнним станом і дистанційною формою організації освітнього процесу. Ці умови спрямовують увагу педагога у професійному розвитку на підвищенні рівня власної інформаційно-цифрової компетентності. Саме цифровізація процесу навчання в школі, використання штучного інтелекту, проєктних і STEM технологій, гейміфікація навчання допомагають учителю опанувати

індивідуальні форми роботи з учнями, вирішувати конкретні навчальні завдання з урахуванням можливостей кожного з них.

Потребує уваги і такий новий тренд в освіті як формування *соціально-емоційних навичок*, що обумовлюється необхідністю подолання викликів унаслідок травми, стресу, виникнення відчуття невпевненості в майбутньому. З огляду на це набуває актуальності завдання стосовно розвитку емоційного інтелекту. Учителю важливо знати основи позитивної освіти, навичок її організації (як вчити учнів керувати своїми емоціями, мотивувати себе, вибудовувати взаємини з дорослими та однолітками, комунікувати в груповій роботі, проявляти емпатію та відповідальність). Учитель має допомогти дитині розвивати у собі «мислення зростання», тобто заохочувати її будь які проблеми розглядати *як можливості подальшого зростання та навчання*, допомогти їй зрозуміти, що *помилки – це природна частина процесу навчання*, важливо продовжити працювати та вчитися на помилках

Особливого значення в Україні, зокрема, на Харківщині, набула проблема *збереження ментального (психічного) здоров'я* всіх учасників освітнього процесу, адже війна призвела до значних психологічних втрат здобувачів освіти, що часто проявляються в таких особливостях психолого-емоційного стану і поведінки як страх, тривожність, депресія, що призводять до втрати і у дорослих, і в учнів мотивації в навчанні, неуважності, недбалості, зниження навчальних можливостей тощо. Це потребує уваги з боку адміністрацій закладів освіти і психологів, яким треба знати і враховувати особисту історію кожного вчителя, учня/учениці, допомагати їм пережити складну ситуацію, забезпечити підтримку.

Загострено сприймається в суспільстві таке негативне явище як *булінг.* Школа має створити комфортне, безпечне, вільне від насильницьких явищ середовище, прищеплювати учням почуття взаємоповаги, виховувати толерантність, що є спільним завданням для усього педагогічного колективу в організації пропедевтичної діяльності.

Інклюзивність освіти залишається актуальною на всіх рівнях освіти, адже в усьому світі активізувався рух до безбар'єрної освіти.

Завдяки розширенню знань педагогів щодо спеціальних форм і методів навчання дітей з особливими освітніми потребами, стала можливою їх адаптація та інтеграція у освітній процес разом із однолітками. Водночас слід приділяти увагу і забезпечувати підтримку і сприяння в розвитку обдарованих учнів/учениць, які проявляють значні здібності в різних галузях.

Третє. Якість освіти визнається незмінним орієнтиром для освітян і вимірюється за результатами. *Результатом* освітнього процесу в новій українській школі є сформовані компетентності (предметні, ключові), наскрізні уміння та ціннісні орієнтації. *Якість результату освіти* вимірюється через успішну соціалізацію випускників школи, адаптацію до дорослого життя, повноту реалізації їх індивідуальних здібностей у подальшому навчанні, працевлаштуванні, оволодінні методологією самоосвіти, прагненні у постійному оновленні й розширенні знань, удосконаленні практичних навичок.

Щоб досягти якісного результату**,** педагогічним працівникам важливо приділити увагу створенню умов для ефективного навчання, що передбачає**:**

- особистісно зорієнтований, компетентнісний, ціннісний підходи в освітній діяльності;
- безпечне, сучасне, розвивальне, мотивуюче освітнє середовище;
- використання ефективних та інноваційних методів навчання;
- організацію активної пізнавальної діяльності, розвиток в учнів критичного мислення та рефлексивних навичок;
- формувальне, мотивуюче оцінювання навчальних досягнень, моніторинг і аналіз результатів;
- виявлення освітніх втрат, причин і труднощів у навчанні кожного учня/учениці;
- корекцію помилкових дій / допомогу учням.

Як новий орієнтир слід сьогодні розглядати *набуття педагогами мікрокваліфікацій.* Це обумовлено різким зменшенням в Україні за умов війни кількості педагогічних працівників різних кваліфікацій, що потребує від працюючих педагогів набуття інших, додатково до основних, кваліфікацій. Тому постало гостро питання про розширення спектру освітніх послуг, а значить необхідність спеціальної додаткової

підготовки педагогів за різними актуальними напрямами з метою здобуття ними певних компетентностей.

На підставі зазначеного актуальними вбачаються зміни у взаємодії закладу освіти і вчителя. Зрозуміло, що отримати/розширити знання й набути/вдосконалити професійні компетентності одного разу на 5 років, як це практикувалося раніше, вчителю вже недостатньо, тому що знання швидко застарівають, а прогресивні зміни в технологіях відбуваються невпинно і потребують постійного набуття нових знань і формування нових навичок, а якість і результати навчання у школі залежить від рівня професійної кваліфікації та відчуття кожним учителем потреби у неперервному професійному розвитку. При цьому слід відзначити зростання у освітян запиту на поглиблення/розширення/оновлення своїх знань і прагнення до вдосконалення/адаптації своїх умінь і навичок/компентностей до викликів і умов сьогодення. Отже, в умовах трансформації освітньої сфери педагоги мають постійно вдосконалювати свою освітню діяльність, що потребує не просто зміни умов, а швидких змін у професійному розвитку вчителів.

Вимогою часу є модернізація післядипломної педагогічної освіти. Розглянемо можливі *напрями її модернізації*.

Перший напрям пов'язаний зі створенням засобами післядипломної освіти такого соціально-освітнього простору, в якому може вдосконалюватися як професіонал кожний педагог.

Другий напрям обумовлений новими пріоритетами системи освіти, а саме, спрямованістю організації та змісту освітнього процесу відповідно до моделі інноваційного розвитку освітньої сфери (на даному етапі згідно з Концепцією НУШ).

Третій напрям витікає з потреби неперервності освіти протягом життя. Очевидно, що практика організації періодичних курсів з певним інтервалом часу сьогодні перестала бути ефективною. За сучасних темпів соціальних і технологічних змін і, виходячи з потреб організації інноваційної діяльності, курси підвищення кваліфікації за професійним напрямом не в змозі забезпечити актуальність професійних знань і компетентностей педагога. Тому діяльність закладів післядипломної освіти необхідно переорієнтовувати на багатовекторність тем

і різноманітність форм підвищення кваліфікації, а також посилення самоосвітньої діяльності педагогів.

Також є необхідність посилити на всіх рівнях увагу до організації методичного супроводження процесів реформування загальної середньої освіти. Особливо тепер, коли реформа в освіті поширюється за різними складовими (початкова, базова середня й профільна освіта), значення методичної роботи посилюється: важливо допомагати педагогу не тільки підтримувати необхідний рівень професійної компетентності, а ще й опановувати новітні ідеї, інноваційні технології, нові методи. Методична робота як частина системи неперервної освіти педагогів повинна також сприяти розвитку наукового потенціалу педагогічних працівників, допомагати їм науково обґрунтовувати обрані методи для ефективного навчання.

Відповідно до вимог сьогодення *завданнями методичної роботи* мають стати: допомога в усвідомлення педагогами необхідності реформ в освіті й сприйнятті нових ідей; роз'яснювальна робота щодо розуміння і прийняття мети і завдань реформи; підтримка кожного педагога у реформуючих процесах і досягненні якісних результатів відповідно до нових умов, методичне супроводження процесу професійного розвитку учителя у міжатестаційний період.

Необхідно подолати такі негативні явища в організації методичної роботи з педагогічними працівниками як випадковість методичних заходів, пасивність форм і методів роботи. Актуальним є доповнення функцій методичної роботи експертною та аналітичною діяльністю, що допоможе організовувати методичну роботу на діагностичній основі.

Зміст методичної роботи теж потребує змін. Особливу увагу варто приділити формам роботи з педагогами, що поєднують технологізацію, освітнього процесу з можливостями творчої роботи педагога та особистісною спрямованістю процесу навчання.

Висновки. 1. В умовах трансформації освітньої сфери, зважаючи на виклики реформи, регіональні заклади післядипломної педагогічної освіти в Україні стають справжніми провайдерами державних освітніх ініціатив і реформ. 2. Система підвищення кваліфікації поступово

перетворюється на систему професійного розвитку педагогічних працівників, що полягає в переході від простого підвищення кваліфікації до набуття/розширення/ вдосконалення професійних компетентностей педагога. 3. Ключовими акцентами у процесі підвищення кваліфікації педагогів стають: практична спрямованість навчання педагогів (*значущість якої довела модель організації навчання на курсах підвищення кваліфікації за субвенцією НУШ*), персоналізація навчання, орієнтація на особистісні професійні потреби учителя, розвиток комунікативних умінь педагога як основи успішної взаємодії з учасниками освітнього процесу, набуття педагогами мікрокваліфікацій, що обумовлено теперішньою ситуацією в сфері загальної середньої освіти. 4. Посилюється увага до методичного супроводження процесів реформування загальної середньої освіти.

Список бібліографічних посилань

1. Вікторов, В. Г. (2004). Якість освіти : основні наукові підходи та уявлення. У: *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності*, вип. 14, с. 208–214.

2. Дибський, С. (2008). Практичний посібник для заступника директора. [online] У: *Відкритий урок*. Available at: https://osvita.ua/school/method/technol/2670 [Accessed 13 Feb. 2025].

3. Дем'яненко, О.О. (2014). Тенденції розвитку загальної середньої освіти в Україні крізь призму філософсько-освітніх питань. *Народна освіта,* [online] 23. Available at: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2419 [Accessed 22 Feb. 2025].

4. КМУ, (2016). *Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року* [online]. Available at: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/ [Accessed 20 Feb. 2025].

5. Кремень, В. Г., Ткаченко, В. М. (2011). Компетентісний принцип освіти: «навчитися жити разом». [online] У: *Розвиток сучасної освіти: освітологічні наголоси*. Київ, с. 4–32. Available at: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711978/1/Розвиток%20сучасної%20освіти%20освітологічні%20наголоси.pdf [Accessed 22 Feb. 2025].

6. Кремень, В. Г. (ред.). (2016). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні* [online] .Київ: Пед. думка, 448 с.

Available at: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nrk/Analitychni-materialy/7-natsionalna-dopovid-pro-stan-i-rozvitok-osviti-v-ukraini.pdf [Accessed 20 Feb. 2025].

7. МОНУ. *Освіта переможців* [online]. Available at: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/Docs%20Kampania%20Priyom%2024/Strateh.plan.diyalnosti.MON.do.2027.roku.pdf [Accessed 20 Feb. 2025].

8. Трунда, І., Троян, В. та Бржіза, К. (2011). Управління школою в суспільстві знань [online]. Прага, 170 с. Available at: https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2017/02/school-management_ukraine.pdf [Accessed 20 Feb. 2025].

9. Цимбалару, А. (2012). Підготовка вчителя до педагогічного проектування освітнього простору в школі і ступеня в системі внутрішньошкільної методичної роботи. *Педагогічна освіта: теорія і практика,* [online] вип. 12, с. 175–180. Available at: file:///C:/Temp/MicrosoftEdgeDownloads/9105d61a-50c3-4c76-b623-648d1096d473/znppo_2012_12_33%20(1).pdf [Accessed 23 Feb. 2025].

References

1. Viktorov, V. G. (2004). Quality of education: main scientific approaches and concepts. In: *Current philosophical and cultural problems of our time*, vol. 14, pp. 208–214.

2. Dybsky, S. (2008). Practical manual for the deputy director. [online] In: *Open lesson.* Available at: https://osvita.ua/school/method/technol/2670 [Accessed 13 Feb. 2025].

3. Dem'yanenko, O.O. (2014). Trends in the development of general secondary education in Ukraine through the prism of philosophical and educational issues. *Narodna osvita,* [online] 23. Available at: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2419 [Accessed 22 Feb. 2025].

4. KMU, (2016). *On approval of the Concept of implementation of state policy in the field of reforming general secondary education «New Ukrainian School» for the period until 2029* [online]. Available at: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/ [Accessed 20 Feb. 2025].

5. Kremen, V. G., Tkachenko, V. M. (2011). Competency principle of education: «learning to live together». [online] In: *Development of modern education: educational emphases.* Kyiv, pp. 4–32. Available at: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711978/1/Development%20of%20education%20education%20emphasis.pdf [Accessed 22 Feb. 2025].

6. Kremen, V. G. (ed.). (2016). *National Report on the State and Prospects of Education Development in Ukraine* [online]. Kyiv: Ped. Dumka, 448 p. Available at: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nrk/Analitychni-materialy/7-

natsionalna-dopovid-pro-stan-i-rozvitok-osviti-v-ukraini.pdf [Accessed 20 Feb. 2025].

7. MONU. *Education of Winners* [online]. Available at: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/Docs%20Kampania%20Priyom%2024/Strateh.plan.diyalnosti.MON.do.2027.roku.pdf [Accessed 20 Feb. 2025].

8. Trunda, I., Troyan, V. and Brzyza, K. (2011). *School Management in the Knowledge Society* [online]. Prague, 170 p. Available at: https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2017/02/school-management_ukraine.pdf [Accessed 20 Feb. 2025].

9. Tsimbalaru, A. (2012). Teacher Training for Pedagogical Design of Educational Space at School and Degree in the System of Intra-School Methodological Work. *Pedagogical Education: Theory and Practice,* [online] vol. 12, p. 175–180. Available at: file:///C:/Temp/MicrosoftEdgeDownloads/9105d61a-50c3-4c76-b623-648d1096d473/znppo_2012_12_33%20(1).pdf [Accessed 23 Feb. 2025].

УДК 004.8:37 https://doi.org/10.5281/zenodo.15426445

В. П. Козиренко, С. В. Козиренко

МАШИННЕ НАВЧАННЯ ДЛЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Однією з ключових інновацій цього століття є використання штучного інтелекту, який набуває все більшого значення в освіті. Можливість навчатися і вдосконалюватися у виконанні певних завдань без явного програмування – особливість, яка має значення до гуманітарних дисциплін та рівня інформаційної підготовки освітян гуманітарного напрямку. Визначена наявність сучасних особливостей у розвитку штучного інтелекту в Україні. Зазначені проблеми впровадження інформаційних технологій в освіті.

У публікації розглядаються актуальні питання застосування машинного навчання в освіті стосовно гуманітарної підготовки. Розглянуті особливості та вплив міждисциплінарного підходу при застосуванні машинного навчання.

Наведені можливості застосування машинного навчання у гуманітарних дисциплінах по різним напрямкам, серед яких – автоматичний переклад, синтаксичний і семантичний аналіз, цифрова гуманітаристика, аналіз історичних даних, візуалізація історичних подій та аналіз трендів у соціальних медіа. Відзначено – машинне навчання має значний потенціал для покращення освітніх процесів гуманітарного напрямку, але впровадження цієї технології потребує ретельного аналізу можливостей, ризиків і розробки підходів до їх мінімізації.

Ключові слова: штучний інтелект, машинне навчання, освітній процес, гуманітарні дисципліни.

***Kozyrenko Victor, Kozyrenko Svitlana*. Machine learning for the humanities.**

One of the key innovations of this century is the use of artificial intelligence, which is becoming increasingly important in education. The ability to learn and improve in the performance of certain tasks without explicit programming is a feature that is of great importance to the humanities and the level of information training of humanities educators. The presence of modern features in the development of artificial intelligence in Ukraine is determined. The problems of introducing information technologies in education are indicated.

The publication addresses topical issues of machine learning in education in relation to humanitarian training. The features and influence of an interdisciplinary approach to the application of machine learning are considered.

The possibilities of applying machine learning in the humanities in various areas are presented, including automatic translation, syntactic and semantic analysis, digital humanities, historical data analysis, visualization of historical events, and analysis of trends in social media. It is noted that machine learning has significant potential to improve educational processes in the humanities, but the introduction of this technology requires a thorough analysis of opportunities, risks and the development of approaches to minimize them.

Keywords: artificial intelligence, machine learning, educational process, humanities.

Інформатизація, як провідна тенденція соціально-економічного розвитку в сучасному світі, є об'єктивним процесом у всіх сферах людської діяльності, в тому числі і в освіті [1]. Однією з ключових інновацій цього століття є використання штучного інтелекту, який набуває все більшого значення в освіті. Технології штучного інтелекту обіцяють трансформувати навчальні процеси, роблячи їх більш доступними, ефективними та інноваційними.

Машинне навчання – це підгалузь штучного інтелекту, яка фокусується на розробці алгоритмів і моделей, що дозволяють комп'ютерним системам навчатися і вдосконалюватися у виконанні певних завдань без явного програмування. Ця особливість має значення до гуманітарних дисциплін та рівня інформаційної підготовки освітян гуманітарного напрямку.

У розпорядженні КМУ України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» наголошено, що впровадження інформаційних технологій, частиною яких є технології штучного інтелекту, є невід'ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Також зазначені проблеми, серед яких:

- низький рівень цифрової грамотності, інформованості населення щодо загальних аспектів, можливостей, ризиків та безпеки використання штучного інтелекту;
- відсутність або недосконалість правового регулювання штучного інтелекту (в тому числі у сферах освіти, економіки, публічного

управління, кібербезпеки, оборони), а також недосконаліть законодавства про захист персональних даних;

• недостатній рівень якості вищої освіти та освітніх програм, спрямованих на підготовку спеціалістів у галузі штучного інтелекту в закладах вищої освіти;

• відсутність сучасних програм підвищення кваліфікації для викладачів закладів вищої освіти у галузі штучного інтелекту;

• низький рівень математичної компетентності випускників закладів освіти;

• низький рівень інвестицій у проведення досліджень із штучного інтелекту у закладах вищої освіти;

• складність перевірки відповідності роботи систем штучного інтелекту законодавству та існуючим етичним принципам.

Незважаючи на швидкий розвиток штучного інтелекту, наше розуміння його можливостей в освіті все ще залишається неповним. Це пов'язано з кількома причинами:

• системи штучного інтелекту стають все більш складними, що ускладнює розуміння того, як вони працюють;

• багато систем штучного інтелекту є "чорними скриньками", що робить їх складними для аналізу;

• наслідки застосування можливостей штучного інтелекту можуть мати етичні проблеми.

Одне із питань, яке досить часто обговорюється в освітніх колах, полягає в тому, чи слід активно використовувати штучний інтелект та машинне навчання в освітньому процесі, наприклад, при вивченні гуманітарних дисциплін. Але поширення використання штучного інтелекту вже не вдасться припинити чи повернути назад. Питання є, але воно у тому, як застосовувати ці технології?

В заяві Європейської асоціації університетів "Artificial intelligence tools and their responsible use in higher education learning and teaching" підкреслюється: сектор вищої освіти повинен адаптувати свої підходи у використанні інструментів штучного інтелекту, а спроба заборонити штучний інтелект марна. Асоціація наголошує на тому, що в навчанні та викладанні відбуваються постійні зміни, і це одна із тих інновацій, яку вочевидь доведеться опанувати.

У публікації розглядаються актуальні питання застосування машинного навчання в освіті стосовно гуманітарної підготовки.

Особливості та вплив міждисциплінарного підходу на дисципліни гуманітарного напрімку при застосуванні машинного навчання [2]:

1. Об'єднання гуманітарних і технічних наук. Співпраця між фахівцями з машинного навчання, програмістами, істориками, філологами та мистецтвознавцями сприятиме створенню нових підходів у дослідженнях. Міждисциплінарні команди зможуть краще враховувати специфіку гуманітарних даних і адаптувати моделі машинного навчання до цих задач.

2. Враховування цифрової гуманітаристики. Розвиток цифрової гуманітаристики як окремої галузі, яка інтегрує технології машинного навчання у гуманітарні дослідження. Використання спеціалізованих платформ для обміну даними та інструментами.

3. Освітні програми. Запровадження курсів із машинного навчання для гуманітаріїв і курсів із гуманітарних наук для технічних спеціалістів. Створення навчальних програм для підготовки спеціалістів, які поєднують знання в обох галузях.

Можливості застосування машинного навчання у гуманітарних дисциплінах:

1. Синтаксичний і семантичний аналіз. Розпізнавання структури речень, аналіз граматичних і смислових зв'язків між словами. Це корисно для автоматизованого аналізу літературних творів або інших текстових джерел.

2. Автоматичний переклад. Моделі перекладу текстів між мовами з високим рівнем точності.

3. Виявлення емоцій і тональності тексту. Аналіз емоційного стану автора тексту або ставлення до теми, що є цінним для досліджень у літературі, соціології та політології.

4. Цифрова гуманітаристика. Машинне навчання сприяє створенню інструментів, які дозволяють гуманітарним дослідникам працювати з великими обсягами даних.

5. Аналіз історичних даних, наприклад, визначення закономірностей у демографічних або соціальних трендах, використання для аналізу документів і створення хронологічних моделей, виявлення трендів

у культурному розвитку суспільств, аналіз міграційних процесів та їх впливу на мистецтво, мову та літературу.

6. Розпізнавання рукописів і стародавніх текстів.Технології оптичного розпізнавання символів (OCR) в поєднанні з глибоким навчанням дозволяють відновлювати та аналізувати старовинні документи.

7. Візуалізація історичних подій, побудова карт або хронологій на основі великих масивів текстової інформації.

8. Аналіз трендів у соціальних медіа. Вивчення сучасних культурних явищ через аналіз великого обсягу даних з платформ, таких як Twitter або Facebook, для виявлення соціальних тенденцій.

9. Філологія. Порівняння текстів різних авторів для автоматичного виявлення стилістичних особливостей.

Цифрові інструменти та алгоритми машинного навчання дозволяють гуманітарним наукам ефективно аналізувати великі обсяги даних, виявляти закономірності, недоступні традиційним методам досліджень, переходити до міждисциплінарних підходів, об'єднуючи наукові дані з культурними артефактами.

Ці можливості відкривають нові горизонти для гуманітарних дисциплін, але також ставлять перед дослідниками завдання адаптації технологій до специфіки їхніх досліджень та застосування у навчальному процесі [3].

Важливо пам'ятати, що розвиток штучного інтелекту в освіті повинен ґрунтуватися на дбайливому балансі між нововведеннями та збереженням ключових освітніх цінностей. Машинне навчання має значний потенціал для покращення освітніх процесів гуманітарного напрямку, але впровадження цієї технології потребує ретельного аналізу можливостей, ризиків і розробки підходів до їх мінімізації [4]. Лише за умови етичного, відповідального та інклюзивного використання машинного навчання можна досягти гармонійного поєднання традиційної освіти та новітніх технологій.

Список бібліографічних посилань

1. Козиренко, В. П., Козиренко, С. І. (2022). Актуальні питання розвитку інформаційного середовища навчального закладу в умовах віддаленого

навчання. *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»,* т. 28, с. 68–73.

2. Osborne, M. J., Clegg, N. (2022). Artificial intelligence in education: Promises and perils. *Harvard Business Review*, 90(1), pp. 78–85.

3. O'Neil, C. (2021). The dark side of artificial intelligence in education. *Harvard Business Review*, 89(1), pp. 56–63.

4. Brenner, J. E., Allen, K. W. (2020). The ethical implications of artificial intelligence in education. *Harvard Journal of Law & Technology*, 34(1), pp. 1–49.

References

1. Kozyrenko, V. P., Kozyrenko, S. I. (2022). Aktual'nyye voprosy razvitiya informatsionnoy sredy uchebnogo zavedeniya v usloviyakh udalennogo obucheniya. Vchenн zapiski Kharkнvs'kogo gumanнtarnogo unнversitetu «Narodna ukraнns'ka akademнya», vol. 28, pp. 68–73.

2. Osborne, M. J., Clegg, N. (2022). Artificial intelligence in education: Promises and perils. Harvard Business Review, 90(1), pp. 78–85.

3. O'Neil, C. (2021). The dark side of artificial intelligence in education. Harvard Business Review, 89(1), pp. 56–63.

4. Brenner, J. E., & Allen, K. W. (2020). The ethical implications of artificial intelligence in education. *Harvard Journal of Law & Technology*, 34(1), pp. 1–49.

УДК 378.091.59 https://doi.org/10.5281/zenodo.15426462

Н. Г. Чибісова

СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРНЯДУВАННЯ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

В статті розглядається студентство, його громадські організації, які в умовах військового стану можуть зіграти важливу роль в житті країни, міста, навчального закладу. Вже сьогодні в умовах військового стану студентські організації багатьох українських вишів активно допомагають військовим (молоді люди плетуть сітки для фронту, беруть участь у волонтерській роботі, здають кров, відвідують лікарні, де лікуються поранені бійці, допомагають внутрішньо переміщеним особам тощо).

Автор акцентує увагу, що війна, з одного боку, стимулює формування активної життєвої позиції та громадянської свідомості у студентської молоді, а з іншого боку, негативно впливає на громадянську позицію студентства, бо викликає страх, безсилля, фізичну втому, що може призвести до відчуття безпорадності та бездіяльності. Крім того, умови війни не впливають на саморозвиток, самореалізацію, обмежують мобільність молоді, викликають невпевненість в майбутньому. І щоб цього не сталося, автор рекомендує студентській молоді, перш за все, зробити акцент на освітній та волонтерській діяльності. В умовах, з якими стикається українське суспільство, допомогти студентській молоді, направити їх діяльність в потрібному, корисному русі, мають викладачі, родина, друзі, а також громадські студентські організації, котрим слідує активніше залучати молодь до різноманітних соціальних програм. Участь у роботі студентських організацій сприятиме розвитку у молоді моральних почуттів, формуванню організаційних та управлінських навичок, становленню загальної культури. Ці якості та навички студентської молоді стають в нагоді вже сьогодні і обов'язково стануть важливими в майбутньому.

Ключові слова: українське студентство, студентське самоврядування, військовий стан, форми та напрямки роботи студенського самоврялування.

***Chybisova Nataliia*. Student self-governance during the war.**

The article discusses the role of students and their organizations which can play an important part in the life of the country, city, and educational institutions during the war. Currently, in the context of the war, student organizations from many Ukrainian universities are actively assisting the military (young people are

weaving nets for the front, participating in volunteer work, donating blood, visiting hospitals where wounded soldiers are being treated, helping internally displaced persons, etc.).

The author emphasizes that war, on one hand, stimulates the formation of an active life position and civic consciousness among the student youth, while on the other hand, it negatively affects their civic stance, inducing fear, helplessness, and physical fatigue, which can lead to feelings of powerlessness and inactivity. Additionally, wartime conditions hinder self-development and self-realization, limit the mobility of young people, and create uncertainty about the future.

To prevent this, the author recommends that students focus primarily on educational and volunteer activities. In the face of the challenges facing Ukrainian society, it is essential for educators, families, friends, and student organizations to help direct youth activities in a productive and beneficial direction, actively involving them in various social programs. Participation in student organizations will promote the development of moral values, the formation of organizational and management skills, and the establishment of a general culture among young people. These qualities and skills are valuable today and will undoubtedly become crucial in the future.

Key words: Ukrainian studentship, student self-governance, martial law, handicaps and direction of work of student self-governance.

Студентство є найважливішою частиною українського суспільства, і в найближчому майбутньому саме воно поповнить інтелектуальну еліту України, увіллється до лав професіоналів.

Студентська молодь виступає найбільш активною соціальною групою у суспільстві. Тому вивчення такої соціальної групи, як студентство, її форм життєдіяльності в умовах військового стану в Україні є актуальним завданням для збереження миру та безпеки в суспільстві та його подальшого розвитку.

Дослідженням проблем студентства системно займаються як закордонні, так і українські дослідники. Серед українських вчених слід виділити: В. Андрющенка, В. Астахову, А. Бичко, В. Васильєву, Л. Гамаль, М. Головатого, В. Кремня, М. Лукашевича, М. Михальченко, Сокурянську Л. Г. та ін. Але робіт, які б вивчали та аналізували стан сучасного студенства в умовах війни ще недостатньо. З'явилися безумовно певні цікаві наробки. Серед них: дослідження

Л. Гузалої та І. Шевченко про чинники, які впливають на активність студентів в умовах війни, О. Волошиної, О. Іщук, О. Чепурного, Т. Цуркан про формування активної життєвої позиції студентів в умовах війни, Заєць С. В., Бережної Т. І. про студентське самоврядування та студентські організації у закладах вищої освіти та дослідження польського вченого Я. Мішневського «Молодь на сході України в контексті російсько-української війни».

В умовах військового стану студенство та його громадські організації можуть зіграти важливу роль в житті країни, міста, навчального закладу. Молоде покоління – це майбутнє країни і тому, яким воно є зараз, як реагує на сучасні проблеми, як реалізує свій потенціал, буде залежати і подальша доля країни, суспільства та кожного українця. Тому так важливо в шкільні роки і в період студентства розвивати у молоді моральні почуття, логічне мислення, формувати організаційні та управлінські навички, сприяти становленню загальної культури, знайомити з проблемами сучасної внутрішньої та зовнішньої політики, з глобальними тенденціями світового розвитку.

Мета статі – розглянути вплив війни на громадянську активність студентської молоді; виявити фактори, які сприяють або перешкоджають формуванню студентського самоврядування в умовах військового стану; розглянути можливості розвитку студентського самоврядування та надати рекомендації щодо підвищення його активності.

У к. 90-х років в українських вишах почали активно формуватися студентські громадські організації: студентські ради, парламенти, спілки, братства, клуби, колегії. Мета їх була об'єднати молодь для вирішення важливих питань студентського життя. В Законі «Про вищу освіту» в 41 статті зазначалось: «…Самоврядування… є невід'ємною частиною громадського самоврядування закладу фахової передвищої освіти. Студентське самоврядування – це право і можливість студентів (курсантів невійськових) закладів фахової передвищої освіти вирішувати питання навчання і побуту, захисту своїх прав та інтересів, а також брати участь в управлінні закладом фахової передвищої освіти.

Студентське самоврядування об'єднує всіх студентів (курсантів невійськового) закладу фахової передвищої освіти, у тому числі

неповнолітніх. Усі студенти (курсанти невійськового) закладу, які у ньому навчаються, мають рівні права щодо участі у студентському самоврядуванні, можуть обиратися та бути обраними до його органів» [1]. Студентські об'єднання, що виникали були новими за формою, але за змістом дуже часто нагадували минулі радянські організації. Часто до їх лав вступали молоді люди, які намагалися заявити про себе, задовольнити свої амбіції; участь у громадських організаціях для них була основою для подальшої професійної кар'єри. Принцип індивідуалізму потіснив принцип колективізму, який передусім був пов'язаний з інтересами колективу, певної групи, товариства.

На початку нового століття молодіжні організації почали змінюватися і стали більш нагадувати об'єднання за інтересами, смаками, в яких кожний міг проявити індивідуальність, розкрити своє "Я". Такі студентські організації об'єднували усіх за бажанням, вони були малочисельними, часто змінювалися за структурою та формою. Молодіжні студентські організації зазвичай не базувалися на принципах централізму і колективізму; їх члени, як правило, не несли відповідальності за прийняті рішення та їх виконання. Наприклад, у Харківському регіоні в к. XX на поч. XXI ст. органи державної влади намагалися створити обласні студентські громадські організації, і вони навіть деякий час існували, а потім розпадалися. Це відбувалося тому, що державні органи створювали молодіжні організації за старими зразками і зовсім не враховували сучасні тенденції розвитку суспільства та країни.

В умовах війни існування студентського врядування змінилося. Іншими стали умови буття людей, умови освітньої діяльності, виклики українського суспільства стали інакшими і громадське життя молоді також зазнало змін. Як зазначає Т. Цуркан «війна може спричинити різні рівні дезорієнтації серед студентів, зниження інтересу до навчання та активної участі в суспільному житті. З іншого боку, війна може стати стимулом для формування громадянської позиції серед студентів. Залежно від культурного та історичного контексту, війна може викликати сильні патріотичні почуття у студентів, які допомагають їм знайти внутрішню мотивацію для активної участі в житті своєї країни» [4].

Студенти, які вступили до лав громадських студентських організацій під час війни стали більш мотивованими, більш патріотично налаштованими, готовими до співпраці з іншими громадськими організаціями, державними установами, освітянською спільнотою. У студентських організацій з'явилися нові завдання: по-перше це допомога військовим (молоді люди плетуть сітки для фронту, беруть участь у волонтерській роботі, здають кров, відвідують лікарні, де лікуються поранені бійці, допомагають внутрішньо переміщеним особам тощо).

Отже, війна, з одного боку, може стимулювати формування активної життєвої позиції та громадянської свідомості у студентської молоді, а саме, почуття патріотизму, відповідальності, сприяти більш активної участі у житті суспільства. З іншого боку, війна може негативно впливати на громадянську позицію студентства, бо війна викликає страх, безсилля, фізичну втому, що може призвести до відчуття безпорадності та бездіяльності. Крім того, умови війни не впливають на саморозвиток, самореалізацію, обмежують мобільність молоді, викликають невпевненість в майбутньому. І щоб цього не сталося, студентській молоді треба зробити акцент на освітній діяльності і допомозі фронту. В цих умовах важливу роль відіграють викладачі, родина, друзі, які сприятимуть формуванню активної громадянської позиції, а також громадські студентські організації, які залучають молодь до різноманітних соціальних програм.

В умовах військового стану важлива підтримка, взаємодія молодіжних об'єднань та організацій. Студентські організації мають активніше співпрацювати поміж собою, проводити спільні заходи, допомагати один одному. Так, в грудні 2023 року за ініціативи лідерів Студентської ради Вінниччини пройшов форум «Студентське самоврядування перспективи та виклики», під час якого студентські лідери обговорили наступні питання:

– перспективи розвитку сучасної молодіжної політики;

– роль студентського самоврядування у забезпеченні якості освіти в умовах воєнного стану;

– проблеми фінансування органів студентського самоврядування;

– можливості співпраці студентства з іноземними фондами, громадськими організаціями та об'єднаннями;

– взаємодію студентського самоврядування з адміністрацією закладу освіти та органами влади для покращення студентського життя [2].

В червня 2024 року у Харкові відбувся Регіональний форум «Студентське самоврядування Незламного: шлях до якісної освіти та активного громадянства» за організації студентського сенату Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова. Участь в його роботі прийняли 17 закладів вищої та фахової передивищої освіти [3].

Такі студентські заходи об'єднують молодь, підводять підсумки їх діяльності, окреслюють плани щодо подальшої співпраці студентської молоді в межах програм розвитку самоврядування.

Студентські організації під час військового стану почали активніше звертати увагу і на потреби своїх навчальних закладів, бо багато вишів в країні зруйновано. Допомога адміністрації вишу стало важливим пріоритетним завданням для студентських об'єднань.

Війна змінює людей. У молодих людей активніше розвиваються такі якості, як відчуття взаємодопомоги та взаємодії, співчуття і, безумовно, почуття патріотизму, поваги до військових, любов до рідного міста, країни, навчального закладу.

Намагаються молодіжні студентські організації підтримувати і університетські традиції, які сформувалися на протязі багатьох років. Так, студентська спілка Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» на протязі трьох років війни активно співпрацює з громадськими та волонтерськими організаціями міста, з радами та профспілковою організацією Академії, бере участь в академічних заходах (спортивних змаганнях з теннісу, футболу, у академічному проекті «Книга року», в засіданнях студентських клубів, у суботниках, у конкурсі «Історія моєї родини», в роботі екскурсоводів музею, у академічних святах – День народження академії, День студентів, посвята першокурсників в студенти та інші). До роботи із студентами перших курсів залучаються студенти – магістри, які частково виконували функції тьюторів.

Але не все так легко в організації студентського самоврядування сьогодні: залучення студентів до громадського життя міста, освітнього закладу відбувається ще не досить системно та незавжди на досить відповідальному рівні. Це пов'язано: по-перше, з тим, що студенти найбільшим чином навчаються он-лайн, а це не може сприяти формуванню певного студенського колективу, становленню взаємодії та взаємодопомоги. Не всі студенти зараз проживають в містах, де розташовані навчальні заклади, дехто виїхав з України, тому і сприйняття проблем міста, країни, навчального закладу не завжди є реальним. Крім того, студенти молодших курсів майже не знайомі з громадською діяльністю, вони потребують певних знань та навичок цієї роботи.

Українські виші приділяли і приділяють студентському самоврядуванню значну увагу: ректорати проводять зустрічі зі студентськими лідерами, активно працюють інститути кураторів та тьюторів, проводяться ріноманітні заходи. І ця взаємодія зі студентськими організаціями під час військового стану не має зупинятися, її важливо проводити і надалі, розширяти напряики діяльності, шукаючи нові форми.

Студентські лідери також мають активніше залучати до співпраці студентів молодших курсів, передавати їм свій досвід, знання. Корисним напрямком цієї громадської діяльності буде залучення випускників університетів, активних членів студентського самоврядування минулих років до роботи зі студентами молодших курсів. Така єдність, взаємодія дуже важлива, бо молодих людей треба навчати працювати в команді, формувати в них організаторські та управлінські вміння, відчуття відповідальності за своє життя та долю країни.

Сучасність постійно породжує певні виклики (і не завжди вони носять позитивний характер), на які суспільство, освітяни і кожна людина, навіть маленька, має відгукуватися. Тому в умовах військового часу важливо не тілки відновлювати молодіжне самоврялування, але й відбудовувати його в нових існуючих умовах, формуючи у молоді громадські якості та позиції.

Список бібліографічних посилань

1. Rada.gov.ua, (2014). *Про вищу освіту* [online]. Київ, Україна. Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 [Accessed 07 Oct. 2024].

2. Вище професійне училище Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (2023). Студентське самоврядування перспективи та виклики [online]. Вінниця. Available at: https://vpu.ldubgd.edu.ua/uk/pres-centr-1/novini/ostanni-novini/studentske-samovriaduvannia-perspektivi-ta-vikliki [Accessed 07 Oct. 2024].

3. Харківський автотранспортний фаховий коледж (2024). Студентське самоврядування незламного: шлях до якості освіти та активного громадянства [online]. Харків. Available at: http://khdak-xatt.edu.ua/informatsiini-obiavy/studentske-samovryaduvannya-nezlamnogo-shlyax-do-yakisnoyi-osvity-ta-aktyvnogo-gromadyanstva/[Accessed 07 Oct. 2024].

4. Цуркан, Т. (2023). Активна життєва позиція студентської молоді в умовах війни. *Проблеми освіти,* [online] вип.1 (98), с. 347–358. Available at: https://doi.org/10.52256/2710-3986.1-98.2023.22 [Accessed 07 Oct. 2024].

References

1. Rada.gov.ua, (2014). *Pro vyshchu osvitu* [On Higher Education]. [online]. Kyiv, Ukraine. Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/ [Accessed 07 Oct. 2024].

2. Higher Vocational School of Lviv State University of Life Safety (2023) Student Self-Government Perspectives and Challenges. [online]. Vinnytsia. Available at: https://vpu.ldubgd.edu.ua/uk/pres-centr-1/novini/ostanni-novini/studentske-samovriaduvannia-perspektivi-ta-vikliki [Accessed 07 Oct. 2024]

3. Kharkiv Motor Vehicle Vocational College (2024) *Unbreakable student self-government: the path to quality education and active citizenship*. [online]. Kharkiv. Available at: http://khdak-xatt.edu.ua/informatsini-obiavy/studentske-samovryaduvannya-nezlamnogo-shlyax-do-yakisnoyi-osvity-ta-aktyvnogo-gromadyanstva/[Accessed 07 Oct. 2024].

4. Tsurkan T. (2023) Active life position of student youth in the conditions of war / *Problems of education*, [online] issue 1(98), pp. 347-358 [online]. Available at: https://doi.org/10.52256/2710-3986.1-98.2023.22 [Accessed 07 Oct. 2024].

УДК 316.4:378 https://doi.org/10.5281/zenodo.15426473

Sven-Olof Yrjö Collin

A CRITIQUE OF THE IDEOLOGY OF SUSTAINABILITY AMONG ACADEMICS AND UNIVERSITIES

Sustainability has turned into an ideology, promoted by commercial and political organizations, but now also by academics and their universities. Here I discuss sustainability as a conservative ideology, that through activist actions by academics and universities refute the academic ground of academic freedom. Through anecdotal examples from my own academic subject, business administration, I notice that it has ideological elements and that it has elements that are in accordance to sustainability. I end by a call for academics to not be political agents, so called activists, but to perform their academic duty, to critically study reality and to give scientific knowledge to society, in order to make society better able to perform sustainable actions.

Key words: academic freedom, activism, business administration, ideology objectivity, sustainability.

Коллін Свен-Олоф. **Критика ідеології сталого розвитку в академічних колах та в університетах.**

У статті критично розглядається концепція сталого розвитку, яка з ідеології комерційних та політичних організацій, перетворилася на ідеологію, яку підтримують науковці та університети. Автор привертає увагу на історичний зсув від марксистського активізму в 1960-х і 1970-х роках до сучасного переходу до сталого розвитку, наголошуючи на його консервативному характері, який протирічить основам академічної свободи. Такі програми ООН, як *Цілі сталого розвитку 2030 (Agenda 2030) і Принципи відповідальної управлінської освіти (PRME)*, інтегрують сталий розвиток в університетські навчальні програми, що сприяє відтворенню ідеологій, якими керує ООН. У критиці консервативної орієнтації сталого розвитку, автор порівнює її з доктринами стримування, а не прогресу, заперечуючи припущення про вирівнювання потреб між поколіннями. Стверджується, що університети, які приймають концепцію сталості, часто ризикують стати розповсюджувачами ідеології, що не відповідає основній місії університетів, а саме: місії неупередженого генерування знань. Втім, автор визнає, що деякі дисципліни, наприклад, бізнес адміністрування, частково спираються на ідеологічні поняття та елементи сталого розвитку. Стаття закінчується закликом автора до

академічної свободи. Університети повинні зосередитися на критичних дослідженнях, в академічних колах має панувати нейтралітет та професіоналізм для надання об'єктивних знань, а науковці повинні бути не політичними агентами, так званими активістами, а виконувати свій академічний обов'язок, критично досліджувати реальність і надавати наукові знання суспільству, щоб зробити його більш здатним до постійного та стійкого розвитку.

Ключові слова: академічна свобода, бізнес-адміністрування, ідеологія, об'єктивність, політична активність, сталий розвиток.

The political activism at the university

«*Every academic, researcher or teacher, has to declare his or hers position in the class struggle*».

That was a statement made by a professor in sociology during the 70'ies in Sweden. For him, the universities were part of the class struggle, and was therefore an actor that could support or hinder the development towards the happy communist society. I reacted negatively to that statement. Even if I was then the chair of the local youth democratic socialist party, and I had been convinced by Myrdal (1969) that economics contained hidden values, I thought that in academia I want scientific knowledge that is not political in its content, but could have political effects, but without me as an academic promoting the effects through political action. Politics and scientific knowledge should be as separate as possible, even if it is true that academia is drawn into the class struggle and there become a part of the class struggle, and even if it is true that researchers use values when selecting research subject. But that political process is partly because academia is weak and not totally occupied by the scientist ethos, to find the scientific knowledge, whatever it is, whatever the consequences are, whatever societal interest that is promoted or hindered by the knowledge.

The communists at the universities in the 60'ies and 70'ies never succeeded in transforming the universities to become active actors in the class struggle. Their push toward university activism faded away. By then I performed my research career by investigating the power structures of the capitalist organization, the corporation, under the concept of 'corporate governance'. While the selection of the subject was guided by my socialist

interest in social power structures and processes, I have mostly used, not as expected, the theory of Marxism, but mainly the bourgeoisie theories of agency theory and institutional theory.

At the end of my career, from about 2015 and onwards, the political activist professor has, however, returned. But now the class struggle has been replaced by sustainability. The radical, progressive modernist movement towards the utopia of eternal peace in society through communism is now replaced by a conservative movement towards the utopia of eternal peace with the nature through sustainability.

An international political organization, UN, that started as a peace organization, have created a political program for sustainability, termed Agenda 2030. It contains, among other things, PRME, which is an initiative directed towards business schools and universities. It offers the opportunity for those institutions that have programs in business studies to integrate Agenda 2030 in its education. There exists universities and business schools today that have accepted PRME and integrated the UN agenda in their programmes and teaching. In this way these institutions, supposedly academic, do take a political stand and are promoting a specific ideology, sustainability, and how it is interpreted by the political organization UN. That is to say that universities are active in promoting and reproducing the ideology of sustainability according to UN.

Indeed, it is a paradox to experience the conservative political action of sustainability performed by university professors, when realizing that it implies the implementation of the last of the eleven theses from Karl Marx text «Theses On Feuerbach» from 1845:

«*Philosophers have hitherto only interpreted the world in various ways; the point is to change it*».

In this paper I will present a critique of sustainability and of university activism promoting the ideology and the political action of sustainability. I will show that my subject, business administration, is by no means free from ideology promotion but that it also contains ideas of sustainability. The paper ends with a call for letting the professors and universities produce knowledge and letting society using this knowledge in order to produce political action. By that call that I oppose the eleven thesis by Marx and I refuse to follow the imperative of the sociology professor, to being forced

to state my political position, though I will do it voluntary, in order to be able to perform my argumentation.

A definition and a critique of sustainability

Sustainability is a term that connote a very nebulous concept[16] and is, at best, «a pluralistic paradigm» [19], despite the fact that research, with its natural demand of clear and precise definitions of concepts, has developed exponentially in published research since about 2010 [23]. In fact, Bonevac (2010) claim that it is easy to show that many definitions of sustainability are even absurd. But the nebulous concept could also be its strength, especially when it concerns sustainability. If we had a very concise, well-defined concept, it would very clearly include certain phenomena's and exclude others. Since our overall knowledge of, for example consequences on nature and humans, are very small relative to the actual consequences, we have a large uncertainty in understanding consequences. If we, by a nebulous concept, study issues that by a very precise definition would exclude some consequences of the issue, we would not find consequences that a more loosely defined concept would be able to find. So, the uncertainty in our knowledge makes it almost adequate to have a nebulous definition of sustainability, since nebulous is what our knowledge is. On the third hand, a nebulous concept opens for endless fights about definitions, which will consume a lot of researcher's energy, which hardly will fulfil any criteria of sustainability. And, not the least, with bad nebulous definitions we run probably higher risk of having concepts that contains hidden values.

Sustainability is not only a concept but has evolved into a kind of an ideology. By ideology I mean concepts and theories that declare what is, but that also contains normative statements of what should be and supports specific groups of society, typically through legitimizing them and their actions. Sustainability as an ideology contains the norm that every generation has to act in a manner that do not limit the choices of the next generation.

This norm is found in the classical definition of sustainability made by the Brundtland commission: «*Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs*» [4, p. 24].

It says that today should not compromise the future ability. This sounds like Robert Crawley, 7th Earl of Grantham, in the famous TV-series, Downton Abbey, when he says to his daughter: «*My fortune is the work of others who laboured to build a great dynasty. Do I have the right to destroy their work or impoverish that dynasty? I am a custodian, my dear, not an owner. I must strive to be worthy of the task I've been set*». Notice that it is the Earl, a conservative person in outlook and action, that declares the sustainability of the dynasty.

Sustainability has been developed into a whole system of thoughts, where sustainability has been divided into economic, social and environmental dimensions [23]. This conception, and variants of it, has today characteristics of being an established system of thoughts, declaring what is and what should be, and by doing so, is able to guide both human understanding and human action. Thus, it has turned into an ideology. Indeed, it has been claimed to be a «<...> *robust, alternative world view to the industrial, neoliberal paradigm*» [19].

It is sometimes claimed that sustainability is not a perspective and not an ideology, but a necessity [9]. Thus, it is an ideology that, according to the concept of Gramsci [13], has become or at least have the will to become hegemonic, i.e., taken for granted in society to an extent that it is natural, that it goes without saying, and that criticism of the ideology is hard or even impossible to perform. Indeed, some would say: «don't you think sustainability is a good thing?» Others consider that criticism of sustainability is levelled by outsiders, outcasts, rebels that in reality isn't criticizing sustainability, but use the critique as a mean by doing what they need to do, criticising, in order to sustain their character of being an outcast, i.e., criticising sustainability is part of their sustainability as outcasts.

Maybe I am an outcast, performing this critique of sustainability. But the definition of sustainability is a rather peculiar definition for me, both in science for me as an economist, and in politics for me as a modernist. Modernism carries the conception of the economist's investment, to sacrifice today in order to reap more benefits tomorrow. The investment category and the modernist ideology says that today is probably («probably» is used in order to indicate risk) better than yesterday, and tomorrow will probably (again, due to risk) be better than today. That means that with an

investment and by following the modernist continuous improvement project, the future generation will probably – again, due to risk – get more possibilities and experience more alternatives. The modernist investment influences the coming generations through enlarging the future possibilities of the coming generation to satisfy their needs. Contrary to the modernist idea, the sustainability definition appears to imply a preservation and not an expansion. One could say that the concept of sustainability puts an end to the modern project and becomes a preservation project, that is, a conservative project, well aligned with the world view of the 7th Earl of Grantham.

Gray [14] claims that sustainability is a paradox since it is conservative against nature, but modernist towards society, since its action are focused in preserving nature by changing and controlling society. The latter is however not correct since to control society for the sake of conservation is not modernism but to have a modern view of social constructivist attitude but using it in a conservate manner.

The conservative approach is seen in the conservation idea, the demand to conserve the plants and animal species of today. It is not the species of yesterday that should be preserved, so those who claim sustainability do not demand the return of the Neanderthal, even though we, the Homo Sapiens, was probably responsible for the extinction of the Neanderthal. The goal is to preserve today's hominids, including homo sapiens. But this position of sustainability is absurd since to claim the preservation of plants and species imply the end of evolution. What is meant is probably that homo sapiens should not be as a powerful part of the evolution that we are today. Thus, it should be sustainability within the dynamic force of evolution.

But, if we are guided by a human morality claiming that we should take care of humans, and if necessary, at the expense of nature, we have to be an active actor in the evolution. With this morality, it is absurd to claim the conservation of the mosquitoes that gives malaria, or conservation of the parasite African Eye Worm, that can make people blind and increase their mortality. With this human morality it is acceptable to do what we humans have done since our first appearance, to be an active actor in the evolution by not accepting the limitation by nature but by creating instruments which we can use to manipulate nature, new plants and new types of animals

through genetic manipulation that can give us more secure food supply and to make extinct those mosquitoes and worms that kill human children.

Through this rather simple critique sustainability have been reduced from its strong form to its weak form, but still the conservative aura surrounds sustainability.

The sustainability ideology is socially conservative in that it assumes and accept both market economy and an ideal form of capitalism, disregarding for example, varieties of capitalism [18], suggesting actions of sustainability that use, and therefor accept market economy and capitalism in order to implement sustainability, but without questioning them as forces of unsustainability (Hove, 2004). It could be claimed, as indeed the old sociology professor in the introduction would claim, that market economy and especially many forms of capitalism promote class society, which is a characteristic of society that reduce the social dimension of sustainability [11]. Thus, it has been suggested that to overcome one of its conservative traits, sustainability should be transformed into «Critical sustainability» [25].

In this specific critique, I can take one example from my country. In Sweden, since the 80'ies, there has been a heated debate about the energy system, where first the ecological and now the sustainability of the energy system has been in focus. At the same time, the Swedish school system have been privatized, with private profit-seeking schools, and where the schooling itself has become a market where parents choose schools for their kids. During this process, the standard of knowledge among pupils have been significantly reduced, but in an uneven distribution, were low class pupils and immigrant pupils have significant lower knowledge than the middle-class and upper-class pupils since they, through their choice of schools, have selected schools with higher quality, especially the quality of the pupils. Thus, the marketization of the schools in Sweden has, together with some other forces, such as the housing segregation, strengthen class society and by that, reduced the lower classes opportunities to a good life. This is, in terms of sustainability, clearly not in accordance with the social dimension of sustainability since it is «<...> *compromising the ability of future generations to meet their own needs*». But no one, not even the Swedish Green party that stress sustainability most of them all, discuss the

schools and the schooling system in terms of sustainability. This is probably because it points towards basic organizational features of the society, which only those engaged in critical sustainability deals with.

I give another example, maybe more comedy than reality, but that put the finger on my basic critique of sustainability, that it has a conservative orientation. EU has decided that nuclear power is a sustainable source of energy production, but with the reservation if it can «safely dispose of radioactive waste». One friend of mine is working with exploring a site in Sweden as a safe place for nuclear waste. He told me that since nuclear waste must be secured under 100 000 years, they work with geological models covering 100 000 years. It implies that they consider, not one, but two inland icing periods. Obviously, they do not believe, in their models, that the climate change we now experience will heat Sweden for ever, so the swedes do not experience an inland icing period. The last inland icing in Sweden started 115 000 years ago, which were 30 000 years before humanity, i.e., Homo Sapiens, nearly got instinct, probably due to a dramatic climate change from a volcano. The last piece of this inland ice left Sweden 10 000 years ago. That was when humans started to become farmers in the Middle east, China, Peru and Mexico. Climate change appears to be a natural continuous and slow process, but could also, as the eruption of the volcano that almost made humans extinct, happens very quickly, and, as the climate change shows today, can also be very fast and influenced by one of the species on earth, Homo Sapiens.

But, is climate change, by way of heating, bad in the sense that it is «<…>*compromising the ability of future generations to meet their own needs?»* For some people, in some areas, it will certainly be bad and indeed, very bad for some, even destroying their possibility to live in their areas. But for me, as a Swede, living in Scania, in the south of Sweden, if climate heating implies no inland icing, it could be something good. It will imply that my house will not be crushed by the inland ice, and it will imply that my relatives, if they stay in Scania, 30 000 years from now can live and grow food in Scania, maybe enlarging their abilities to meet their own needs through giving opportunities to grow grapes and tobacco. Thus, sustainability, if it implies no climate interference, will have as a consequence the risk of inland icing of my home and that the future generations will not

experience a positive change, such as producing wine and cigars in Scania. If we succeed in fighting global heating, my relatives have to do what I have to do, to go to Italy for the warm sun.

The second critique, which I will only mention, is that the definition of sustainability contains the concept of needs, that is hard to operationalize [1]. It is hard, if possible, to imagine the needs of the future generations, thus we cannot know today what we can do today that will not influence the future generations abilities, by reducing or enlarging the future generations capacity to satisfy their needs. What we do, is assuming that the future generation will have the same needs and the same preferences as we have. This is, indeed, the view of the 7th Earl of Grantham, a conservative attitude.

The ideology of sustainability is supported by strong societal forces, that produce and reproduce its hegemonic character. The international political organization, UN, originally a peace organization, has a program for sustainability, Agenda 2030, that, for example, contains PRME, which imply that business schools and universities with programs in business studies integrate Agenda 2030 in its education. Many universities have accepted PRME and started to integrate the UN agenda in their programmes and teaching. Thus, universities are promoting the ideology of sustainability according to the political organization UN, i.e., universities are active in producing and reproducing the ideology according to UN. Today, not only the single university professors are taking a stand, but also universities as organizations. The sociology professor I mentioned in the introduction, if being alive, would envy this development, not for its content, which he would think is conservative and not progressive, but for its power to be hegemonic. The ideology of sustainability succeeded where the ideology of communism failed.

To be part of a hegemonic process, promoting a special kind of ideology, is by no means a new activity by universities. Before the scientific revolution the universities were engaged in promoting Christianity as an ideology. Indeed, sustainability and Christianity have similarities as ideologies. Both contains an overriding principle, that is self-evident, and where critics of the principle is met with, at best, exclusion, and at worst, as in medieval times, with fire. I have experienced this similarity since I have been fired

from a professor position because of me refusing to accept the teaching **for** sustainability, i.e., teaching an ideology. Today, luckily for me, universities do not put disobedient professors on a fire, but they fire them.

With this definition of sustainability, containing a conservative direction, it implies that universities that accept sustainability as a leading principle for their teaching and research direction, using the concept, with its conservative connotations, runs the risk of being an active conservative indoctrinating power in society [17]. That is the opposite of modern mission of the university, which is to be a critical agent in society, producing and disseminating scientific knowledge.

Should academics and universities be autonomous from society, or should they influence society through activism?

An academic researcher shall enjoy academic freedom, i.e., Freiheit der Wissenschaft, only limited by the professional standards and ethics. This imply that the researcher is autonomous when it concerns the choice of research question, its theories, its research object and its scientific research methods. But, at the same time, the researcher is heteronomous through being a professional academic researcher, which means to follow the professional standards, ethics and scientific methods of the academic profession.

The autonomy is needed since the independence gives opportunities to explore reality in ways never performed before, to ask questions and to present results that are not directed or bounded by political, religious or other societal forces. The heteronomy, on the other hand, consists of the need to follow accepted professional standards, thus ensuring the scientific community, but also society that the produced knowledge is scientific.

Habermas [17] made a distinction between empirical-analytical science, historical-hermeneutic science, and critically emancipatory science. In the empirical-analytical science the researcher is autonomous from the research object. In the historical-hermeneutic science the researcher interacts and in certain methods influence unintentionally the object and therefore the results. In the critically emancipatory science, the intention is to influence, thus it contains not only scientific standards but also political values that direct the researchers will to influence. Critical science is therefore putting

up one more heteronomy force that limits the researcher's autonomy not only by scientific professional standards but also directing the researcher and the research through political values. This transforms the academic researcher into a political activist researcher. The results of the activist researcher can therefore not receive the trust from society as being scientific since it is guided by a both a political and a knowledge will.

There is one condition of academic researchers that can create a «structural stress» [28] for an academic researcher since it puts the academic freedom at risk. Researchers are not only paid by universities but also often paid by foundations, corporations, organizations, and especially by the government, to produce scientific knowledge. This could question the autonomy of the academic researcher since it could influence the academic researcher to have the will to satisfy the interest of the financer. This combination of financing conditions and the condition of academic freedom constitute a «structural stress» for an academic researcher. However, an academic researcher with strong professional academic standards, stressing the autonomy of the academic freedom, working in a good university environment, i.e., at a university that is characterized by academic freedom, would not experience the structural stress.

Scientific researchers could keep autonomy but within an assignment, to create knowledge that is wanted by society. Accepting an assignment to perform research about sustainability is not, as long as it is freely accepted and also motivated by scientific reasons, a threat towards the Freiheit der Wissenschaft, especially not if the researcher, after accepting the assignment, thereafter freely, within the professional standards, select the appropriate method and publish the results, whatever they are.

The grounding question is if researcher should create knowledge about society or for society? In many cases the researcher has got the education to become a researcher by government or by private schools. Do not those financers have the right to demand something in return, i.e., knowledge for society? In the context of academic freedom that question is given the answer that the academic researcher gives scientific knowledge as deemed by the academic freedom only limited by the professional standards. Those that claim that researchers have to give back to society by creating scientific knowledge that fulfils the interest of society have the problem of defining

who is society? What interest, of all the diverse interests existing in society, should be the guide for knowledge creation?

Could democracy, that most of us believe in, be the guide? If the parliament decide about the wanted research orientation, and we have all the reason to believe that the parliament decision is a balanced interest expression, then do we, the academics, have to accept it as a guide for our research?

This intervention in the academic freedom by the democracy exists in Sweden today.

Take a look at the Swedish Higher Education Act, section 5:

«*The university must in its activities promote apartheid, which means that every present and future racial group is assured of an ethnic and racially good environment, which promotes the different races*».

Should an academic researcher in Sweden accept to do research directed by the idea of apartheid, with the argument that it is the Swedish law as decided by the democratic parliament? Since universities in Sweden, to large extent are financed by taxpayers' money, their interest, as expressed by the democratic laws, should be fulfilled and therefor direct the teaching and research of the universities and their academic researchers.

Many, if not a dominating majority of the Swedish researchers would say strongly NO! and invoke the academic freedom as an argument and turning their back to the legislation.

Luckily for the dominating majority of the researchers, my citation is false. It is not correct. But unluckily, it has some truth, because the correct citation, with my English translation, is:

«*In their activities, universities must promote sustainable development, which means that current and future generations are assured of a healthy and good environment, economic and social welfare and justice*». (The Higher Education Act, section 5.)

If «In their activities…» is meant their education and their research, teachers have to teach in and for, not only about sustainability, and researchers have to study sustainability if they want to follow the Swedish law.

As an academic, I am not obeying the Swedish law, but the professional norms of academic freedom. Therefore, I have indeed studied sustainability

issues [26; 3; 27; 8; 5] but I did it because it is a subject existing in the environment of my subject and because it is of interest in my scientific subject. I have not studied sustainability because it is a law or that society have expectations that I perform such research.

If society, if organizations and interest groups want any research, they cannot command it, not even by law, since it goes against the basic value of a university, the academic freedom. They can, however, offer research opportunities, where autonomous academics, following the professional norm of academic freedom, evaluate the proposal and find out if it is in the interest of their subject to perform such research. Thus, academic freedom, with its Freiheit der Wissenschaft, the right of a researcher to freely chose object and methods of research, is a professional norm that overrides the laws of society.

Ultimately, society have to trust the academics to be «*...the impartial guardian and promoter of social critique, providing all sides and parties with the material that fundamental political critique is made of*» [28, p. 677]. Finally, I now state my position. A university and their academic researchers, in their teaching and research, could do teaching and research **about** sustainability, i.e., as a phenomenon that exists in society, and therefore could be studied, explained and understood through our scientific methods. With this position I am contrary to those claiming teaching **for** sustainability [17], demics could teach and do research **about** ideologies, but not **for** ideologies, i.e., to promote any ideology. Universities should not engage in teaching or research **for** sustainability as a must and a should, i.e., as a norm. Universities are organizations for scientific knowledge about society, not organizations that reproduces and disseminates any ideology, how good or bad it can be. From this follows almost logically that universities and academics cannot act in accordance to any other ideology than academic freedom. Thus, political activism is out of bounds for universities and academics. Then they turn into political actors and organisations, and cannot therefor be trusted as academic institutions.

In research, academics have to follow the Weberian notion that politics is about declaring goals, while action-oriented science explores the different ways and their level of efficiency in reaching those goals, without promoting any way. Academics creates scientific knowledge, while society and all its

interest groups choose knowledge that fits society and them. Of course, given the fact of Myrdal [22], it is trivial to note that science contains values, and that scientists carry values that influence them in their studies (Finseraas, Midtbшen & Thorbjшrnsrud, 2022), but it is as trivial to claim that we have to be aware of these values and we have to fight as much as possible to keep values out from science, or at least, as Myrdal promoted, to make them explicit. The fact that science contains values is not an argument for flooding science with values, and the existence of values in science do not legitimize their existence.

Is my subject, business administration, free from ideological elements?

I have showed the ideological normative content of sustainability and claimed that universities and academics should stay out of ideology, as much as possible. Now I turn the attention on my own academic subject, business administration, and will show that it already contains ideological elements.

It is hard to be free from ideology in science, i.e., free from concepts and theories that contains open declared or hidden values, normative statements and/or supports one of the groups of society, typically through legitimizing them and their actions. This is especially true in the science of economics. I will in this section touch anecdotally upon some content of my subject, business administration, collected from my specific area in this subject, being accounting and finance, in order to show elements of ideology. These elements consist of the very definition of economics, some of the models of the corporation we have, the capital budgeting idea of net present value, financial accounting and, lastly, a suspicion that has been raised, that we train economists into the ideology of egoism. By this I want to show that we have already ideological material in our science, but, as I wrote in the previous section, this do not make ideology accepted, but, on the contrary, should make us even more prone to criticise our subject and to isolate as much as possible the ideological content.

Economics is the science of the production, distribution and consumption of goods and services. Very often it is added in the definition that resources are scarce, which imply that choices have to be made considering the

scarcity. Thus, economics can be regarded, to some extent, as being a science of choices under the limitation of scarce resources. Then the normative, i.e., the ideological content, enter into the science by the question: Given the scarce resources, what production, distribution and consumption produce the best outcome, the highest value? That question is often at the centre of economics, subsumed under the concept of economizing. But, both resources and especially value contains interest. For the worker, her and his body is a resource. For the employer, that hires the worker, the body is not the resource of interest, but the individual's productive capacity. Thus, there exists factory environments that destroy the body resource of the employees since the economizing behaviour of the employee do not consider the body, since that is not priced, only the service the worker can give has a price. Highest value is also even more ideological since we have to ask, who defines what the relevant value is?

In business administration as a subject, we have developed ideas of the corporation, how it is working and for what purpose. While being loaded with empirical observations, models of corporations have turned into ideal types of corporations, that slowly turns into ideologies when individuals forget that the models started their lives as ideas, with some empirical data, about the functioning of the corporation. Scientific models of corporations can therefore transform over time and turn into normative ideas of how a corporation should function.

While one can find many such models of corporations that can be turned into ideologies, i.e., claimed to be the truth and the wanted order of business, I believe the most established ones, at least in teaching, but also in many research streams, are managerialism, corporatism, shareholderism and stakeholderism.

Managerialism, i.e., when managers and their interest are governing the corporation, were claimed by Berle & Means, Burnham and Galbraith to guide the American corporations. There is indeed a difference in teaching students that managers have been found to have operational responsibility of an organization, to tell them that managers should have operational responsibility of organizations, the latter being ideological, the former empirical. The practice of our societies has been converted from a description of practise, but partly also of legislation, to become a norm of

practise, i.e., it has become praxis. It is hard to find the causal link, i.e., what came first and what influenced what. Is it this causal chain: Managerialism in practise => scientific description of managerialism in practise => legitimization of managerialism as the natural practise, i.e., praxis => norm of managerialism => reproduction of managerialism. Or is it much simpler, like this: Interaction between practise and science => the praxis of managerialism?

Corporatism, (not to be confused with corporativism) is another model by which I mean that the corporation have been found to be a self-serving organization with the goal of surviving. It can be found in the stewardship theory, where the board of directors and the TMT acts or normatively should act for the survival of the corporation as such. It can also be found in institutional theory, where institutions are directing the corporation. And it can be said to be inherent in the basic assumption of the going concern in financial accounting, thus turning into a normative statement.

Shareholder orientation, especially appearing in the subject of finance, where the shareholders are identified as the group of actors that the corporation has as a goal to support through maximization of the wealth of the shareholders. Here we teach that optimization of shareholder value should be performed, i.e., it is a goal not questioned or discussed but assumed as a natural fact in capitalism. With this optimization, the other stakeholder's interest, including nature and social peace, becomes reduced to limitations.

Stakeholder orientation, as in the stakeholder model, is when management is claimed to be an balancing entity that balance all stakeholders and their interests. In this model, sustainability enters in an interesting way since one stakeholder is the future generation. The problem with this is that the voice of the future generation cannot be heard since it does not exist.

All these perspectives are presented in good teaching and good research as different views, even as ideal types, which we can use in order to both organize data, i.e., to describe reality, and to explain reality. But a heavy yoke rest on the shoulders of us, the academics, to know these different perspectives, to consider them all and to consider them as ideal types. If we give up the diversity and focus solely on one, that we present as being The Model of the Corporation, and even worse, if we claim that the purpose

of the corporation in The Model is, should be and have to be the purpose of the corporations in reality, then we have turned ourselves into academic activists, that support and promote an ideology.

Thus, the perspectives and models as such do necessary represent ideology, but our use of them turn ideological if we convert them from being ideal types to become ontological.

In economics, or more specific, in capital budgeting, we have the idea of net present value, claiming that money, or rather that resources have higher value today than resources tomorrow. Why is that? Of course, there is risk, inflation and opportunity costs. But a family having some potatoes knows that if they can starve a little bit today and put some of the potatoes in the soil, they will eventually end up with many more potatoes in the future. Thus, the potato today has less value today, for eating, than it will have in the future, when it has become many more potatoes. The potato as such has a low value today, but as an investment, a sacrifice, it will bring a huge value tomorrow. The capital budgeting idea is the opposite, claiming that the potato has higher value today than tomorrow since its capacity to grow is devalued through discounting. This example indicates that maybe does net present value give less investments than could have been performed, if we saw the value of the future.

This tendency, to reduce the value of the future, does also imply that if we do something today that will have large costs in the future, for example large environmental costs, these large costs do not appear as large for us today since we consider them through our discounting eyeglasses, which do not enlarge the costs, but, on the contrary, the thinking of net present values reduce the costs.

So, net present value perspective tends to decrease the value of the future and increase the value of today. Thus, it appears to contain a norm, which is an ideological content. Net present value is Carpe idem. It is used for investment analysis, but is an idea for a hedonistic society, where tomorrow is another day. I think that we really need to consider the implications of net present value and its capacity to, maybe, hinder us from considering the future, the place where our kids and their kids will live. And then remember that in the calculus of net present value are only the priced resources.

Accounting is a subject within business administration with two orientations. One is positive accounting where we try to explain or understand why corporations report in a certain way. The larger part of the accounting subject, especially in teaching, is the normative accounting theory, telling us how economic entities should report in order to behave in accordance with an established, logical system.

This normative orientation of accounting is, overall, an ideological instrument, supporting the interest of the owner of the organization. Normative accounting can be criticized for its one-sided view, focusing on the interest of the owner of the entity, noticing the resource changes that ultimately affect the owner. As a reaction to this owner orientation, social accounting, considering the humans of the corporation, appeared and became very important, at least in Sweden, in the 70'ies. But with the increase of the market orientation in the 80'ies it was reduced to some lines in the accounting report. Today, sustainability reporting has become even more important as social reporting was. And we, the universities, have some courses in this. We have the courses because the students need to know about modern accounting reports. But also, to balance the ordinary teaching in normative accounting, i.e., to reduce the one-sidedness, the focus on the owner's interest. By this, both the teaching and the research is less one-sided, more critical, and therefore run less risk of ideology reproduction. Thus, teaching and research **about** sustainability is part of the critical university. Teaching and research **for** sustainability is, on the other hand, part of a political organisation.

A small note can be made here. We teach ROE, return on equity, since the profit of the corporation, the return, will be related to the capitalist contribution to the corporation, i.e., equity. We have formulas for calculating ROE that we spend many hours explaining, and we show, through leverage, how ROE can be increased through debt, thus promoting ideas of lending. But we do not teach ROE, return on emissions, which is to relate the return of the corporation to the nature's contribution, the sacrifice made by the nature. The silent assumption is that, in a capitalist economy, corporations exist for the sake of the capitalist, i.e., the shareholder model, where the nature is a limitation if it is represented by a price, maybe as by the costs of emission rights, otherwise it is a free resource.

Finally, some have claimed that teaching in economics and in business administration foster students to egoism, not only teach them an ideology but also to live by the ideology. The dominating paradigm of economics assume self-interest as the motivator in the economy. The dominating theory in many organizational studies is agency theory, which also assumes self-interest. It is claimed that teaching in business schools promote the ideology and the behaviour of egoism. That is probably not correct. I and my co-researcher have done one study of Swedish students in business administration, where we could not find an increase in moral orientation during the three-year program that could be interpreted as egoism (Collin & Schmidt, 2020). I and my co-researchers have done a comparative study of students in Kharkiv, Ukraine, comparing business students with students in language, where we found indications of the humanist students to have higher moral orientation towards egoism, i.e., the opposite to the hypothesis [21]. Recently I and my co-researchers gained Italian data, using the same instrument as in the published studies, that do not indicate a higher egoistic orientation as a result of education among business students compared to students from humanistic subjects [6]. While one has to be very humble when doing studies of moral orientation, the three studies indicate that it is probably not true that business programmes push students in an egoistic orientation. It could very well be the case that business programs promote some ideologies and influence students to a certain weltanschauung, i.e., a world view. But at least, there is no strong indication that the business education influences the student's moral orientation towards egoism.

With these negative results concerning the business programs to infuse ideology into students, maybe the aim of some universities, to teach not **about**, but **for** sustainability is in vain. As little as the students become prophets of egoism, they become prophets of sustainability.

With these anecdotal examples, mainly from my part of business administration, accounting and finance, it is hard to escape the impression that our subject indeed contains elements of ideology, and even more, that we have opportunities of ideology through one-sidedness and lack of critique. But this impression does not give us the right to teach and conduct studies of sustainability as an ideology. Instead, it puts even harder demand

on us to always be aware of the ideological elements and to, if it is not possible to avoid them, at least present them as ideological elements.

Has my subject, business administration, elements of sustainability?

I found in the previous section that business administration contains ideological elements. Here I will touch on the question if sustainability already is contained within the subject, especially finance and accounting, or if the subject opposes sustainability. If there are elements of sustainability concerning for example long-term considerations and resource consumption, then maybe business administration is apt for sustainability and through these elements have been dealing with sustainability before the invention of the term. There are, however, also elements that appear to be opposing the main ideas of sustainability.

In this section I will continue the anecdotal inspection of the subject by noticing reporting, the big business of sustainability, the family business survival goal, limited liability, and end with the notion of equilibrium that is dominating in economics.

Long-term considerations can be found in the business administration sub-subject of accounting. The grounding assumption of financial accounting is going concern, assuming that the economic organization have an eternal life. Since some parties, especially the one that financial accounting is created for, the owners, want to know the value created in a period, i.e., the profit defined as revenues less costs, and since there is no end for the organization, accountants need to consider accruals. By considering accruals, accountants have become experts in approximating costs, i.e., resource consumption that is not necessarily represented by an expense. One could therefore claim that that sustainability thinking is not anything new but is the very starting point of financial accounting.

However, the problem with the sustainability in financial accounting is that it concerns only specific types of resources. A resource considered and observed in financial accounting have many different dimensions, such as control, but a resource is ultimately defined with a value in monetary terms, which can be derived, direct or indirect, from a price, be it market defined or defined in other ways. Thus, a resource in financial accounting

is always valued in monetary terms and based on prices. If there is a price on a resource, it will be observed, i.e., recorded, and therefore being considered through the lenses of financial accounting. This is a feature of financial accounting independent on the financial context, be it a capitalistic context, a socialist or a planned economy context. If there is no price, the resource and its consumption will not be considered. If there are resource consumption that is for free, for example the health of the worker or air, it will not show up in the financial accounts.

This deficiency of financial accounting, and given the importance of financial accounting, has created two reactions. One is to create prices on resources, mimicking ownership, which inevitably means that state organizations create prices, which more correctly could be termed taxes on resources, or market where imaginary rights are traded, such as emission rights. The second is to create indirect prices on resources, which is when corporations experience institutional pressure, for example by consumers not buying their products or through political organizations creating public debate about resource consumption. The cost of consumption of the resources enters indirectly into the financial accounting through for example less sales of a product.

Some critics claim that lack of sustainable actions can be blamed on the profit-oriented capitalistic corporation. While it is partly true, the fact that organizations, in whatever economic system, use the Italian financial accounting system, as presented by Pacioli, makes them prone to only consider, through the financial accounting systems, resources that carry a price. Ultimately, one cannot blame capitalism but have to blame Pacioli and his successful system.

Another reaction to the deficiency is the social reporting that has complemented financial accounting with accounting for resources lacking prices. In the 70'ies there was social reporting and today we have sustainability reporting, for example the «triple bottom line» (TBL). Today, due to the institutional pressure on sustainability, this is big business, both in the economy, for example at the audit firms, but also among researchers, as all conferences and paper published concerning sustainability indicate. In the economy the attempt of sustainability reporting is criticized for

representing greenwashing, i.e., the more you report, the greener you appear. Indeed, it has been claimed to support less sustainability instead of more [20]. To that critique we can only say that Pacioli's system was not perfect at the start and has indeed developed. At least we have to acknowledge that sustainability reporting exists and has become a 'natural' part of the corporation's institutional promotion. While being not perfect and still in adolescent development, a lack of this reporting would be a perfect imperfection.

The research on sustainability reporting is also a big industry with many, many correlations studies. Probably driven by several forces, such as its importance in the economy, the fashion of sustainability, the political interest by academics in these studies and also by methodological concerns, where the rather easy data access drives the correlation studies. Sadly enough it is very uncommon to find a study that tries to correlate actual sustainability actions with sustainability reporting, probably because of methodological hardships.

Very few studies ask the question: Is sustainability a result of profit, that is, if you have profit, you can use part of the profit on sustainability actions, or does it drive profit, that is, sustainability is an element of financial success? Does a corporation first invest in sustainable actions and then receives higher profit, or are sustainable investments made out of a good profit. Or, instead of having our endless discussion on causality, looking for The Single Cause, are they simultaneous, i.e., a well-managed corporation is good in many respects, including being good in sustainability and good in producing profit?

Another interesting question is if reporting creates actions, as indeed we sometimes teach in our budget and accounting classes. Is it the case that the deficiency of the reporting system to consider sustainability issues have created a non-financial reporting that push corporations towards sustainability actions in order to avoid being accused of greenwashing, i.e., you get what you report?

Another feature of business administration is its study of family firms. They are organizations that are not operated according to the assumption of profit maximization, but according to the corporatism model, for the

survival of the firm, so it can support the family in several generations. Since a family contains adults, but also children that will become adults, the family business has to support, not only the adults and their children of today, but also the children when they have become adults in the future, and their children. This infuses the family business with a strong logic of survival. Of course, economic sustainability of an organization does not imply social and ecological sustainability actions per see, but at least, it contains sustainability in the meaning of handing over to the next generation in order to make them have, at least the same opportunities, or maybe also more opportunities than the outgoing generation.

It is worth noting that we in economics have taught the profit motive as the overarching corporate motive for more than 100 years. But the most frequent firm in capitalistic countries is the family firm, which appear to have survival and not maximum profit as the overriding motive. Strangely enough, it was first at the year 2007 the family firm were given its own performance concept in the science of business. It is termed socio-emotional wealth, and came from a study of olive-oil mills in Spain [12]. Maybe this fact indicates an ideological bias that has made the researchers in economics blind for the most frequent firms' motive.

One founding principle of the modern corporation is limited liability. It was an excellent innovation of the 1800, that made the limited liability company such a success since the corporation could attract more capital and therefore do more investments since the investor did not risk more than its investment in the corporation. But this innovation it turned debt into residual capital, since the investors only had to return to the debtholders the amount they had invested in the corporation, not the amount the corporation owed [8].

But limited liability is even worse. In the case of a corporation that has mistreated the environment and then gone bankrupt, no one can trace the investors and ask them to pay for the environmental costs. They will claim «Limited liability» and then go back to their wallet and count the money they earned as profit when they polluted the environment. Thus, limited liability is not only limited liability towards the debtholders, but also to nature and society. Limited liability is organized and legitimate irresponsibility.

While there are some elements in the subject of business administration that do not appear to fit well with sustainability, there is one that fits very well, that of equilibrium. Economics have a well-developed attraction to the idea of equilibrium. It exists in the double-entry Italian book keeping, where debit and credit balance. It exists in the price, where a price is established when demand and supply reach each other. And it is well established today as ecological equilibrium in sustainability.

But, while equilibrium can appear to be dynamic, it is the opposite. The road to equilibrium is the dynamic part, while the balance is the static, frozen moment of no change. Thus, it appears that the conservative attitude that I found in sustainability is also present in the strong sustainability idea of economics, the equilibrium.

Why do we not change focus, from the balancing point of the equilibrium to the movement from or to the balancing point? We could instead focus on adaptability, i.e., to be capable to change, to adapt if something is happening, and when nothing is happening, we create an action. We could even go one step further and stress changeability, i.e., to be able to induce change among adaptive entities. Herakleitos said, Panta Rei, which means that nothing is as it was, thus, what exists is change, not same stable state, like equilibrium. Maybe equilibrium, at least concerning humans' affairs, is just another word for the inertia of institutions?

This sketchy and anecdotal mentioning of some examples from my subject, business administration, indicate that my subject has some notions that is of value for studies of sustainability, but that, at present, it is not yet well suited for considering sustainability. The reason is probably that the subject has been developed in describing the present practise, which is its academic duty, and then, maybe without intent, been promoting what they found, i.e., praxis. With the conclusion from the preceding part, adding this parts anecdotes, it is hard to avoid the conclusion that business administration has been part of legitimizing and promoting the existing way of doing business, i.e., it has not avoided wholeheartedly to be a reproductive actor of the ideology of society. In this sense, to teach for sustainability would not break the tradition. It would only purify and drag the tradition to its logical end point, where education and research are directly and admittedly subject to an ideology.

A concluding call for academic professionalism supporting society

I have found that sustainability is a conservative ideology that could be taught **about** but not **for** at universities and be studied by autonomous professional academic researcher for the sake of knowledge, not for the sake of social change. I found that my subject, business administration, especially accounting and finance, is not free from ideological elements and I found the subject to contain ideas of sustainability or ideas that could be used in studies and teaching about sustainability, but also ideas that are contrary to sustainability. I have stressed that bad practise does not motivate or legitimate continuation of bad practise. Bad practise should push us to improve our practise through realizing our professional duty, to perform and teach scientific knowledge.

In this concluding section I make a call for academics at universities and for universities to implement and safeguard academic freedom, implying among other things, no ideology directed research or teaching, but solely directed towards creating and disseminating scientific knowledge.

Our duty is to produce scientific knowledge, and to supply it to the scientific community in order to build knowledge, and to supply it to society, thereby helping society to reflect on possible actions. An academic has therefore an professional and egalitarian approach and refutes elite and power approaches.

1. We produce scientific knowledge through following the principle of academic freedom only limited by our professional standards, i.e., we have a professional approach

2. We give our knowledge to everyone so it can be used by everyone, i.e., we have an egalitarian approach.

3. We do not support our own individual political views through activism i.e., we do not have an elite approach.

4. We do not support specific groups or organizations, i.e., we do not have a power approach, even if the power approach exists due to interest groups being powerful to attracting research through funding

We recognize our subjectivity and struggle with it, through reflection, self-criticism and debate, accepting that it can influence the choice of research subject, but we do not allow it to influence our method or our

presentation of the results, where our eternal strive is for objectivity and autonomy, limited only by our professional standards.

Sustainability is a phenomenon existing today, which motivate us to study it, as we study all other existing social phenomena's of today. Its existence in society is a research possibility, but not a necessity to study and no-one, not the King, not the Parliament, not the Rector, not them together can demand us to study or teach it.

To let sustainability become a necessity to teach and to study, as in UN's PRME initiative, is a violation of academic freedom, and to promote sustainability as an academic person, in teaching, research and in societal action is to become an ideological conservative actor in society. Both are opposing the very essence of scientific work, to be a critical force in society.

But, as indicated anecdotally here, we in the subject of business administration do perform ideological actions when we let the critical essence of science diminish through one-sidedness in perspectives and through not critically evaluating our concepts. But, as also anecdotally indicated here, there are elements of sustainability existing inherent in the subject of business administration.

Thus, business administration can and do contribute to the scientific exploration of sustainability, as long as we safeguard ourselves from ideology and activism.

The conservative character of sustainability is not damaging in a knowledge sense since we, as critical academics, teach **about** sustainability. It becomes damaging if we teach **for** sustainability, since it implies that the university support conservative ideologies.

The only ideology academics should support is the one that carries the norm of free thinking and free expression: «*Academic duty and the needs of the decent society coincide in suggesting that academic thought should remain fundamentally critical of all practices, those of activists, those of rulers, and any others*» [28]. Our aim is to produce scientific knowledge, for society to enjoy and use.

References

1. Beckerman, W. (1994). Sustainable development: Is it a useful concept? *Environmental Values,* 3 (3), pp. 191–209.

2. Bonevac, D. (2010). Is sustainability sustainable? *Academic Questions*, 23, pp. 84–101.

3. Broberg, P., Tagesson, T. and Collin, S-O, (2010). What explains variation in voluntary disclosure? A study of the annual reports of corporations listed on the Stockholm Stock Exchange. *Journal of Management & Governance*, 14, pp. 351–377.

4. Brundtland, G.H. (1987). *Our Common Future*. Geneva, *UN-Document* A/42/427.

5. Collin, S.-O. Y. (2018). Sustainable and responsible Academic Freedom. In: *Educational risks: essence and approaches to solution.* Kharkiv.

6. Collin, S-O, Liberatore, A. and Vagnoni, E. Does a university education influence students' moral orientation? A survey of Italian business students. *International Journal of Pluralism and Economics Education*.

7. Collin, S.-O., Y., Schmidt, M. (2020). The university influence on moral orientation of Swedish accounting students: Selection and education. *Issues in Educational research*, 30 (1), pp. 35–37.

8. Collin, S.-O. (1996). Bad Losers - An Investigation of the Morality of the Limited Liability of the Shareholders in a Joint Stock Company. *Journal of Economic Issues*, 30 (1), pp. 283–289.

9. Fokkema, J.T.F., Jansen, L. and Mulder, K.F. (2005). Sustainability: necessity for a prosperous society. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 6 (3), pp. 219–228.

10. Finseraas, H., Midtвшen, A. H. and Thorbjшrnsrud, K. (2022). Ideological biases in research evaluations? The case of research on majority-minority relations. *Scandinavian Political Studies*, 45 (3), pp. 370–381.

11. Fuchs, C. (2017). Critical social theory and sustainable development: The role of class, capitalism and domination in a dialectical analysis of un/sustainability. *Sustainable development*, 25 (5), pp. 443–458.

12. Gomez-Mejia, L. R., Takacs, K. H., Nunez-Nickel, M. and Jacobson, K. J. L. (2007). Socioemotional wealth and business risks in family-controlled firms: Evidence from Spanish olive oil mills. *Administrative Science Quarterly*, 52, pp. 106–137.

13. Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci.* New York: International Publishers.

14. Gray, R. (2010). Is accounting for sustainability actually accounting for sustainability…and how would we know? An exploration of narratives of organisations and the planet. *Accounting, Organizations and Society*, 35 (1), pp. 47–62.

15. Habermas, J. (1972) *Knowledge and human interest*. Sec. ed. London: Heinemann.

16. Hove, H. (2004). Critiquing Sustainable Development: A Meaningful Way of Mediating the Development Impasse? *Undercurrent*, 1 (1), pp. 48–54.

17. Kearins, K., Springett, D. (2003). Educating for sustainability: Developing critical skills. *Journal of Management Education*, 27 (2), pp. 188–204.

18. Loewen, B. (2022). Revitalizing varieties of capitalism for sustainability transitions research. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 162 (July), pp. 1–12.

19. Loring, P. A. (2020). Threshold concepts and sustainability: features of a contested paradigm. *Facets*, 5 (1), pp. 182–199.

20. Milne, M. J., Gray, R (2013). W(h)ither Ecology? The Triple Bottom Line, the Global Reporting Initiative, and Corporate Sustainability Reporting. *Journal of Business Ethics*, 118 (1), pp. 13–29.

21. Mykolenko, O., Collin, S.-O-, Strokovych, A. and Basmanova, O. (2020). The impact of academic studies on ethical ideology of Ukrainian students. *Journal of East European Management Studies*, 25 (2), pp. 360–383.

22. Myrdal, G. (1969). *Objectivity in Social Research*. London: Gerald Duckworth.

23. Olawumi, T. O., Chan, D. W. M. (2018). A scientometric review of global research on sustainability and sustainable development. *Journal of Cleaner Production*, 183, pp. 231–250.

24. Purvis, B., Mao, Y. and Robinson, D. (2019). Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins. *Sustainability Science*, 14, pp. 681–695.

25. Rose, J., Cachelin, A. (2018). Critical sustainability: incorporating critical theories into contested sustainabilities. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 8 (1), pp. 518–525.

26. Tagesson, T., Collin, S.-O. (2016). Corporate governance influencing compliance with the Swedish code of Corporate Governance. *International Journal of Disclosure and Governance,* 13 (3), pp. 262–277.

27. Tagesson, T., Blank, V., Broberg, P. and Collin, S-O. (2009). What explains the extent and content of social and environmental disclosures on corporate websites: a study of social and environmental reporting in Swedish listed corporations. *Corporate Social Responsibility & Environmental Management*, 16 (6), pp. 352–364.

28. Wissenburg, M. (2013). Political appeasement and academic critique: The case of environmentalism. *Philosophy and Social Criticism*, 39 (7), pp. 675–691.

УДК 323.046.7:378.147 https://doi.org/10.5281/zenodo.15426490

Ю. І. Калюжна

DIGITAL CITIZENSHIP: НОВІ ГОРИЗОНТИ ДЛЯ УНІВЕРСИТЕТІВ

Стаття присвячена аналізу концепції Digital Citizenship (*цифрове громадянство*) як інструменту для дослідження трансформацій у взаємовідносинах між громадянами та державою в умовах зростаючого впливу цифрових технологій. Автор зосереджується на впливі цифрової епохи на розвиток е-демократії та супутніх суспільно-політичних загрозах. Зокрема, наголошується на таких загрозах, як поширення дезінформації, кібератак, шкідливого контенту, який пропагує ненависть, дискримінацію і насильство та інших деструктивних явищах, що використовуються для поляризації суспільства та делегітимації влади. Дослідження підкреслює важливість розвитку цифрових компетенцій громадян для ефективного протистояння цим загрозам. Digital Citizenship – це комплекс цінностей, знань та вмінь, що охоплює не лише технічні навички, а й розвинуте критичне мислення, медіаграмотність, етичну свідомість та активну участь у цифровому суспільстві, необхідні для безпечного і відповідального функціонування громадянина в цифровому просторі. Фундаментальна ідея концепту Digital Citizenship полягає у мережуванні цінностей, знань та вмінь від кожного конкретного громадянина до колективної громадянської відповідальності. Мета Digital Citizenship – розвинути активну громадянську позицію в політичному полі е-демократії та сприяти формуванню справедливого і безпечного цифрового суспільства. За твердженням автора цифрові компетенції громадян слід розглядати як ключовий елемент безпекової політики сучасних демократій, оскільки здатність населення до критичного мислення та відповідального використання цифрових інструментів робить державу більш стійкою до цифрових загроз в умовах гібридних викликів XXI ст. На основі проведеного аналізу автор пропонує інтегрувати концепцію цифрового громадянства в освітню політику України, зокрема у вищих навчальних закладах. Такий підхід дозволить підготувати нове покоління фахівців, здатних не лише використовувати цифрові технології, а й критично їх оцінювати та відповідального застосовувати в суспільстві. Особливу увагу слід приділити розвитку університетських проєктів спрямованих на формування цифрових компетенцій та залучення студентів до активної участі в демократичних процесах. Це сприятиме не лише розвитку електронного

урядування та зміцненню національної кібербезпеки, а також формуванню цифрового громадянського суспільства, здатного до ефективної взаємодії з державними інститутами. Впровадження таких проєктів допоможе Україні наблизитися до європейських стандартів е-демократії, заснованої на активній взаємодії громадянського суспільства та державних інститутів.

Ключові слова: Digital Citizenship (*цифрове громадянство*), е-демократія, університетська освіта, цифрові компетенції, національна безпека.

***Kaliuzhna Yuliia*. Digital Citizenship: new horizons for universitie.**

The article is devoted to the analysis of the concept of Digital Citizenship as a tool for the study of transformations in the relationship between citizens and the state in the context of the growing influence of digital technologies. The author focuses on the influence of the digital age on the development of e-democracy and the accompanying socio-political threats. In particular, it emphasizes such threats as the spread of misinformation, cyber attacks, harmful content that promotes hatred, discrimination and violence and other destructive phenomena used to polarize society and delegitimize power. The study emphasizes the importance of developing digital competencies of citizens to effectively counter these threats. Digital Citizenship is a set of values, knowledge and skills that covers not only technical skills, but also developed critical thinking, media literacy, ethical awareness and active participation in a digital society, necessary for the safe and responsible functioning of a citizen in the digital space. The fundamental idea of the Digital Citizenship concept is to network values, knowledge and skills from each individual citizen to collective civic responsibility. The goal of Digital Citizenship is to develop an active citizenship position in the political field of e-democracy and contribute to the formation of a fair and secure digital society. According to the author, digital competences of citizens should be considered as a key element of the security policy of modern democracies, since the ability of the population to critical thinking and responsible use of digital tools makes the state more resistant to digital threats in the context of hybrid challenges of the 21st century. Based on the analysis, the author proposes to integrate the concept of digital citizenship into the educational policy of Ukraine, in particular in higher education institutions. Such an approach will prepare a new generation of specialists who can not only use digital technologies, but also critically evaluate them and apply them responsibly in society. Particular attention should be paid to the development of university projects aimed at the formation of digital competence

and the involvement of students in active participation in democratic processes. This will contribute not only to the development of e-governance and strengthening national cybersecurity, but also to the formation of a digital civil society capable of effective interaction with state institutions. The implementation of such projects will help Ukraine move closer to European standards of e-democracy, based on the active interaction of civil society and state institutions.

Key words: Digital Citizenship, e-democracy, university education, digital competencies, national security.

Постановка проблеми. Революційна цифрова трансформація останніх десятиліть кардинально змінила характер взаємодії між громадянами та державою. Інтерактивні державні сервіси, електронні реєстри, платформи для онлайн-петицій, системи е-голосування та інші цифрові інструменти стають невід'ємними елементами політичного дизайну сучасних демократій, відкриваючи нові можливості для електронного урядування та активної участі громадян у прийнятті політичних рішень. Розвиток е-демократії сприяє підвищенню прозорості та ефективності інститутів влади, розширюючи можливості для громадських ініціатив та впливу на формування державної політики. Чисельні дослідження підтверджують, що цифрові технології зміцнюють демократичні процеси, посилюючи почуття громадянської відповідальності та поглиблюючи довіру до державних інститутів [1; 2; 3].

Попри очевидні переваги, цифрова трансформація породжує й низку значних загроз. Серед найбільш актуальних можна виділити такі: поширення Fake news та дезінформації, які спрямовані на маніпуляцію громадською свідомістю, підрив довіри до державних інститутів і провокування соціальних конфліктів; кібератаки на критичну інфраструктуру з метою дестабілізації суспільства та завдавання економічної шкоди державі; викрадення конфіденційних даних та їх використання для незаконної торгівлі, шантажу, шпигунства тощо; кібервтручання у виборчі процеси, зокрема несанкціоновані дії з реєстрами виборців, інформаційні атаки за допомогою deepfake-технологій, ботів та тролів з метою маніпулювання громадською думкою, фальсифікація результатів голосування та інші дії спрямовані на підрив довіри до інституту виборів та спотворення волевиявлення

громадян; поширення шкідливого контенту, який пропагує ненависть, дискримінацію та насильство; порушення приватності шляхом незаконного збору, використання або розголошення персональної інформації тощо. Ці загрози посилюються глобалізацією та прогресуючим розвитком інноваційних технологій, оскільки в руках політичних опонентів вони стають дієвим інструментом для маніпуляції громадською думкою, дестабілізації політичної системи та підриву національної безпеки.

Демократичні суспільства, з їх принципами відкритості та плюралізму, є особливо вразливими до таких інформаційно-цифрових атак. Свобода слова та доступ до інформації, як фундаментальні цінності демократій, використовуються агресивними режимами та зловмисниками для поширення дезінформації, поляризації суспільства та загалом підриву суверенітету держави, і подібні деструктивні практики застосовуються дедалі частіше в умовах сучасних гібридних війн. Опозиційні політичні сили, автократичні режими, злочинні угруповання та терористичні організації активно використовують соціальні мережі, ботів, таргетовану рекламу та можливості штучного інтелекту для маніпуляції громадською думкою, дискредитації політиків, політичних партій та державних інституцій, зниження електоральної активності або навпаки мобілізації протестного потенціалу населення. Ці дії включають розповсюдження фейкових новин, пропаганди, створення мереж фальшивих акаунтів та організацію кібератак. Метою таких маніпуляцій є спотворення результатів виборів, організація протестів та дестабілізація політичної системи.

Особливу загрозу становлять кампанії з дезінформації, спрямовані на підрив суверенітету держав та провокування міжетнічних і міжрелігійних конфліктів. Зловмисне використання цифрових інструментів може призвести до швидкого розповсюдження ненависті, насильства та екстремістських ідей, що створює реальну загрозу для національної безпеки та регіональної стабільності.

Дослідження, проведені Н. Ахташамом, Х. Батул, Й. де Гроотом, М. Лабузом, К. Нерінгом, М. Халварссон, М. Хасібом [4; 5; 6; 7] та багатьма ін., підтверджують, що цифрові технології можуть бути використані як потужна зброя для дестабілізації політичних систем

та провокування конфліктів. Автори цих досліджень детально аналізують механізми, за допомогою яких можна маніпулювати громадською думкою, підривати довіру до демократичних інститутів та сприяти розколу суспільства. Такий розвиток подій провокує ерозію демократії, оскільки в умовах ускладненого суспільно-політичного діалогу традиційно утворюється сприятливий ґрунт для поширення популістських ідей та посилення авторитарних тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження концепції Digital Citizenship *(цифрове громадянство)* зумовлена необхідністю адаптації громадян до життя у новій цифровій реальності. Розвиток цифрової грамотності, критичного мислення та розуміння основ державного устрою й функціонування інститутів влади є ключовим для реалізації потенціалу е-демократії та зміцненню інформаційної безпеки сучасних держав. Актуальність концепту Digital Citizenship підтверджується численними науковими дослідженнями. Роботи В. Аркорфул, Ф. Артур, Е. Вітт, С. Вікарі, Н. Генрі, Ш.А. Норті, А. Ортегрен, І. Саліфу, Ш. Сюй, Ш. Чжу [8; 9; 10; 11; 12; 13] та інших дослідників присвячені аналізу різних аспектів цифрового громадянства. Результати цих досліджень свідчать про зростаючу зацікавленість наукової спільноти до проблем формування цифрових компетенцій громадян, зокрема гендерних і вікових характеристик, факторів впливу на національну ідентичність та охорону здоров'я, ролі освіти та її кореляції з розвитком і сталістю демократії. Провідні науковці підкреслюють, що для ефективної реалізації проєктів е-демократії, освітня політика сучасних держав повинна базуватись на необхідності інтеграції ідеї та принципи цифрового громадянства в навчальні програми всіх рівнів освіти [14]. Розвиток цифрових компетенцій учнів та студентів сприяє формуванню критично мислячих, активних і відповідальних громадян, здатних ефективно функціонувати в цифровому світі [15].

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності інтеграції концепції Digital Citizenship в освітній процес українських університетів з метою підготовки нового покоління відповідальних цифрових громадян. Автор наголошує, що розвиток цифрових компетенцій серед студентів може сприяти протистоянню сучасним гібридним загрозам,

таким як дезінформація та кібератаки, та зміцненню демократичних інститутів в Україні.

Основні результати дослідження. Для того, щоб відобразити специфіку трансформації взаємодії між державою та її громадянами в умовах цифрової реальності XXI ст., науковцями було запроваджено новий концепт – Digital Citizenship [16]. Цей концепт дозволяє більш детально дослідити вплив цифрових технологій на громадянське суспільство та демократичні процеси. Як зазначає Б. Єгер, нова концепція цифрового громадянства з'явилася в дослідженнях для опису впливу цифровізації на громадян та їх стосунки з органами державної влади, їх політичну залученість та громадську діяльність [17].

У широкому розумінні цифрове громадянство – це комплекс цінностей, знань та вмінь, необхідних для безпечного, відповідального та ефективного функціонування громадянина в цифровому просторі. Цифрове громадянство охоплює не лише технічні навички, а й розвинуте критичне мислення, медійну грамотність, етичну свідомість та активну участь у цифровому громадянському суспільстві. Більшість дослідників цифрового громадянства сходяться на думці, що формування у населення цифрових компетенцій є одним з ключових напрямів безпекової політики сучасних демократій. Цифрова грамотність передбачає володіння навичками безпечного користування Інтернетом, захисту особистої інформації, критичної оцінки цифрового контенту, а також розуміння та дотримання правових і етичних норм, що регулюють використання цифрових інструментів.

Крім того, цифровому громадянину належить ключова роль у розвитку е-демократії. Він має бути не лише споживачем цифрових технологій, а й критичним аналітиком та відповідальним учасником формування державної політики, беручи участь в онлайн-консультаціях, підписуючи петиції, формуючи громадську думку через соціальні мережі та поширюючи достовірну інформацію. Активний цифровий громадянин сприяє розвитку відкритого та прозорого суспільства, де кожен має можливість отримати ширші можливості для комунікації з владою та дієві е-інструменти впливу на прийняття політичних рішень. Для посилення свого впливу, цифрові громадяни мають можливість об'єднуватися в онлайн-спільноти, такі як форуми,

соціальні мережі та платформи громадських ініціатив. Тобто паралельно з традиційним громадянським суспільством, формується цифрове громадянське суспільство – активна спільнота громадян, яка спільними зусиллями може ефективно вирішувати актуальні проблеми та вести конструктивний діалог з владою, відстоюючи свої права та інтереси, у цифровому просторі.

Дослідниця М. Чой пропонує розглядати цифрового громадянина як суб'єкта, який володіє комплексом навичок та знань, що включають 4 базові аспекти: етичну свідомість, медіаграмотність, активну участь у громадському житті та критичне мислення [18]. Модель цифрового громадянства, запропонована М. Чой, підкреслює його багатогранний характер та тісний зв'язок з традиційним громадянством, водночас визначаючи нові виклики та можливості в контексті цифрової ери. Лише за умови розвитку цифрової грамотності, етичної поведінки та активної громадянської позиції можна максимально забезпечити безпечне та ефективне функціонування громадян у цифровому просторі сучасного світу [18].

Фундаментальна ідея концепту Digital Citizenship полягає в мережуванні зусиль кожного громадянина для створення безпечного та справедливого цифрового суспільства, заснованого на спільних цінностях, таких як повага до приватності, толерантність та відповідальність. Це передбачає розвиток цифрових навичок, критичного мислення та здатності до співпраці. Через встановлення та підтримку взаємозв'язків між громадянами, неформальними об'єднаннями та державними інституціями, використовуючи такі інструменти, як онлайн-платформи для участі, відкриті дані та електронне голосування, ми можемо наблизитися до створення інклюзивної демократичної держави. Е-демократія – це система, де кожен голос має значення, а права людини поважаються і захищаються незалежно від того, де вони реалізуються: online чи offline.

Свідченням актуальності концепту Digital Citizenship є ініціатива Ради Європи, яка прийняла резолюцію про оголошення 2025 року Європейським роком цифрової громадянської освіти [19]. Ця ініціатива підкреслює необхідність розвитку цифрових компетенцій для формування активних і відповідальних громадян, здатних критично

оцінювати інформацію, захищати свої права та брати участь у демократичних процесах [20]. Цифрова громадянська освіта сприяє створенню більш інклюзивних і демократичних суспільств, забезпечуючи рівний доступ до інформації, розвиваючи критичне мислення та заохочуючи активну громадянську позицію як в online, так і в offline політичному полі.

Ця тенденція підтверджується і Європейським планом розвитку цифрових навичок представленому в програмному документі «2030 Digital Compass: європейський шлях до цифрового десятиліття» [21]. В якому наголошується на тому, що для успішної участі в цифровому десятилітті необхідно розвивати якісну систему цифрової освіти, базові цифрові навички мають стати доступними для всіх громадян Європейського Союзу. Зокрема, в цьому документі поставлено мету – до 2030 року 80% дорослих громадян ЄС мають володіти базовими цифровими компетенціями. Доступ до якісної цифрової освіти має бути невід'ємним правом кожного громадянина ЄС, а навчання протягом життя – стати нормою [21]. В сучасних умовах, коли дезінформація, кібератаки та порушення приватності стають повсякденною реальністю, саме розвиток цифрових компетенцій є ключовим фактором забезпечення інформаційної безпеки громадян та держави в цілому.

Спираючись на концептуальну рамку Digital Citizenship слід наголосити на необхідності відповідальної державної політики сучасних демократій у сфері цифрової освіти. Освітня політика повинна включати розробку державних стандартів цифрової грамотності, інвестування та впровадження інноваційних освітніх програм суспільно-політичного напрямку, заснованих на практико-орієнтованому навчанні, із використанням потенціалу штучного інтелекту. На додаток до цього, необхідно прагнути до створення інклюзивного освітнього онлайн-середовища, яке забезпечить рівний доступ до цифрових компетенцій для всіх, незалежно від соціально-економічного статусу, віку та особливих потреб. Безперечно, що інтеграція концепту Digital Citizenship на всіх рівнях освіти спроможна підготувати громадян до життя в умовах цифрових викликів, в яких вони зможуть не лише успішно функціонувати, але й активно та конструктивно впливати на розвиток своєї держави.

Ера цифрових трансформацій ставить перед вищими навчальними закладами нові горизонти завдань. Університети, традиційно орієнтовані на просування демократичних цінностей та формування свідомих громадян, сьогодні покликані стати лідерами у розвитку цифрових компетенцій. Місія сучасного університету полягає не лише у підготовці висококваліфікованих фахівців, але й в реалізації на практиці концептуальних ідей Digital Citizenship, тобто у підготовці громадян здатних до критичного мислення, протистояння дезінформації та ефективного функціонування в політичному полі е-демократії.

Ключовим напрямком реалізації концепції Digital Citizenship в університетах має стати розробка та впровадження інноваційних міждисциплінарних практико-орієнтованих освітніх програм з «Е-демократії та цифрового громадянського суспільства», що поєднують теоретичні знання з практичними навичками. Програми повинні бути зосереджені на формуванні у здобувачів вищої освіти розуміння механізмів е-демократії та наданні їм цифрових компетенцій для активної участі в громадському житті. Зокрема, в освітні програми слід включити такі модулі як: основи е-демократії, соціологія цифрового суспільства, цифрове право, медіаграмотність, етика цифрової комунікації та ін. Практична складова освітньої програми «Е-демократія та цифрове громадянське суспільство» має включати аналіз реальних кейсів е-політичної активності: розробка та реалізація цифрових кампаній, створення та просування онлайн-петицій, участь у симуляціях виборів, розробка проєктів для електронних громадських обговорень, взаємодія з органами влади через цифрові сервіси тощо. Такі освітні програми повинні сприяти розвитку у студентів комплексного розуміння процесів, що відбуваються в цифровому суспільстві, та надати їм навички для активної участі в е-демократії. Фокус на розвиток демократичних цінностей серед студентства є фундаментом для формування активного громадянського суспільства, що, своєю чергою, сприятиме розвитку сталої е-демократії та зміцненню загальної інформаційної безпеки держави.

Для ефективної реалізації концепції цифрового громадянства важливо залучати студентське самоврядування до співпраці з органами місцевої влади. Університети можуть ініціювати цифрові проєкти,

що сприятимуть діалогу між студентами та міською владою. Інтерактивні платформи, онлайн-дискусії та хакатони дозволять студентам розробляти конкретні пропозиції щодо вирішення актуальних проблем університету, міста, регіону та держави в цілому. Співпраця університетів, студентського самоврядування та органів місцевої влади в рамках цифрових проєктів сприятиме створенню партнерства, яке дозволить студентам не лише розвивати власні компетенції, а й вносити реальний внесок у розвиток своєї держави. Участь у таких проєктах сприятиме формуванню у студентів глибокого розуміння ролі громадянина в суспільстві та стимулюватиме їх до активної участі в політичному житті.

Висновки. Завдяки цифровим технологіям сучасний світ отримав можливість відродити практики прямої демократії. Однак, для успішного функціонування е-демократії необхідно забезпечити наявність у громадян фундаментальних знань політологічної науки та високого рівня цифрових компетенцій, що дозволить їм критично оцінювати інформацію, приймати обґрунтовані рішення та ефективно взаємодіяти з державними органами. Щоб забезпечити своє самовідтворення, сучасні демократії повинні надати громадянам не лише доступ до цифрових інструментів для участі в е-політичних процесах, а й розвивати в них високий рівень цифрової грамотності та політичної свідомості. Це дозволить громадянам приймати зважені рішення та протистояти маніпуляціям і кіберзагрозам, створюючи таким чином необхідний баланс між владою та суспільством.

Інтеграція в університетську освіту навчальних компонентів, спрямованих на розвиток цифрової грамотності, критичного мислення, цифрової етики сприятиме не лише розвитку електронного урядування та зміцненню національної кібербезпеки, а й формуванню громадянського суспільства, здатного до ефективної взаємодії з державними інститутами та конструктивного діалогу з владою. Впровадження концепції Digital Citizenship в освітній процес дозволить випускникам університетів не лише успішно конкурувати на ринку праці, але й стати активними суб'єктами громадського життя, здатними формувати стале демократичне майбутнє. Можна впевнено стверджувати, інвестуючи сьогодні в розвиток Digital Citizenship, ми інвестуємо

в майбутнє нашої країни, готуючи молодь до успішного життя в цифровому світі та робимо крок до створення більш справедливого та демократичного суспільства.

В контексті євроінтеграційних процесів України, розвиток Digital Citizenship набуває стратегічного значення. Європейські стандарти е-демократії, що передбачають високий рівень цифрових компетенцій громадян, визначають нові горизонти та вимоги до системи освіти. Орієнтуючись на європейські цінності, українські університети покликані не лише формувати фахівців, здатних конкурувати на глобальному ринку праці, а й сприяти розвитку цифрової економіки та зміцненню інформаційної безпеки держави. Саме розвиток цифрового громадянства є ключовим фактором для успішної трансформації суспільства та забезпечення його стійкості в умовах цифрової ери. Теоретичні моделі Digital Citizenship підкреслюють, що інвестування в розвиток цифрових компетенцій є одним із найефективніших шляхів до побудови інклюзивного та демократичного суспільства. Апроксимація української університетської освіти до європейських стандартів у сфері цифрового громадянства сприятиме підвищенню конкурентоспроможності нашої країни та зміцненню її ролі як активного учасника європейської спільноти.

- APA
- Harvard
- Chicago
- Vancouver

References

1. Landemore, H. (2021). Open democracy and digital technologies. [online] In: *Digital technology and democratic theory*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 62–89. Available at: https://doi.org/10.7208/9780226748603-003 [Accessed 23 Jan. 2025].

2. Helbing, D., Mahajan, S., Fricker, R. H., Musso, A., Hausladen, C. I., Carissimo, C. and Pournaras, E. (2023). Democracy by design: Perspectives for digitally assisted, participatory upgrades of society. *Journal of Computational Science*, [online] 71. Available at: https://doi.org/10.1016/j.jocs.2023.102061 [Accessed 23 Jan. 2025].

3. Suherlan, S. (2023). Digital Technology Transformation in Enhancing Public

Participation in Democratic Processes. *Technology and Society Perspectives (TACIT)*, 1(1), 10–17. Available at: https://doi.org/10.61100/tacit.v1i1.34 [Accessed 23 Jan. 2025].

4. Halvarsson, M. (2024). *Deepfakes, real votes: Political parties' use of deepfakes through the lens of AI ethics and democracy theory* [online]. Available at: https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1879392/FULLTEXT01.pdf [Accessed 23 Jan. 2025].

5. Islam, M. B. E., Haseeb, M., Batool, H., Ahtasham, N. and Muhammad, Z. (2024). AI Threats to Politics, Elections, and Democracy: A Blockchain-Based Deepfake Authenticity Verification Framework. *Blockchains*, [online] 2(4), pp. 458–481. Available at: https://doi.org/10.3390/blockchains2040020 [Accessed 23 Jan. 2025].

6. de Groot, J. (2024). Electoral integrity is at stake in Super Election Year 2024. *Atlantisch Perspectief,* [online] 48(1), pp. 4–8. Available at: https://www.jstor.org/stable/48761744 [Accessed 23 Jan. 2025].

7. Jabuz, M., Nehring, C. (2024). On the way to deep fake democracy? Deep fakes in election campaigns in 2023. *European Political Science*, [online] vol. 23, pp. 454-473. Available at: https://link.springer.com/article/10.1057/s41304-024-00482-9 [Accessed 23 Jan. 2025].

8. Vicari, S. (2023). *The making of digital health citizenship* [online]. Available at: https://eprints.whiterose.ac.uk/198900/ [Accessed 23 Jan. 2025].

9. Örtegren, A. (2022). Digital Citizenship and Professional Digital Competence : Swedish Subject Teacher Education in a Postdigital Era. *Springer*, [online] vol. 4, pp. 467–493. Available at: http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-192591 [Accessed 23 Jan. 2025].

10. Örtegren, A. (2024). Symposium 1: Digital citizenship in teacher education – Exploring conceptualizations in a postdigital era. *Proceedings of the International Conference on Networked Learning*, [online] 13. Available at: https://doi.org/10.54337/nlc.v13.8614 [Accessed 23 Jan. 2025].

11. Xu, S., Yang, H. H., MacLeod, J. and Zhu, S. (2018). Social media competence and digital citizenship among college students. Convergence: *The International Journal of Research into New Media Technologies*, [online] 25 (4), pp. 735–752. Available at: https://doi.org/10.1177/1354856517751390 [Accessed 23 Jan. 2025].

12. Henry, N., Vasil, S. and Witt, A. (2022). Digital citizenship in a global society: a feminist approach. *Feminist Media Studies*, [online] 2, pp. 1–18. Available at: https://doi.org/10.1080/14680777.2021.1937269 [Accessed 23 Jan. 2025].

13. Arkorful, V., Salifu, I., Arthur, F. and Nortey, S. A. (2024). Exploring the

nexus between digital competencies and digital citizenship of higher education students: a PLS-SEM approach. *Cogent Education*, [online] 11 (1). Available at: https://doi.org/10.1080/2331186X.2024.2326722 [Accessed 23 Jan. 2025].

14. Edling, S., Liljestrand, J. (2020). Let's talk about teacher education! Analysing the media debates in 2016–2017 on teacher education using Sweden as a case. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, [online] 48 (3), pp. 251–266. Available at: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/1359866X.2019.1631255 [Accessed 23 Jan. 2025].

15. Christensen, I. R., Biseth, H. and Huang, L. (2021). Developing Digital Citizenship and Civic Engagement Through Social Media Use in Nordic Schools. *IEA Research for Education*, [online] 11, pp. 65–92. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-66788-7_4 [Accessed 23 Jan. 2025].

16. Mossberger, K. (2008). Toward digital citizenship: Addressing inequality in the information age. In: *Routledge handbook of Internet politics*. Available at: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/5148334/mod_resource/content/1/Andrew%20Chadwick%20-%20Routledge%20Handbook%20of%20Internet%20Politics-Routledge%20%282008%29.pdf#page=190 [Accessed 23 Jan. 2025].

17. Jæger, B. (2021). Digital Citizenship:A review of the academic literature, Der Moderne Staat. *Zeitschrift Für Public Policy, Recht Und Management*, [online] vol. 14, 1, pp. 24–42. Available at: https://forskning.ruc.dk/da/publications/498e0a5d-87c3-4a88-b7dd-408cea7d4831 [Accessed 23 Jan. 2025].

18. Choi, M. (2016). A concept analysis of digital citizenship for democratic citizenship education in the internet age. *Theory & research in social education*, [online] 44 (4), pp. 565–607. Available at: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00933104.2016.1210549 [Accessed 23 Jan. 2025].

19. Qiriazi, V. (2024). *European Year of Digital Citizenship Education 2025* [online]. Available at:https://media-and-learning.eu/subject/media-literacy/european- year-of-digital-citizenship-education-2025/ [Accessed 23 Jan. 2025].

20. Steininger, S., Hladschik, P. (2024). 2025: European Year of Digital Citizenship Education [#DCEY2025]: aus Sicht der цsterreichischen DCE-Promotorinnen Sigrid Steininger und Patricia Hladschik. *Medienimpulse*, [online] 63 (3), S. 20. Available at:https://doi.org/10.21243/mi-03-24-01 [Accessed 23 Jan. 2025].

21. European Commission, (2021). *2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade* [online]. Brussels: European Commission. Available at: https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2021/03/2030-Digital-Compass-the-European-way-for-the-Digital-Decade.pdf [Accessed 23 Jan. 2025].

УДК 37.018.43:37.091.12:004.9 https://doi.org/10.5281/zenodo.15426505

Т. М. Берест

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНИХ КУРСІВ ПРИ ЗМІШАНІЙ ФОРМІ НАВЧАННЯ

У статті проаналізовано особливості трансформації дистанційних курсів у процесі переходу до змішаної форми навчання у вищій освіті України, зокрема на прикладі освітньої практики Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». У фокусі дослідження – зміна підходів до організації навчального процесу із застосуванням електронного середовища Moodle, що стало базовою платформою для створення й адаптації дистанційних курсів у період пандемії COVID-19, а надалі – одним із ключових інструментів підтримки змішаного навчання. У статті визначено етапи трансформації курсів: від формального перенесення навчальних матеріалів у цифровий простір до розроблення структурованих, інтерактивних освітніх середовищ, орієнтованих на активне залучення студентів. Розглянуто ключові компоненти дистанційних курсів: модульна організація, поєднання теоретичного матеріалу з практичними завданнями, тестування, самоконтроль, обговорення у форумах. Підкреслено важливість асинхронного формату виконання завдань, що дає змогу враховувати індивідуальні темпи навчання та забезпечувати гнучкість у засвоєнні матеріалу. Значну увагу приділено ролі викладача, який виступає не лише як джерело знань, а й як модератор, консультант і наставник у цифровому середовищі. Наголошено на труднощах змішаного навчання, пов'язаних зі слабкою мотивацією студентів, їхньою несамостійністю при виконанні завдань, низьким рівнем комунікації в групі. У статті розглянуто організаційні та методичні виклики, зокрема потребу в регулярному оновленні контенту курсів, у розробці зрозумілих інструкцій, у системі зворотного зв'язку та в оцінюванні результатів. Обґрунтовано необхідність інтеграції педагогічних інновацій, підвищення цифрової грамотності викладачів і формування сталої методичної підтримки для ефективного використання дистанційних курсів у змішаному форматі навчання.

Ключові слова: дистанційний курс, дистанційне навчання, змішане навчання, онлайн-платформа Moodle.

***Berest Tetiana*. Transformation of Distance Learning Courses in the Context of Blended Education.**

The article analyzes the peculiarities of transforming distance learning courses during the transition to blended learning in higher education in Ukraine, specifically examining the educational practices at Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy." The research focuses on changing approaches to organizing the educational process using the Moodle electronic environment, which became the basic platform for creating and adapting distance courses during the COVID-19 pandemic, and subsequently one of the key tools supporting blended learning. The article identifies the stages of course transformation: from the formal transfer of educational materials to digital space to the development of structured, interactive educational environments designed for active student engagement.

The key components of distance courses are examined: modular organization, combination of theoretical material with practical tasks, testing, self-assessment, and forum discussions. The importance of asynchronous task completion is emphasized, which allows for consideration of individual learning paces and provides flexibility in mastering the material. Considerable attention is paid to the role of the instructor, who serves not only as a source of knowledge but also as a moderator, consultant, and mentor in the digital environment. The article highlights the challenges of blended learning related to weak student motivation, lack of independence in completing assignments, and low levels of group communication. The paper examines organizational and methodological challenges, particularly the need for regular course content updates, development of clear instructions, feedback systems, and assessment of results. The necessity of integrating pedagogical innovations, improving digital literacy of instructors, and establishing sustainable methodological support for the effective use of distance courses in a blended learning format is substantiated.

Key words: distance learning course, distance education, blended mode of learning, the Moodle online learning platform

До недавнього часу, говорячи про актуальність дистанційної форми навчання, ми відзначали виклики в освіті, пов'язані із глобалізацією та інформаційною революцією, наполягали на необхідності доповнення традиційного спілкування викладача й студента комунікативними технологіями, говорили про можливості використання дистанційного навчання насамперед для самоосвіти, як самостійної форми, або як самодостатнього елемента очного чи заочного навчання на окремих

етапах. Як переваги дистанційної форми відзначали її гнучкість та зручність (не прив'язана до місця й часу, дозволяє поєднувати навчання з виконанням інших обов'язків), індивідуальний темп, різноманітність та доступність ресурсів, можливість використання актуальних матеріалів (широкий спектр платформ, матеріалів від провідних центрів освіти й науки) [3, 4, 5].

У сучасних умовах цифровізації освіти та викликів, спричинених пандемією COVID-19 та переходом на віддалене навчання у зв'язку з вторгненням рф, дистанційне навчання в Україні зазнало численних змін та адаптацій. Постали питання пристосування освітнього процесу до умов віддаленого навчання, проблеми забезпечення безперервності навчання в онлайн-форматі та подолання освітніх втрат. Широке впровадження технологій стало беззастережним. Використання онлайн-платформ, таких як Zoom, Microsoft Teams, Google Classroom та ін. стало звичним явищем для проведення уроків, лекцій, практичних та семінарських занять. Вільний доступ для українських здобувачів освіти до міжнародної системи дистанційного навчання (платформи **Coursera**, Udemy, edX, «Всесвітній онлайн університет» на українській платформі Prometheus тощо) зробили освіту світового рівня доступною кожному в Україні. Учителі та викладачі змушені були швидко адаптувати свої методи до особливостей дистанційного навчання, щоб забезпечити індивідуальний підхід до кожного здобувача освіти. Значна частина старшокласників, оцінивши переваги онлайнових курсів для додаткового здобуття знань (комфортні умови, можливість індивідуального перерозподілу часу для навчання та опанування матеріалу в обраному темпі, скорочення витрат часу, можливість отримувати консультації викладачів ЗВО, соціальне дистанціювання тощо), віддала перевагу саме дистанційній формі додаткової освіти (мовні курси, комп'ютерні, заняття з підготовки до НМТ та ін.). Вільне орієнтування молоді в гаджетах та схильність до використання їх як для проведення дозвілля, так і для освіти, зокрема й самоосвіти, також уможливило широке й ефективне застосування дистанційної форми навчання.

У зв'язку з новими умовами актуальною темою для закладів вищої освіти України стала трансформація дистанційних курсів при змішаній

формі навчання. Змішане навчання поєднує традиційні очні заняття з онлайн-компонентами, що дозволяє оптимізувати навчальний процес та підвищити його ефективність.

Метою цієї статті є спроба простежити зміни в організації та супроводі дистанційних курсів, зокрема на онлайн-платформі Moodle, у контексті змішаного навчання, використовуючи як досвід вітчизняних науково-педагогічних працівників, так і власний досвід застосування дистанційних курсів у викладанні філологічних дисциплін у ЗВО. Методологічною основою дослідження є аналіз наукових публікацій, присвячених використанню платформи Moodle у вітчизняних закладах освіти.

На сьогодні вітчизняні науковці та науково-педагогічні працівники мають як значну теоретичну базу, що обґрунтовує можливість, необхідність і визначає специфіку застосування дистанційних курсів, так і значний практичний досвід реалізації дистанційного навчання у вищій школі. Різні аспекти дистанційного навчання, підходи до його організації та розвитку в різних освітніх контекстах відображено в численних працях. Увагу науковців привертають психологічні та психолого-педагогічні питання (В. Пітулей, І. Плаксієнко, Ю. Овсієнко, О. Федорова, А. Заслужена та ін.), організаційно-педагогічні проблеми дистанційного навчання (С. Трубачева, О. Мушка, Н. Яремчук, В. Марусова, І. Твердохліб, О. Федорова), питання його інформаційно-методичного забезпечення (Л. Васильченко, В. Шевченко, В. Кухаренко, В. Ясулайтіс, І. Гончаренко, І. Мельник, А. Селецький), використання в контексті різних галузей та рівнів освіти (В. Кухаренко, О. Майборода, В. Зінченко, Н. Осадчук, В. Пітулей, В. Терещук та ін.).

Різноаспектні питання, дотичні до дистанційного навчання, розглянуто й у численних новітніх монографіях вітчизняних науковців.

Як соціокультурне явище сучасності розглядає дистанційну освіту О. Абакумова. Авторка визначає особливості організації простору й часу дистанційної освіти, актуалізує «людинотворчі спромоги застосування інформаційно-комунікаційних засобів і технологій в освіті» [1].

Теоретико-методологічні погляди на нагальну для всієї системи освіти України проблему реалізації навчального процесу в умовах

карантину, спричиненого пандемією COVID-19 викладено в колективній праці харківських науковців В. Кухаренка та В. Бондаренка [8]. Автори відзначають, що екстрене впровадження дистанційного навчання підсвітило неповну готовність навчальних закладів до нових способів і методів реалізації навчального процесу. Науковці доходять думки, що процес планування освіти та її практична реалізація в умовах кризи потребують не лише творчого підходу, але й прийняття серйозних організаційних заходів, і не лише на рівні самих навчальних закладів. Науково-методичний і науково-практичний аналіз ситуації, запропонований авторами охоплює широке коло питань, проблем і пропозицій, які ґрунтуються на власному педагогічному досвіді.

Широкому колу питань, що складають теоретико-методологічні та методичні підходи до вирішення проблем онлайн-освіти та спробу окреслити перспективи її розвитку в контексті соціальних та економічних аспектів присвячено колективну монографію сумських науковців [6].

Питання застосування дистанційної освіти в контексті професійно-технічної освіти – методологічні принципи та концептуальні засади дистанційного навчання кваліфікованих працівників – є темою колективної монографії «Дистанційне навчання в системі професійно-технічної освіти» [11].

Психолого-педагогічні аспекти застосування дистанційних технологій для неперервного професійного розвитку педагогічних працівників, упровадження освітніх програм підвищення кваліфікації учителів в умовах дистанційного та змішаного навчання розглядають у колективній монографії науковці Київського університету імені Б. Грінченка [7].

Зважаючи на можливість максимально пристосувати процес навчання до потреб різних категорій слухачів через упровадження інформаційних технологій та у зв'язку з необхідністю забезпечити повноцінний доступ до навчання насамперед здобувачам освіти з індивідуальним графіком навчання, особам з особливими потребами, здобувачам другої вищої освіти, у Харківському гуманітарному університеті було створено дистанційні курси з української мови. З 2007 року працюють курси, створені на платформі Moodle відповідно

до інтегрованої програми неперервної підготовки з української мови в ХГУ «НУА». Платформа Moodle є одним із найпоширеніших інструментів для реалізації онлайн-складової змішаного навчання, оскільки забезпечує широкий спектр можливостей для створення та управління навчальними курсами. Використання Moodle дозволяє викладачам організовувати навчальний процес, надавати студентам доступ до навчальних матеріалів, проводити оцінювання та зворотний зв'язок.

Відповідно до освітніх програм та форм навчання, було створено курси для мовної підготовки перекладачів, економістів, соціологів, а також для здобувачів освіти заочної форми навчання та здобувачів другої вищої освіти. Усі курси було створено за навчальними та методичними матеріалами, раніше розробленими викладачами кафедри, дистанційні курси відповідали аналогічним аудиторним.

На першому, так би мовити, етапі застосування користувачами курсів були переважно дві категорії здобувачів освіти – ті, які з різних причин не впоралися із завданнями відповідних аудиторних курсів (такі здобувачі мали можливість бути допущеними до складання підсумкового чи поточного контролю після обов'язкового проходження відповідної частини дистанційного курсу) та ті, які мали індивідуальний графік навчання. Траплялися поодинокі випадки запису на дистанційні курси випускників-перекладачів, які в контексті професійної діяльності потребували більш глибоких знань, а отже, більш ретельного повторного опрацювання матеріалу.

Щодо структури перших дистанційних курсів, то серед форм дистанційного навчання, обраних викладачами під час розробки курсів, були:

– лекція (набір навчальних матеріалів у текстовому форматі, може містити, окрім власне тексту, цитати з наукових статей, навчальних посібників, оформлені як текстові файли);

– консультація (переважно індивідуальна, у віртуальному навчальному середовищі або за допомогою електронної пошти);

– самостійна робота (завдання, які студенти виконують й у вигляді текстових файлів надсилають на перевірку викладачеві);

– контрольна робота (поточний і підсумковий тестовий контроль).

Матеріал курсів було розподілено на невеликі змістові частини – модулі та теми. Кожна тема містила перелік питань, винесених на розгляд; список літератури; лексикографічні матеріали до тем; файли з теоретичним матеріалом; файли з тренувальними вправами; завдання, виконання яких мав перевірити викладач (самостійні роботи); питання для самоконтролю (рис. 1). Контроль знань у дистанційних курсах було реалізовано через систему вправ до тем, контрольних завдань до модулів та підсумковий тест.

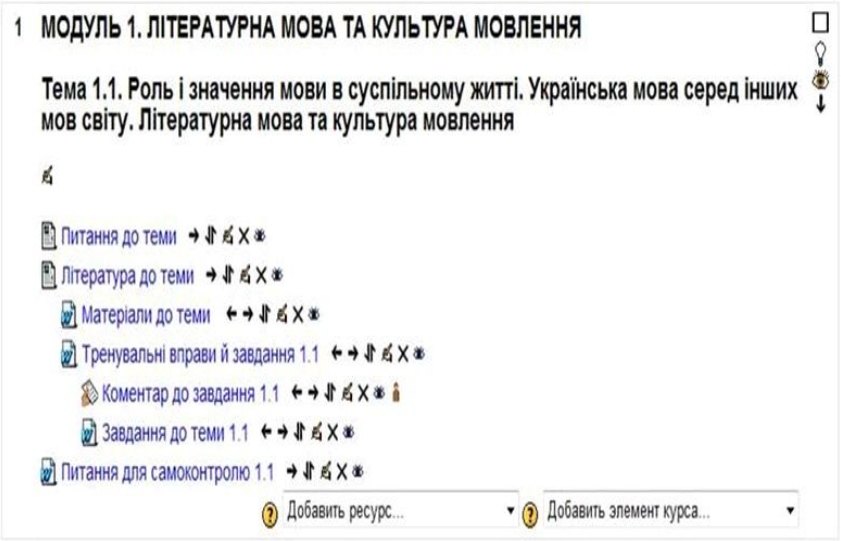

Рис. 1. Структура теми дистанційного курсу, 2007

На цьому, першому етапі використання дистанційних курсів викладачі кафедри, як і більшість їхніх колег з інших закладів вищої освіти, зіткнулися з випадками порушення студентами академічної доброчесності (передавання файлів із виконаними завданнями, несамостійне проходження тестового контролю), відчутним був і слабкий зворотній зв'язок зі здобувачем освіти на етапі проходження ним курсу.

Після лише аудиторного навчання й постійного спілкування із

викладачем на дистанційному навчанні студенти не завжди могли правильно самоорганізуватися на самостійне навчання. Проте оскільки курс був тільки допоміжним інструментом навчання, то в комплексі із іншими методами та інструментами навіть у найбільш складних випадках вдавалося досягти задовільного результату. Роль викладача на цьому етапі забезпечення ефективності функціонування дистанційних курсів полягала, на нашу думку, у грамотному наповненні курсу, логічній його побудові, вчасному оновленні матеріалів та постійному контролі за самостійним виконанням завдань слухачами курсів. Консультування здобувачів освіти й проведення підсумкового контролю проводилося офлайн, в аудиторії університету.

Наступний етап використання дистанційних курсів, на наш погляд, настав під час пандемії та був спричинений необхідністю соціального дистанціювання учасників навчального процесу. У цей час навчальні заклади починають активно й масово використовувати мультиплатформове програмне забезпечення для відеоконференцій Zoom, комунікаційну систему Skype, групові чати програми для дзвінків і повідомлень Viber, та багатоплатформового месенджера Telegram тощо. Приблизно в цей же час стають широко доступними як для викладачів, так і для здобувачів освіти інструменти ШІ для освіти. Вплив дистанціювання (унеможливлення зустрічей викладачів зі студентами), можливість проводити лекційні, практичні, семінарські, а також індивідуальні заняття відповідно до розкладу на платформах з можливістю реального спілкування, таких як Zoom, Skype, Meet, можливість спілкування з викладачем у групових та особистих чатах месенджерів залишає для дистанційних курсів роль накопичувачів-органайзерів для матеріалів освітньої компоненти та частково функцію контролю знань. У курсах з'являється більше матеріалів, відібраних викладачем для тієї чи іншої теми з відкритих ресурсів, доступних у мережі, викладач намагається запропонувати матеріал у різних формах, розрахованих на особливості сприйняття інформації здобувачами освіти; зростає масив тестів, використовуваних для самоперевірки, водночас і розширюються коментарі до тестових завдань. Сторінка-тема створеного під час пандемії курсу для підготовки до ЗНО має таку структуру, представлену на рисунку 2.

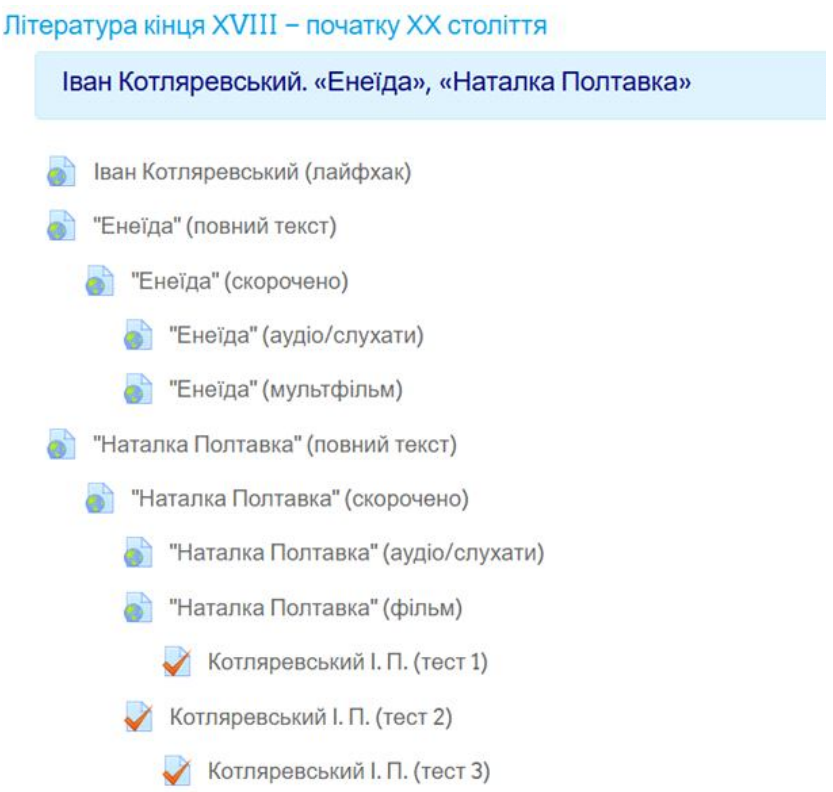

Рис. 2. Структура теми дистанційного курсу, 2020

Попри значне навантаження на викладача, пов'язане, окрім підготовки й проведення занять на відповідних платформах, із роботою над наповненням курсів, пошуком і відбором матеріалів, створенням і перевіркою додаткових завдань, розширенням коментарів до тестів для самоконтролю, спілкуванням зі студентами в месенджерах, важливим чинником ефективності навчання все одно залишається самомотивація студента, його вміння правильно розподіляти власний час, здатність самостійно працювати із матеріалом та самостійно виконувати завдання й бажання активно й чесно працювати під час онлайн-занять.

До реалій дистанційного навчання часів пандемії повномасштабне вторгнення рф додало масові міграцію українських студентів до різних країн світу: зросла вага дистанційного компонента навчання для здобувачів освіти, які змушені навчатися на мовних курсах, працювати в країнах, які дали прихисток, а також для тих, хто перебуває в країнах, що мають значну розбіжність у часі з Україною. З огляду на ці умови, на сьогодні відбувається поступове оновлення всіх дистанційних курсів для створення навчального середовища, у якому здобувачі можуть отримувати доступ до високоякісних навчальних матеріалів, відповідних до робочої програми. Викладачі прагнуть врахувати організаційні, технологічні, психологічні, соціально-економічні чинники для досягнення максимального результату навчання, усвідомлюють потребу постійного перегляду й оновлення матеріалів та інструментів у дистанційних курсах. Проте досить часто розуміють і те, що якість і самостійного опрацювання теоретичного матеріалу, і виконання практичних та тестових завдань у значної частини студентів є недосконалою, тому зростають зусилля викладачів для встановлення особистого контакту зі здобувачами освіти, налагодження зворотного зв'язку із ними. Інструменти MOODLE не лише дають можливість візуалізувати матеріал, залучити ігрові форми його подання й контролю, але й сприяють взаємодії викладача та здобувача через чати, форуми, систему оцінювання й коментування завдань і роблять дистанційний курс ефективним допоміжним чинником у навчанні осіб, які мають можливість відвідувати онлайн-заняття.

Таким чином, простежуючи видозміни створених нами за останні два десятиліття дистанційних курсів, «звіряючись» із колегами в досвіді їх застосування, відзначаючи переваги дистанційних курсів (наповнення ретельно відібраними/створеними викладачами навчальними матеріалами; варіативність форм навчання, постійний доступ до матеріалів курсу в здобувачів освіти; можливість опрацювання навчального контенту в зручний час; формат асинхронного виконання завдань; проходження тестових завдань у комфортний час із дотриманням встановлених термінів тощо), не можемо не згадати й певних недоліків – низька ефективність самостійного опрацювання матеріалу теми студентами, які пропустили заняття (навіть за наявності в темі

відеозапису), складність ідентифікації виконавця завдань, відповідно, – потреба постійного переформатування й оновлення змісту завдань. Змішане навчання з використанням дистанційних курсів сприяє індивідуалізації та гнучкості навчального процесу, потребує від викладача щодалі більш значних умінь і витрат часу та зусиль, проте без бажання здобувача освіти навчатися й працювати самостійно втрачає свою ефективність.

Список бібліографічних посилань

1. Абакумова, О. О. (2021). *Феномен дистанційної освіти.* Київ: Видавничий дім «АртЕк», 212 с.

2. Берест, Т. М., Купрікова, Г. В. (2018). Викладання української мови студентам-перекладачам: принципи оптимізації та інновації. У: *Поєднання інноваційних і традиційних технологій навчання української та іноземних мов як чинник забезпечення дієвості знань.* Харків: ФОП Панов А.М., с. 268–276.

3. Берест, Т. М., Купрікова, Г. В. (2023). Використання ігрових платформ у навчанні української мови в закладах вищої освіти. У: Кірвас, В. А та ін. ред. *Експертні оцінки елементів навчального процесу.* Харків: Вид-во НУА, с. 46–49.

4. Берест, Т. М., Купрікова, Г. В. (2017). Мовна підготовка перекладачів: застосування дистанційних форм навчання. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки,* вип. 153, с. 618–622.

5. Берест, Т. М., Помазан, І. О. (2013). Використання дистанційних форм навчання: досвід кафедри українознавства ХГУ «НУА». *Проблеми освіти,* вип. 77, ч. 1. Київ, с. 23–30.

6. Васильєва, Т. А. (ред.) (2023). *Проблеми і перспективи розвитку онлайн-освіти*. Суми: Сумський державний університет, 124 с.

7. Воротникова, І. П. (ред.) (2022). *Дистанційне та змішане навчання як засіб реалізації індивідуальної траєкторії професійного зростання педагога.* Київ: університет ім. Б. Грінченка, 256 с.

8. Кухаренко, В. М., Бондаренко, В. О. (2020). *Екстрене дистанційне навчання в Україні*. Харків: КП «Міська друкарня», 409 с.

9. Пітулей, В. В. (2021). Особливості впливу дистанційного навчання на психіку студента та викладача. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія,* 12, с. 64–68.

10. Шевчук, Г. Й. (2021). Дистанційне навчання у вищій школі: переваги, недоліки, перспективи. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*, вип. 79, т. 2, с. 205–210.

11. Ягупов, В. В. (ред.) (2019). *Дистанційне навчання в системі професійно-технічної освіти*. Житомир: «Полісся», 234 с.

References

1. Abakumova, O. O. (2021). *Fenomen dystantsiinoi osvity [The Phenomenon of Distance Education]*. Kyiv: Vydavnychyi dim «ArtEk», 212 p.

2. Berest, T. M., Kuprikova, H. V. (2018). Vykladannia ukrainskoi movy studentam-perekladacham: pryntsypy optymizatsii ta innovatsii [Teaching Ukrainian Language to Translation Students: Principles of Optimization and Innovation]. In: *Poiednannia innovatsiinykh i tradytsiinykh tekhnolohii navchannia ukrainskoi ta inozemnykh mov yak chynnyk zabezpechennia diievosti znan [Combining Innovative and Traditional Technologies in Teaching Ukrainian and Foreign Languages as a Factor in Ensuring Knowledge Effectiveness]*. Kharkiv: FOP Panov A.M., pp. 268–276.

3. Berest, T. M., Kuprikova, H. V. (2023). Vykorystannia ihrovykh platform u navchanni ukrainskoi movy v zakladakh vyshchoi osvity [Using Gaming Platforms in Teaching the Ukrainian Language in Higher Education Institutions]. In: Kirvas, V. A et al. ed. *Ekspertni otsinky elementiv navchalnoho protsesu [Expert Assessments of Educational Process Elements]*. Kharkiv: Vyd-vo NUA, pp. 46–49.

4. Berest, T. M., Kuprikova, H. V. (2017). Movna pidhotovka perekladachiv: zastosuvannia dystantsiinykh form navchannia [Language Training for Translators: Application of Distance Learning Forms]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Vynnychenka. Series: Filolohichni nauky [Scientific Notes of V. Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University. Series: Philological Sciences]*, iss. 153, pp. 618–622.

5. Berest, T. M., Pomazan, I. O. (2013). Vykorystannia dystantsiinykh form navchannia: dosvid kafedry ukrainoznavstva KhHU «NUA» [Using Distance Learning Forms: Experience of the Department of Ukrainian Studies of KhHU «NUA»]. *Problemy osvity [Problems of Education]*, iss. 77, ch. 1. Kyiv, pp. 23–30.

6. Vasylieva, T. A. (ed.) (2023). *Problemy i perspektyvy rozvytku onlain-osvity [Problems and Prospects of Online Education Development]*. Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet, 124 p.

7. Vorotnykova, I. P., (ed.) (2022). *Dystantsiine ta zmishane navchannia yak zasib realizatsii indyvidualnoi traiektorii profesiinoho zrostannia pedahoha [Distance and Blended Learning as a Means of Implementing an Individual Trajectory of Teacher's Professional Growth]*. Kyiv: universytet im. B. Hrinchenka, 256 p.

8. Kukharenko, V. M., Bondarenko, V. O. (2020). *Ekstrene dystantsiine navchannia v Ukraini [Emergency Distance Learning in Ukraine]*. Kharkiv: KP «Miska drukarnia», 409 p.

9. Pitulei, V. V. (2021). Osoblyvosti vplyvu dystantsiinoho navchannia na psykhiku studenta ta vykladacha [Features of the Impact of Distance Learning on the Psychology of Students and Teachers]. In: *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Series: Psykholohiia [Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy. Series: Psychology]*, 12, pp. 64–68.

10. Shevchuk, H. Y. (2021). Dystantsiine navchannia u vyshchii shkoli: perevahy, nedoliky, perspektyvy [Distance Learning in Higher Education: Advantages, Disadvantages, Prospects]. *Naukovyi chasopys natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Series 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy [Naukowyi chasopys national pedagogical dragomanov university Series 5. Pedagogical sciences: reality and perspectives]*, iss. 79, vol. 2, pp. 205–210.

11. Yahupov, V. V. (ed.) (2019). *Dystantsiine navchannia v systemi profesiino-tekhnichnoi osvity [Distance Learning in the System of Vocational Education]*. Zhytomyr: «Polissia», 234 p.

УДК 37.017:51 https://doi.org/10.5281/zenodo.15426517

Є. В. Свіщова, О. Г. Ніколаєва

МАТЕМАТИЧНА ОСВІТА ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Статтю присвячено проблемам сучасної математичної освіти. ЇЇ мета – дати відповіді на питання: навіщо вчити математику та як змінилися за останні десятиліття задачі та цілі математичного навчання. Звертається увага, що сучасне суспільство все більше втрачає риси індустріального та набуває рис суспільства інформаційного, характерною особливістю якого є збільшення ролі інформації, знань, а також ролі людини, як їх носія. Таке суспільство відчуває потребу в людях, які швидко орієнтуються в незнайомих умовах та здатні знаходити раціональні розв'язки нестандартних задач. Це, в свою чергу, вимагає перегляду орієнтирів системи освіти, зокрема математичної. Наголошується, що в сучасному суспільстві на перший план виходить розвиваюча функція математичної освіти. Наразі важливо вивчати математичні об'єкти, факти, теорії та методи не стільки задля подальшого їх використання у розв'язанні стандартних задач, скільки у формуванні ключових інтелектуальних здібностей особистості.

Розглядаються результати дослідження психологів з Оксфордського університету, які на хімічному рівні вивчали фізіологічний вплив математичної освіти на людину і з'ясували, що припинення вивчення математики призводить до значного зниження рівня життєво необхідної для пластичності мозку гамма-аміномасляної кислоти, яка бере участь у багатьох важливих когнітивних функціях, таких як мислення, запам'ятовування, навчання, вирішення проблем. Також наводиться думка доктора медичних наук, відомого лікаря-невропатолога Юрія Фломіна, який вважає, що є чіткий зв'язок між рівнем освіти й ризиком розвитку когнітивних порушень у старості. Згідно з його думкою, активна розумова діяльність, яка в першу чергу пов'язана з вивченням математики, розвиває мозок і підвищує його стійкість до таких дегенеративних змін, як деменція.

Робиться висновок, що вивчення математики є фактично життєво необхідним для усіх мислячих істот, а математична освіта – це база, основа, наріжний камінь у фундаменті формування сучасної особистості.

Ключові слова: математична освіта, нейронні зв'язки, інтелект, логічний аналіз, критичне мислення, аналітичні здібності.

Svishchova Yevheniia, Nikolaieva Olena. **Mathematical education as one of the factors of formation of intellectual personality in modern society**

The article is devoted to the problems of modern mathematical education. Its purpose is to provide answers to the question: why do students need to learn mathematics and how the tasks and goals of mathematical education have changed over the last decades. Attention is drawn to the fact that modern society is increasingly losing the characteristics of an industrial society and acquiring the characteristics of an information society, the unique feature of which is the increase in the role of information and knowledge, as well as the role of a person as their carrier. Such a society feels the need for people who quickly orient themselves in unfamiliar conditions and are able to find rational solutions to non-standard problems. This, in turn, requires a revision of the orientations of the educational system, in particular the mathematical one. It is emphasized that the developing function of mathematical education comes to the fore in modern society. Currently, it is important to study mathematical objects, facts, theories and methods not so much for their further use in solving standard problems, but for the formation of key intellectual abilities of the individual.

The results of the study by psychologists from the University of Oxford are considered. They studied at the chemical level the physiological impact of mathematics education on a person and found out that stopping the study of mathematics leads to a significant decrease in the level of gamma-aminobutyric acid, which is vital for the plasticity of the brain and is involved in many important cognitive processes such as thinking, memorizing, learning, problem solving. The opinion of Doctor of Medical Sciences, a well-known neuropathologist, Yuri Flomin, is also given, who believes that there is a clear connection between the level of education and the risk of developing cognitive disorders in old age. According to his opinion, intensive mental activity, which is primarily related to the study of mathematics, develops the brain and increases its resistance to such degenerative changes as dementia.

It is concluded that the study of mathematics is actually vital for all thinking beings, and mathematical education is the basis, cornerstone in the foundation of the formation of a modern personality.

Key words: mathematical education, neural connections, intelligence, logical analysis, critical thinking, analytical abilities.

Почнемо зі статистичних даних: менше 1% студентів, що вивчають математику на першому курсі, стають, зрештою, математиками. Інші 99% студентів вивчають математику не з великої любові до неї. Як така математика, можливо, їх зовсім не цікавить. Вони вивчають її тому, що математика включена до навчальних програм обраної ними спеціальності і, отже, її вивчення є для них неминучою необхідністю [1]. Комусь математика дається легко, а комусь треба довго працювати над собою. То чи варто витрачати навчальний ресурс на математику, якщо вона "не заходить"? І взагалі, навіщо ми вчимо цю науку? Навіщо вчити ці непотрібні синуси, логарифми, похідні, інтеграли, які в реальному житті ніде не зустрічаються?

Питання про роль, цілі та значення математичної освіти завжди цікавили вчених-математиків і педагогів. Перша публікація на цю тему "Наочне вчення про число" (1803 рік) належить швейцарському педагогу Й. Г. Песталоцці. Великий вклад у розуміння значення математичної освіти внесли французький математик і філософ Анрі Пуанкаре, британський філософ і математик Бертран Рассел, група математиків, відома під колективним псевдонімом Нікола Бурбакі, німецький математик Давид Гільберт, американський математик Пол Халмош, український математик Михайло Кравчук та багато інших [2; 3; 4].

Мета статті – дати відповіді на питання: навіщо вчити математику? Як змінилися за останні десятиліття задачі та цілі математичного навчання? Довести, що в сучасному суспільстві значення математичної освіти полягає не стільки в навчанні математичним методам розв'язання різноманітних задач, скільки у формуванні ключових інтелектуальних здібностей особистості, її критичного мислення та здатності до логічного аналізу, що є необхідним для життя і діяльності у будь-якій сфері.

Повернемося до питання про логарифми. Так, логарифми в повсякденному житті зустрічаються не часто, але це зовсім не означає, що логарифми не потрібні! Це як питати, навіщо футболістові робити вправи зі скакалкою, адже він, мовляв, не буде стрибати на ній під час гри. У цій ситуації всім зрозуміло: спортсмен, тренуючись зі скакалкою, тренує м'язи і відпрацьовує певні навички, які знадобляться

йому на футбольному полі. Так само і з логарифмами (і, взагалі, з математикою): вона – це та ж "скакалка", яка тренує мозок, змушуючи його прокладати нові нейронні зв'язки, щоб потім ці зв'язки працювали на рішення абсолютно прикладних і життєвих задач [5].

Сучасне суспільство все більше втрачає риси індустріального суспільства та набуває рис суспільства інформаційного, характерною особливістю якого є збільшення ролі інформації та знань, а також збільшення ролі людини, як їх носія. Таке суспільство відчуває потребу в людях, здатних до інновацій, що швидко орієнтуються в незнайомих умовах, здатних знаходити раціональні розв'язки нових нестандартних задач. Це, у свою чергу, вимагає перегляду орієнтирів системи освіти, їх трансформації від індустріальних (прихильність до певної професії; орієнтація на вузько професійне навчання; здатність до розуміння або засвоєння інформації та вміння застосовувати її в практичній діяльності; акцент на виховання таких якостей особистості як дисциплінованість, працьовитість, старанність) до інформаційних (націленість на безперервну освіту протягом усього життя; націленість на самореалізацію та творчість; акцент на формування таких якостей особистості як ініціативність, креативність, гнучкість та самостійність мислення, діалогічність, вміння робити вибір, вміння шукати інформацію та працювати з нею, здатність до зміни видів діяльності, адаптивність).

Виконавчі та творчі якості особистості складаються в процесі формування та на основі розвиненого понятійного, логічного, тобто абстрактного мислення, що дозволяє його суб'єкту вийти за рамки звичного, проаналізувати, а потім синтезувати і узагальнити доступні відомості, знання або інформацію. Саме виховання та розвиток подібних розумових якостей особистості поступово усвідомлюються як основна задача сучасної освіти.

Найпотужнішим інструментом розвитку людського мислення є математика. Недарма давні греки говорили, що математика – це гімнастика інтелекту. А Дірак писав, що "математика – це знаряддя, спеціально пристосоване для того, щоб мати справу з абстрактними поняттями будь-якого виду, і в цій галузі немає межі її могутності".

Головні складові впливу математичного навчання на особистість, що формується, полягають у тому, що: по-перше, розв'язання матема-

тичних задач формує раціональний (або доказовий) стиль мислення; по-друге, вивчення математики дозволяє освоїти найважливіші розумові операції: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизацію, що є основою найвищої форми мислення – абстрактного мислення; по-третє, математика сприяє розвитку не тільки абстрактного, а й творчого мислення, і, насамкінець, математика володіє потужним виховним потенціалом – на заняттях математикою розвиваються вольові якості особистості, самостійність мислення, навички самоконтролю.

Якщо індустріальне суспільство розглядає математику як інструмент, за допомогою якого розв'язуються конкретні типові професійні задачі, тобто як основу професійних знань, то інформаційне – як інструмент розвитку індивідуального мислення, базис для освоєння будь-яких сфер діяльності, раціонального розуміння різних галузей знань. Навряд чи метою сучасної математичної освіти є орієнтири і цінності індустріального суспільства, отже навчання стандартним математичним методам, застосування яких дозволяє розв'язувати професійні задачі якоїсь певної і досить вузькою сфери діяльності, неспроможне залишатися завданням такого освіти. Подібна орієнтація – це крок у минуле. За такого підходу основне завдання вивчення математики, а саме розвиток розумових якостей особистості, залишається прихованою. Якщо ми хочемо орієнтуватися на майбутнє, то математику слід сприймати в першу чергу як спосіб оволодіння системою сучасного аналітичного, критичного і творчого мислення.

Таким чином, в сучасному суспільстві на перший план виходить розвиваюча функція математичної освіти. Зараз важливо вивчати математичні об'єкти, факти, теорії та методи не стільки задля подальшого їх використання у розв'язанні стандартних задач (більшості це не знадобиться в їхній професійній діяльності), скільки з метою активації основних розумових компонентів індивідуальності, набуття особистістю якостей самостійного мислення, незамінних при оцінці нестандартних ситуацій і пошуку розв'язку незнайомих, нових задач, розвитку здібності гнучко використовувати ці якості мислення в умовах, що змінюються [6; 7].

Нещодавно в пресі з'явились результати дослідження психологів з Оксфордського університету, які на хімічному рівні вивчали фізіологічний вплив математичної освіти на людину. На відміну від більшості країн світу, 16-річні учні з Великої Британії можуть за бажанням припинити вивчення математики. Коли в шістнадцять років британський школяр складає іспити (Common Entrance Examination), обов'язкова освіта закінчується, і він може далі піти працювати або ж продовжити навчання в школі ще два роки (Advanced-levels), щоб підготуватися до вступу до університету. Протягом цих двох років він вивчає лише предмети, які обрав сам, тому школярі мають можливість відмовитися від математики, якщо вона не пов'язана з їхньою майбутньою спеціальністю. Це дозволило команді вчених з'ясувати, чи може відсутність математичної освіти вплинути на роботу мозку.

У дослідженні взяли участь 133 учня. На початку експерименту кожен учасник пройшов сканування мозку та оцінку інтелектуальних та пізнавальних здібностей. Повторне обстеження провели через 19 місяців. З'ясувалося, що у тих, хто взагалі не вчив математику весь цей час (тобто після 16 років), — значно нижчий рівень життєво необхідної для пластичності мозку гамма-аміномасляної кислоти, яка бере участь у багатьох важливих когнітивних функціях, таких як мислення, запам'ятовування, навчання, вирішення проблем, порівняно з тими, хто весь цей час математику вивчав. Підкреслюється, що дослідники не виявили відмінності в хімічному складі мозку на початку експерименту, тобто до того, як частина підлітків перестала вивчати математику. Також цікаво, що серед тих, хто продовжував вивчати математику, різниці в структурі мозку не виявили, незважаючи на те, що у декого були значні, а у декого зовсім незначні успіхи в математиці. Тобто значення має сама регулярність тренувань у математичному мисленні, навіть незалежно від їхнього результату.

Керівник експерименту, професор когнітивної нейробіології Рой Коен Кадош, зазначила, що школярі, які припиняють вивчення математики, можуть втратити багато переваг у дорослому житті, включаючи зайнятість, соціально-економічний статус, а також психічне і фізичне здоров'я [8].

Про це ще у 2017 році повідомляв британський статистик, директор науково-дослідного інституту Алана Т'юрінга Адріан Сміт у доповіді, підготовленій для британського уряду. Він підкреслював, що дорослі, які мають базові обчислювальні навички, як правило, мають більш високий дохід (в середньому на 11%) і меншою мірою ризикують залишитися без роботи в порівнянні з тими, хто такими навичками не володіє.

Хочеться зупинитися ще на одному питанні, а саме поговорити про деменцію. На сьогоднішній день деменція є серйозною проблемою охорони здоров'я в усьому світі. Станом на 2020 рік, понад 50 мільйонів людей у світі (більше 650 тисяч в Україні) живуть із деменцією. Це близько 5–8% людей у віці 60 років і старше. Ця кількість стрімко зростає і, за прогнозами, досягне 82 мільйонів у 2030 році та 152 мільйонів до 2050 року (більше 1 мільйона в Україні). Це пов'язано із зростанням тривалості життя та старінням населення. Чи можна запобігти цій хворобі, аби якнайдовше залишатися собою та жити повним життям?

На думку доктора медичних наук, відомого лікаря-невропатолога Юрія Фломіна певною мірою так. Мозок як такий не зношується. Навпаки, чим більше людина використовує його правильно, тим краще мозок працює. Але з віком у мозку відбувається те, що можна назвати старінням, а саме десь із 20 років мозок починає втрачати клітини. Гине приблизно 1000 нейронів на годину. Травми голови, деякі хвороби, інші чинники можуть пришвидшити цей процес і, відповідно, старіння мозку. Втрачаються клітини, погіршується робота нейронних мереж. Як можливий наслідок – деменція. Фломін вважає, що є чіткий зв'язок між рівнем освіти й ризиком розвитку когнітивних порушень у старості, а саме: чим вище рівень освіти, тобто чим краще був розвинутий мозок у молоді роки, тим простіше компенсувати втрати нейронів, які будуть з часом. Згідно з його думкою, активна розумова діяльність, що в першу чергу пов'язана з математикою, розвиває мозок і підвищує його стійкість до таких дегенеративних змін, як деменція. "Ви, мабуть, не раз у житті чули від людей: «А навіщо мені та математика, яку я вчив у школі? Ніколи ті синуси-тангенси мені не знадобилися». Це не зовсім правильне розуміння. Це навчання (пошук рішень, розв'язу-

вання задач) було потрібно, щоб створити мережі, які людина потім усе життя використовує для аналізу інформації, обрання оптимальних варіантів. Бо математика – найкращий спосіб розвинути навичку вирішувати проблеми," – стверджує Фломін [9].

Підсумовуючи, можна сказати, що вивчення математики є фактично життєво необхідним для усіх мислячих істот, тому що вона "розум до ладу приводить". Головна мета такого навчання полягає зараз не лише (точніше, не стільки) в оволодінні математичними методами, скільки в розвитку розумових якостей особистості, тому що саме математика відіграє ключову роль у формуванні аналітичного, критичного і творчого мислення, які так необхідні будь-якій особистості в сучасному суспільстві.

- Вона допомагає розвивати здатність до глибокого аналізу проблеми, виявлення її ключових аспектів і побудови логічних висновків.
- Математика вчить оцінювати інформацію з різних точок зору, піддавати сумніву факти та шукати альтернативні рішення.
- Вона сприяє розвитку креативності через пошук нетрадиційних підходів до розв'язання задач та створення нових математичних концепцій.

Таким чином, вивчення математики формує інтелектуальну базу, необхідну для успішного вирішення складних завдань у будь-якій сфері сучасного життя, робить людину здатною до самостійного мислення та прийняття зважених рішень. Це процес, що виходить далеко за рамки простої арифметики чи алгебри; він закладає основи для комплексного розуміння світу та розвитку наукового підходу до будь-яких явищ чи проблем.

І, насамкінець, пропонуємо усім бажаючим пройти тест на когнітивну рефлексію (CRT, Cognitive Reflection Test) — короткий психологічний тест, що був розроблений американським професором Массачусетського технологічного інституту Шейном Фредеріком у 2005 році. Він складається з трьох коротких математичних задач, кожна з яких має інтуїтивно зрозумілу, але неправильну відповідь. Тест призначений для оцінки здатності людини ігнорувати інтуїтивні, спонтанні відповіді та застосовувати логічне, аналітичне, критичне мислення. Цей тест часто використовується в психологічних

дослідженнях (зокрема, і при прийомі на роботу) для вивчення того, як люди приймають рішення, оцінюють ризики та виконують аналітичні завдання. Потрібно зазначити, що на всі 3 запитання в 2005 році правильно змогли відповісти тільки 20% студентів Гарвардського університету, 26% Принстонського університету і 48% Массачусетського технологічного інституту – одних з найпрестижніших навчальних закладів у світі [10].

Питання CRT:

1. Задача про биту та м'яч:

Бита і м'яч разом коштують 1,10 долара. Бита коштує на 1 долар дорожче, ніж м'яч. Скільки коштує м'яч?

2. Задача про машини:

Якщо 5 однакових машин разом виготовляють 5 деталей за 5 хвилин, скільки часу знадобиться 100 таким самим машинам, щоб виготовити разом 100 деталей?

3. Задача про ставок:

У ставку ростуть лілії. Розмножуються вони досить швидко, щодня подвоюючи площу свого поширення. За 48 днів ставок буде повністю покритий лілеями. За скільки днів лілії покриють половину ставка?

Відповіді:

1. Задача про биту та м'яч:
- Інтуїтивна відповідь: 10 центів (неправильна).
- Правильна відповідь: 5 центів.

2. Задача про машини:
- Інтуїтивна відповідь: 100 хвилин (неправильна).
- Правильна відповідь: 5 хвилин.

3. Задача про ставок:
- Інтуїтивна відповідь: 24 дні (неправильна).
- Правильна відповідь: 47 днів.

Якщо Ви відповіли правильно на всі три питання, вітаємо! Ви входите до невеликої групи людей, які змогли подолати свою інтуїцію та проявити аналітичні здібності. Якщо ж Ви не отримали ідеальний бал, не засмучуйтесь! Головне – усвідомити, що інтелект – це не лише знання, а й уміння логічно, критично мислити та аналізувати інформацію, а також прагнути розвивати свої аналітичні здібності [11].

Тож, нехай живе математична освіта – база, основа, наріжний камінь у фундаменті формування сучасної особистості!

Список бібліографічних посилань

1. Блехман, И. И., Мышкис, А. Д. и Пановко, Я. Г. (1976). *Прикладная математика: предмет, логика, особенности подходов*. Київ: Наук. думка, 271 с.

2. Бевз, В. Г. (2006). *Історія математики*. Харків: Основа, 176 с.

3. Halmos, P. R., Moise, E. E. and Piranian, G. (1975). The Problem of Learning to Teach. *Amer. Math. Monthly*, vol. 82, 5, pp. 466–476.

4. Freudenthal, H. (1973). *Mathematics as an Educational Task*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 680 p.

5. Терлецька, К. (2020). *Про Рік математики і обов'язкове ЗНО* [online]. Available at: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/chomu-matematika-rulit-.html [Accessed 12 Aug. 2024].

6. Свіщова, Є. В. (2022). Про роль та функцію математичної освіти в системі фундаментальної підготовки сучасного економіста. *Вчені зап. Харків. гуманітар. ун-ту «Нар. укр. акад.»,* т. 28, с. 193–198.

7. Свіщова, Є. В., Ніколаєва, О. Г. (2022). Про деякі аспекти математичної підготовки майбутніх економістів. У: *Експертні оцінки елементів навчального процесу*. Харків, с. 86–90.

8. Освіторія, (2021). *Математика розвиває мозок підлітків – дослідження Оксфордського університету* [online]. Available at: https://osvitoria.media/opinions/matematyka-rozvyvaye-mozok-pidlitkiv-doslidzhennya-universytetu-oksfordu/ [Accessed 12 Aug. 2024].

9. Republic.com.ua, (2024). *Деменція: те, що буде з мозком у* 70 *років, залежить від того, що відбувається в* 45–55 [online]. Available at: https://republic.com.ua/article/demencziya-shho-bude-z-mozkom-u-70-rokiv-zalezhit-vid-togo-shho-vidbuvaєtsya-v-45-55.html [Accessed 12 Aug. 2024].

10. Shane, F. (2005). Cognitive Reflection and Decision Making. *Journal of Economic Perspectives*, 19 (4), pp. 25–42**.**

11. Неволін, А. (2024). *Найкоротший у світі тест на IQ містить лише* 3 *запитання* [online]. Available at: https://t4.com.ua/science/najkorotshyj-u-sviti-test-na-iq-mistyt-lyshe-3-zapytannya/ [Accessed 12 Aug. 2024].

References

1. Blekhman, I. I., Myshkis, A. D. and Panovko, Ya. G. (1976). *Prikladnaya matematika: predmet, logika, osobennosti podkhodov* [Applied mathematics: subject, logic, features of approaches]. Kyyiv: Naukova dumka, 271 p.

2. Bevz, V. H. (2006). *Istoriya matematyky* [History of mathematics]. Kharkiv: Osnova, 176 p.

3. Halmos, P. R., Moise, E. E. and Piranian, G. (1975). The Problem of Learning to Teach. *Amer. Math. Monthly*, vol. 82, 5, pp. 466–476.

4. Freudenthal, H. (1973). *Mathematics as an Educational Task*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 680 p.

5. Terlets'ka. K. (2020). *Pro Rik matematyky i obov'yazkove ZNO* [About the Year of Mathematics and the compuisory external examination] [online]. Available at: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/chomu-matematika-rulit-.html [Accessed 12 Aug. 2024].

6. Svishchova, YE. V. (2022). Pro rol№ ta funktsiyu matematychnoyi osvity v systemi fundamental№noyi pidhotovky suchasnoho ekonomista [About the role and function of mathematical education in the system of fundamental training of a modern economist]. *Vcheni zap. Khark. gumanit. un-tu «Nar. ukr. akad.»,* vol. 28, pp. 193–198.

7. Svishchova, YE. V., Nikolayeva, O. H. (2022). Pro deyaki aspekty matematychnoyi pidhotovky maybutnikh ekonomistiv [About some aspects of mathematical training of future economists]. U: *Ekspertni otsinky elementiv navchal№noho protsesu. Kharkiv*, pp. 86–90.

8. Osvitoriya, (2021). *Matematyka rozvivaye mozok pidlitkiv – doslidzhennya Oksfords'koho universytetu* [Mathematics develops the brain of teenagers – Oxford University research] [online]. Available at: https://osvitoria.media/opinions/matematyka-rozvyvaye-mozok-pidlitkiv-doslidzhennya-universytetu-oksfordu/ [Accessed 12 Aug. 2024].

9. Republic.com.ua, (2024). *Dementsiya: te, shcho bude z mozkom u 70 rokiv, zalezhyt№ vid toho, shcho vidbuvayet№sya v* 45–55 [Dementia: What Happens to the Brain at 70 Depends on What Happens at 45–55] [online]. Available at: https://republic.com.ua/article/demencziya-shho-bude-z-mozkom-u-70-rokiv-zalezhit-vid-togo-shho-vidbuvaetsya-v-45-55.html [Accessed 12 Aug. 2024].

10. Shane, F. (2005). Cognitive Reflection and Decision Making. *Journal of Economic Perspectives*, 19 (4), pp. 25–42.

11. Nevolin, A. (2024). *Naykorotshyy u sviti test na IQ mistyt№ lyshe* 3 *zapytannya* [The world's shortest IQ test contains only 3 questions] [online]. Available at: https://t4.com.ua/science/najkorotshyj-u-sviti-test-na-iq-mistyt-lyshe-3-zapytannya/ [Accessed 12 Aug. 2024].

УДК316.73:37.064 https://doi.org/10.5281/zenodo.15427791

Denis Tkachenko

PROBLEMS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION OF HIGHER EDUCATION

The article explores the critical challenges of intercultural communication in the context of the globalization of higher education. The study analyzes the theoretical foundations and practical aspects of intercultural interaction in modern educational environments, focusing on the barriers and opportunities that arise in multicultural academic institutions. The study uses a systematic analysis of recent research to identify the key factors that influence intercultural communication in higher education and proposes innovative approaches to addressing these challenges. The results show that successful intercultural communication in globalized higher education requires a comprehensive integration of cultural awareness, linguistic competence, and technological literacy. The study emphasizes the importance of developing comprehensive institutional strategies to support effective intercultural dialogue and understanding. The article contributes to the ongoing debate on the role of intercultural communication in shaping modern educational practices and provides practical recommendations for improving intercultural competence in academic environments.

Key words: intercultural communication, globalization of higher education, cultural competence, educational integration, intercultural dialogue, academic mobility, cultural awareness, educational innovations.

Ткаченко Денис Ігорович. **Проблеми міжкультурної комунікації в умовах глобалізації вищої освіти.**

У статті досліджуються критичні виклики міжкультурної комунікації в контексті глобалізації вищої освіти. Проаналізовано теоретичні основи та практичні аспекти міжкультурної взаємодії в сучасному освітньому середовищі з акцентом на бар'єрах та можливостях, що виникають у мультикультурному просторі. Автором здійснено системний аналіз останніх наукових праць для виявлення ключових факторів, що впливають на міжкультурну комунікацію у вищій освіті, та розглянуто інноваційні підходи до вирішення цих викликів.

Результати показують, що успішна міжкультурна комунікація в глобалізованій вищій освіті вимагає комплексної інтеграції культурної обізнаності, лінгвістичної компетентності та технологічної грамотності.

Автор підкреслює важливість розробки всеохоплюючих інституційних стратегій для підтримки ефективного міжкультурного діалогу та взаєморозуміння. Зроблено спробу долучитися до наукової дискусії про роль міжкультурної комунікації у формуванні сучасних освітніх практик та надати практичні рекомендації щодо підвищення міжкультурної компетентності в академічних середовищах.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, глобалізація вищої освіти, культурна компетентність, освітня інтеграція, міжкультурний діалог, академічна мобільність, культурна обізнаність, освітні інновації.

Statement of the problem. The globalization of higher education has fundamentally transformed the landscape of academic institutions worldwide, creating unprecedented opportunities for cross-cultural exchange while simultaneously presenting significant challenges in intercultural communication. The increasing internationalization of educational environments has made effective intercultural communication a critical factor in achieving academic excellence and fostering global citizenship. Modern higher education institutions face the complex task of facilitating meaningful dialogue across cultural boundaries while addressing linguistic barriers, cultural differences, and technological challenges that can impede effective communication and learning outcomes.

Analysis of the latest research and publications. Recent scholarly work has extensively examined various aspects of intercultural communication in higher education. Kozak highlights the fundamental role of cultural dialogue in shaping educational experiences [1], while Shekhavtsova emphasizes intercultural communication as a crucial element in democratic society development. Polishchuk and Sabri provide valuable insights into the peculiarities of intercultural interaction within globalization processes, particularly focusing on educational contexts. The research by Kozubovska and Danko specifically addresses the challenges faced by international medical students in developing intercultural communication competencies, offering practical solutions for academic integration [2].

Zakharchuk explores the philosophical and sociological aspects of tolerance in intercultural communication, providing a theoretical framework for understanding cross-cultural interactions in academic settings. Ievtukh contributes to the discussion by analyzing the effectiveness of intercultural

dialogue in multiethnic societies, with particular attention to educational environments. These studies collectively demonstrate the multifaceted nature of intercultural communication challenges in higher education and the need for comprehensive approaches to address them [3].

From our point of view, it is important to analyze the contemporary challenges of intercultural communication in globalized higher education settings and to develop practical recommendations for enhancing cross-cultural dialogue and understanding within academic environments. **The research** aims to identify key barriers to effective intercultural communication and propose innovative solutions that can be implemented across diverse educational contexts.

Presentation of the main material. The globalization of higher education has created a complex web of interconnected challenges and opportunities in intercultural communication. Our analysis reveals several key dimensions that require careful consideration:

The research indicates that successful intercultural communication in higher education requires more than mere linguistic proficiency. According to Kostenko, effective cross-cultural interaction demands a comprehensive understanding of cultural nuances, social norms, and communication styles. Educational institutions must develop systematic approaches to cultural competence development that encompass both faculty and students [4].

The findings demonstrate that cultural competence programs should address:

1. Awareness of cultural differences in communication styles.
2. Understanding of academic expectations across different cultural contexts.
3. Development of empathy and cultural sensitivity.
4. Recognition of implicit cultural biases in educational practices.

Modern educational environments increasingly rely on digital platforms for communication and learning. This technological dimension adds another layer of complexity to intercultural communication challenges. The research reveals that effective use of technology in cross-cultural educational settings requires:

Digital literacy training that considers cultural differences in technology use Development of culturally sensitive online learning environments

Integration of synchronous and asynchronous communication tools Implementation of translation and language support technologies [3].

The success of intercultural communication initiatives heavily depends on institutional support structures. The analysis shows that educational institutions must establish:

Comprehensive orientation programs for international students and faculty Ongoing cultural awareness training for academic staff Support services for language development and cultural adaptation Regular assessment of intercultural communication effectiveness

The research identifies the need for adapted pedagogical approaches that accommodate diverse cultural perspectives and learning styles. This includes:

Integration of culturally diverse examples and case studies Development of inclusive teaching methodologies Implementation of collaborative learning strategies that promote cross-cultural interaction Regular assessment of learning outcomes across cultural groups [4].

While English often serves as the lingua franca in international academic settings, language-related challenges persist. The findings indicate the importance of:

Multilingual support services for academic and administrative communication Development of academic language skills specific to different disciplines Recognition and accommodation of various English proficiency levels Integration of content and language learning approaches [1].

Building Successful intercultural communication extends beyond formal academic settings. The research emphasizes the importance of:

Creating opportunities for informal cross-cultural interaction Developing mentoring programs that pair domestic and international students Organizing cultural exchange events and activities Fostering inclusive campus communities

Conclusions. The study concludes that effective intercultural communication in globalized higher education requires a comprehensive, systematic approach that addresses multiple dimensions of cross-cultural interaction. The findings emphasize the need for integrated solutions that combine technological innovation, pedagogical adaptation, and institutional support structures [1].

The ongoing globalization of higher education will continue to present new challenges and opportunities in intercultural communication. Success in addressing these challenges will require continued research, innovation, and commitment to creating inclusive, culturally responsive educational environments.

Список бібліографічних посилань

1. Козак, А. В. (2013). Міжкультурна комунікація в контексті діалогу культур. *Наукові записки. Серія: філологічні науки. КДПУ імені В. Винниченка*, с. 106–110.

2. Козубовська, І. В., Данко, Д. В. (2017). Формування готовності іноземних студентів-медиків до міжкультурного спілкування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота,* 1 (40), с. 136–138.

3. Євтух, В. Б. (2009). Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств. *Політичний менеджмент*, 4, с. 14–27.

4. Костенко, Д. В. (2018). Міжкультурна комунікація в сучасному світі. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*, 30, с. 80–85.

References

1. Kozak, A. V. (2013). Mizhkulturna komunikatsiia v konteksti dialohu kultur [Intercultural communication in the context of dialogue of cultures]. *Naukovi zapysky. Seriia: filolohichni nauky. KDPU imeni V. Vynychenka*, pp. 106–110.

2. Kozubovska, I. V., Danko, D. V. (2017). Formuvannia hotovnosti inozemnykh studentiv-medykiv do mizhkulturnoho spilkuvannia [Formation of readiness of foreign medical students for intercultural communication]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota,* 1 (40), pp. 136–138.

3. Ievtukh, V. B. (2009). Mizhkulturnyi dialoh: efektyvnyi konstrukt intehratyvnoho rozvytku polietnichnykh suspilstv [Intercultural dialogue: an effective construct of integrative development of multiethnic societies]. Politychnyi menedzhment. *Political Management*, 4, pp.14–27.

4. Kostenko, D. V. (2018). Mizhkulturna komunikatsiia v suchasnomu sviti [Intercultural communication in the modern world]. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika. *Pedagogical Education: Theory and Practice. Psychology. Pedagogy,* 30, pp. 80–85.

УДК 101.1:001 https://doi.org/10.5281/zenodo.15427804

Г. П. Савош, А. В. Правоторова

ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР СУЧАСНОЇ НАУКИ

Стаття присвячена виявленню того, як філософські підходи впливають на наукову діяльність, сприяють формуванню міждисциплінарних знань та визначають етичні межі технічного прогресу. У рамках цієї теми розглядаються питання формування наукових теорій, їх практичне впровадження, а також вплив технологічних інновацій на суспільство та довкілля. Це дозволяє виявити нові перспективи розвитку науки в умовах глобальних змін та постійного технологічного оновлення. Дослідники підкреслюють, що бурхливий розвиток сучасної науки, поширення її впливу майже на всі галузі суспільства викликають потребу в аналізі науки як специфічного явища в системі культури, і комплексний підхід до вивчення науки повинна здійснювати філософія науки.

Сьогодні наука на перехресті теоретичних концепцій та практичних застосувань стикається з численними викликами, що вимагають глибокого філософського осмислення. Підкреслюється, що сучасна методологія науки не прагне розробити універсальний метод або систему методів для всіх наук. Але цілком можливо якнайповніше описати й пояснити феномен науки на різних етапах її розвитку з метою більш глибокого усвідомлення загального контексту науки як цілого та визначити її власне місце у системі наукового поступу.

Автори приходять до висновку, що XXI століття характеризується не лише новим поглядом на науку, а й поворотом у філософській проблематиці та традиціях філософського дискурсу. Парадигмальні зрушення в науці, як це фіксується у філософсько-методологічних дослідженнях, передбачає перехід від об'єктивістської науки до діалогічної. У старій парадигмі вірилося, що динаміка цілого може бути зрозуміла з частин, у новій – властивості частин можуть бути зрозумілі з динаміки цілого. Якщо раніше істина розглядалася практично як зліпок з певного об'єкта, зараз вона розглядається як спосіб взаємодії з об'єктом.

Ключові слова: методи дослідження, філософська концепція, філософські науки, міждисциплінарний підхід, практичні аспекти науки та технологій, етичні та соціальні аспекти наукового прогресу, суспільний вплив.

Savosh Halyna, Pravotorova Anastasiya. **From theory to practice: philosophical dimension of modern science.**

The article is devoted to identifying how philosophical approaches influence scientific activity, contribute to the integration of interdisciplinary knowledge, and determine the ethical limits of technical progress. Within the framework of this topic, the questions of the formation of scientific theories, their practical implementation, as well as the impact of technological innovations on society and the environment are considered. This allows us to identify new prospects for the development of science in the conditions of global changes and constant technological renewal. The researchers emphasize that the rapid development of modern science, the spread of its influence on almost all areas of society, call for the analysis of science as a specific phenomenon in the cultural system, and a comprehensive approach to the study of science should be carried out by the philosophy of science.

Today, science at the crossroads of theoretical concepts and practical applications faces numerous challenges that require deep philosophical reflection. It is emphasized that the modern methodology of science does not seek to develop a universal method or system of methods for all sciences. But it is quite possible to describe and explain the phenomenon of science at various stages of its development as fully as possible in order to gain a deeper understanding of the general context of science as a whole and to determine its proper place in the system of scientific progress.

The authors come to the conclusion that the 21st century is characterized not only by a new look at science, but also by a turn in philosophical issues and traditions of philosophical discourse. Paradigmatic shifts in science, as recorded in philosophical and methodological studies, involve a transition from objectivist to dialogical science. The old paradigm is one in which it was believed, that the dynamics of the whole can be understood from the parts, and in the new one, the properties of the parts can be understood from the dynamics of the whole. If earlier the truth was considered practically as a cast from a certain object, now it is considered as a way of interaction with the object.

Key words: research methods, philosophical concept, philosophical sciences, interdisciplinary approach, practical aspects of science and technology, ethical and social aspects of scientific progress, social influence.

Постановка проблеми. Теоретичні знання є основою для будь-яких практичних дій, а нові наукові відкриття і технології завжди виникають у результаті взаємодії цих двох елементів. Теорія спрямовує наукові пошуки, пояснює спостережувані явища, тоді як практика дозволяє перевірити достовірність теоретичних моделей та їх придатність у реальному світі.

Філософські питання також залишаються невід'ємною частиною наукового пошуку, незалежно від автономності окремих дисциплін. Наприклад, в питаннях фізики, біології чи хімії завжди присутні філософські роздуми про природу буття, межі пізнання та етичні аспекти. Кожне нове наукове відкриття, яке може змінити наше уявлення про світ, піднімає питання щодо відповідальності науковців перед суспільством. Також важливою є проблема методології: як обирати найбільш коректні інструменти для дослідження? Усі ці питання підкреслюють важливість філософії в наукових дискурсах, допомагаючи інтегрувати науку у ширший контекст людського досвіду та культури [7].

Таким чином, філософський вимір є невід'ємною частиною сучасної науки, що впливає на її розвиток, визначає її принципи та підходи, а також допомагає нам осмислювати та враховувати соціальні й етичні наслідки наукового прогресу. Взаємодія теорії та практики, підкріплена філософськими основами, створює міцну основу для подальших наукових відкриттів і розвитку інноваційних технологій, що здатні змінювати світ [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які займалися вивченням питанням наукового знання та методологічних особливостей встановлення його змісту, варто виділити наступних: Сидоренко Л.І., Шевчук Р.М., Андрійчук В.Г., Крушельницька О.В., Колосюк І.А., Добронравова І.С., Кримський С.Б., Культенко В.П., Матвієнко П.В., та ін. У своїх дослідженнях ці вчені розкривають різні аспекти філософії науки, роблячи важливий вклад у розуміння та розвиток наукового знання. Наприклад, Кримський С.Б. та Крушельницька О.В. розробляють концепцію власних поглядів на філософії науки та розглядають питання методології та організації наукових досліджень. Сидоренко Л.І. вивчає аксіологію постнекласич-

ної науки, етику та методологію наукового дослідження. Колосюк І.А. розглядає філософські та спеціально-наукові аспекти загальної методології наукового пізнання, вказуючи на їх важливість для усвідомлення процесу наукового дослідження. Матвієнко П.В. порівнює дискурс наукового та освітнього пізнання.

Увага акцентується на необхідності взаємодії різних наукових дисциплін та філософських підходів, що є важливим для розуміння сучасних проблем і формування нових парадигм наукового пізнання Крім того, дослідження зосереджуються на вивченні впливу науки на суспільство та взаємодії між ними. Дослідницький інтерес зосереджений також на вивченні впливу технологічних інновацій на філософію науки. Розвиток нових технологій розглядається як каталізатор для змін у методології та підходах до наукового дослідження

Метою статті є звернути увагу на важливість філософського виміру в сучасній науці, підкреслюючи взаємозв'язок між теорією і практикою.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж заглибитися в аналіз конкретних прикладів, варто визначити основні теоретичні підходи, які сьогодні відіграють ключову роль у науці. Серед них можна виділити три головні напрямки: позитивізм, конструктивізм і критичний реалізм [8].

Позитивізм робить акцент на важливості емпіричного досвіду. Цей підхід передбачає, що знання про світ повинні базуватися на фактичних даних і спостереженнях, підтверджених експериментальним шляхом. Для позитивістів наукові теорії мають бути перевіреними та доведеними через об'єктивні спостереження.

Конструктивізм наголошує на тому, що наукові знання не існують у вакуумі, а є соціально сконструйованими. Це означає, що наше розуміння реальності формується під впливом культурних, історичних і соціальних факторів. Конструктивісти вважають, що наука – це не тільки відображення об'єктивної реальності, а й процес взаємодії між суб'єктами вчених і їх соціальним контекстом.

Критичний реалізм пропонує баланс між об'єктивністю природничих наук і суб'єктивними аспектами соціальних наук. Цей підхід

визнає, що існує об'єктивна реальність, яку ми намагаємось вивчати через наукові дослідження, але наші знання про цю реальність завжди є обмеженими через соціальні та історичні обмеження.

Філософія відіграє вирішальну роль у розвитку цих теорій, формуючи базові принципи, що допомагають науковцям краще розуміти, як знання впливають на наше сприйняття світу. Зокрема, Карл Поппер запропонував концепцію фальсифікації, згідно з якою наукова теорія має бути спростованою, щоб вважатися науковою [10]. Це надає чіткий механізм для оцінки достовірності теорій. У свою чергу, Томас Кун запропонував ідею парадигмального зміщення, яка змінила уявлення про те, як відбувається науковий прогрес. Він показав, що розвиток науки проходить через радикальні зміни у мисленні, коли старі теорії поступаються місцем новим у результаті глибоких криз у науковій спільноті.

Наукові теорії добираються до практики через процеси технологічних інновацій. Від моменту зародження теорії до її практичного втілення проходить тривалий шлях, який включає численні етапи досліджень, експериментів та випробувань. Проте важливу роль у цьому процесі відіграє не тільки експериментальна частина, а й філософське осмислення наукового знання. Саме філософія допомагає зрозуміти, яким чином абстрактні моделі та концепції можуть бути застосовані для вирішення конкретних практичних проблем.

Однією з ключових філософських концепцій, що сприяє розвитку науки, є теорія систем. Системний підхід дозволяє науковцям розглядати окремі явища та об'єкти не у відриві від їхнього середовища, а в контексті складної системи взаємодій. Це стосується не лише природничих наук, а й соціальних, економічних та технічних дисциплін [3]. Наприклад, екологія використовує системний підхід для дослідження впливу людської діяльності на екосистеми, тоді як кібернетика застосовує його для моделювання складних інформаційних мереж. Успіх цих галузей багато в чому залежить від того, наскільки глибоко та всебічно науковці розуміють системні закономірності та взаємозв'язки між елементами в рамках досліджуваної системи.

Важливим аспектом, який забезпечує практичне втілення наукових теорій, є розуміння етичних принципів наукової діяльності. Етика науки має свої корені у філософії та ґрунтується на цінностях, які регулюють взаємодію між дослідниками, суспільством та природою. Відповідальне ставлення до етики є невід'ємною частиною будь-якої наукової практики, особливо в умовах, коли наука може мати глобальний вплив на життя та безпеку людей. Філософські міркування відіграють важливу роль у визначенні етичних норм для проведення досліджень, особливо в таких чутливих сферах, як біоінженерія, генна модифікація або штучний інтелект [7; 9]

Філософія також сприяє формуванню відповідальності перед суспільством за результати наукових досліджень. Розвиток технологій може приносити як великі блага, так і значні ризики для людства, зокрема в контексті екологічних проблем, використання ресурсів або новітніх засобів ведення війни. Тому філософські підходи допомагають осмислити можливі наслідки технологічних нововведень, встановити межі для їх використання та спрямувати розвиток науки у відповідальне русло [4].

Важливим завданням сучасної філософії науки є розробка "критеріїв етичної оцінки" наукових досягнень, зокрема, щодо того, які дослідження є морально виправданими, а які можуть призвести до негативних наслідків для суспільства чи навколишнього середовища. Наприклад, у медичних дослідженнях питання етики пов'язане з розробкою нових методів лікування, що можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на здоров'я людини. Інновації в галузі штучного інтелекту та робототехніки також потребують філософського осмислення, оскільки вони можуть змінити трудові відносини, соціальну структуру та навіть саму природу людської свідомості.

Отже, філософські концепції та етичні норми відіграють ключову роль у процесі переходу від теоретичних досліджень до їх практичного впровадження. Вони дозволяють осмислити можливості та ризики, які супроводжують науковий прогрес, та забезпечують відповідальне ставлення до технологічних інновацій. Наукові відкриття, що підкріплюються філософськими роздумами та етичними нормами,

сприяють не тільки технічному, але й соціальному прогресу, що робить сучасну науку інтегрованою у всі аспекти суспільного життя.

Сучасні наукові дослідження все частіше потребують міждисциплінарного підходу, що відзначає важливість об'єднання знань з різних галузей науки для розв'язання складних і багатогранних проблем. Цей підхід стає особливо актуальним у світлі сучасних викликів, які потребують комплексних рішень, що не можуть бути досягнуті в рамках однієї дисципліни. Міждисциплінарний підхід відкриває нові горизонти для наукового прогресу і сприяє розвитку інновацій, що мають важливе значення для суспільства [3].

Одним з найбільш яскравих прикладів застосування міждисциплінарного підходу є дослідження зміни клімату. Це глобальна проблема, яка вимагає комплексного аналізу, що виходить за межі традиційних наукових кордонів. Щоб зрозуміти та впоратися з наслідками кліматичних змін, необхідно інтегрувати знання з різних галузей науки. Наприклад, екологія забезпечує дані про вплив змін клімату на природні екосистеми та біорізноманіття. Метеорологія вносить інформацію про атмосферні процеси та тенденції в зміні погодних умов. Економіка аналізує вплив кліматичних змін на економічні системи та ресурси. Соціальні науки вивчають соціальні наслідки та адаптацію людських спільнот до нових умов. Філософія, у свою чергу, пропонує критичний аналіз етичних і моральних аспектів, пов'язаних з глобальними змінами та їх впливом на майбутні покоління.

Завдяки об'єднанню знань з цих різних дисциплін, міждисциплінарні дослідження забезпечують більш глибоке розуміння проблеми та відкривають нові перспективи для розробки рішень. Інтеграція різних наукових підходів дозволяє врахувати різні аспекти проблеми та знайти комплексні і ефективні рішення. Наприклад, аналіз впливу зміни клімату на екосистеми може бути доповнений економічними оцінками витрат і вигод від різних стратегій адаптації, а соціальні дослідження можуть вказати на найбільш ефективні способи комунікації та реалізації цих стратегій серед різних груп населення.

Однак міждисциплінарний підхід не позбавлений своїх викликів. Один з основних викликів полягає в можливому конфлікті між різними науковими підходами та методологіями. Представники різних дисцип-

лін можуть мати різні погляди на природу проблеми і підходи до її розв'язання, що може ускладнити інтеграцію знань. Іншим важливим аспектом є питання фінансування, оскільки міждисциплінарні проекти часто потребують ресурсів з різних джерел і можуть стикатися з труднощами в отриманні необхідного фінансування для всіх залучених дисциплін [6].

Нарешті, міждисциплінарні дослідження вимагають ефективного спілкування між фахівцями з різних наукових традицій. Це може бути складним завданням, оскільки кожна дисципліна має свої терміни, методи і підходи, що потребує зусиль для узгодження та інтеграції знань. Проте, завдяки розвитку комунікативних навичок та створенню спеціалізованих платформ для обміну інформацією, ці виклики можуть бути подолані.

Отже, міждисциплінарний підхід є потужним інструментом для вирішення складних наукових і соціальних проблем, забезпечуючи нові можливості для інновацій і прогресу. Незважаючи на виклики, які він ставить перед науковими спільнотами, переваги такого підходу роблять його важливим напрямком для сучасних досліджень і практичних рішень.

Технологічний прогрес є однією з найзначніших сил, що формують сучасне суспільство, і має глибокий вплив на філософію науки. Сучасні наукові досягнення в таких областях, як штучний інтелект, біотехнології та нанотехнології, викликають нові філософські питання і ставлять перед філософами науки складні виклики. Ці нові технології не лише розширюють межі нашого розуміння світу, але й примушують нас переглядати і переосмислювати традиційні концепції, що лежать в основі науки [4].

Одним із важливих аспектів, який викликаний розвитком штучного інтелекту (ШІ), є питання свідомості [9].

З розвитком технологій машинного навчання і нейронних мереж, які все більше наближаються до людських когнітивних можливостей, постає питання: чи може штучний інтелект мати свідомість? Це питання відкриває нові горизонти для філософії, адже традиційні уявлення про свідомість і самосвідомість були тісно пов'язані з людським досвідом. Якщо штучний інтелект може досягти рівня

свідомості, чи буде він мати моральні права і обов'язки, як це вплине на наше розуміння самості і індивідуальності?

Біотехнології також ставлять перед філософією нові етичні питання. Одним з таких питань є етика генетичного редагування. Технології редагування генів, такі як CRISPR, відкривають можливості для лікування спадкових хвороб та поліпшення людських характеристик [3]. Проте це також викликає серйозні етичні питання: якою має бути межа в корекції генів? Які можуть бути наслідки для майбутніх поколінь, якщо ми змінюємо наші гени? Філософія науки грає ключову роль у формуванні етичних рамок, які регулюють ці технології та забезпечують їх відповідність нашим моральним і соціальним нормам.

Нанотехнології, які маніпулюють матерія на атомарному рівні, також представляють нові виклики для філософії науки. Це поле дослідження дозволяє створювати нові матеріали і пристрої з безпрецедентною точністю, що має потенціал для значного впливу на промисловість, медицину та навколишнє середовище. Проте з цим приходять питання про можливі негативні наслідки, такі як екологічні ризики або небезпеки для здоров'я. Філософія науки повинна враховувати ці потенційні загрози і допомогти у формуванні відповідальних підходів до розробки і впровадження нанотехнологій. Сучасні філософські дослідження повинні включати аналіз нових технологічних можливостей та їх потенційних впливів на людське життя, щоб забезпечити гармонійний розвиток науки і технологій у відповідності з етичними стандартами і суспільними потребами [5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Філософія науки, таким чином, виконує роль своєрідного мосту між теоретичними досягненнями і їх практичними наслідками, забезпечуючи інтеграцію наукових інновацій в соціальний контекст з урахуванням моральних і етичних аспектів.

Науковий прогрес, як рушійна сила сучасного суспільства, є потужним чинником змін у всіх сферах життя. Однак він не є нейтральним і завжди має етичні й соціальні наслідки, які потребують уважного розгляду. Зростання наукових досягнень та технологічних інновацій

відкриває нові можливості, але одночасно створює нові виклики та дилеми.

Сучасні дослідження в галузі штучного інтелекту (ШІ), генної інженерії та медицини піднімають серйозні етичні питання, які потребують чіткого визначення етичних норм і регуляторних механізмів, які можуть забезпечити справедливість і відповідальність у використанні нових технологій.

Виникають питання про те, як ці технології можуть вплинути на людську ідентичність та різноманіття та які наслідки матимуть зміни в людському геномі для соціальної структури та міжособистісних відносин?

Суспільство, яке стикається з такими складними питаннями, потребує активного обговорення і розробки стратегій для їх вирішення. Це обговорення має бути інтегративним, залучаючи філософів, етиків, соціологів, науковців та політиків. Важливо, щоб це обговорення не обмежувалося лише академічними колами, але й включало широке суспільство, яке може зазнати впливу від нових технологій.

Найважливіше завдання – знайти баланс між інноваціями та етикою. Науковий прогрес має служити загальному благу, а не ставати джерелом нових нерівностей або небезпек. Це включає розробку етичних норм і регуляторних механізмів, що забезпечують безпеку і рівний доступ до нових технологій.

Додатково, необхідно забезпечити прозорість у процесах прийняття рішень та впровадження нових технологій, щоб суспільство могло адекватно оцінювати ризики та переваги. Важливо, щоб наукові та технологічні інновації розвивалися у контексті загальних моральних і соціальних цінностей, а також відповідали потребам і очікуванням суспільства.

Тільки таким чином науковий прогрес може стати позитивним фактором для розвитку суспільства, забезпечуючи не лише технологічний, але й етичний і соціальний прогрес.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук, В. Г. (2016). Сутнісний аспект методології наукових досліджень. Економіка АПК, 7, с. 87-94.

2. Добронравова, І. (2017). Практична філософія науки збірка наук. праць .Суми : Університетська книга, 352 с.

3. Колосюк, І. А. (2017). Філософські та спеціально-наукові аспекти загальної методології наукового пізнання. Гілея: науковий вісник, 122, с.182-187.

4. Кримський, С. Б. (2008). Запити філософських смислів. Київ. Грані-Т, 176 с.

5. Крушельницька, О. В. (2006). Методологія та організація наукових досліджень. К.: Кондор, 206 с.

6. Культенко, В. П., Радовільська, О. О. (2020). Особливості методології наукового пізнання. Гілея: науковий вісник, 152, с.188-190.

7. Матвієнко, П. В. (2011). Дискурс наукового пізнання vs дискурс освітнього пізнання. Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки, 940(41), с.146-149.

8. Сидоренко, Л.І . (2011). Аксіологія постнекласичної науки, у: А.Є.Конверський, Л.О.Шашкова (Ред.), Сучасна українська філософія: традиції, тенденції, інновації. К., 204-222.

9. Шевчук, Р. М. (2016). Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. Філософські та методологічні проблеми права, 1, с.31-45.

10. Поппер, К. The Logic of Scientific Discovery. [online] Available at: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/7833283/mod_resource/content/1/%5BKarl_Popper%5D_The_logic_of_scientific_discovery%28z-lib.org%29.pdf

References

1. Andriichuk, V.H. (2016). Sutnisnyi aspekt metodolohii naukovykh doslidzhen [The essential aspect of scientific research methodology]. Ekonomika APK, 7, 8 7-94.

2. Dobronravova, I. (2017). Praktychna filosofiia nauky [Practical philosophy of science]. Sumy, 352 p.

3. Kolosiuk, I.A. (2017). Filosofski ta spetsialno-naukovi aspekty zahalnoi metodolohii naukovoho piznannia [Philosophical and special scientific aspects of the general methodology of scientific knowledge]. Hileia: naukovyi visnyk, 122, pp.182-187.

4. Krymskyi, S.B. (2008). Zapyty filosofskykh smysliv [Queries of philosophical meanings]. K. Grani-T,176 p.

5. Krushelnytska, O.V. (2006). Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen [Methodology and organization of scientific research]. K.: Kondor, 206 p.

6. Kultenko, V.P., & Radovilska, O.O. (2020). Osoblyvosti metodolohii

naukovoho piznannia [Features of the methodology of scientific cognition]. Hileia: naukovyi visnyk, 152, pp.188-190.

7. Matviienko, P.V. (2011). Dyskurs naukovoho piznannia vs dyskurs osvitnoho piznannia [Discourse of scientific cognition vs. discourse of educational cognition]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N.Karazina. Seriia: Teoriia kultury i filosofiia nauky, 940(41), pp. 146-149.

8. Sydorenko, L.I. (2011). Aksiolohiia postneklasychnoi nauky [Axiology of postnonclassical science], in: A.Ie. Konverskyi, L.O.Shashkova (Red.), Suchasna ukrainska filosofiia: tradytsii, tendentsii, innovatsii. K., pp.204-222.

9. Shevchuk, R.M. (2016). Metodolohiia naukovoho piznannia: vid yavyshcha do sutnosti [Methodology of scienti?c knowledge: from phenomenon to essence]. Filosofski ta metodolohichni problemy prava, 1, pp.31-45.

10. Popper, K. The Logic of Scientific Discovery. [online] Available at: https://ediscIplinas.usp.br/pluginfile.php/7833283/mod_resource/content/1/%5BKarl_Popper%5D_The_logic_of_scientific_discovery%28z-lib.org%29.pdf

УДК 374 https://doi.org/10.5281/zenodo.15427961

Asia Khilkovska

EDUCATION IN EMERGENCIES

The paper summarizes unique experience of «People's Ukrainian Academy» gained over the years of a full-scale invasion. A small private education institution situated in Kharkiv, heavily affected by military operations, has never stopped working, supported its students and staff, and provided a high-quality training to education seekers. The paper explains what pre-requisites helped the university to withstand at the beginning of the war and looks into a PUA's complex strategy employed in wartime. Several lines of effort are outlined in the article.

Firstly, the paper highlights the importance of the course content quality and reliability of the platform that hosts online courses and ensures Teacher-Student interaction. Secondly, it is shown how a teacher's role has changed in the context of war. New communication styles established within academic communities are explicated. Special attention in the article is paid to the concept of individual and institutional resilience and factors boosting it. Finally, the paper explains the way how volunteering initiatives prove to be more than just serving the public in times of trouble. Volunteering is seen as a powerful tool for bringing people together by encouraging community dialogue, fostering solidarity and a shared sense of purpose. In conclusion, the author emphasizes that continuing formal education in wartime manifests the ability of human spirit to thrive against the odds, therefore, fuels hope and strength people need to endure trials.

Key words: resilience, adaptability, communication, positive reinforcement, human-centred approach, volunteering initiatives.

Хільковська Ася Олександрівна. **Освіта в умовах надзвичайної ситуації.**

У статті здійснена спроба узагальнити досвід «Народної української академії», накопичений за роки повномасштабної агресії проти України. Невеликий за розміром навчальний заклад, розташований у Харкові, місті, що зазнало важких руйнувань, не припиняв працювати, підтримувати своїх студентів та педагогічний склад, здійснювати якісну підготовку здобувачів освіти всіх рівнів. Стаття окремо вказує на передумови, що дозволили університету вистояти і зберегтися після початку війни, та аналізує комплексну стратегію, яка реалізується закладом у воєнний час, на думку автора, складається з декількох напрямів діяльності.

По-перше, у статті підкреслюється необхідність удосконалення змісту дистанційних курсів, їх актуалізації, та підвищення надійності платформ, що забезпечують взаємодію вчителя та студента в онлайн просторі. По-друге, показано, як змінилася роль вчителя/викладача у контексті війни. Визначений новий стиль комунікації, прийнятий академічними спільнотами у нових умовах. Особливу увагу приділено поняттям індивідуальної та інституційної стійкості та факторам, що сприяють її укріпленню. Автор стверджує, що волонтерські ініціативи університету під час війни вирішують завдання більші, ніж допомога громаді у кризові часи, волонтерська діяльність є ще одним фактором, що формує стійкість, об'єднує людей, сприяє діалогу в громаді та усвідомленню спільної цілі. У підсумку стаття зазначає, що продовження освіти під час війни демонструє здатність людського духу досягати успіху попри все, а тому живить надію та дає сили долати труднощі.

Ключові слова: стійкість, адаптивність, комунікація, позитивна підтримка, людино-центричний підхід, волонтерські ініціативи.

Having lived through the three years of a full-scale war, Ukrainian universities did prove that education in wartime IS possible. «People's Ukrainian Academy» – a relatively small private education institution situated in Kharkiv, which had to go online in March 2022 – has accumulated unique experience of supporting its students and staff and, moreover, of providing a high-quality training at the time of war [1].

PUA had several prerequisites for survival in emergency, among which were: an established e-learning platform Moodle with a range of online courses, some experience of online teaching/learning obtained over the months of the global pandemic and a range of digital tools mastered by the teachers lately. We should also mention the factors that proved to be as important if not more: mental resilience of the team, social connection between people, and adaptability, which are crucial in challenging situations.

However, the war on an unprecedented scale led to unprecedented challenges to people, families, and institutions, and surprisingly, getting back to a routine of everyday classes, lectures, home tasks, projects, and even extra-curricular activities in March 2022, though seemed insane, turned out to be a life-saving decision. Soon it became evident that at this time it was not simply a transition from offline to online, it was a complex strategy involving several directions of effort: improving online interaction between

teachers and students to compensate for not having any face-to-face communication; ensuring the quality and topicality of the course content; maintaining standards, but at the same time easing rules and deadlines so that students in difficult circumstances or having no Internet connection could do course tasks in Moodle at their own pace; ensuring instant communication in various messengers within academic communities to create a common space for mutual support so as to have actual information about where every community member is and what their situation is at any moment. Communication in messengers between teachers and students, between teaching and administrative staff has also undergone a serious transformation, it was no longer asking/answering course-related questions, giving feedback, comments or clarification, announcing results, instead, it became a way to feel belongingness and togetherness, academic chats allowed information that had never been there before: breaking news, warnings, non-related discussions, jokes, mems, videos, anything that was considered helpful to someone at the moment. Instant responses to requests in chats became really crucial, so teachers and managers did their best to react promptly regardless of the time and place. This way a supportive professional network was gradually built.

Under the circumstances of war, the role of the teacher has shifted towards motivating, encouraging and supporting learning efforts of their students [5]. The value of every academic achievement is becoming incomparably greater as it is attained by day-to-day overcoming extraordinary challenges, such as displacement, lack of resources, psychological stresses, and interruptions to learning, so teachers have a hard task to balance between standards and positive reinforcement, assessment and empathy, academic objectivity and a human-centred approach.

Another line of effort for those committed to get through a life-and-death period in the history of our country is cultivating an individual and institutional resilience, the ability to recover after shocks and set-backs being stronger and even more capable than before. Human resilience is innate, though some individuals may be more predisposed to it than others, resilience develops through experiences, supportive environment, institutional culture, and intentional practices. Individuals are more likely

to develop and demonstrate resilience when they can master healthy coping mechanisms and their effort is supported and rewarded by the institution they work for or study in [4].

Providing supportive environment to both students and staff, «People's Ukrainian Academy» has always set ambitious development goals, promoted and fostered «Growth Mindset», not only declaratively, but in a most practical way: helping individuals to see problems as challenges, to exploit every opportunity in the crisis, to «open every door the war unlocked to Ukrainian academics and education-seekers». Among the opportunities seized: a record number of Erasmus mobilities, scholarships from foreign universities, joint international research and education projects, guest lectures by PUA lecturers and guest lectures in PUA, courses taught by affiliated professors, international training for teachers and many more. The academy supported its students who attempted to do courses in two universities simultaneously by designing and providing them with individual learning trajectories, and supported professionals of all ages who saw a chance to get back to a university class and get a second qualification or complete a once unfinished course. This way the university significantly boosts the prospects of its teachers and graduates in post-war times on a globalized labour market.

PUA's institutional resilience stands on the collective ability of its stakeholders to withstand and recover after large-scale shocks, on their coordinating efforts, on extended network of partners committed to support each other in emergencies.

Volunteering initiatives and collective efforts of the university and its stakeholders do not only address immediate needs of endangered individuals and communities, but also lay the groundwork for long-term recovery and resilience, as common activities, especially aimed at helping someone in need, bring people together by encouraging community dialogue, fostering solidarity and a shared sense of purpose [5]. PUA's volunteers deliver humanitarian aid to people affected by the war, support military units protecting Kharkiv, organize charity events.

Continuing education in wartime manifests the ability of human spirit to thrive against the odds, fuels hope and strength necessary to endure trials. Universities in war-affected regions of Ukraine have gained unique experience of living and functioning through the war. «People's Ukrainian

Academy» has elaborated a complex strategy which involves a number of directions, most important of which are: improving quality of online learning/ teaching and strengthening reliability of online platforms; establishing a new style of communication within the academic community; cultivating individual and institutional resilience, bringing people together through volunteering initiatives and service to the public.

References

1. Астахова, К.В., Михайльова, К.Г. та ін. (ред.) (2022). *Освіта під час війни: погляд зсередини (практики, роздуми, емоції)* [online]. Available at: http://dspace.nua.kharkov.ua:8080/jspui/handle/123456789/2333 [Accessed 10.03.2025].

2. Khalil, A. (2024). *The Role of Universities Located in Conflict-Affected Zones in Empowering Youth and Women as Effective Peacebuilders: a Comprehensive Approach* [online]. Available at: https://www.ukfiet.org/2024/the-role-of-universities-located-in-conflict-affected-zones- [Accessed 10.03.2025].

3. Lunov, V., Rozhkova, I. (2024). *Enhancing Student Resilience During Times of War: Strategies and Interventions* [online]. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4751355 [Accessed on 10.03.2025].

4. Swedish Institute (2024). RESCUU – *Resilience of Education* [online]. Available at: https://si.se/en/projects-granted-funding/rescuu-resilience-of-education-sustainability-and-cooperation-for-ukrainian-universities/ [Accessed 10.03.2025].

5. The University of Edinburg (2024). *Resilience in academia during wartime* [online]. Available at: https://global.ed.ac.uk/stories/resilience-in-academia-during-wartime [Accessed 10.03.2025].

УДК 378.091:005.9 https://doi.org/10.5281/zenodo.15428004

М. В. Михайлов

РОЗВИТОК І ЗАВДАННЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

У статті досліджуються основні напрями розвитку сучасної кадрової політики в освіті в умовах нестабільності. Автор аналізує зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на формування освітньої кадрової стратегії, зокрема соціально-економічні виклики, демографічні зміни та технологічний прогрес.

Основна увага приділяється завданням збереження, розвитку та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, які відіграють ключову роль у забезпеченні якості освіти. Розглядаються підходи до управління людськими ресурсами, які спрямовані на підвищення мотивації, зменшення відтоку кадрів та впровадження гнучких моделей навчання. У статті також аналізуються виклики, пов'язані з нестабільністю, зокрема економічною кризою, політичною невизначеністю та змінами на ринку праці, що впливають на кадрові рішення в освіті.

У підсумку пропонуються рекомендації щодо вдосконалення кадрової політики, спрямовані на підвищення ефективності освітньої системи та її стійкість до зовнішніх змін.

Ключові слова: кадрова політика, освітня система, нестабільність, компетентність, підвищення кваліфікації.

***Mykhailov Mykola*. Development and tasks of modern educational personnel policy in conditions of instability.**

The article examines the main directions of the development of modern personnel policy in education under conditions of instability. The author analyzes external and internal factors influencing the formation of educational personnel strategy, including socio-economic challenges, demographic changes, and technological progress.

The focus is on the tasks of retaining, developing, and improving the qualifications of teaching staff, who play a key role in ensuring the quality of education. Approaches to human resource management aimed at increasing motivation, reducing staff turnover, and implementing flexible learning models are explored. The article also analyzes the challenges related to instability, such as

the economic crisis, political uncertainty, and changes in the labor market that affect personnel decisions in education.

In conclusion, recommendations are provided to improve personnel policy, aiming to increase the efficiency of the educational system and its resilience to external changes.

Key words: personnel policy, educational system, instability, competence, professional development.

Враховуючи глобальні соціально-економічні зміни в рамках людського капіталу. Нинішній етап розвитку економіки вимагає формування нової системи, що відповідає умовам, що склалися, сучасних інформаційних і цифрових технологій.

Аналіз теорії та практики кадрової політики дає змогу виокремити кілька напрямів до її формування:

– політика в галузі залучення кадрів, яка пропонує впровадження продуманої системи пошуку та добору персоналу всіх рівнів, конкурси на заміщення вакантних посад, розміщення інформації про вакансії в засобах масової інформації, публікацію матеріалів на кадрову тематику, взаємодію з муніципальним центром зайнятості населення, із закладами професійної освіти;

– політика в галузі збереження кадрів спрямована на створення і підтримання умов, що сприяють роботі фахівців, на збереження цінних для системи освіти працівників: збільшення оплати праці, підготовка системи мотивації фахівців та їхньої соціальної підтримки, задоволення потреб у професійному зростанні, стабільності, безпеці;

– політика в галузі розвитку кадрів – сукупність заходів, пов'язаних із формуванням і регулюванням розвитку людського капіталу, має системний характер. Створено систему вироблення, реалізації та розвитку кадрів, у якій пов'язані суб'єкти її розроблення, принципи, цілі та основні напрями, механізми реалізації, керівництва та управління. Це створення системи безперервної професійної освіти, підвищення якості додаткової професійної освіти, урізноманітнення форм підвищення кваліфікації кадрів, включно з дистанційним навчанням, накопичувальною (модульною) системою [1].

Система освіти перестала бути засобом засвоєння готових загальновизнаних знань. Освіта стала засобом інформаційного обміну

особистості з навколишнім світом. Формується багатокомпонентне інформаційно-освітнє середовище, яке вважаємо частиною цифрової економіки.

Кадрова політика має бути спрямована на те, щоб створити для співробітників максимально комфортні умови праці, систему оплати, програму розвитку, включаючи навчання та кар'єрне зростання, соціальний пакет та ін.

Таким чином, кадрова політика закладу вищої освіти, бувши складовою стратегічно орієнтованої політики організації, повинна відповідати концепції її розвитку і покликана розширювати можливості, реагувати на вимоги ринку, що змінюються, в найближчому майбутньому. Вона визначає філософію та принципи, що реалізуються керівництвом закладу вищої освіти [2].

Кадрова політика має власну об'єктивну логіку, рівень розвитку, потреби та можливості закладу вищої освіти. Вона має базуватися на наукових засадах, свого роду філософії кадрової політики. Для ефективного розвитку закладу вищої освіти однією з важливих завдань є добір та формування кваліфікованого та працездатного кадрового складу.

Формування кадрової політики закладу вищої освіти в умовах нестабільності ґрунтується на наступних моментах:

- гнучкості та адаптивності стратегії формування та розвитку кадрового потенціалу закладу вищої освіти;
- забезпечення свободи кожного у виборі виду трудової діяльності;
- активну участь працівників у виборі кадрової політики та її реалізації;
- соціальної відповідальності при формуванні, розвитку та використанні кадрового потенціалу;
- постійної відновлюваності технологій, методів та підходів при формуванні кадрової політики. Її гнучкість і адаптивність стають головними чинниками ефективності, оскільки саме креативність та інноваційність системи управління персоналом у світі роблять організацію конкурентоспроможною [3].

Отже, кадрова політика закладу вищої освіти в умовах ринкових трансформацій повинна бути гнучкою, адаптивною, та інноваційною,

забезпечуючи тим самим збалансованість попиту та пропозиції кадрового потенціалу, його розвиток в умовах нестабільності ринку праці та конкурентного середовища організації.

Пріоритетні напрями формування кадрового потенціалу науки та освіти багато в чому визначаються рішенням низки інституційних завдань, що включають активізацію участі в наукових дослідженнях науково-педагогічних працівників спільно з працівниками закладу вищої освіти та студентами у рамках розвитку наукової кооперації закладів вищої освіти із підприємствами різних секторів економіки з метою підвищення результативності прикладних досліджень та розробок [4].

Необхідно сформувати ефективну модель взаємодії між закладами вищої освіти та підприємствами щодо підготовки фахівців у наукової сфери, а й у різних секторах економіки.

Формування ефективної системи взаємодії закладами вищої освіти наукових організацій з бізнесом має бути засноване на підвищенні результативності реалізації програм прикладних досліджень та розробок, орієнтованих на потреби підприємств. Досить важливим для забезпечення реалізації поставленого завдання є організація системного планування та координації досліджень та розробок на основі вибудовування системи пріоритетів, що спираються на потреби окремих секторів економіки.

У цьому випадку важливо забезпечити концентрацію кадрових ресурсів на пріоритетних напрямках у рамках забезпечення науково-технічного розвитку.

З метою якісного поліпшення кадрового потенціалу у сферах науки та освіти необхідно звернути увагу на підвищення якості складу та кваліфікаційної структури щодо подолання негативних тенденцій підвищення середнього віку дослідників шляхом стимулювання молодих вчених у рамках реалізації різних проєктів та програм, що обґрунтовують пріоритетність роботи в даній сфері, а також розв'язувати проблеми та усунути розбіжність, що виникають при реформуванні системи сфер освіти та науки [5].

У статті підкреслено важливість розробки стратегій, спрямованих на підвищення професійного рівня, впровадження мотиваційних механізмів, забезпечення гнучкості управлінських рішень та активне

використання інноваційних технологій. Актуальним є розвиток молодих спеціалістів і впровадження міжнародного досвіду, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності освітньої системи. Ефективна кадрова політика в умовах нестабільності є запорукою успішного розвитку освіти.

Список бібліографічних посилань

1. Волкова, Н., Красноштан, Ж. (2019). *Сучасна кадрова політика: напрями та інструменти реалізації* [online]. Available at: https://doi.org/10.35432/tisb.v0i25.184897 [Accessed 10 Sep. 2024].

2. Дудко, Н., Драновська, С. (2022). Формати підвищення кваліфікації як засіб мотивації педагогів у виборі провайдера підвищення кваліфікації. [online] У: *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи* Available at: https://doi.org/10.34142/2312-1548.2022.59.14 [Accessed 10 Sep. 2024].

3. Зайцева, Н. Ф. (2002). Підвищення ефективності використання трудового потенціалу. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля*, вип. 5(14), с. 92–101.

4. Лунячак, В. Е. (2017). Підвищення кваліфікації педагогічних працівників: тенденції в умовах глобалізації. *Збірник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Серія: Засоби навчальної та науково-дослідної роботи,* вип. 49, с. 5–25.

5. Doronina, O., Riazanov, M. (2019). Кадрова політика як інструмент стратегічного розвитку закладу вищої освіти. [online] У: *Економіка і організація управління*. Available at: https://doi.org/10.31558/2307-2318.2019.1.2 [Accessed 10 Sep. 2024].

Refences

1. Volkova, N., Krasnoshtan, Zh. (2019). *Suchasna kadrova polityka: napriamy ta instrumenty realizatsii* [Modern personnel policy: directions and implementation tools] [online]. Available at: https://doi.org/10.35432/tisb.v0i25.184897 [Accessed 10 Sep. 2024].

2. Dudko, N., Dranovska, S. (2022). Formaty pidvyshchennia kvalifikatsii yak zasib motyvatsii pedahohiv u vybori provaidera pidvyshchennia kvalifikatsii. [online] In: *Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty* [Professional development formats as a means of motivating teachers in choosing a professional development provider. Means of educational and research work]. Available at: https://doi.org/10.34142/2312-1548.2022.59.14 [Accessed 10 Sep. 2024].

3. Zaitseva, N. F. (2002). Pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia trudovoho potentsialu [Increasing the efficiency of the use of labor potential].

Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. Volodymyra Dalia [Bulletin of the Eastern Ukrainian National University named after Volodymyr Dahl], iss. 5 (14), pp. 92–101.

4. Luniachak, V. E. (2017). Pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv: tendentsii v umovakh hlobalizatsii [Improving the qualifications of teaching staff: trends in globalization]. *Zbirnyk KhNPU imeni H.S. Skovorody. Seriia: Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty* [Collection of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Series: Educational and research tools], iss. 49, pp. 5–25.

5. Doronina, O., Riazanov, M. (2019). Kadrova polityka yak instrument stratehichnoho rozvytku zakladu vyshchoi osvity [Personnel policy as a tool of strategic development of a higher education institution]. [online] In: *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia* [Economics and management organization]. Available at: https://doi.org/10.31558/2307-2318.2019.1.2 [Accessed 10 Sep. 2024].

Сучасне суспільство в контексті гуманітарного знання й проблеми економічного розвитку

УДК 328:184 https://doi.org/10.5281/zenodo.15428068

Л. М. Герасіна

ЛОБІЗМ ЯК АМБІВАЛЕНТНА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТЕХНОЛОГІЯ

Статтю присвячено розгляду феномена лобізму, що здійснюється у соціолого-політичній парадигмі. Досліджується амбівалентна, соціально-політична природа і специфіка лобі, як «зацікавлених груп»; з'ясовано, наскільки цивілізовані форми і методи лобістського впливу/тиску можуть сприяти реалізації консолідованих громадських інтересів, й таким чином – зміцнювати демократію. Проблематика лобізму зберігає актуальність за умов віроломної агресії РФ проти України у 2022–2025 рр.; це підтверджує прийнятий в 2024 Закон України «Про лобіювання».

Доцільно трактувати сутність «лобізму», як соціальної технології втілення інтересів, прагнень і проектів через здійснення тиску на законодавчі інститути й адміністративні структури з боку різноманітних організацій, асоціацій, соціальних спільнот на користь очікуваних рішень. Лобі виконують роль «політичних брокерів», забезпечуючи аргументами та інформацією органи держави з назрілих питань. Політичне виправдання лобізму (за А. Бентлі й Ж. Мейно) полягає у функціональному сприянні досягненню суспільного консенсусу; звідси випливають загальні соціальні риси лобізму. Проте, за типом соціальної консолідації й технологіями впливу, слід розрізняти головні різновиди лобі: плюралістичне та корпоративістське.

Оцінка сучасного лобіювання дозволяє визначити соціально-політичні умови і механізми, які обмежують спекулятивний тиск на органи влади, здійснюваний окремими лобістами заради кон'юнктурних інтересів і цілей. Цьому запобігають: Європейський Кодекс поведінки при лобіюванні; практики «цивілізованого» лобізму, його легалізація; посилення прозорості у фінансуванні виборчих й інших політичних кампаній; врешті, корисний досвід міжнародного лобізму тощо. Серед найбільш легітимних технологій – «обмін ресурсами», публічне позиціонування, публічні презентації. Отже, лобізм здатен сприяти збереженню політичної рівноваги в системі влади для досягнення суспільного консенсусу в прийнятті управлінських рішень.

Ключові слова: лобізм, «група інтересів», плюралістичне лобі, корпоративістське лобі, технології впливу і тиску.

Herasina Lyudmila. **Lobbyism as ambivalent socio-political technology.**

The article is devoted to the consideration of the phenomenon of lobbying, which is carried out in the sociological and political paradigm. The ambivalent, socio-political nature and specificity of lobbies as «interested groups» are investigated; it has been clarified, to what extent civilized forms and methods of lobbying influence/pressure can contribute to the realization of consolidated public interests, and thus – to strengthen democracy. The problem of lobbying remains relevant under the conditions of treacherous aggression of the Russian Federation against Ukraine in 2022-2025; this is confirmed by the Law of Ukraine «On Lobbying» adopted in 2024.

It is appropriate to interpret the essence of «lobbying" as a social technology for realizing interests, aspirations, and projects through exerting pressure on legislative institutions and administrative structures from various organizations, associations, and social communities in favor of expected decisions. Lobbyists play the role of «political brokers», providing state structures with arguments and information on pressing issues. The political justification of lobbying (according to A. Bentley and J. Maynot) consists in the functional contribution to the achievement of public consensus; hence the general social features of lobbying follow. However, according to the type of social consolidation and influence technologies, the main types of lobby should be distinguished: pluralistic and corporatist.

The rating of modern lobbying allows us to determine the socio-political conditions and mechanisms that limit the speculative pressure on the authorities, carried out by some lobbyists for the sake of opportunistic interests and goals. This is prevented by: the European Code of conduct for lobbying; practices of «civilized» lobbying, its legalization; increasing transparency in the financing of election and other political campaigns; finally, useful experience in international lobbying, etc. Among the most legitimate technologies are «resource sharing», public positioning, public presentations. So, lobbying is able to contribute to the preservation of political balance in the system of power to achieve public consensus in making management decisions.

Key words: lobbying, «interest group», pluralist lobby, corporatist lobby, technologies of influence and pressure.

Постановка проблеми. Суспільний досвід накопичив чимало цікавих і водночас суперечливих соціально-політичних практик; однією з них є технологія лобізму, що доволі розповсюджена в політичній,

соціально-економічній та управлінській сферах сучасної держави. Лобізм виступає важливим елементом реалізації життєвої волі суспільства, але він контраверсійно містить в своїй сутності, як позитивні, так і сумнівні риси змісту і наслідків діяльності. Проблематиці лобізму додають актуальності й події війни (особливо, віроломна агресія рф проти України у 2022–2025 рр.), коли зростає вироблення і постачання зброї, відновлено lend-lease та інші військові «проекти», в яких зацікавлені не тільки воєнно-політичне керівництво держави, а й певні бізнес-кола, ВПК, армія тощо.

Британська енциклопедія досить збалансовано визначає *лобізм*, як будь-які спроби індивіда або групи приватних інтересів впливати на рішення влади, але передусім вказуючи на дії, що корегують результати голосувань законодавців [1]. В українському науковому дискурсі «лобізм» також інтерпретують як систему і практику реалізації соціальних інтересів різних груп, спілок та об'єднань громадян, субстрат і субеліт, бізнес-груп і корпорацій, які діють шляхом цілеспрямованого впливу на законодавчу владу та державні адміністративні структури [2, с. 389–392].

Ці загальні трактування лобізму, як соціальної технології втілення інтересів, прагнень і проектів через здійснення тиску на законодавчі інститути, адміністративні структури з боку різноманітних організацій, асоціацій, соціальних спільнот на користь певних рішень, цілком корелюють з принципами демократії. Об'єктивна оцінка лобіювання не заперечує його соціально-правового потенціалу: він певним чином доповнює конституційну систему народного представництва, дозволяючи впливати на прийняття політичних рішень тим групам соціуму, які позбавлені можливості артикулювати власні інтереси через своїх депутатів. З іншого боку, лобіювання нерідко пов'язують з діями «зацікавлених груп», які у неправовий спосіб штовхають керівні органи влади до ухвалення актів (законодавчих, виконавчих, судових, адміністративних), що спираються на латентні або неформальні відносини, корупційні зв'язки і хабарництво. Таким чином, виникає діалектична опозиція, що розкриває амбівалентне ставлення до лобізму.

Аналіз наукових досліджень за темою. Політичну аналітику лобізму розпочав у XX ст. відомий американський політолог

А. Ф. Бентлі у праці «Процес управління. Процес здійснення урядової влади: вивчення суспільних тисків» (1908), який зазначив, що завдяки посередництву груп власне і досягається суспільна злагода в управлінні державою [3]. Вперше суперечливу природу лобізму акцентував соціолог Ж. Мейно, відзначивши його специфічну рису – практичну відсутність правової регламентації цієї діяльності.

В американській науці прийнято апелювати до політолога М. Дюверже, який писав, що законодавці демократичних країн намагаються легалізувати лобізм, перевести його з «кримінального шляху до інформаційного»; тобто – подолати прямий підкуп і скупку голосів через непрямий вплив об'єктивної інформації, яка підтверджує обґрунтованість вимог і намірів щодо очікуваних рішень влади. Так лобі фактично виконують роль «політичних брокерів», забезпечуючи інформацією органи держави (парламент, уряд, муніципалії) з тих питань, де назріло рішення; і таким чином інформують законодавця про те, що відбувається на нижчих і на інших суспільних рівнях.

У парадигмі структуралізму, Ф. Трумен диференціював основні групи інтересів у західних демократіях: певні соціальні субстрати (базовий «суспільний матеріал») та групи соціально-політичного тиску, ðî áðî – ***лобі***, які є інституціональним відображенням перших. Отже, не зважаючи, що статус лобістських груп часто неформалізований, практики і механізми їхніх дій не слід оцінювати лише негативно, адже лобі є природним породженням плюралістичної демократії: акцентують, фіксують, агрегують багатопланові інтереси членів диференційованих суспільств і фактично запроваджують технології соціально-політичної активності.

Теоретико-практичній розробці політико-правових проблем лобізму присвячено чимало праць українських науковців – Д. Базілевича, Т. Богині, С. Годного, Л. Герасіної, О. Гросфельд, Д. Коцупала, А. Куліша, В. Нестеровича, А. Стельмаха, Є. Тихомирової та інших [4–12]; проте, соціолого-політичний дискурс цих питань ще має значні наукові прогалини. Врешті, правові засади лобіювання в Україні визначає Закон України «Про лобіювання» № 4059–IX (набув чинності 14.03.2024 *з* подальшими змінами від 19.11.24) [13]. Його перші статті надають чітке юридичне трактування родовим поняттям «лобіювання,

бенефіціар, клієнт, договір лобіювання, конфлікт інтересів» й ін.; чітко визначені сфери відносин, на які поширюється дія цього Закону (ст. 3); позначені базові принципи законності, прозорості, відповідальності, підзвітності, професійності та етичності, на яких має ґрунтуватись лобіювання (ст. 4). Крім того, основний ІІ розділ Закону цілком присвячений правовим засадам здійснення лобіювання в Україні (правовий статус і обмеження щодо суб'єктів лобізму, його предмета і об'єкта, легалізація методів і технологій лобіювання тощо). Але введення в дію Закону № 4059-ІХ, на жаль, планується лише з 01.09.2025 року.

Звідси, науковою ***метою*** статті є, *по-перше*, дослідити соціально-політичну природу лобізму та визначити наскільки його цивілізовані форми і методи сприяють реалізації консолідованих громадських інтересів, а отже – зміцнюють демократію; *по-друге*, на підставі сучасного досвіду виявити соціально-політичні умови й механізми, які обмежують спекулятивний тиск на органи влади, здійснюваний окремими лобі заради корпоративних інтересів і кон'юнктурних цілей.

Основні результати дослідження. З політичної практики відомо, що лобі групуються поза урядових і законодавчих структур, а лобіювання у певних формах присутнє в будь-якій політичній системі. Абстрактні й рутинні політичні технології в наш час не актуальні, кожна з них має бути креативною, адресною і конкретною, щоб забезпечити взаємодію різних соціальних сил і державних структур задля просування нагальних ініціатив. Втім, лобізм завжди має конкретний об'єкт для здійснення впливу, він істотно пов'язаний з владою, саме вона виступає об'єктом лобіювання. А. Бентлі й Ж. Мейно прагнули надати політичне виправдання лобізму [3], яке вбачали у функціональному сприянні досягненню суспільного консенсусу, це:

1) соціальне посередництво між громадянським суспільством і державою (між впливовими групами інтересів, бізнес-корпораціями, комерційними структурами, громадськими об'єднаннями, політичними партіями та державними органами влади); це – функція «згоди ↔ участі», тобто узгодження інтересів стосовно заходів, які планує уряд;

2) надання політичному керівництву країни (до парламентських слухань, в урядові комітети) найбільш грунтовної й оперативної

інформації; це – функція «обміну інформацією» в процесі законотворчості для актуалізації пріоритетних проблем, розширення інформаційної, організаційної бази прийнятих рішень;

3) вплив на управлінські рішення державних органів, коли їм надається необхідна динаміка та відбувається «посилення тонусу гнучкості»;

4) виконання функції «каналізації вимог», коли лобі надає владі послугу акцентуації та раціоналізації суспільних очікувань, щоб останні потенційно не набули форм безладу і насилля.

З позицій політичної етики, оцінка лобізму фактично залежить від морального рівня депутатів чи урядовців, від зрілості та легітимності парламентаризму; бо жоден закон і ніяка система партійної відповідальності не може забезпечити питання контролю за діяльністю лобістів. Як специфічна форма втілення політичного плюралізму, лобі створюють шанси для реалізації інтересів меншості; зокрема, через досягнення компромісів і укладання угод, сприяють збереженню рівноваги між політичними силами. Відповідно, політика лобіювання проводиться: а) в інтересах агрегованих національних сил (лобі у парламенті можуть створити окремі регіони/штати/землі, представники галузей економіки, бізнес-еліт, профспілок, освіти, науки, мистецтва, громадського сектору); б) з метою запровадження провідних стратегій у вирішення соціальних і глобальних проблем (як-то, екологізм *VS* технократії, суверенізм *VS* глобалізму та ін.); в) на користь інших країн і геополітичних регіонів (напр., американсько-ізраїльський комітет громадських зв'язків; конкуруючі китайське і тайванське лобі у Конгресі США) тощо.

У цьому контексті слід погодитись з суттєвими рисами сучасного лобізму, які узагальнює Д. Коцупал [10, с. 31], зокрема:

– лобізм є універсальним і гнучким, може досить суттєво та швидко видозмінюватися залежно від ситуації, від специфіки методів та форм взаємодії з владою;

– лобізм переважно має завуальований, прихований характер, наслідком чого можуть бути складнощі з його унормуванням та упорядкуванням;

– лобізм «вклинює» елементи випадковості, стихійності у політичні

кола, у процес прийняття владних рішень, оскільки іноді практично неможливо передбачити реакцію у суспільстві на певні дії влади;

– через це, заборона лобістської діяльності (при його наявній затребуваності) сприятиме вкоріненню того «про-лобізму», що ґрунтується суто на незаконних методах впливу;

– лобізм має використовувати законні форми і методи впливу на владу, інакше він перетвориться на неправовий про-лобізм, псевдолобізм, пов'язаний з хабарництвом, місництвом, непотизмом, протекціонізмом та іншими негативними явищами.

При здійсненні лобіювання використовують два типові шляхи: *прямий* та *опосередкований*; саме вони демонструють амбівалентність лобізму. Обираючи пряме лобіювання, лобісти безпосередньо контактують із законодавцем, який здатен підтримати (чи зірвати) запропоноване рішення, законопроект, постанову [9]. Таким чином, прямий лобізм стає тиском на законодавця, перетворюється на процес спланованого, цільового захисту інтересів певної організації, стейкхолдерів тощо. Діяльність лобі, в той же час, є суттєвим чинником розвитку парламентських погоджувальних процедур, одним із найважливіших інструментів, що забезпечує безперебійну роботу механізму законотворчості. Опосередковане ж лобіювання насамперед пов'язане з організацією кампаній, акцій, інших масових заходів на підтримку (або спротив) щодо певних актів органів державної влади. Його мета полягає у формуванніі протестної громадської думки та її акумуляції для впливу на депутатів чи урядовців, які відповідають за прийняття кінцевих рішень.

Для реалізації діяльності суб'єктів лобіювання в realpolitik створюються диференційовані матеріальні структури. По-перше, більшість великих бізнес-корпорацій, професійних та спеціалізованих асоціацій, спілки підприємців, політичні партії, громадські організації мають у своєму складі відповідні підрозділи (різної чисельності), що виконують лобістські функції. По-друге, такі «групи інтересів», як монополії, цілеспрямовано користуються послугами найманих лобістів; як правило, ними стають впливові юридичні, консалтингові (професійно-лобістські)) фірми, PR-агенції або їх провідні фахівці. І по-третє, ситуативно можуть формуватись структури підприємницького

типу чи суспільно-політичні (за членством), але переважно лобістські за логікою дій. У професійному пулі лобістів здебільше переважають юристи, аудитори, журналісти і політтехнологи, частина з них має досвід роботи в органах державної влади і публічній політиці.

Вбачається доцільним, за типом соціальної консолідації й технологіями впливу, розрізняти основні види лобі [7, с. 9–10]. Перший – *плюралістичне*, коли зацікавлені групи здійснюють тактику тиску на законодавчу чи виконавчу владу «знизу → вгору» з метою прийняття значущих рішень, закріплення переваг, преференцій або пільг, при цьому апелюючи до соціальної підтримки населення. Плюралістичне лобі (як група інтересів) організується спонтанно, не має постійних інституціональних форм, але висуває авторитетних лідерів і рушить до визначених соціально-політичних цілей. Воно втілює принцип свободи недержавних структур: громадських спілок, професійних асоціацій, діаспор національних, релігійних і расових меншин, регіональних спільнот; тож є демократичним проявом соціального плюралізму. Зокрема, Верховна Рада України формується нині за пропорційним принципом, але інтереси деяких суспільних груп все ж залишаються поза межами партійного представництва. Тому розширення кола дієвих учасників політичного процесу, завдяки лобі, позитивно впливає на розвиток громадянського суспільства. Цей формат лобізму є інструментом громадянських ініціатив, самоорганізації й автономії соціуму, засобом контролю державних структур і протидії бюрократії; завдяки йому мобілізується суспільна підтримка (або опозиція) певним законопроектам і керівним діям. На законодавчий процес плюралістичне лобі найчастіше впливає через депутатські запити, пропозиції та контрольні комісії; на урядові структури й інші органи влади – завдяки протестним чи підтримуючим акціям активістів-лобістів, волонтерів тощо.

Інший варіант – це *корпоративістське лобі*, яке представлено менш чисельними «групами інтересів», які функціонально та інституційно формалізовані; всередині воно ієрархізовано за статусами, інколи – це субеліти (олігархічні, кримінальні). Таке лобіювання полягає в тому, що чинна влада і група інтересів (певні бізнес-кола, галузеві асоціації, регіональна еліта) нібито укладають між собою латентну,

«клієнт-патронажну» угоду: згідно її контексту, держава, гарантуючи привілеї і в обмін на свій протекціонізм – отримує від цієї групи (страти, еліти) лояльність й певні гарантії сприяння урядовим рішенням та діям. Ці зв'язки безумовно є проявом соціальної несправедливості, бо результативність впливу великого бізнесу через фінансові й інші можливості незрівнянно вище, ніж у спільнот середнього класу. Преференції доступу впливових сторін до посадових осіб держави, як правило, ведуть до невиправданого посилення їх впливу, навіть до протизаконних практик, та перешкоджають забезпеченню інтересів суспільства. Але ця ситуація постійно відтворюється у розвинутих і відсталих країнах, веде до дисбалансу інтересів і соціальної напруженості. Легковажні уявлення стосовно лобізму згасають на фоні гучних міжнародних скандалів, таких як «Уотергейт», «Ірангейт», справи «Локхід», «Бурісми», до яких були залучені деякі лобістські організації й впливові посадові особи. Державна влада, йдучи на угоду з корпоративістським лобі, як би наділяє його монопольним правом на представництво «специфічних» інтересів; це, фактично, в обмін на її право контролювати політичний устрій, здійснювати відбір лідерів, спекулятивно корегувати порядок задоволення соціальних вимог тощо.

Щоб запобігти діяльності груп, які переслідують суто власні інтереси в економічній та політичній сферах, у 2010 році ПАРЄ (Парламентська Асамблея Ради Європи) ухвалила Рекомендацію № 1908 «Лобіювання в демократичному суспільстві» (Європейський кодекс поведінки при лобіюванні). В ній зазначено, що плюралізм інтересів – це важлива ознака демократії й члени соціуму мають повне право організовуватись для їх лобіювання; але таке явище, як нерегульований, прихований лобізм, здатне порушити демократичні принципи і належне управління державою [14].

Якщо акцентувати на соціальній ролі, що має виконувати легальний, «цивілізований» лобізм на шляху до своїх цілей, і що він дає суспільству та державі, то варто підтримати, сформульовані І. Ворчаковою, його необхідні функції [15, с. 107]:

– налагодження соціального діалогу між громадянським суспільством та владою;

– сприяння здоровій політичній конкуренції;

– забезпечення прозорості у прийнятті державних рішень;

– упередження корупції;

– надання можливості громадянам брати опосередковану участь у прийнятті правових і політичних рішень;

– задоволення суспільних, а не вузько корпоративних інтересів.

Технології лобізму застосовуються у різних сферах життєдіяльності, й завжди вони спрямовані на певні сектори державного управління. Найбільш значущі стратегічні рішення приймають вищі ешелони влади, тому щодо них, як правило, діють групи *політичного тиску*. Відповідно до компетенцій галузі державного регулювання, якій належить рішення гострої проблеми, лобіювання здійснюється на *законодавчому, виконавчому* або *судовому* рівні. *Галузеве* лобіювання відбувається на рівні міністерств, відомств, держкомітетів та їхніх департаментів; його предметом здебільш є потреби фінансування чи державні замовлення. Місцеві органи влади можуть й самі діяти, як лобісти, виборюючи необхідні регіонам (їх громадам) субвенції, переваги або преференції – це *регіональне* лобіювання. Проте, лобізм іноді суттєво шкодить стабільній та зваженій політиці держави, бо не виключені його прагнення щодо кон'юнктурного перерозподілу держбюджету, зміни соціальних пріоритетів, зміцнення позицій однієї політичної сили за рахунок послаблення іншої тощо.

Практики сучасного лобіювання мають спиратися на реальні можливості, щоб донести (просунути) визначений інтерес до компетентної структури чи політичної персони, що приймає рішення, у бажаному форматі. Це залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних умов:

– можливості здійснювати політичний тиск (не завжди легітимний), але в межах чинної конституційно-правової системи;

– наявності матеріальних і нематеріальних (соціально-політичних) ресурсів, що забезпечують реалізацію певного інтересу;

– ступеня близькості до політичної фігури (органу держави), від якої залежить очікуване рішення; зокрема, коли лобісти мають доступ до розробки і механізму просування законопроекту;

– public-relation можливостей з популяризації (чи компрометації) владної структури та її діяльності в афілійованих до лобі ЗМІ;

– залучення лобістів до експертизи законопроектів, указів, постанов, коли у висновках можуть міститися конкретні пропозиції з удосконалення, включення/виключення окремих норм;

– від технологій економічного примусу: невиплати відрахувань, погрози з припинення сплати податків, блокування назрілих управлінських рішень, вимог господарчої автономії, ліцензій, зняття квот й ін.;

– дозволу щодо фінансування виборчих кампаній політичних партій та їхніх кандидатів, які підтримують ідеї зацікавленої групи.

Якщо узагальнити технології найбільш цивілізованого лобіювання, то можна їх представити трьома групами:

І. Технології т.зв. «*обміну ресурсами*», тобто голосування/рішення політика з питання, що лобіюється, конвертується на посилення його популярності через заходи соціальної підтримки, що сприятимуть його перемозі на виборах. Реалізація цих технологій можлива за умови, що група інтересів – це члени добре згуртованих і керованих організацій (профспілки, партії, суспільні рухи).

ІІ. Технології *публічного позиціонування*, це відвертий (але легальний) тиск на осіб, які ухвалюють рішення, щодо визначення їх предметних установок чи зміни ціннісних орієнтацій. Вони передбачають наявність масової аудиторії, певну публічність дій груп тиску, врешті – соціальної підтримки. Як правило, це проведення PR-кампаній в мас-медіа чи публічних заходів (конференцій, «круглих столів», брифінгів), спрямованих на презентацію актуальної позиції.

ІІІ. Технології *публічної презентації*, що передбачають доступ до процесу підготовки і ухвалення очікуваних рішень за допомогою надання аналітичних і емпіричних матеріалів, ключових документів, підготовки доповідей, тексту законопроекту, паблісіті-презентацій, експертних дискусій в інтернет-блогах, які надають аргументи для свідомого вибору пріоритетів політиками.

Наприкінці ХХ ст. цивілізований *міжнародний* лобізм, значущість якого підсилила глобалізація, став важливим маркером демократичного іміджу країни. У його структурі, як специфічної форми комунікацій з громадськістю, задіяні майже всі міжнародні бктори та учасники глобального управління: транснаціональні корпорації, національні держави, урядові інституції, міжнародні організації та неурядові

інституції світового характеру, трейдінг-платформи тощо. Рішення національних урядів і міжнародних організацій стосуються буття всіх членів світової спільноти або окремих її сегментів, відкривають кордони та зближують народи, посилюють міжурядові й транснаціональні контакти, тому їх діяльність має бути транспарентною і відкритою.

Так, у країнах ЄС тільки офіційно зареєстровано понад 13 тисяч лобістів, при цьому 40% з них працюють в Європейському парламенті, де на кожного депутата припадає сім лобістів; у Великій Британії річний обіг коштів лобістських об'єднань перевищує 500 млн. фунтів стерлінгів [6; 16]. У США від 1946 року діяв акт «Про регулювання лобіювання» (Federal Regulation of Lobbying Act, 1946), а з прийняттям у 1995 закону про відкритість лобіювання «Lobbying Disclosure Act» лобізм легалізований цілком; після його вступу в силу в 1996 число зареєстрованих державними органами лобістів подвоїлося і досягло 40 тис. чоловік [8, с. 308]. У Канаді з 1988 року діє закон про реєстрацію лобістів, де акцентовано, що реєстрація не має перешкоджати вільному і відкритому доступу до уряду; тож передбачено дві категорії лобістів (професійні та інші), легалізацію яких здійснює спеціальний реєстратор при Федеральній службі реєстрації актів громадянського стану Канади.

В науці прийнято виділяти три рівня/сфери *міжнародного* лобізму – національний, регіональний і глобальний, згідно з об'єктом лобіювання. На національному рівні представники інших країн можуть просувати інтереси своїх держав (внутрішній міжнародний лобізм); або ТНК і глобальні монополії здійснюють тиск на уряди окремих держав (зовнішній лобізм) з метою захисту власних інтересів. Але можна погодитись із Є. Тихомировою, що не варто ігнорувати і той міжнародний лобізм, який репрезентує політичні інтереси через дії урядової дипломатії, політичних партій та рухів, бо національні інтереси держав та ідейні орієнтації політичних лідерів є суттєвими важелями при вирішенні міжнародних проблем [12, с. 144–145].

Інші сфери лобістських зусиль пов'язані з впливом на позицію й рішення регіональних та наднаціональних міжнародних організацій. Наприклад, суттєву роль у лобіюванні інтересів бізнесу на європейському рівні відіграє Європейський круглий стіл промисловців,

який поєднує більше 40 великих промислових європейських і транснаціональних груп і виступає за те, щоб Єврокомісія захищала єдині інтереси всіх країн-учасниць; інтереси невиробничого (некомерційного) сектора в ЄС лобіюють громадські організації й асоціації за професіями, вони також презентують актуальні соціальні (напр., пільги для професій) чи особливі групові інтереси (екологістів, мігрантів, лгбт-спільнот). У США понад 11 тисяч фірм і приватних підприємців професійно лобіюють інтереси клієнтів у державних структурах; найбільше коштів на ці кейси витрачають компанії, що діють у галузі фармацевтики, страхування, електроенергетики та комп'ютерної індустрії (за даними Center for Responsive Politics, у 2006 р. витрати на лобізм у Штатах сягнули $2,44 млрд) [8, с. 6]. Державні органи Німеччини нерідко залучають до роботи над законопроектами позавідомчих експертів і консультантів, створюють дорадчі структури, але країна не має спеціального закону про лобіювання (крім деяких підзаконних нормативних актів). В Австрії ж, Франції та Голландії пішли шляхом створення спеціального інституту – «соціально-економічної ради», що має чіткий юридичний статус, як своєрідний «лобістський парламент». Цей інститут є консультативно-дорадчим органом, і навіть може бути наділений правом вирішального голосу в законотворчому процесі [7, с. 13–14].

Висновки. Отже, лобізм набув значення важливого фактору в процесі формування іміджу будь-якої країни та захисту її інтересів в сучасному міжнародному середовищі. Він є дієвим засобом активізації конкурентних процесів у сфері публічної політики; застосовується «групами інтересів» як соціально-політичне стимулювання конкретних дій від усіх рівнів влади; спрямований на прискорення втілення у життя назрілих інтересів і потреб соціуму. Практики лобіювання, спираються на технологію компромісу як засіб взаємного урівноваження і примирення конфлікту соціально-економічних інтересів, сприяють збереженню політичної рівноваги в системі влади задля досягнення суспільного консенсусу в прийнятті управлінських рішень.

У той же час, правові засади національного лобізму в Україні нарешті чітко юридично регламентовані Законом «Про лобіювання» 2024 р., тоді він буде здатен сприяти: забезпеченню гласності та

передбачуваності політичних процесів; цивілізованому контролю за сферами діяльності апарату державної влади (до більшої «прозорості» й відкритості); зменшенню бюрократизації та волюнтаризму в прийнятті рішень; соціальному контролю над взаємодією приватних інтересів та органів влади, створенню додаткових перепон на шляху корупції.

Список бібліографічних посилань

1. *Encyclopedia Britannica*, (1980). London, *Britannica*, vol. 7; 33141 p.

2. Герасіна, Л. М., Погрібна, В.Л. та ін. (уклад.). (2015). *Політологічний енциклопедичний словник.* Харків: Право, 815 с.

3. Bentley, A. F. (1995). *The Process of Government: A Study of Social Pressures.* New York: Routledge, 533 p.

4. Базілевич, Д.С., Нестерович, В.Ф. (2009). *Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу: «Лобіювання в Україні: досвід, проблеми і перспективи»*. Київ: СПД Москаленко О.М., 210 с.

5. Богиня, Т.Ю. (2013). Інститут лобізму: сутність, методи та функції. Держава і право. Юридичні і політичні науки, вип. 60, с. 546–553.

6. Годний, С.П. (2015). Політичний лобізм як практика і чинник розвитку суспільної свідомості. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*, 8 (11), с. 1–10.

7. Герасіна, Л.М. (2016). Практики лобізму в політичному процесі України та світу: політико-соціологічний аспект. *Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Соціологія*, вип. 3 (30), с. 6–17.

8. Годний, С.П. (2018). Лобізм як політична цінність демократичного суспільства. *Гілея,* вип. 137, с. 307–311

9. Гросфельд, О.В. (2009). *Становлення лобізму в сучасній Україні*. Канд. політ. наук.

10. Коцупал, Д.В. (2023). Лобізм у публічному управлінні: сутність, особливості та функції. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*, т. 34 (73), 5, с. 30–35.

11. Нестерович, В.Ф. (2010). Конституційно-правові засади інституту лобіювання: зарубіжний досвід та перспективи для України. 752 с.

12. Тихомирова, Є. (2005). Лобізм як складова міжнародного PR. *Політичний менеджмент*, 1 (10), с. 143–151.

13. Верховна Рада України, (2024). *Про лобіювання* [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text [Accessed 29 Jan. 2025].

14. Council of Europe, (2010). *Лобіювання в демократичному суспільстві*» (*Європейський Кодекс поведінки при лобіюванні*) [online]. Available at: https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly//[2010]/[Apr2010]/Rec19 [Accessed 25 Jan. 2025].

15. Ворчакова, І.Є. (2018). Лобізм в політиці: сутність явища та способи реалізації. *European politicaland law discourse*, 1 (5), с. 105–110.

16. Стельмах, А.В. (2022). Сучасні засади функціонування інституту лобізму в європейських країнах. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*, [online] 2, с. 191–214. Available at: https://doi.org/10.31470/2786-6246-2022-2-191-214 [Accessed 30 Jan. 2025].

References

1. Encyclopedia Britannica, (1980). London, Britannica, vol. 7; 33141 p.

2. Gerasina, L. M., Pogribna, V. L. et al. (eds.). (2015). *Political Science Encyclopedic Dictionary*. Kharkiv: Pravo, 815 p.

3. Bentley, A. F. (1995). *The Process of Government: A Study of Social Pressures*. New York: Routledge, 533 p.

4. Bazilevych, D. S., Nesterovych, V. F. (2009). *Information and analytical materials for the round table: «Lobbying in Ukraine: experience, problems and prospects».* Kyiv: SPD Moskalenko O. M., 210 p.

5. Bogyna, T. Yu. (2013). Institute of Lobbying: essence, methods and functions. State and law. *Legal and Political Sciences,* vol. 60, pp. 546–553.

6. Godny, S.P. (2015). Political lobbying as a practice and a factor in the development of public consciousness. *Paradigm of knowledge: humanitarian issues*, 8 (11), pp. 1–10.

7. Gerasina, L.M. (2016). Lobbying practices in the political process of Ukraine and the world: a political and sociological aspect. *Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Sociology*, vol. 3 (30), pp. 6–17.

8. Godny, S.P. (2018). Lobbying as a political value of a democratic society. *Gileya,* vol. 137, pp. 307–311

9. Grosfeld, O.V. (2009). The formation of lobbying in modern Ukraine. Candidate of Political Sciences.

10. Kotsupal, D.V. (2023). Lobbying in public administration: essence, features and functions. *Academic notes of the V.I. Vernadsky TNU. Series: Public administration and administration*, vol. 34 (73), 5, pp. 30–35.

11. Nesterovych, V.F. (2010). *Constitutional and legal foundations of the institution of lobbying: foreign experience and prospects for Ukraine.* 752 p.

12. Tikhomirova, E. (2005). Lobbying as a component of international PR. *Political management*, 1 (10), pp. 143–151.

13. Verkhovna Rada of Ukraine, (2024). *About lobbying* [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text [Accessed 29 Jan. 2025].

14. Council of Europe, (2010). *Lobbying in a democratic society (European Code of Conduct on Lobbying)* [online]. Available at: https:// www.coe.int/t/r/ parliamentary_assembly//[2010]/[Apr2010]/Rec19 [Accessed 25 Jan. 2025].

15. Vorchakova, I.E. (2018). Lobbying in politics: the essence of the phenomenon and ways of implementation. *European political and law discourse,* 1 (5), pp. 105–110.

16. Stelmakh, A.V. (2022). Modern principles of the functioning of the institute of lobbying in European countries. *Public administration: concepts, paradigm, development, improvement,* [online] 2, pp. 191–214. Available at: https://doi.org/ 10.31470/2786-6246-2022-2-191-214 [Accessed 30 Jan. 2025].

УДК 330.16+316.6:33 https://doi.org/10.5281/zenodo.15428285

В. В. Компанієць, О. В. Макасєєв

ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПОВЕДІНКОВА ЕКОНОМІКА: ЩОДО ДЕЯКИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ТА ЗМІСТУ НАУКОВИХ НАПРЯМІВ

В цій публікації розглянуто питання генезису та основних тенденцій розвитку економічної психології та поведінкової економічної теорії (поведінкової економіки) у зарубіжній та вітчизняній науці, концептуально осмислено та порівняно зміст цих двох сучасних міждисциплінарних напрямів.

Встановлено, що концептуальна різниця цих напрямів обумовлена тим, які фахівці ними займаються та, відповідно, які акценти, щодо рішень та поведінки людини в економіці, ними робляться – психологічні чи економічні.

Зазначено, що сучасною тенденцією західної поведінкової науки є об'єднання зусиль вчених, що працюють в галузі економічної психології та поведінкової економіки та інших напрямах, які вивчають проблематику прийняття рішень та поведінки людей (їх спільнот, домогосподарств) в сфері економіки. Виділено деякі актуальні напрямами досліджень західних вчених, що працюють у галузі економічної психології та поведінкової економіки.

Осмислено генезис розвитку вітчизняних досліджень у галузях економічної психології та поведінкової економіки. Зазначено, що у першому напрямку сформовано ядро вітчизняної школи, а другий напрямок знаходиться у стадії повільного розвитку й в основному розвивається на основі західних досліджень.

Визначено актуальні, такі, що мають стратегічне значення для української економіки та бізнесу, напрями досліджень у галузях економічної психології та поведінкової економіки.

Зазначено, що для ефективного розвитку вітчизняних досліджень, які будуть відображувати соціокультурні особливості та мати наукову й практичну цінність, необхідно формування запиту із боку держави та бізнесу та залучення фінансування важливих наукових проєктів.

Ключові слова: економічна психологія; поведінкова економічна теорія; міждисциплінарні напрями поведінкової науки; генезис; зміст; напрями досліджень.

Kompaniets Victoria, Makaseev Oleg. **Economic psychology and behavioral economics: some features of the development and content of scientific fields.**

This publication examines the issues of the genesis and main trends in the development of economic psychology and behavioral economics (behavioral economics) in foreign and domestic science, conceptually comprehending the content of these two modern interdisciplinary areas.

It has been established that the conceptual difference between these areas is determined by which specialists deal with them and, accordingly, what accents they place on decisions and human behavior in the economy – psychological or economic.

It is noted that the current trend in Western behavioral science is to combine the efforts of scientists working in the field of economic psychology and behavioral economics and other areas studying the problems of decision-making and behavior of people (their communities, households) in the field of economics.

Some relevant research directions of Western scientists working in the field of economic psychology and behavioral economics are highlighted.

The genesis of the development of domestic research in the fields of economic psychology and behavioral economics is understood. It is noted that the core of the Ukrainian school has been formed in the first direction, while the second direction is in a slow development stage and is mainly developing on the basis of Western studies. The research directions in the fields of economic psychology and behavioral economics are relevant and of strategic importance for the Ukrainian economy and business. It was noted that for the effective development of domestic research, which will reflect socio-cultural characteristics and have scientific and practical value, it is necessary to form a request from the government and business and attract funding for important scientific projects.

Key words: economic psychology; behavioral economic theory; interdisciplinary areas of behavioral science; genesis; content; research directions.

Постановка проблеми. Усі сучасні поведінкові науки, які з різних сторін вивчають людину та її поведінку або суспільство у цілому (економіка, соціологія, психологія тощо), пройшли три великі етапи. Перший пов'язаний із їх зародженням у надрах двох напрямів, що відображували світогляд людини – надрах теології та філософії. Адже саме філософія та теологія розмірковували про сенс життя людини, її особистість та поведінку у різних сферах буття, у т.ч. в господарській,

моральні норми такої поведінки, значення людини в житті суспільства, держави, господарства тощо.

Другий етап – це безпосередньо формування окремих наукових напрямків, коли різні поведінкові науки набували своєї самостійності.

Серед інших поведінкових наук економіка, і особливо психологія, порівняно пізно знайшли самостійність. На ранньому етапі розвитку в надрах філософії міркування про господарювання і про людську душу, її сутність й місце людини у світі фактично зливалися. За тривалістю цей «ранній етап» у древньому світі й середньовіччі десятикратно перевищує період, який називають новим часом. Це – останні двісті років, протягом яких виникли окремі наукові напрямки – економіка й психологія, що знайшли потім точку перетинання й загальних проблемних областей.

Відокремлення економіки, що існувала в межах філософії (моральної філософії) в окрему галузь, відбулось в західній цивілізації в XVII ст. і було пов'язано із процесом секуляризації та раціоналізації західного світу, виникненням емпіризму (Ф.Бекон) та безпосередньо із працями А.Сміта.

Саме А.Сміт дав поштовх виникненню *концепції «людини економічної»* – баченню людини лише як раціонального агента економічних відносин, концепції, що з одного боку стала на кілька століть основою бачення людини в західній економічній теорії, а з іншого, вже в XX ст. – стала предметом критики багатьох вчених та однією із головних причин кризи неокласичної економічної теорії.

На протязі XVIII – середини XX ст. в західному світі відбувався активний процес *розмежування поведінкових наук та формування дисциплінарного підходу.* Тому людина, її поведінка розглядались в межах визначеного предмету, що не могло дати цілісного бачення, реально показати складний спектр факторів поведінки людини, її динаміку, процес прийняття рішень. Це вплинуло на формування помилкового бачення людини в економіці, значно обмежувало практичне застосування неокласичних концепцій економічної теорії.

І тільки наприкінці XX – початку XXI ст. у західній науці поступово розпочався зворотній, *об'єднувальний процес (третій етап розвитку поведінкових наук), коли ми стали свідками взаємо-*

проникнення різних дисциплін і формування міждисциплінарних напрямів, зокрема тих, що вивчають економічну поведінку людини на основі синтезу психологічних та економічних знань, а саме – *економічної психології та поведінкової економіки*.

Слова, сказані ще у 1906 році відомим італійським соціологом та економістом Вільфредо Парето, і які Ричард Талер взяв у якості епіграфу до своєї книги, стали провіденціальними, адже вчений зазначив, що: «Основа політичної економії і в цілому будь-якої із соціальних наук – це, безсумнівно, психологія. Може, одного разу настане день, коли ми будемо здатні вивести закони соціальної науки з принципів психології» [цит. за 1].

Але, як доводить практика, народження будь-яких міждисциплінарних напрямів – завжди складний та суперечливий процес. Коли ж мова йде про науки, пов'язані із людиною та її поведінкою, тут завжди буде широке поле для дискусії та невирішених актуальних питань, до того ж пов'язаних з тим, що сучасний світ все більше ускладнюється та стрімко змінюється в усіх своїх складових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нові міждисциплінарні дослідження на «зустрічі» психологічних та економічних знань та підходів пов'язані з такими течіями як економічна психологія, поведінкова економічна теорія, експериментальна економіка, нейроекономіка, постнекласичний менеджмент. Усі вони, на думку К.С. Безгіна та В.В. Ушкальова знаходяться в полі нової – поведінкової парадигми поведінкових наук [2]. Стара – нормативна парадигма представлена, на думку авторів, класичною економічною теорією, теорією ігор, класичним менеджментом, які не є міждисциплінарними.

Вітчизняні науковці, розуміючи необхідність в систематизації нових напрямків знань та порівнянні їх із «старими» підходами, намагались виконати ці завдання. Це знайшло відображення у ряді праць.

Так, досить змістовно порівняння підходів неокласичної та поведінкової теорій представлено у публікації Н. Г. Ушакової, І. І. Помінової [3].

Одна із перших системних спроб розібратися з поведінковою економікою як новим напрямом економічної теорії була здійснена

у монографії одеський вчених «Соціальна, поведінкова, адаптивна економіка: теорія та практика» за редакцією О. І. Павлова [4].

О. Длугопольський, Ю. Івашук досліджували спільні та відмінні риси експериментальної та поведінкової економік [5].

Деякі українські фахівці робили спробу розібратись у питанні «у чому ж полягає різниця поведінкової економічної теорії та економічної психології».

Так Л. Чернобай та Ю. Широн (2016) [6], намагаючись виділити відмінності у економічних та психологічних підходах до вивчення економічної поведінки суб'єкта економічних відносин, фактично ототожнили економічну психологію та поведінкову економіку.

Складність міждисциплінарних зв'язків економічної теорії та психології аналізував О. В. Чорний [7], акцентуючи увагу на існуванні саме двох різних напрямів економічної психології та поведінкової економіки, але не виявляючи їх різницю.

Отже, вітчизняні вчені намагались порівняти та виділити особливості, відокремити дослідницьке поле різних напрямків наукової думки, яка в тій чи іншій мірі пов'язана із дослідженням поведінки суб'єктів економічних відносин.

Але не розкритими залишились питання концептуального осмислення та порівняння змісту, генезису та сучасних тенденцій розвитку економічної психології та поведінкової економіки як двох сучасних міждисциплінарних напрямів. **Розкриття цих питань і буде метою цієї публікації.**

Виклад основного матеріалу дослідження. *Спочатку стисло розкриємо питання генезису означених міждисциплінарних напрямів в зарубіжній та вітчизняній науці.*

Необхідно зазначити, що історично першим сформувався напрям економічної психології. Вперше поняття «економічна психологія» було введено французьким соціологом і криміналістом Габріелем Тардом у праці «Економічна психологія» (La psychologie économique) в 1903 році. Він і вважається (разом з американцем, економістом Джорджем Катона і з угорцем, психологом Ласло Гараї) засновником цієї міждисциплінарної науки, яка стала активно розвиватись з середини XX ст., особливо в європейському науковому просторі.

Розвиток цього напряму у тому числі відображує створення у 1975 році Європейської групи досліджень в галузі економічної психології, яка вперше зустрілася в Тілбурзькому університеті (тоді відомому як Katholieke Hogeschool Tilburg). Пізніше, у 1982 році, на її основі була створена нині існуюча International Association for Research in Economic Psychology (IAREP) – Міжнародна асоціація дослідників у галузі економічної психології [8]. До активних учасників спільноти увійшло широке коло європейських дослідників, зокрема Герман Брандштеттер, Карл-Ерік Вернерід, Фред ван Раай, Еріх Кірхлер, Герріт Антонідес (Hermann Brandstätter, Karl-Erik Wärneryd, Fred van Raaij, Erich Kirchler, Gerrit Antonides). Асоціація стала у т.ч. засновницею міждисциплінарного журналу «Економічна психологія» [9].

Наприкінці XX – початку XXI ст. у міжнародній економічній психології вже сформувалися такі напрямки досліджень і підходи до рішення теоретичних і практичних завдань: психологія зайнятості; психологія грошей; психологія споживання; психологія нагромадження; психологія економічної поведінки; макроекономічна психологія; психологія підприємницької діяльності; психологія прийняття рішень у господарській діяльності [цит. за 10, с. 14].

Поведінкова економіка як окремий дослідницький напрям виникла пізніше – наприкінці XX ст., і пов'язана з іменами американо-ізраїльських психологів Даніеля Канемана та Амоса Тверські й американських економістів Герберта Саймона та Ричарда Талера. Питання вивчення сприйняття, мислення, поведінки людини в різних економічних ситуаціях також відображені в працях Джорджа Акерлофа, Моріса Алле, Геррі Беккера, Вернона Сміта, Роберта Шилера. Причому практично увесь цей список (за виключенням Амоса Тверськи, він не увійшов до нього адже Нобелевська премія не вручається посмертно) представлений нобелівськими лауреатами.

Ключовими факторами розвитку поведінкової економіки стали: знайдення практичного застосування теоретичних надбань вчених-психологів в економічній практиці і політиці (державній соціально-економічній політиці, політичних заходах, в практиці діяльності бізнесу та неекономічних організацій) та значна фінансова підтримка розвитку нового напряму.

Так, Річард Талер вказував, що для розвитку досліджень у галузі поведінкової теорії в економіці, величезне значення *мала грантова підтримка фондів Р. Сейджаі та А. Слоана*, що існувала в 1984–1992-ті роки. Про це пише у відповідній публікації історик поведінкової економіки Ф. Хекелом Він цитує слова з листування Талера і вказує на місію учасників програми, яка полягала у створенні нового напряму в економічній науці: «У 1983-1984 році поведінкової економіки майже не існувало. Канеман і Тверскі опублікували свою статтю в журналі «Econometrica», але її мало хто помітив. Однак не варто нехтувати значенням програм підтримки поведінкової економіки фондів Рассела Сейджа та Альфреда Слоана. Ці програми створили в її учасників відчуття місії» [11].

Крім Деніела Канемана, Амоса Тверскі та Річарда Талера, учасниками програм були Джордж Акерлоф, Джордж Левенштейн, Роберт Шиллер, Вернон Сміт, Колін Камерер і багато інших. Завдяки цим ученим та їхнім послідовникам від початку 1980-х до середини 2000-х рр., поведінкова економіка сформувалася в потужну дослідницьку програму, застосовну до широкого поля наукових галузей. Висунуті ними теорії сформували своєрідний захисний пояс поведінкової економіки, який оточував ядро поведінкових ідей, що виникли раніше, але не були широко відомими економістам-теоретикам та практикам.

Щодо практичного застосування ключових відкриттів психологів для економіки. У першу чергу це було пов'язано із новими знаннями щодо особливостей роботи когнітивної сфери психіки людини й причин ірраціональності й систематичних помилок у прийнятті економічних рішень (особливості роботи двох систем мислення, дії евристик, когнітивних спотворень, фреймів, інших аномалій щодо сприйняття та переробки інформації та прийняття рішень, які не корелюють з поняттями економічної раціональності).

Якщо фахівці з економічної психології зосереджувались в Європі, вчені, що спрямовували свої дослідження в галузі поведінкової економічної теорії, в основному концентрувались в Америці, про що свідчить зокрема створення у 1982 році Society for the Advancement

of Behavioral Economics (SABE) – Спільноти розвитку поведінкової економіки, яка базується в Південній Америці [12].

Вітчизняні вчені спочатку, що є цілком логічним, долучились до західних досліджень у галузі економічної психології, причому провідну роль логічно мали вчені психологи. Перші публікації з'явились вже на початку 90-х років. Пізніше стали активно виходити наукові та навчальні праці з цього напряму (курси лекцій, посібники, підручники). Найбільш відомими навчально-методичними працями стали посібники Г. В. Ложкіна, В. В. Спасєннікова, В. Л. Комаровської, О. М. Лозинського, М. П. Бутко, А. П. Неживенко, Т. В. Пепа, С.В. Фера [13-17].

Щодо наукових здобутків у галузі економічної психології – найбільш ґрунтовними стали розробки Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України та Української Асоціації організаційних психологів та психологів праці, які пов'язані, зокрема із працями Л.М. Карамушки, О.В. Креденцер. С.Д. Максименка.

Саме в межах Інституту психології імені Г.С. Костюка була створена окрема наукова спеціальність 19.00.10 – організаційна психологія; економічна психологія для захисту кандидатських та докторських дисертацій.

Карамушка Л.М. є відомим фахівцем у сфері організаційної та економічної психології, національним представником України в Міжнародній Асоціації з проблем наукових досліджень у сфері економічної психології (IAREP). Під науковим керівництвом професора співробітниками та аспірантами лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту здійснюються дослідження у таких напрямах як: психологія мотивації підприємництва; психологічні особливості підприємницької діяльності різних сфер господарювання, психологічні особливості ставлення до грошей різних соціальних груп, психологія менеджерів мережевого маркетингу, економіко-психологічні аспекти діяльності організацій різних сфер та форм власності та ін.).

Окремим напрямком є дослідження, які здійснюються під керівництвом професора В. В. Москаленко. Основна увага в них направлена на виявлення особливостей економічної соціалізації різних верств населення, зокрема молоді, в умовах трансформації суспільства та

факторів, що впливають на такий процес. Досліджуються також такі проблеми, як психологія грошей та їх соціалізуюча функція; підприємливість як соціалізованість особистості ринкової економіки; особливості ставлення підлітків до ринкової економіки українського суспільства та їх уявлень про бізнес тощо [17].

Серед інших центрів, які розробляють проблеми економічної психології, слід назвати кафедру психології та педагогіки НТУУ «КПІ» (зав. кафедри – О. В. Винославська, проф. Г. В. Ложкін та ін.), де досліджуються загальні проблеми економічної психології, етичні основи підприємницької діяльності, методи та форми підготовки психологів з цього напрямку та ін. [17].

Що стосується *вітчизняної економічної науки, міждисциплінарні економіко-психологічні дослідження впроваджувались науковцями й освітянами досить повільно, адже досить тривалий час в полі вітчизняної економічної теорії існувало певне табу на використання психологічних знань.*

Автору цієї публікації пощастило запровадити нову на той час дисципліну «Економічна психологія» в навчальний план підготовки економістів за спеціальністю «економіка підприємства» з 2006 року тільки завдяки сполученню сприятливих факторів, у т.ч. не тільки власній зацікавленості, а й у першу чергу, підтримці наукового консультанта – професора Дикань В.Л., який мав великий практичний досвід управління підприємством. Саме практикам управління підприємствами відомо наскільки важливими в досягненні позитивних економічних результатів є знання основ психології людини й наявність певного психологічного таланту керівника.

За даним напрямом були опубліковані відповідні методичні розробки [10; 18; 19] та розділи монографії, присвячені дослідженню теоретичних питань економічної психології «Морально-психологічна детермінація у регуляції економічної діяльності» [20, с. 145–167] та результатам авторського дослідження підрозділ «Оцінка економічної свідомості сучасних українців» [20, с.203-213], розділ «Дослідження психологічної моделі управління управлінців залізничного транспорту» [21, с. 145–172].

Також у 2016 році, після успішного захисту Польовою В.В.

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08. 00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) було опубліковано монографію «Управління трудовою поведінкою працівників підприємств залізничного транспорту (соціокультурні домінанти)» [22]. В праці вперше на основі застосування підходів економічної психології було розроблено теоретико-методичні положення та науково-практичні рекомендації щодо комплексного управління трудовою поведінкою працівників підприємств залізничного транспорту відповідно до парадигми домінуючого впливу на її формування, реалізацію та розвиток соціокультурних детермінант.

Але, з власного досвіду наукової роботи щодо психологізації економічних досліджень, можливо констатувати, що серед спільноти науковців економістів тоді існував досить великий скепсис щодо доречності цього напряму.

Цю ж проблему відзначає Чорний О. В.: «потрібно звернути увагу і на те, що відносини між професійними психологами та економістами перебувають на стадії становлення, а відповідно, відбувається регуляція взаємовідносин між професійними сферами. Професійні економісти дещо скептично ставляться до подібних міждисциплінарних досліджень, в той час, як психологи показують більше ентузіазму» [7].

Актуалізація необхідності застосування психологічних знань у економічній науці була пов'язана із активним розвитком вже не економічної психології, а поведінкової економіки або точніше – поведінкової економічної теорії. Але дослідження цього напрямку у вітчизняному просторі економічної освіти та науки стали активно розвиватись значно пізніше, ніж у галузі економічної психології (приблизно з 2015-16 рр). І певний період часу, коли економісти стали засвоювати новий пласт знань, *виникла певна плутанина у цих двох міждисциплінарних напрямках.* Деякі вчені, як ми вже зазначали, навіть стали ототожнювати їх.

Проблема також полягала в тому, що у вітчизняній економічній науці ще не встиг сформуватись свій поведінковий напрям, як це було з економічною психологією, якою займались на академічному рівні.

Наші вчені користувались і користуються переважно західними дослідженнями. І, на нашу думку, це досить сильно обмежує теоретичний розвиток цього напряму та практичне використання нових наукових здобутків, адже вони повинні мати соціокультурне підґрунтя.

Публікації, які стали з'являтись далі, в основному були спрямовані на те, щоб осмислити різні здобутки представників західної поведінкової економічної теорії. І поки що українські вчені переважно продовжують рухатись в цьому ж напрямі. Хоча є і виключення щодо соціокультурного осмислення.

Особливо активно і системно вивчаються поведінкові фінанси. І серед системних праць слід виділити відповідний навчальний посібник, автори – П.О. Нікіфоров, М.Г. Марич (2022, 2024 рр.). Осмислюючи західні дослідження вчені зазначають, що «закономірності поведінкових упереджень у різних країнах проявляються по-різному, адже різним і специфічним є середовище неформальних інститутів, у якому люди приймають свої економічні (і не тільки власне економічні) рішення» [23, с.12].

Велику цікавість викликає системне наукове дослідження Якимової Н. С. «Поведінкові моделі суб'єктів ринку праці в новій економіці», представлене в 2021 році на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика [24]. В ньому автор вперше у вітчизняній науці розглядає велике коло актуальних питань стосовно можливостей застосування поведінкового підходу до регулювання вітчизняного ринку праці з урахуванням його особливостей, соціокультурного осмислення.

Ми ще повернемось до актуальних напрямків досліджень та тенденції розвитку поведінкової економіки та економічної психології, а наразі необхідно з'ясувати принципову різницю цих напрямів, відповідаючи на питання: «Що ж вивчає економічна психологія? І що вивчає поведінкова економіка?».

Почнемо з економічної психології. Необхідно зазначити, що сутність напряму визначається різними вченими, як психологами, так і економістами, приблизно однаково, що свідчить про його певну

усталеність і сформованість. В таблиці 1 ми навели визначення провідних у цьому напрямі українських вчених та визначення, які надаються європейськими фахівцями і подані на сторінці IAREP та заснованого цією асоціацією журналу «Економічна психологія».

Таблиця 1

Визначення наукового напряму «економічна психологія» з погляду різних науковців

Автор	Визначення
Ложкін Г. В., Комаровська (2014)	Економічна психологія досліджує людину в світі речей, психологію учасника господарської діяльності, психологічні закономірності регуляції поведінки і діяльності людини в економічному середовищі суспільства. В широкому розумінні економічна психологія є психологією суб'єкта господарських відносин, яким може бути одна людина, нація, організація чи держава [14, с. 17].
Бутко М.П. Неживенко А. П., Пепа Т. В. (2016)	Економічна психологія – це науковий напрям, що вивчає поведінку людей в умовах економічних стосунків, тобто в умовах виробництва, розподілу, обміну, споживання, володіння й управління [16, с. 9]
Фера С. В. (2020)	Економічна психологія – це міждисциплінарний науковий напрям, що вивчає закономірності взаємодії і взаємного впливу економічних чинників і психологічних явищ, пов'язаних з відображенням різних сторін економічного життя і регуляцією економічної поведінки [17, с. 10]
Міжнародна асоціація дослідників у галузі економічної психології (IAREP)	Економічна психологія займається як психологічними механізмами, завдяки яким здійснюється економічна поведінка, так і психологічними ефектами економічних подій [8].
Журнал економічної психології Journal of Economic Psychology	Економічна психологія як дисципліна вивчає психологічні механізми, які складають основу економічної поведінки. Вона має справу з рішеннями (індивідуальними або інтерактивними), перевагами, судженнями та факторами, що впливають на них, а також з наслідками суджень та рішень для економіки та суспільства. Дослідження в галузі економічної психології зазвичай стосуються рівня окремої особи, яка приймає рішення, хоча іноді також торкається поведінки домогосподарства або групи [9].

В авторському конспекті лекцій (2013 р.) ми зазначили, що: *«Економічна психологія вивчає психологічні закономірності економічної поведінки та взаємодії між людьми як суб'єктами економічних відносин; закономірності взаємодії та взаємного*

впливу економічних факторів та психологічних явищ у регуляції економічної поведінки.

Предметом вивчення економічної психології є психологічні закономірності економічної поведінки і взаємодії між людьми як суб'єктами економічних відносин.

Об'єктом вивчення економічної психології є – господарюючий суб'єкт представлений на різних рівнях» [10].

Що стосується визначення *поведінкової економіки*, які ми навели у таблиці 2, – тут ми стикаємось з більш широкою палітрою думок західних та вітчизняних вчених: українські вчені роблять акцент на прийнятті рішень й взаємозв'язок з психологією, західні визначення дають більш широке визначення, воно простирається на дослідження людської поведінки й застосуванні у цих дослідженнях не тільки психології а й широкого кола інших наук, включаючи біологію, нейропсихологію, політику та право (визначення JBEP).

Таблиця 2

Визначення наукового напряму «поведінкова економіка» з погляду різних науковців

Автор	Визначення
1	2
Річард Талер	Поведінкова економіка – це економічна теорія, яка заснована на реалістичних припущеннях і описі людської поведінки. Це просто економічна теорія з більшою пояснюючою силою (with more explanatory power), оскільки моделі краще відповідають даним [25].
Морріс Альтман	Це наука, яка досліджує, як ведуть себе реальні люди в реальних умовах. Дана галузь просто додає деякі додаткові інструменти до економічного інструментарію, допомагаючи розібратися, чому люди приймають саме ті рішення, які вони приймають [26].
Ден Аріелі	Поведінкова економіка являє собою нову наукову дисципліну, що зв'язує воєдино питання економіки і психології ... Я намагався зрозуміти не тільки поведінку, а й процеси прийняття рішень, які стоять за такою поведінкою – вашою, моєю, будь-якої іншої людини [27, с.3].
Ерік Енгнер	Поведінкова економіка – спроба поліпшення прогностичної сили економічної теорії, яка пропонує їй більш правдоподібні психологічні підстави, – краще розуміється як гілка когнітивних наук. Історично поведінкова економіка була прямим наслідком когнітивної революції [цит за 28].

Продовження таблиці 1

1	2
Роман Шеремета (американська школа)	Поведінкова економіка – це галузь економіки, що досліджує: – вплив соціальних, когнітивних та емоційних чинників на економічну поведінку; – прийняття економічних рішень окремими особами і установами та наслідки цього впливу на ринкові змінні (ціни, прибуток, розміщення ресурсів) [29].
Баранов В.В.	Поведінкова економіка — це відносно новий напрямок в економічній науці, який досліджує, як емоції, психологічні фактори та когнітивні обмеження впливають на прийняття раціональних рішень та поведінку людей в економічних ситуаціях. Поведінкова економіка є розділом економічної науки, який досліджує, як люди приймають рішення в умовах невизначеності та обмеженої раціональності [30].
Нікіфоров П.О., Марич М.Г.	Поведінкова економіка – новий науковий напрямок, який на засадах міждисциплінарності, тобто на засадах постулатів різних суспільних наук, обґрунтовує закономірності, причини та наслідки прийняття змістовно неідеальних економічних рішень, як під впливом різних поведінкових упереджень, так і на основі наявної інформаційної асиметричності. …поведінкова економіка не є доповненням до економічної теорії, це по-суті окремий, самостійний напрям економічної науки, який показує, що прийняття раціонального рішення (тобто максимізації позитивного ефекту від благ і ресурсів) шляхом зіставлення граничного доходу і граничних витрат – це лише один із можливих варіантів прийняття рішення, але аж ніяк не об'єктивний закон, який завжди і повсюди наслідують усі суб'єкти прийняття рішень [23,с.11-12]. Основна ідея поведінкової економіки – це, скоріше, не констатація існування… поведінкових упереджень, а, мабуть, можливість створювати моделі, які б пояснювали поведінкові упередження системно, комплексно, щоб і прогнозувати поведінку людей, і мінімізувати негативні її наслідки.
Якимова Н.С.	Поведінкова економіка – це сфера наукового знання, що вивчає процес прийняття рішення економічним агентом, вплив економічних рішень на економічну систему та її елементи і взаємодію агентів в економічній системі [24, с.126].
Журнал поведінкової економіки для політики Journal of Behavioral Economics for Policy (JBEP)	Поведінкова економіка – це інтеграція економічної теорії та інших суміжних дисциплін, включаючи, але не обмежуючись психологією, нейронаукою, фінансами, біологією, соціологією, антропологією, політологією та правом. Поведінкова економіка за своєю суттю є міждисциплінарною. Мета цього міждисциплінарного дослідження краще зрозуміти поведінку людини. Наша унікальна увага зосереджена на наслідках поведінкової економіки для державної політики та структурі для політиків [31].

В авторському конспекті лекцій (2021 р.) ми зазначили, що:

«Поведінкова економіка являє собою сферу економіки, що досліджує вплив когнітивних, соціальних та емоційних факторів на прийняття рішень суб'єктами економічних відносин в умовах обмеженої раціональності, і вивчає економічні результати даного впливу. Це наука, яка вивчає реальну поведінку економічних суб'єктів і відповідні психологічні фактори, які впливають на економічну поведінку. Поведінкова економіка не є гілкою психології, і вона не тотожна економічній психології. Психологія вивчає психіку людини в усьому її різноманітті, а в поведінковій економіці використовуються психологічні моделі для пояснення економічних феноменів» [28].

Основним об'єктом вивчення поведінкової економіки є межі раціональності економічних агентів.

Отже, концептуальна різниця двох напрямів, у тому вигляді, як вони сформовані, полягає в тім, які фахівці ними займаються та, відповідно, які акценти щодо рішень та поведінки людини в економіці ними робляться.

Поведінкова економіка – міждисциплінарна галузь економічної теорії, що враховує в явному вигляді психологічні особливості людського сприйняття, судження і дії при прийнятті тих чи інших економічних рішень.

Економічна психологія – міждисциплінарна галузь психологічної науки про економічну поведінку і психічні процеси людини, пов'язані з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням товарів і послуг.

Загальним в двох напрямках, на нашу думку є – дослідження прийняття рішень та поведінки людини в економіці, у т.ч. відповіді на питання:

– як поводить себе людина в реальній економіці;
– як людина робить вибір та приймає рішення в реальній економіці;
– якими є соціально-психологічні фактори прийняття рішень;
– якими є наслідки прийняття рішень;
– як можливо скоригувати процес прийняття рішень, підштовхнути людину до прийняття більш ефективного рішення з точки зору отримання певного економічного ефекту (користі).

З точки зору практичної цінності цих напрямів – можливості використання знань, досліджень на різних рівнях, на нашу думку це:

Особистісний рівень – аналіз власної поведінки, її корегування, покращення (внутрішньоособистісний простір, соціально-економічний простір);

Професійний рівень (мікро економіка) – аналіз поведінки суб'єктів економіки (персоналу, споживачів, організацій тощо), покращення діяльності організації;

Міжособистісний, груповий рівень – аналіз поведінки членів групи, поліпшення взаємодії, співпраці, клімату, задоволеності, віддачі;

Професійний рівень (макроекономіка) – аналіз поведінки суб'єктів економіки, розробка ефективних соціально-економічних стратегій, програм, заходів.

Далі розглянемо питання сучасних трендів та перспектив розвитку економічної психології та поведінкової економіки. Незважаючи на те, що ми довели те, що напрямки відрізняються, наразі в просторі західної науки спостерігається тенденція до об'єднання зусиль вчених, які працюють в цих та інших напрямах, які вивчають проблематику прийняття рішень та поведінки людей (їх спільнот, домогосподарств) в сфері економіки.

Ось що ми можемо прочитати на сторінці IAREP: «Міжнародна асоціація досліджень у галузі економічної психології є міждисциплінарним науковим товариством, що займається всіма областями, в яких перетинаються дисципліни економіки та психології, включаючи поведінкову економіку, експериментальну економіку та прийняття рішень».

IAREP працює в тісній співпраці з SABE. Різні назви двох організацій відображають той факт, що одна була заснована в основному психологами, інша – переважно економістами, але на практиці їхні інтереси багато в чому збігаються.

На сторінці журналу економічна психологія (https://www.sciencedirect.com/journal/journal-of-economic-sychology) зазначено, що цілями видання є дослідження в галузі економічної психології та поведінкової економіки.

Також описана та сама тенденція, яка була зазначена нами на початку публікації: «Історично економічна психологія розвивалася як галузь психології, тоді як поведінкова економіка виросла як підгалузь економіки. Отже, наприклад в економічній психології традиційно уникали припущення про раціональність.

Однак останнім часом ці відмінності зникають. Ми вітаємо будь-які дослідження поведінкової економіки у журналі економічної психології. Ми також відкрито вітаємо дослідження у суміжних галузях, включаючи нейроекономіку, психологію споживачів, психологію виборців та поведінкову теорію ігор, якщо вони роблять значний внесок у розуміння психологічних процесів, залучених до економічної поведінки та рішення.

Крім того, ми вітаємо заявки з традиційних галузей економічної психології, включаючи психологічні аспекти, пов'язані з інфляцією, безробіттям, бідністю, оподаткуванням, економічним розвитком, економічною грамотністю, особистими фінансами та поведінкою ринку».

Найбільш популярними, практико-орієнтованими та новими напрямами досліджень європейських вчених, що працюють у напрямі економічної психології, за період з 2019 по 2024 рр., якщо виходити з аналізу деяких джерел, є такі [32–34]:

– екологічна психологія та етичне споживання;
– цифрова поведінка та використання смартфонів;
– щастя та економічне благополуччя;
– етична ділова поведінка в організації;
– проблеми безумовного базового доходу;
– борги та надмірна заборгованість приватних домогосподарств;
– психологія у дизайні продукту;
– гендерні відмінності економічної поведінки; податкова поведінка в нових економічних умовах.

Напрями досліджень які стали найбільш розвинутими і асоціюються саме із поведінковою економікою це: дія на прийняття рішень у різних сферах економіки різних ірраціональних факторів, у т. ч. пов'язаних із особливістю роботи когнітивної системи людини, факторів пов'язаних із дією соціальних норм та стереотипів.

В окремий популярний блок досліджень входять:

– теорія та практика поведінкових фінансів;
– поведінковий маркетинг;
– дослідження та застосування поведінкових втручань.

Але поведінкова економічна теорія – як напрям ще не є досить сформованим і містить кілька різних течій, що визнає багато науковців.

На нашу думку, вельми актуальними, практико-орієнтованими, такими, що мають стратегічне значення, напрямами досліджень для вітчизняних науковців, є дослідження пов'язані із виявленням особливостей економічної свідомості, процесів прийняття рішень та здійснення вибору представниками молодих поколінь українців (покоління зумерів та нового покоління «альфа») адже під впливом розвитку технологій, у т. ч. ШІ, зміни способу життя та освіти, представники цих поколінь мають суттєві особливості у роботі когнітивної, емоційної та вольової сфер психіки, відповідно вони мають особливості у мотивації та моделях економічної поведінки, які ще мало досліджені вітчизняними фахівцями.

Ми у відповідній публікації звертались до аналізу особливостей економічної поведінки зумерів [35], спираючись на широко відомі міжнародні дослідження соціологів, але цього замало.

Нова актуальна проблематика для вітчизняних науковців, яка має практичну цінність, пов'язана *із дослідженнями економічної свідомості та економічної поведінки вразливих груп населення* (інвалідів війни, переселенців, людей які мають психологічну травму внаслідок воєнної агресії).

Такі дослідження потребують спільних зусиль фахівців різного напряму та фінансової підтримки держави і бізнесу адже вони впливають на їх економічну безпеку.

В міжнародній практиці використання поведінкового підходу та поведінкових моделей вже знайшло практичне застосування в напрямі *забезпечення економічної безпеки держави та бізнесу*. У першу чергу мова йде про *напрям створення культури запобігання корупції та культури доброчесності в суспільстві та бізнесі*. Ми

також звертались до цієї проблеми [36], але дослідження необхідно продовжувати адже необхідно розроблювати конкретні практичні рекомендації щодо створення такої культури в нашому суспільстві та бізнесі, що передбачує вивчення не тільки західного досвіду але й *соціокультурних особливостей нашого суспільства, бізнесу, інституту державної влади.*

Висновки. Наприкінці XX – початку XXI ст. у поведінкових науках сформувався чіткий тренд взаємопроникнення і взаємодії різних дисциплін і формування різних міждисциплінарних напрямів, зокрема тих, що вивчають прийняття економічних рішень та економічну поведінку людини на основі синтезу психологічних та економічних знань, а саме – економічної психології та поведінкової економіки. Як показав аналіз, концептуальна різниця цих двох напрямів обумовлена тим, які фахівці ними займаються та, відповідно, які акценти, щодо рішень та поведінки людини в економіці, ними робляться – психологічні чи економічні.

Незважаючи на те, що історично економічна психологія розвивалася як галузь психології, тоді як поведінкова економіка виросла як підгалузь економіки, наразі в просторі західної науки спостерігається тенденція до об'єднання зусиль вчених, що працюють в цих та інших напрямах й вивчають проблематику прийняття рішень та поведінки людей (їх спільнот, домогосподарств) в сфері економіки.

Вітчизняна економічна психологія почала формуватись на початку 90-х рр.. XX ст. на основі як західних досліджень, так і власних психологічних шкіл. З часом була сформована наукова спільнота дослідників, які мають власні напрацювання, що відображують особливості вітчизняної психологічної науки та українського суспільства.

Розвиток поведінкової економічної теорії почався у просторі вітчизняної економічної науки значно пізніше. Ідеї психологізації економічних знань розвивались дуже повільно, сприймались із скепсисом. Наразі вітчизняні вчені, які працюють в цьому напрямі, переважно орієнтовані на західні дослідження. Для ефективного розвитку вітчизняних досліджень, які будуть відображувати

соціокультурні особливості та мати наукову й практичну цінність, необхідно формування запиту із боку держави та бізнесу та залучення фінансування важливих наукових проєктів.

Актуальними, такими, що мають стратегічне значення для української економіки та бізнесу, напрямами досліджень є: дослідження особливостей економічної свідомості, процесів прийняття рішень та здійснення вибору характерних для молодих поколінь українців та для вразливих груп населення; дослідження проблем забезпечення економічної безпеки держави та бізнесу, що пов'язані із змістом економічної свідомості сучасного населення України та формуванням культури доброчесності.

Список бібліографічних посилань

1. Thaler, R.H. (2015), *Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*. New York: W.W. Norton & Company, 432 p.

2. Безгін, К. С., Ушкальов, В. В. (2019). Поведінкова економіка: епістемічний поворот у трактуванні раціональності. *Економіка України*, [online] 7–8, с. 3–15. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2019_7-8_3 [Accessed 6 Feb. 2025].

3. Ушакова, Н. Г., Помінова, І. І. (2019). Поведінкова економіка в парадигмальній структурі сучасної економічної теорії. *Бізнес Інформ*, 9, с. 8–13.

4. Павлов, О. І., Кулаковська, В. А. та Сумафотова, В. А. (2016). *Соціальна, поведінкова, адаптивна економіка: теорія та практика*. Одеса: Астропринт, 172 с.

5. Длугопольський, О., Івашук, Ю. (2014). Експериментальна та поведінкова економіка: від Вернона Сміта до Даніеля Канемана. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*, 1, с. 180–193.

6. Чернобай, Л., Широн, Ю. (2016). Поведінкова економіка: сутність та підходи до визначення. *Психологічні виміри культури, економіки, управління*, 8, с. 71–78.

7. Чорний, О. В. (2018). Економічна наука та психологія: міждисциплінарні зв'язки. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*, 12, с. 7–15.

8. *International Association for Research in Economic Psychology (IAREP)*. [online]. Available at: https://www.iarep.org/ [Accessed 6 Feb. 2025].

9. *Economic Psychology.* [online]. Available at: https://www.sciencedirect.com/journal/journal-of-economic-psychology [Accessed 6 Feb. 2025].

10. Компанієць, В.В., Шраменко, О.В. (2013). *Економічна психологія.* Харків: УкрДАЗТ, ч. 1, 55 с.

11. Heukelom, F. (2012). The Alfred P. Sloan and Russell Sage Foundations' Behavioral Economics Program, 1984–1992. *Science in Context,* 25 (2), pp. 263–286.

12. *Society for the Advancement of Behavioral Economics (SABE).* [online]. Available at: https://sabeconomics.org [Accessed 6 Feb. 2025].

13. Ложкін, Г. В. Спасєнніков, В. В. та Комаровська, В. Л. (2004). *Економічна психологія.* Київ: ВД Професіонал, 304 с.

14. Ложкін, Г. В., Комаровська, В. Л.(2014). *Економічна психологія* [online]. Available at: https://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/3e6fc168da35459 18f56cc8d29744ad0 .pdf [Accessed 6 Feb. 2025].

15. Лозинський, О. М. (2015). *Економічна психологія та психологія підприємництва*. Львів: Тріада плюс, 246 с.

16. Бутко, М. П. Неживенко, А. П. та Пепа, Т. В. (2016). *Економічна психологія.* Київ: Центр учбової літератури, 232 с.

17. Фера, С. В. (2020). *Економічна психологія*. Чернігів: ФОП Баликіна С.М., 164 с.

18. Компанієць, В.В. (2013). *Економічна психологія.* Харків: УкрДАЗТ, ч. 2, 56 с.

19. Компанієць, В.В. (2013). *Економічна психологія.* Харків: УкрДАЗТ, ч. 3, 66 с.

20. Компанієць, В. В. (2011). Розвиток соціально-економічних систем у духовно-моральному та соціокультурному вимірі. Духовно-моральна соціально-економічна система. *У: Управління розвитком соціально-економічних систем у духовно-моральному та соціокультурному вимірі.* Харків : УкрДАЗТ, ч. 1, 305 с.

21. Компанієць, В. В. (2012). Якість управління соціально-економічними системами: духовно-моральні та культурні пріоритети (на прикладі залізничного транспорту). У: *Управління розвитком соціально-економічних систем у духовно-моральному та соціокультурному вимірі.* Харків : УкрДАЗТ, ч. 2, 296 с.

22. Компанієць, В. В., Польова, В. В. (2016). *Управління трудовою поведінкою працівників підприємств залізничного транспорту (соціокультурні домінанти)*. Харків: Лідер, 298 с.

23. Нікіфоров, П.О., Марич, М.Г. (2024). *Поведінкові фінанси*. 2-е вид., доповн. і перероб. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича, 181 с.

24. Якимова, Н.С. (2021). *Поведінкові моделі суб'єктів ринку праці в новій економіці.* Докт. екон. наук: 08.00.07. Донецьк.

25. Талер, Р. (2018). *Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення*. Київ: Наш формат, 464 с.

26. Altman, M. (2008). Behavioral Economics, Economic Theory and Public Policy. *Australasian Journal of Economic Education*, 5, pp. 1–55.

27. Аріелі, Д. (2018). *Передбачувана ірраціональність*. Київ: Видавництво Старого Лева, 296 с.

28. Компанієць, В.В., Полякова, О.М. (2021). *Економічна психологія.* Харків: УкрДУЗТ, ч. 4, 91 с.

29. Шеремета, Р. (2020). *Гостьова лекція для «Агрокебетів» про поведінкову економіку* [online]. Available at: https://blog.agrokebety.com/romansheremeta_behavioraleconomics [Accessed 6 Feb. 2025].

30. Баранов, В.В. (2024). Роль поведінкової економіки в розумінні прийняття економічних рішень. *Академічні візії*, [online] 28. Available at: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/921 [Accessed 6 Feb. 2025].

31. Heukelon, F., Sent, E. (2017). Behavioral economics : from advising organizations to nudgeing individuals. The Society for the Advancement of Behavioral Economics (SABE). *Journal of Behavioral Economics for Policy (JBEP),* [online] 1, 1, pp. 5–10. Available at:https://sabeconomics.org/jbep/ [Accessed 6 Feb. 2025].

32. Gangl, K., Kirchler, E. (2020). *A Research Agenda for Economic Psychology* [online]. Edward Elgar Publishing, 232 p. Available at: https://www.e-elgar.com/shop/gbp/a-research-agenda-for-economic-psychology-9781839108396.html [Accessed 6 Feb. 2025].

33. *Journal of Economic Psychology.* [online]. Available at: https://research.com/journal/journal-of-economic-psychology [Accessed 6 Feb. 2025].

34. London School of Economics and Political Science (LSE). *Economic Psychology. Our expertise* [online]. Available at: https://www.lse.ac.uk/PBS/Research/Economic-Psychology [Accessed 6 Feb. 2025].

35. Компаниец, В. В. (2020). Трансформация ценностно-мотивационного портрета и модели экономического поведения поколения Z и риски для социально-экономических систем. У: *Управління економікою: теорія та практика.* Київ: НАН України; Ін-т економіки пром-сті, с. 152–169.

36. Компанієць, В. В., (2024). Формування культури доброчесності в суспільстві та бізнес-діяльності (концептуальне осмислення нових світових тенденцій на основі соціокультурної парадигми). *Вісник економіки транспорту і промисловості*, [online] 86, с. 249–265. Available at: https://kart.edu.ua/wp-content/uploads/2024/04/86-1 pdf [Accessed 6 Feb. 2025].

References

1. Thaler, R.H. (2015), *Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*. New York: W.W. Norton & Company, 432 p.

2. Bezghin, K. S., Ushkalov, V. V. (2019). Povedinkova ekonomika: epistemichnyi povorot u traktuvanni ratsionalnosti [Behavioral economics: an epistemic turn in the interpretation of rationality]. *Ekonomika Ukrainy* [Economy of Ukraine], [online] 7–8, pp. 3–15. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2019_7-8_3 [Accessed 6 Feb. 2025].

3. Ushakova, N. H., Pominova, I. I. (2019). Povedinkova ekonomika v paradyhmalnii strukturi suchasnoi ekonomichnoi teorii [Behavioral economics in the paradigmatic structure of modern economic theory]. *Biznes Inform* [Business Inform], 9, pp. 8–13.

4. Pavlov , O. I., Kulakovska, V. A. and Sumafotova, V. A. (2016). *Sotsialna, povedinkova, adaptyvna ekonomika: teoriia ta praktyka*[Social, behavioral, adaptive economics: theory and practice]. Odesa: Astroprynt, 172 p.

5. Dluhopolskyi, O., Ivashuk, Yu. (2014). Eksperymentalna ta povedinkova ekonomika: vid Vernona Smita do Danielia Kanemana [Experimental and Behavioral Economics: From Vernon Smith to Daniel Kahneman]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu* [Bulletin of the Ternopil National Economic University], 1, pp. 180–193.

6. Chernobai, L., Shyron, Yu. (2016). Povedinkova ekonomika: sutnist ta pidkhody do vyznachennia [Behavioral economics: essence and approaches to definition]. *Psykholohichni vymiry kultury, ekonomiky, upravlinnia* [Psychological dimensions of culture, economics, and management], 8, pp. 71–78.

7. Chornyi, O. V. (2018). Ekonomichna nauka ta psykholohiia: mizhdystsyplinarni zviazky [Economics and Psychology: Interdisciplinary Connections]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky* [Economics. Finance. Management: current issues of science and practice], 12, pp. 7–15.

8. International Association for Research in Economic Psychology (IAREP). [online]. Available at: https://www.iarep.org/ [Accessed 6 Feb. 2025].

9. *Economic Psychology.* [online]. Available at: https://www.sciencedirect.com/journal/journal-of-economic-psychology [Accessed 6 Feb. 2025].

10. Kompaniiets, V.V., Shramenko, O.V. (2013). *Ekonomichna psykholohiia* [Economic psychology]. Kharkiv: UkrDAZT, ch. 1, 55 p.

11. Heukelom, F. (2012). The Alfred P. Sloan and Russell Sage Foundations' Behavioral Economics Program, 1984–1992. *Science in Context,* 25 (2), pp. 263–286.

12. *Society for the Advancement of Behavioral Economics (SABE).* [online]. Available at: https://sabeconomics.org [Accessed 6 Feb. 2025].

13. Lozhkin, H. V. Spasiennikov, V. V. and Komarovska, V. L. (2004). *Ekonomichna psykholohiia* [Economic psychology]. Kyiv: VD Profesional, 304 p.

14. Lozhkin, H. V., Komarovska, V. L. (2014). *Ekonomichna psykholohiia* [Economic psychology] [online]. Available at: https://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/3e6fc168da3545918f56cc8d29744ad0.pdf [Accessed 6 Feb. 2025].

15. Lozynskyi, O. M. (2015). *Ekonomichna psykholohiia ta psykholohiia pidpryiemnytstva* [Economic psychology and psychology of entrepreneurship]. Lviv: Triada plius, 246 p.

16. Butko, M. P. Nezhyvenko, A. P. and Pepa, T. V. (2016). *Ekonomichna psykholohiia* [Economic psychology]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 232 p.

17. Fera, S. V. (2020). *Ekonomichna psykholohiia* [Economic psychology]. Chernihiv: FOP Balykina S.M., 164 p.

18. Kompaniiets, V.V. (2013). *Ekonomichna psykholohiia* [Economic psychology]. Kharkiv: UkrDAZT, 2,56 p.

19. Kompaniiets, V.V. (2013). *Ekonomichna psykholohiia* [Economic psychology]. Kharkiv: UkrDAZT, 3, 66 p.

20. Kompaniiets, V. V. (2011). Rozvytok sotsialno-ekonomichnykh system u dukhovno-moralnomu ta sotsiokulturnomu vymiri. Dukhovno-moralna sotsialno-ekonomichna systema [Development of socio-economic systems in the spiritual-moral and socio-cultural dimension. Spiritual-moral socio-economic system]. In: *Upravlinnia rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system u dukhovno-moralnomu ta sotsiokulturnomu vymiri* [Management of the development of socio-economic systems in the spiritual-moral and socio-cultural dimension]. Kharkiv: UkrDAZT, p. 1, 305 p.

21. Kompaniiets, V. V. (2012). Yakist upravlinnia sotsialno-ekonomichnymy systemamy: dukhovno-moralni ta kulturni priorytety (na prykladi zaliznychnoho transportu) [Quality of management of socio-economic systems: spiritual-moral and cultural priorities (using the example of railway transport)]. In: *Upravlinnia rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system u dukhovno-moralnomu ta sotsiokulturnomu vymiri* [Management of the development of socio-economic systems in the spiritual-moral and socio-cultural dimension]. Kharkiv: UkrDAZT, p. 2, 296 p.

22. Kompaniiets, V. V., Polova, V. V. (2016). *Upravlinnia trudovoiu povedinkoiu pratsivnykiv pidpryiemstv zaliznychnoho transportu (sotsiokulturni dominanty)* [Management of work behavior of employees of railway transport enterprises (sociocultural dominants)]. Kharkiv: Lider, 298 p.

23. Nikiforov, P.O., Marych, M.H. (2024). *Povedinkovi finansy* [Behavioral finance]. 2 ed, dopovn. i pererob. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t. im. Yu. Fedkovycha, 181 p.

24. Yakymova, N.S. (2021). *Povedinkovi modeli subiektiv rynku pratsi v novii ekonomitsi* [Behavioral models of labor market actors in the new economy]. Dokt. ekon. nauk: 08.00.07. Donetsk.

25. Taler, R. (2018). *Povedinkova ekonomika. Yak emotsii vplyvaiut na ekonomichni rishennia* [Behavioral Economics: How Emotions Influence Economic Decisions]. Kyiv: Nash format, 464 p.

26. Altman, M. (2008). Behavioral Economics, Economic Theory and Public Policy. *Australasian Journal of Economic Education*, 5, pp. 1–55.

27. Arieli, D. (2018). *Peredbachuvana irratsionalnist* [Presumed irrationality]. Kyiv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 296 p.

28. Kompaniiets, V.V., Poliakova, O.M. (2021). *Ekonomichna psykholohiia* [Economic psychology]. Kharkiv: UkrDUZT, ch. 4, 91 p.

29. Sheremeta, R. (2020). *Hostova lektsiia dlia «Ahrokebetiv» pro povedinkovu ekonomiku* [Guest lecture for «Agrokebets» on behavioral economics] [online]. Available at: https://blog.agrokebety.com/romansheremeta_behavioraleconomics [Accessed 6 Feb. 2025].

30. 30 Baranov, V.V. (2024). Rol povedinkovoi ekonomiky v rozuminni pryiniattia ekonomichnykh rishen [The role of behavioral economics in understanding economic decision-makin]. *Akademichni vizii* [Academic visions], [online] 28. Available at: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/921 [Accessed 6 Feb. 2025].

31. Heukelon, F., Sent, E. (2017). Behavioral economics : from advising organizations to nudgeing individuals. The Society for the Advancement of Behavioral Economics (SABE). *Journal of Behavioral Economics for Policy (JBEP),* [online] 1, 1, pp. 5–10. Available at: https://sabeconomics.org/jbep/ [Accessed 6 Feb. 2025].

32. Gangl, K., Kirchler, E. (2020). *A Research Agenda for Economic Psychology* [online]. Edward Elgar Publishing, 232 p. Available at: https://www.e-elgar.com/shop/gbp/a-research-agenda-for-economic-psychology-9781839108396.html [Accessed 6 Feb. 2025].

33. Journal of Economic Psychology. [online]. Available at: https://research.com/journal/journal-of-economic-psychology [Accessed 6 Feb. 2025].

34. London School of Economics and Political Science (LSE). *Economic Psychology. Our expertise* [online]. Available at: https://www.lse.ac.uk/PBS/Research/Economic-Psychology [Accessed 6 Feb. 2025].

35. Kompanyets, V. V. (2020). Transformatsyia tsennostno-motyvatsyonnoho portreta y modely эkonomycheskoho povedenyia pokolenyia Z y rysky dlia sotsyalno-эkonomycheskykh system [Transformation of the value-motivational portrait and model of economic behavior of generation Z and risks for socio-economic systems]. In: *Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka. VosmiChumachenkivskichytannia* [Economic Management: Theory and Practice. Eighth Chumachenkov Readings]. Kyiv: NAN Ukrainy; In-t ekonomiky prom-sti, pp. 152–169.

36. Kompaniiets, V.V. (2024). Formuvannia kultury dobrochesnosti v suspilstvi ta biznes-diialnosti (kontseptualne osmyslennia novykh svitovykh tendentsii na osnovi sotsiokulturnoi paradyhmy) [Formation of a culture of integrity in society and business activities (conceptual understanding of new global trends based on the socio-cultural paradigm)]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti* [Bulletin of Transport and Industry Economics], 86, pp. 249–265, [online]. Available at: https://kart.edu.ua/wp-content/uploads/2024/04/86-1.pdf [Accessed 6 Feb. 2025].

УДК 330.1 https://doi.org/10.5281/zenodo.15430518

Kostiantyn Berest

FIRST-MOVER ADVANTAGE: ENHANCING COMPETITIVENESS THROUGH EARLY DIGITAL INNOVATION

This article delves into the application of the first-mover advantage (FMA) in enhancing the competitiveness of IT companies. By analyzing the role of early market entry, the study highlights how FMA enables companies to establish leadership, influence industry standards, and develop brand equity. Companies such as Amazon, Tesla, and Microsoft exemplify the benefits of early entry by becoming synonymous with their respective industries and leveraging FMA to sustain their dominance.

The analysis further explores how first movers benefit from cost efficiencies achieved via economies of scale. These operational advantages reduce production costs and create barriers for competitors aiming to replicate similar success. However, this advantage extends beyond operational metrics; it involves shaping technical standards and creating ecosystems that competitors must adapt to.

However, FMA also exposes companies to several challenges and potential drawbacks. Early entry often necessitates significant investment in research and development, which increases financial risks. Moreover, market volatility and shifting consumer preferences can jeopardize even well-planned initiatives. The presence of agile second movers, capable of refining and surpassing the innovations of first movers, makes the case even more complicated.

The article emphasizes the importance of strategic execution. Investments in market intelligence are critical for aligning innovations with user needs and market trends. Equally essential is fostering organizational agility to adapt swiftly to evolving conditions. Building protective ecosystem barriers, such as patents and platform dependencies, is also crucial to protecting innovations while maintaining competitive advantage.

Key words: competitiveness, first-mover advantage, innovation.

Берест Костянтин Володимирович. **Перевага першопрохідця: підвищення конкурентоспроможності через ранні цифрові інновації.**

Ця стаття досліджує реалізацію стратегії «переваги першопрохідця» (first-mover advantage або FMA) для підвищення конкурентоспроможності

IT-компаній. Аналіз ролі раннього виходу на ринок демонструє, як FMA допомагає компаніям виходити в лідери, впливати на галузеві стандарти та розвивати бренд. Такі компанії, як Amazon, Tesla та Microsoft, є прикладами реалізації стратегії FMA, що дозволило їм утвердити домінування у своїх галузях.

Стаття також аналізує, як першопрохідці отримують вигоду від економії на масштабі. Ця перевага дає можливість таким компаніям можливість заздалегідь знижувати витрати на виробництво та створювати таким чином додатковий барjєр для конкурентів-послідовників. Більше того, перевага першопрохідця в цьому випадку не обмежується лише операційними показниками, адже першопроходець часто має змогу створювати технічні стандарти та цілі галузеві екосистеми, до яких пізніше доведеться адаптуватися конкурентам.Однак FMA також наражає компанії на низку проблем і потенційних недоліків. Ранній вихід часто вимагає значних інвестицій у дослідження та розробки, що збільшує фінансові ризики. Крім того, нестабільність ринку та зміна споживчих уподобань можуть поставити під загрозу навіть добре сплановані ініціативи. Ситуацію ускладнює також наявність більш гнучких послідовників, які часто мають змогу покращувати та перевершувати іновації, представлені першопрохідцями.

У статті наголошується на тому, що реалізація FMA має бути сплановано на стратегічному рівні. Інвестиції в аналіз ринку відіграють ключову роль в пристосуванні інновацій до потреб користувачів і тенденцій ринку. Не менш важливим є розвиток організаційної гнучкості, яка має дати змогу швидко пристосовуватися до мінливих ринкових умов. І вирішальне значення для захисту інновацій та збереження конкурентної переваги має створення компанією захисних екосистемних бар'єрів, таких як патенти чи залежності від платформи.

Ключові слова: конкурентоспроможність, перевага першопрохідця, інновації.

Problem Statement

In the fast-evolving IT industry, maintaining competitiveness is a persistent challenge. Companies are constantly pressured to innovate, capture market share, and stay ahead of rivals. Traditional strategies, such as incremental improvements or cost leadership, may not be enough in an era of rapid technological advancements and disruptive trends. Identifying and implementing effective strategies to enhance competitiveness is critical.

One such strategy is the first-mover advantage, which enables companies to lead markets, shape industry standards, and build a loyal customer base by being first to market. It can work on a whole company level (when the whole product is built around an innovative idea that is enough for a unit to succeed) and as a scaling option when a company introduces an innovative yet incremental improvement to an existing domain. First-mover advantage may introduce a significant improvement to the company's competitiveness. However, it is important to understand how to align it with the company strategy and how one can maintain success since the time on the market is usually more important than the time to market.

Analysis of recent research

The first-mover advantage concept has emerged as a strategy for IT companies seeking to enhance competitiveness in fast-evolving markets. While the definition of FMA varies across industries and academic interpretations, its core benefits are widely acknowledged.

Research indicates that first movers benefit from establishing brand authority and influencing market standards. By entering markets early, companies secure consumer loyalty and shape customer expectations [6; 4]. This positioning allows firms to dominate emerging industries, particularly in technology-driven sectors.

FMA also improves cost advantages through economies of scale and experience. As early entrants refine their production and operational strategies, they can achieve significant cost reductions, making it harder for competitors to match their efficiencies [2]. More and more companies are implementing AI solutions to make this process happen even faster [1; 5].

Beyond operational benefits, FMA is instrumental in setting barriers to entry. Companies that pioneer new markets can patent innovations and build ecosystems that competitors find challenging to penetrate. For example, firms such asAmazon and Microsoft have effectively established technical and financial monopolies through first-mover strategies [4].

However, the research emphasizes that FMA's effectiveness depends heavily on how the company executes it. While early entry creates opportunities, it also demands significant investment and carries the risk of

market misalignment if consumer needs evolve unexpectedly. Studies highlight the importance of agility and adaptability in overcoming these challenges [3].

These insights underline the dual-edged nature of FMA: it is a powerful tool for IT companies to gain and sustain a competitive edge but requires careful planning and resource management to mitigate associated risks.

Purpose

This article examines how the first-mover advantage can help IT companies compete in fast-changing markets. It focuses on explaining the benefits, such as market leadership and brand strength, as well as the challenges, including high risks and competition. By analyzing both sides, the article offers IT companies applicable steps for using FMA effectively, helping them innovate, grow, and stay ahead in their industries.

The main results of the study

The first-mover advantage refers to the strategic edge gained by being the first to introduce a product, service, or technology. This early entry creates opportunities to dominate emerging markets, build strong brand recognition, and establish barriers to entry for competitors. Notable examples include Amazon in e-commerce, Tesla in electric vehicles, and Microsoft with its Windows operating system.

The concept of first-mover advantage has varying interpretations across industries. In the IT context, FMA refers to the competitive edge gained by entering a market early, offering companies opportunities to lead, innovate, and set standards before competitors.

If a company successfully implements the first-mover strategy, it can unlock several benefits that are particularly advantageous in the IT industry. Achieving early market entry often translates into establishing market leadership, as demonstrated by Google, which secured dominance in search engines by prioritizing algorithmic precision early on. Additionally, first movers tend to build strong brand equity, becoming synonymous with their product category, much like GoPro did in the action camera market. These companies also enjoy cost efficiencies by mastering operational processes and reducing production costs as they scale.

Despite these benefits, the first-mover strategy presents significant risks that IT companies must address. Entering untested markets typically requires substantial upfront investments in research, development, and marketing, increasing financial exposure. Moreover, early entrants are vulnerable to market volatility, as consumer adoption and evolving trends can undermine initial efforts. For example, Yahoo's early lead in internet services was later overtaken by more agile competitors. Finally, first movers face the risk of being surpassed by second movers, who can refine the original product and address its weaknesses, as Facebook effectively did when it outpaced MySpace in the social networking domain.

There is no unified way to apply the FMA strategy at the company level. However, studies show that a few common steps are usually found in those who apply the FMA strategy the right way (and achieve results beyond the initial innovation). These steps include identifying underserved market needs and positioning themselves as pioneers. For instance, Zoom capitalized on the rising demand for remote collaboration tools at a critical time, establishing itself as a market leader. The next step would be to shape the market correspondingly (first movers in IT often have the opportunity to establish industry standards) - not quite a way to establish a monopoly, but it also serves the purpose of brand establishment and recognition, shaping technical norms that competitors must follow. For example, Amazon Web Services sets the benchmarks for cloud computing, creating an indispensable ecosystem. Furthermore, the «closure» is to scale quickly and effectively (in fact, the same approach works for all innovative strategies). By deploying robust, adaptable infrastructure, companies can achieve global expansion and maximize the benefits of early market entry, securing their position before competitors can gain traction.

To successfully implement a first-mover strategy while addressing its associated risks, IT companies must adopt a balanced and informed approach. Such an approach begins with substantial investment in market intelligence, ensuring offerings align with user needs and prevailing market trends, thus minimizing the risk of misalignment. It is also equally important to foster organizational agility, ensuring the company is ready to adapt to customer feedback and shifting market conditions swiftly. Moreover,

establishing robust ecosystem barriers through patents, strategic partnerships, and platform dependencies can safeguard innovations and maintain a competitive edge (however, on the date this article was published, we also see that such an approach may become regulated by an anti-monopoly committee over time). Such an approach should ensure an initial foothold in the market and the sustainability and growth of the company's competitive position in an evolving industry.

Conclusion

The first-mover advantage presents IT companies with a powerful mechanism to establish market leadership, shape industry standards, and secure cost efficiencies in fast-evolving environments. However, its implementation requires a strategic approach to navigate risks and challenges. Companies can sustain their competitive edge over time by aligning FMA strategies with market intelligence, fostering agility, and building protective ecosystem barriers. While early entry offers significant opportunities, long-term success depends on a company's ability to adapt, innovate, and refine its market position.

Further research and discussion: nowadays, we are witnessing a new period of regulations aimed at bringing innovations to a wider number of market players. New EU and American anti-monopoly regulations may affect the way the FMA works in a long-term perspective, since some of the regulations may decrease companies' ability to protect their innovations with a «walled garden» ecosystem, which may cause market structure changes and change the way one treats the FMA strategy in general.

References

1. Bondarenko, V., Omelyanenko, O. (2024). The impact of artificial intelligence (AI) on the development of internet marketing. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences,* [online] *334(5)*. Available at: https://heraldes.khmnu.edu.ua/index.php/heraldes/article/view/667 [Accessed 28 Nov. 2024];

2. Corporate Finance Institute (2020). *First Mover Advantage* [online]. Available at: https://corporatefinanceinstitute.com/resources/management/first-mover-advantage/ [Accessed 28 Nov. 2024];

3. Fernando, F. S., Gianvito, L. (2005). *The Half-Truth of First-Mover Advantage* [online]. Available at: https://hbr.org/2005/04/the-half-truth-of-first-mover-advantage [Accessed 28 Nov. 2024];

4. Mooncamp, (2024). *First Mover Strategy* [online]. Available at: https://mooncamp.com/glossary/first-mover-strategy [Accessed 28 Nov. 2024];

5. Muscolino, H., Machado, A, Rydning, J. and Vesset, D. (2023). *Untapped Value: What Every Executive Needs to Know About Unstructured Data* [online]. Available at: https://rpc.cfainstitute.org/sites/default/files/-/media/documents/article/industry-research/unstructured-data-and-ai.pdf [Accessed 28 Nov. 2024];

6. Rossouw, N. (2024). *Beating Competitors on Time-to-Market* [online]. Available at: https://www.itonics-innovation.com/blog/beating-competitors-on-time-to-market [Accessed 28 Nov. 2024].

УДК 338:330.131.7 https://doi.org/10.5281/zenodo.15430538

О. А. Іванова, Д. О. Полупан

ПОБУДОВА КОМПЛЕКСНОЇ СТРАТЕГІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ПОЛІСИСТЕМНОЇ КРИЗИ

У статті досліджено концепцію організаційної та побудови комплексної стратегії функціонування підприємств в умовах невизначеності та полісистемної кризи. Виділено напрямки підвищення можливості реалізації стратегії комплексного підходу до функціонування підприємств в сучасних умовах, як ключові фактори забезпечення конкурентоспроможності та стійкості сучасних підприємств. Метою дослідження є аналіз підходів до розуміння системи чинників та визначення шляхів пошуку балансу між здійсненням стратегії (розробкою проривних інновацій) та експлуатацією (розвитком поліпшувальних інновацій) на вітчизняних підприємствах. Розглянуто основні підходи до розуміння ризиків в сучасних умовах господарювання, включно з балансом між дослідною та експлуатаційною діяльністю компаній. Проаналізовано теоретичні засади організаційної структури розвитку підприємств. Окрему увагу приділено питанням практичної реалізації різних стратегій в сучасному бізнес-середовищі. Виділено основні підходи до її впровадження: послідовний, структурний, контекстуальний і міжорганізаційний. Визначено ключові напрямки досліджень та сучасної інформації, яка характеризує інноваційно-інвестиційну діяльність та загальну ситуацію в умовах війни.. Стаття містить висновки щодо стратегічної важливості комплексного підходу для компаній, що прагнуть адаптуватися до динамічного ринкового середовища, а також рекомендації щодо її ефективного впровадження в практику управління.

Ключові слова: стратегія, комплексний підхід, інвестиційна діяльність, дослідження, ризики, криза.

Ivanova Olha, Polupan Denys. **Building a comprehensive strategy for enterprise functioning under conditions of uncertainty and polysystemic crisis.**

The article explores the concept of organizational and comprehensive strategy building for enterprise functioning under conditions of uncertainty and polysystemic crisis. Directions for increasing the feasibility of implementing a comprehensive approach to enterprise operations in modern conditions are

highlighted as key factors in ensuring competitiveness and resilience. The aim of the study is to analyze approaches to understanding the system of factors and determine ways to balance between strategy implementation (developing breakthrough innovations) and exploitation (developing incremental innovations) in domestic enterprises. The main approaches to understanding risks in modern economic conditions are considered, including balancing research and operational activities of companies. The theoretical foundations of the organizational structure of enterprise development are analyzed. Special attention is given to practical implementation issues of various strategies in the modern business environment. The main approaches to implementation are identified: sequential, structural, contextual, and inter-organizational. Key areas of research and modern information characterizing innovative-investment activity and the overall situation in wartime conditions are determined. The article contains conclusions on the strategic importance of a comprehensive approach for companies seeking to adapt to a dynamic market environment and recommendations for its effective implementation in management practice.

Key words: strategy, comprehensive approach, investment activity, research, risks, crisis.

В сучасних умовах невизначеності, коли багато підприємств втратили систему організації бізнес-процесів та комунікації, стратегію і похитнули тактику ведення господарської діяльності існує брак комплексного підходу до побудови подальшої роботи. С початку війни бізнес у когось притерпів значні зміни, хтось відмовився від традиційних напрямків та зайнявся пошуком гостроактуальних складових діяльності, які б змогли вижити, зберегти колектив.

За останні роки ситуація кардинально змінилась. Велика кількість компаній повернулась на ринок, повернулась і значна частина робочих кадрів. Якщо протягом 2022 року бізнес працював у режимі виживання, не маючи змоги планувати роботу навіть на місць вперед, то зараз компанії прилаштувались до нових умов і складають повноцінні 2–3 річні плани розвитку. Це позитивний факт. Але розуміння того, що оцінка бізнес-проєктів, потенційних інновацій, інвестиційної діяльності повинна вестись іншими методами, які ще більші вимоги будуть пред'являти до оцінки ступеня невизначеності, ризиків та стахостичних процесів. Саме це робить виклик для економістів, менеджерів, фахівців в галузі оцінки бізнесу.

Потреби малого та середнього бізнесу переважна кількість підприємців вирішувала самостійно. Від початку війни для підтримки роботи велика кількість компаній вжила наступних заходів:

- релокація – сотні малих і середніх підприємств було перевезено до центральних і західних регіонів через проведення військових дій;
- адаптація продукції та послуг до сучасних потреб – компанії перекваліфікувались на товари та послуги, що мають великий попит саме зараз, наприклад, виробництво продукції тривалого зберігання, пошив одягу для солдатів, виробництво БПЛА тощо;
- збільшення обсягів товарів на імпорт;
- отримання кредитування на пільгових умовах та ін.

Проводячи аналіз інноваційно-інвестиційної діяльності сучасних українських підприємств, акцентуючи увагу на ситуації, що склалася неможливо не звернути увагу на те, що в умовах підвищення впливу варіативності, невизначеності, виробничої складності, а також неоднозначності тенденцій розвитку ринкового середовища традиційні форми стратегічного управління вже не виконують свої функції в повному обсязі, більш актуальною для сучасних підприємств стає здатність їх до адаптації, яка є основним стратегічним викликом сьогодення.

Виконуючи аналіз дослідження за допомогою даних, які щомісячно отримує Торговельно-промислова палата (ТПП) України та безпосередньо ТПП міста Харкова не можливо не звернути увагу на інвестиційну ситуацію, яка впливає безпосередньо для сучасних підприємств в умовах мінливого середовища дуже важливою. Формуються взаємопов'язані завдання: забезпечення ефективної поточної діяльності (для підтримки життєздатності) та розвиток роботи підприємств (для досягнення конкурентної стійкості в майбутньому). З початку повномасштабного вторгнення рф в Україну інвестиційне середовище в країні зазнало значних змін. Попри серйозні виклики Україна продовжує залучати інвестиції, адаптуючи свою економічну політику до нових реалій.

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) у 2022 році різко скоротилися, однак у 2023–2024 роках спостерігається поступове зростання. Основними напрямами іноземних інвестицій стали:

– енергетичний сектор, включаючи відновлювані джерела енергії.

– аграрний сектор, особливо виробництво та експорт продовольства.

– технологічні та IT-компанії, що демонструють високу гнучкість та здатність працювати в умовах кризи.

В свою чергу внутрішні інвестиції українських підприємств та інвестори свого роду адаптувалися до військових умов, спрямовуючи кошти на:

– відновлення зруйнованої інфраструктури.

– розвиток військової промисловості та технологій подвійного призначення.

– підтримку малого та середнього бізнесу, що залишається важливим фактором економічної стійкості.

Міжнародні фінансові організації, такі як Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Європейський банк реконструкції та розвитку, продовжують підтримувати економіку нашої держави шляхом введення державних програм підтримки бізнесу, такі як кредитні пільги, субсидії та інвестиційні гарантії.

Основні перешкоди для залучення інвестицій можливо відділити наступні: військові ризики та руйнування критично важливої інфраструктури, обмежений доступ до дешевих кредитних ресурсів, відтік робочої сили та кваліфікованих фахівців за кордон.

Перспективи розвитку, незважаючи на труднощі в Україні є, бо ведеться робота зі створення сприятливих умов для інвесторів, включаючи податкові пільги та захист капіталовкладень, очікується збільшення інвестицій у відновлення України після закінчення бойових дій. Таким чином, інвестиційна ситуація в Україні залишається складною, але демонструє позитивні тенденції завдяки внутрішнім ініціативам, міжнародній підтримці та адаптації бізнесу до нових умов. Підприємства в умовах військових проблем стикаються із низкою серйозних ризиків, які можуть вплинути на їх фінансову стійкість, операційну діяльність та майбутній розвиток. Основні ризики включають: руйнування виробничих потужностей, складів, офісів у результаті втрати обладнання та запасів через ракетні удари, диверсії або мародерство, труднощі з поставками та комплектуючими через блокування проведення маршрутів, обмежений доступ до портів

та міжнародних торговельних шляхів, дефіцит палива та енергоресурсів, що ускладнює роботу виробничого підприємства.

Підприємства стикаються з кадровими ризиками: втрата кваліфікаційних кадрів, підвищена психологічне навантаження, складнощі найму постійного складу працівників в умовах невизначеності.

Неможливо ігнорування юридичних та регуляторних ризиків Зміни у законодавстві, пов'язані з воєнними положеннями (наприклад, податкові реформи, мобілізація), можливість стратегічної націоналізації, обмеження на валютні операції та зовнішньоекономічні діяльності. Репутаційні ризики дають також негативний відтінок, кіберзагрози.

Розвиток бізнесу малого та середнього відбувається завдяки стійкості і винахідливості підприємців, які навіть у складні часи не готові закрити власну справу.

Як показує досвід [1], компанії часто використовують комбінацію різних підходів до досягнення своєї мети. Найбільш ефективним є поєднання структурного поділу і гнучкого контексту, оскільки структурна стратегія забезпечує поділ через відмінності в природі досліджень і операційної діяльності, тоді як контекстуальна модель сприяє їхній інтеграції та взаємодії [2]. Однак поєднання дослідної та експлуатаційної діяльності в одній організації має певні недоліки [3]. Одним із основних ризиків є негативний ефект навчання, коли методи, характерні для операційної діяльності, застосовуються в дослідницьких процесах, і навпаки – експериментальні підходи проникають у рутинні завдання, що може знижувати ефективність обох напрямків [4]. Одним зі способів зменшення внутрішніх протиріч між дослідженнями та операційною діяльністю, а також вирішення конфліктів між ними, є винесення науково-дослідних (рідше – операційних) підрозділів за межі компанії через створення стратегічних альянсів. Ця модель передбачає співпрацю різних організацій для проведення як дослідної, так і операційної діяльності. У таких партнерствах компанії об'єднують зусилля для використання та розширення наявних знань. Якщо ж головною метою є створення нових знань, то співпраця будується на основі спільної науководослідної діяльності [2].

Традиційна модель поєднання досліджень та експлуатаційної діяльності в межах однієї компанії може бути неефективною.

Дослідження [2] показують, що продуктивність компанії може знизитися, коли вона одночасно розробляє нову продукцію на основі інноваційних знань і вдосконалює вже наявні продукти. Це зумовлено браком досвіду в таких поєднаннях і необхідністю застосовувати несистемні процедури всередині компанії, що ускладнюють координацію, маркетинг і розробку. Натомість залучення стратегічних альянсів або поглинання інших компаній дозволяє швидко отримати доступ до нових знань і компетенцій без ризику створення внутрішніх конфліктів в компанії [3]. У таких випадках компанія отримує прямий контроль над зовнішніми знаннями, навіть якщо вони кардинально відрізняються від її внутрішніх ресурсів, без потреби в їхній схожості чи комбінації. Отже, найбільш ефективною моделлю є поєднання зовнішніх досліджень (через альянси) та внутрішньої експлуатації, адже успіх операційної діяльності напряму залежить від здатності компанії ефективно використовувати власні знання та компетенції у знайомих сферах [4]. Таким чином, кожен із підходів до організаційної стратегії потребує специфічних управлінських рішень з боку керівництва компанії. Так, структурна стратегія вимагає створення ефективної системи обміну знаннями між науково-дослідними та операційними підрозділами, а також механізмів їхньої інтеграції; послідовна структура акцентує проблему керування переходами між дослідженнями та експлуатацією, оскільки розмежування цих процесів у часі може викликати труднощі в адаптації компанії; міжорганізаційна стратегія потребує розробки індивідуальних управлінських моделей для бізнес-одиниць, що займаються дослідженнями та експлуатаційною діяльністю, що передбачає налаштування стилю керівництва, систем винагороди та інших механізмів, необхідних для подолання організаційної інерції [2]. Попри те, що міжорганізаційна стратегія сьогодні розглядається як один із найефективніших методів в сучасних умовах, що доказує необхідність комплексного підходу при реалізації стратегії збереження та розвитку підприємств

Список бібліографічних посилань

1. Решетняк, О. І., Сахненко, О. І. (2020). Особливості управ ління науково-інноваційними системами в умовах економіки знань. *Бізнес Інформ*, 2, с. 225–235.

2. Решетняк, О. І., Іванова, О. А., Данько, А. Т. та Юрченко, О. К. Організаційна амбідекстрія та інновації: теоретичний підхід. *Бізнес Інформ,* [online] 1, с. 13–25. Available at: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2025-1-13-25 [Access 12. Feb. 2025].

3. Скотнікова, Л. П., Угрімова, І. В. (2022). Роль інвестиційної стратегії у розвитку підприємства. *Вісн. НТУ «ХПІ» (економічні науки),* 19 (1295), с. 19–22.

4. Яременко, О. Л., Тимохова, Г. Б. (ред.). (2021). *Підготовка економістів в умовах постійної невизначеності: думки професіоналів* [online]. Харків: Вид-во НУА, 138 с. Available at: http://dspace.nua.kharkov.ua:8080/jspui/handle/123456789/2172 [Access 04. Jan. 2025].

References

1. Reshetnyak, O. I., Sakhnenko, O. I. (2020). Peculiarities of management of scientific and innovative systems in the conditions of knowledge economy. Business Inform, 2, pp. 225–235.

2. Reshetnyak, O. I., Ivanova, O. A., Danko, A. T. and Yurchenko, O. K. Organizational ambidexterity and innovation: a theoretical approach. Business Inform, [online] 1, pp. 13–25. Available at: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2025-1-13-25 [Access 12. Feb. 2025].

3. Skotnikova, L. P., Ugrimova, I. V. (2022). Ugrimova The role of investment strategy in the development of an enterprise. Bull. NTU «KhPI» (economic sciences), 19 (1295), pp. 19–22.

4. Yaremenko, O. L., Tymokhova, G. B. (eds.). (2021). Training economists in conditions of constant uncertainty: opinions of professionals [online]. Kharkiv: PUA, 138 p. Available at: http://dspace.nua.kharkov.ua:8080/jspui/handle/123456789/2172 [Access 04. Jan. 2025].

УДК 316.4 https://doi.org/10.5281/zenodo.15430694

А. О. Ларін, О. П. Шумик

СУЧАСНІ МАРКЕРИ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В СОЦІАЛЬНОМУ УПРАВЛІННІ

У статті актуалізовано проблему й здійснено аналіз сучасних маркерів (індикаторів ефективності) соціального партнерства в контексті соціального управління.

Представлено дослідження маркерів соціального партнерства в різних галузях знань (соціології, економіці, політології, педагогіці), наукові погляди на соціальне партнерство як локалізовані мережі, які об'єднують у певну комбінацію групи місцевої спільноти, представників промисловості та уряду для спільної роботи над локальними та регіональними проблемами, а також розвитком суспільства; як спільну діяльність, основними маркерами якої виступають загальні цілі та цінності, добровільність, взаємна відповідальність за результати співпраці.

В контексті сучасної теорії управління визначено різновиди партнерства: 1) проєкт-партнерство в рамках певного соціального проєкту; 2) проблемно-орієнтоване партнерство – задля вирішення специфічних проблем; 3) ідеологічне партнерство на основі спільних поглядів та інтересів; 4) етичне партнерство, спрямоване на вирішення етичних проблем.

В результаті аналізу представлених підходів та огляду існуючих практик авторами узагальнені маркери соціального партнерства в соціальному управлінні. До основних маркерів віднесено: рівень залучення сторін; діалог і взаємодію; взаємну відповідальність; рівень довіри; соціальну ефективність; інформаційну відкриість; інноваційність у підходах до управління.

Ключові слова: соціальне партнерство, соціальне управління, маркери соціального партнерства, види соціального патнерства, ефективність соціального партнерства.

Larin Artem, Shumyk Oleh. Modern marker of social partnership in social management.

The article updates the problem and analyzes modern markers (performance indicators) of social partnership in the context of social management.

The article presents research on markers of social partnership in various fields of knowledge (sociology, economics, political science, pedagogy), scientific views on social partnership as localized networks that unite in a certain combination

groups of local community, industry representatives and government for joint work on local and regional problems, as well as the development of society; as a joint activity, the main markers of which are common goals and values, voluntariness, mutual responsibility for the results of cooperation.

In the context of modern management theory, the following types of partnership have been identified: 1) project partnership within a specific social project; 2) problem-oriented partnership – to solve specific problems; 3) ideological partnership based on common views and interests; 4) ethical partnership aimed at solving ethical problems. As a result of the analysis of the presented approaches and the review of existing practices, the authors have summarized the markers of social partnership in social management. The main markers include: the level of involvement of the parties; dialogue and interaction; mutual responsibility; level of trust; social effectiveness; information openness; innovativeness in approaches to management.

Key words: social partnership, social management, markers of social partnership, types of social partnership, effectiveness of social partnership.

У сучасному світі соціальне управління зазнає значних змін, що обумовлено трансформацією суспільних відносин, розвитком громадянського суспільства та зростанням ролі партнерських моделей взаємодії. Одним із ключових механізмів ефективного управління стає соціальне партнерство, яке розглядається як форма співпраці між державою, бізнесом, громадськими організаціями та громадянами. У цьому контексті виникає потреба у визначенні маркерів – своєрідних індикаторів ефективності та зрілості соціального партнерства.

Дослідження маркерів соціального партнерства проводилося в різних галузях – соціології, економіці, політології, педагогіці. Звернімося до деяких із підходів. Так, український соціолог Є. Холостенко, розглядаючи соціальне партнерство як форму соціальної взаємодії, визначив такі індикатори, як довіра згода, відповідальність. Інші візії надали вітчизняні науковці (Т. Зязюн, Н. Дем'яненко, І. Гавриленко, В. Луговий та ін.), звернувши увагу на маркери співпраці, взаємної підтримки, розвитку суб'єктності; відкритості, розподілу ролей; узгодження інтересів, партнерських домовленостей, механізмів зворотного зв'язку; спільного стратегічного планування, правової рівності партнерів тощо. Заслуговують на

увагу й напрацювання зарубіжних дослідників: Р. Патнема, який здійснив аналіз маркерів довіри, взаємності, участі як основи партнерства в громадянському суспільстві; Г. Беккерса – у вивченні соціальних індикаторів у контексті громадських ініціатив і партнерства; Е. Ґідденса – у розгляді балансу між ринковими механізмами та соціальними гарантіями; П. Друкера – в акцентуванні ролі неурядових структур як партнерів у врівноваженій системі управління.

З нашої точки зору, потребують актуалізації сучасні маркери (індикатори ефективності) соціального партнерства в контексті саме соціального управління, що і виступає **метою** нашої статті.

Для обмірковування означеної нами проблеми передусім розглянемо соціальне партнерство у фокусі сучасних викликів. Дослідницькі розвідки щодо проявів сучасної взаємодії в соціальному управлінні демонструють наявність еклектизму – поєднання та врахування інтересів усіх суб'єктів організаційного процесу. Це передбачає різні моделі їхньої взаємодії.

Аналіз показав, що в науці існує декілька поглядів на моделі такої взаємодії. Так, С. Біллет, А. Клеманс і Т. Седдон розглядають соціальне партнерство як локалізовані мережі, які об'єднують групи місцевої спільноти, представників промисловості та уряду для спільної роботи над локальними та регіональними проблемами, а також розвитком суспільства [1].

На нашу думку, найбільш характерним для сучасного особливого стану є соціальне партнерство, побудоване на засадах та принципах громадянського суспільства, тобто таке, яке в цілому можна розглядати як спільну діяльність, основними маркерами якої виступають загальні цілі та цінності, добровільність, взаємна відповідальність за результати співпраці.

У такому розумінні ефективними будуть запропоновані С. Біллет, А. Клеманс, Т. Седдон такі форми соціального партнерства [1], як 1) приписане (enacted partnerships), тобто ініційоване зовнішніми акторами; 2) комунітарне (community partnerships), яке ініційоване певною спільнотою для пошуку ресурсів для розв'язання проблем; 3) узгоджене (negotiated partnerships), яке сформовано за ініціативою різних партнерів задля погодження інтересів та взаємопідтримки.

Безумовно, види та стратегії соціального партнерства мають специфічний характер, в залежності від напрямків партнерства, зацікавлених сторін, завдань такої взаємодії. Вони можуть комбінуватися, навіть мати контраверсійний характер [2, с. 14]. В контексті сучасної теорії управління актуалізуються такі різновиди партнерства: 1) проєкт-партнерство в рамках певного соціального проєкту; 2) проблемно-орієнтоване партнерство – для вирішення специфічних проблем; 3) ідеологічне партнерство на основі спільних поглядів та інтересів; 4) етичне партнерство, спрямоване на вирішення етичних проблем [3].

На мікрорівні, з точки зору діяльнісного підходу, соціальне партнерство є результатом зустрічних зусиль і досягається, як ми вважаємо, через лояльність, копінг-стратегії, готовність до ефективної комунікації [4].

В сьогоднішньому соціальному контексті для управлінців нагальним питанням є виявлення лояльності з боку працівників. На перший план виходить емоційна лояльність, почуття прихильності, коли розділяються загальні цінності, орієнтація на подолання труднощів, отримання успішного результату.

На стику соціології з психологією актуалізуються копінг-стратегії, які мають значний ефект у критичних ситуаціях. І проблемно-орієнтована, і емоційно-орієнтована – обидві дозволяють реалізувати успішне партнерство. А якщо до уваги взяти ефективну комунікацію, спрямовану на співпрацю, то це виведе соціальне партнерство на рівень його реальних цілей і завдань [5].

Отже, у визначенні соціального партнерства ми відштовхуємося від погляду на нього як на систему взаємодії між різними соціальними акторами, яка ґрунтується на довірі, взаємній відповідальності, компромісі та спільному вирішенні суспільно значущих проблем.

Одночасно ми можемо розглядати соціальне управління як середовище партнерства з огляду на те, що воно (соціальне управління) являє собою систему цілеспрямованого впливу на соціальні процеси з метою забезпечення стабільності, гармонізації інтересів різних соціальних груп. Логічно, що, відповідно до такого бачення, соціальне

партнерство виступає інструментом досягнення згоди, оптимізації рішень та ефективного управління соціальними процесами.

Резюмуючи представлені підходи та існуючі практики [6; 7; 8], звернімося до визначення маркерів соціального партнерства в соціальному управлінні у фокусі ключових ознак/показників, за якими можна виявити наявність, рівень розвитку та ефективність соціального партнерства в соціальному управлінні.

Представимо їх узагальнене бачення. До основних маркерів можна віднести (див. Табл.1):

Таблиця 1

Маркери соціального партнерства в соціальному управлінні

Маркер	Опис
1. Інституційна основа	Угоди про співпрацю, створення рад, комітетів, організацій соціального партнерства
2. Рівень залучення сторін	Активна участь усіх суб'єктів (влада, бізнес, громадськість) у прийнятті рішень, підтримка ініціатив знизу
3. Діалог і взаємодія	Систематичний соціальний діалог, механізми узгодження позицій, вирішення суперечок
4. Взаємна відповідальність	Чітко розподілені зобов'язання і відповідальність між партнерами
5. Рівень довіри	Наявність стабільного, довірливого партнерства без конфронтацій
6. Соціальна ефективність	Вимірювані позитивні результати – покращення умов життя, зниження соціальної напруги
7. Інформаційна відкритість	Прозорість та відкритість процесів управління, регулярна звітність про результати співпраці, доступ громадськості до інформації про діяльність партнерів
8. Інноваційність у підходах до управління	Використання цифрових платформ для комунікації та управління; нституційні експерименти (наприклад, платформи співуправління, краудсорсингові проєкти
9. Спільне фінансування соціальних проєктів	Наявність механізмів державно-приватного партнерства; грантові програми, соціальні інвестиції з боку бізнесу

Слід зробити акцент на тому, що соціальне партнерство в соціальному управлінні – це не лише форма співпраці, а й стратегія розвитку, успішність якого залежить від сукупності маркерів, що визначають

ефективність соціального партнерства на основі рівноправності, взаємної відповідальності та діалогу.

У підсумку зазначимо, що соціальне партнерство є важливою складовою сучасного соціального управління, яке можна розглядати середовищем партнерства, виходячи із спрямування його впливу на соціальні процеси з метою забезпечення стабільності, гармонізації інтересів різних соціальних груп.

Ефективність соціального партнерства значною мірою залежить від наявності конкретних маркерів, які дозволяють оцінити глибину та якість взаємодії між усіма учасниками соціального процесу і ґрунтуються на довірі, соціальній ефективності, взаємній відповідальності, прозорості та відкритості процесів управління, компромісі та спільному вирішенні соціально значущих проблем, що впливає на забезпечення стабільності та сталого розвитку. Чим більше розвинені ці маркери, тим вища ефективність управління.

Список бібліографічних посилань

1. Billett, S., Seddon, T. (2004). Building community through social partnerships around vocational education and training. *Journal of Vocational Education and Training,* vol. 56, 1, pp. 51–67.

2. Астахова, К. В. та ін. (2019). *Соціальне партнерство в освіті: ключові маркери аналізу*. Харків: Вид-во НУА, 84 с.

3. Carnwell R., Carson A. (2008). The concepts of partnership and collaboration. In: *Effective practice in Health, Social Care and Criminal Justice.* Open University Press, pp. 4–21.

4. Майборода, Р. (2021). Соціальне партнерство як один з механізмів інноваційної діяльності закладу вищої освіти. У: *Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві.* Харків, с. 484.

5. Mykhaylyova, K., Zverko, T., Maiboroda, R., Bubela, A. and Lutsenko, I. (2023). Sociological Model of Social Partnership in Higher Education Institutions Management. *KHazar journal of humanities and social sciences* (special issue), [online] vol. 26, 3. Available at: https://ejournal.khazar.org/index.php/kjhss/ article/ view/91 [Accessed 20 Sept. 2024].

6. Луньова, Т. (2022). Проблеми розвитку соціального партнерства в Україні. *Економічний простір*, 180, с. 16–20.

7. Миколайчук, І. П. (2024). *Соціальний менеджмент.* Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 280 с.

8. Масюк, О. П., Заїка, О. В. (2022). *Соціальне партнерство* [online]. Запоріжжя: ЗНУ, 144 с. Available at: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/16950 [Accessed 25 Dec. 2024].

References

1. Billett, S., Seddon, T. (2004). Building community through social partnerships around vocational education and training. *Journal of Vocational Education and Training,* vol. 56, 1, pp. 51–67.

2. Astakhova, K. V. ta in. (2019). *Sotsial'ne partnerstvo v osviti: klyuchovi markery analizu* [Social partnership in education: key markers of analysis]. Kharkiv: Vyd-vo PUA, 84 p.

3. Carnwell R., Carson A. (2008). The concepts of partnership and collaboration. In: *Effective practice in Health, Social Care and Criminal Justice.* Open University Press, pp. 4–21.

4. Mayboroda, R. (2021). Sotsial'ne partnerstvo yak odyn z mekhanizmiv innovatsiynoyi diyal'nosti zakladu vyshchoyi osvity [Social partnership as one of the mechanisms of innovative activity of a higher education institution]. In: *Transformatsiya sotsial'nykh instytutiv v informatsiynomu suspil'stvi* [Transformation of social institutions in the information society]. Kharkiv, p. 484.

5. Mykhaylyova, K., Zverko, T., Maiboroda, R., Bubela, A. and Lutsenko, I. (2023). Sociological Model of Social Partnership in Higher Education Institutions Management. *KHazar journal of humanities and social sciences* (special issue), [online] vol. 26, 3. Available at: https://ejournal.khazar.org/index.php/kjhss/ article/view/91 [Accessed 20 Sept. 2024].

6. Lun'ova, T. (2022). Problemy rozvytku sotsial'noho partnerstva v Ukrayini [Problems of development of social partnership in Ukraine]. *Ekonomichnyy prostir* [Economic space], 180, pp. 16–20.

7. Mykolaychuk, I. P. (2024). *Sotsial'nyy menedzhment* [Social management]. Kyyiv: Derzh. torh.-ekon. un-t, 280 p.

8. Masyuk, O. P., Zayika, O. V. (2022). *Sotsial'ne partnerstvo* [Social partnership] [online]. Zaporizhzhya: ZNU, 144 p. Available at: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/ 16950 [Accessed 25 Dec. 2024].

УДК 316:004.383.8 https://doi.org/10.5281/zenodo.15430973

К. Б. Баннікова

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У КАР'ЄРНОМУ КОУЧИНГУ: ІНСТРУМЕНТИ, ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА СОЦІОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ

Стаття присвячена дослідженню трансформацій, які відбуваються у сфері кар'єрного коучингу під впливом інструментів, заснованих на штучному інтелекті. На прикладі аналізу десяти цифрових платформ (CoachBot, HireVue Coach, Rezi, LinkedIn Learning, Workday Career Hub, FutureFit AI, Eightfold.ai, SkyHive, Paradox Olivia, Google Career Certificates) розглянуто, яким чином автоматизовані підходи до коучингу формують нові режими саморегуляції, стандартизують уявлення про професійний розвиток і структурно впливають на поведінку індивіда. Методологічно робота спирається на підхід соціотехнічного аналізу та концепти дисциплінарної влади, алгоритмічного нормування й «технологій себе». У результаті продемонстровано, що штучний інтелект не лише оптимізує коучинг як послугу, а й бере участь у конструюванні нормативної логіки професійного зростання.

Ключові слова: кар'єрний коучинг, штучний інтелект, алгоритмічне управління, соціотехнічні системи, суб'єктність, цифрова влада.

Bannikova, Kateryna. **Artificial Intelligence in Career Coaching: Tools, Effectiveness, and Sociological Implications.**

The article is devoted to the study of transformations taking place in the field of career coaching under the influence of tools based on artificial intelligence. Using the example of the analysis of ten digital platforms (CoachBot, HireVue Coach, Rezi, LinkedIn Learning, Workday Career Hub, FutureFit AI, Eightfold.ai, SkyHive, Paradox Olivia, Google Career Certificates), it is considered how automated approaches to coaching form new modes of self-regulation, standardize the idea of professional development and structurally influence the behavior of the individual. Methodologically, the work is based on the approach of sociotechnical analysis and the concepts of disciplinary power, algorithmic norming and "technologies of the self". As a result, it is demonstrated that artificial intelligence not only optimizes coaching as a service, but also participates in the construction of the normative logic of professional growth.

Key words: career coaching, artificial intelligence, algorithmic governance, sociotechnical systems, subjectivity, digital power.

Постановка проблеми. Інтелектуальні системи все частіше виконують роботу, яка історично була складовою в сфері людського спілкування, і кар'єрний коучинг входить у цей список. Технології, які залучаються до процесу підбору персоналу, вже широко розповсюджені та доступні через інструменти на зразок FutureFit AI, Eightfold.ai Career Hub, Paradox Olivia та Google Career Certificates.

Наприклад, цифрові платформи поступово перестають бути просто епістемічними інструментами – засобами для здобуття знань чи саморефлексії – і дедалі частіше виступають як нормативні інтерфейси. Вони не лише супроводжують процеси розвитку, а й визначають, як саме має виглядати «правильне» прагнення до успіху, кар'єрного зростання чи самореалізації (Пасмор і Вудвард, 2024; Тіміш, 2023; Рангала, 2025).

Ці зміни відбуваються на тлі розмиття меж між ринком, особистістю та технологіями. В умовах нестабільності, фрагментованих професійних біографій і постійної потреби в адаптації, алгоритмічні платформи пропонують нібито універсальну підтримку – доступну будь-коли, масштабовану й орієнтовану на поведінкові результати.

Попри заявлену нейтральність, на практиці такі системи виступають інструментами латентної влади, що діє через нормалізацію і контроль (Фуко, 1977; Зубофф, 2019).

У цьому контексті взаємодія з коучинговими ШІ-сервісами стає формою суб'єктивації. Це вже не просто підтримка, а спосіб управлінської трансформації індивіда – коли людина починає мислити про себе в термінах ефективності, продуктивності та відповідності вимогам ринку. У такій моделі мало місця для етики автентичності чи пошуку особистого сенсу (Роуз, 1990; Гідденс, 1991).

Коучинг, який колись був прихистком для розмов і роздумів, набуває рис поведінкового управління, де рішення визначаються машиною, а цінності виводяться з логіки оптимізації.

У цьому контексті нам бракує соціологічних підходів до розуміння кар'єрного коучингу з використанням ШІ як соціотехнічного феномена, який робить більше, ніж просто направляє індивідуальне навчання та розвиток, але також моделює зразки поведінки, що визначають, що вважається бажаним, прийнятним або «розвиненим».

Як справедливо зазначає Зубофф (2019): «Алгоритм не просто відповідає на запит або надає результат; він кодифікує, артикулярує та дисциплінує прагнення в сузір'ях знань і матеріалізованих практик».

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Попри зростаючу тенденцію цифровізації у професійному розвитку, наукове дослідження, пов'язане з ШІ у кар'єрному коучингу і не тільки, все ще знаходиться на дуже ранній стадії. Дослідження технологічних розробок та розширення форм автоматизованої допомоги здебільшого мають описовий характер.

Парадоксально, але майже жодна з цих робіт не зачіпає соціальні наслідки цих розробок, регуляторні вимоги чи як цифрові рішення сприяють формуванню індивідуальної агенції.

Саме в цьому аспекті ми звертаємо увагу на дослідження Пасмора та Вудворда (2024), яке висвітлює двоїсту природу ШІ-коучингу. З одного боку, це розширює можливості доступу до коучингових послуг, принаймні для якоїсь групи, яка не могла насолодитися коучингом. З іншого боку, це наражає на загрозу зводити складні процеси самосвідомості до банальних, повторюваних сцен поведінки. Академіки замислюються, чи дійсно такі сайти надають реальну підтримку, чи лише ілюзію.

Схожу тему представляє Бучанан (2025), розглядаючи роль ШІ у кар'єрному консультуванні з перспективи соціальної справедливості. Вона зауважила, що алгоритмічно базовані системи можуть як зменшити бар'єри для входу, так і відтворити структурні нерівності, коли «нормальна» траєкторія кар'єри регулюється кінцевою кількістю елементів, вписаних у систему. Це є ще більш складним для людей, які не вписуються в ідеальні алгоритмічно створені шляхи.

У дослідженні Рангала (2025) та звітах від компаній, таких як BetterUp, SalesForce і CoachHub (всі 2025), знаходяться реальні приклади використання ШІ-платформ для підвищення внутрішніх процесів розвитку персоналу. Вони конкретно вказують на інструменти для автоматизованої оцінки навичок, створення цільових рекомендацій та прогнозування персоналізованих шляхів росту.

Ці рішення полегшують коучинг, але також створюють нові форми управління поведінкою, які заслуговують на критичний аналіз.

Ці технологічні зміни також мають своє відлуння в теоріях кар'єрного розвитку. Фабрикант (2024) аналізує, як класичні моделі практики ухвалення рішень перетворюються на алгоритмічні системи ШІ, які зміщують акцент від комунікативної до аналітично-поведінкової логіки.

Медіа, а особливо Бервік (2025), Маєрс (2024) і Хьюз (2024), демонструють зростаючу тенденцію до поради обрати кар'єру в ШІ, особливо для молодших когорт. Проте ці тексти схильні ігнорувати ширший контекст: стандартизацію також очікувань, небезпеку уніфікації оригінальних досвідів, на додачу до прогресивної заміни людської допомоги автоматизованими інтерфейсами.

Враховуючи всі джерела, ясно, що ШІ вже не є просто «допомагачем» у кар'єрному коучингу. Воно саме приєднується до нормалізувальних тенденцій – формуючи уявлення про те, які цілі варті досягнення, визначаючи поле, в якому можна «досягти успіху», і впливаючи на те, що розуміється під «розвитком». Все це привертає в центр уваги соціологічний аналіз цих процесів.

Це означає, що в цій статті ми прагнемо поставити під питання і інтерпретувати, як кар'єрна практика, з введенням інфраструктурних форм штучного інтелекту, трансформується з діяльності, в якій індивідуалізована людська взаємодія є першорядною, у таку, де панує стандартизована, алгоритмічно вироблена підтримка.

Аналіз здійснюється у двох взаємопов'язаних аналітичних вимірах.

Перший – технічний – стосується наявних технологій штучного інтелекту (як-от Rezi, CoachBot, HireVue Coach, а також LinkedIn Learning, Workday Career Hub), їхніх типів і стилів, їхніх характеристик, логіки рекомендацій та форм персоналізації.

Другий – соціологічний – досліджує, яким чином ці системи нормативно впливають на людей, формуючи їхні уявлення про кар'єру, цілі, ефективність, самоусвідомлення та прийнятні моделі поведінки.

ШІ-коучинг тут розглядається як соціально-технічне явище, де технологія не лише допомагає, але й бере участь у формуванні нових форм саморегуляції. Воно досліджує, як алгоритмічне бачення розвитку формує нові форми суб'єктивності, що ведуть до цифрової економіки.

Основні результати дослідження. Дослідження базується на якісному аналізі відкритих джерел: функціональних описів платформ CoachBot, HireVue Coach, Rezi, LinkedIn Learning, Workday Career Hub, FutureFit AI, Eightfold.ai, SkyHive, Paradox Olivia та Google Career Certificates. У центрі уваги – демонстраційні матеріали, інтерфейси користувача, супровідна документація (зокрема розділи FAQ, аналітичні white papers), професійні огляди та наукові публікації. Методологічно дослідження спирається на соціотехнічний підхід до аналізу практик використання технологій (technology-in-practice), а також на ключові концепції сучасної соціальної теорії: ідею дисциплінарної влади (Фуко, 1977), рефлексивної модерності (Гідденс, 1991) та алгоритмічного нормування (Зубофф, 2019; Роуз, 1990).

1. Від діалогу до інтерфейсу

Платформи CoachBot і HireVue Coach демонструють, як коучинг поступово трансформується: замість живого діалогу ми отримуємо заздалегідь структурований сценарій, керований алгоритмом. Запитання, підказки та шаблони зменшують значення контексту, зводячи досвід користувача до послідовного виконання завдань. У такій моделі відповідальність за розвиток перекладається на самого користувача, який взаємодіє не з людиною, а з інтерфейсом. Це перегукується з концепцією «технологій себе», де суб'єкт вчиться діяти відповідно до заданих норм.

2. Алгоритмізація самопізнання та планування

Платформи Rezi, LinkedIn Learning, Workday Career Hub, FutureFit AI та Google Career Certificates показують, як цифрові системи беруть участь у формуванні кар'єрного суб'єкта. Йдеться про автоматизацію створення резюме, побудову освітніх траєкторій, генерацію індивідуальних рекомендацій чи сертифікаційні можливості. Ці сервіси не лише реагують на запити, а й формують уявлення про бажану поведінку, "правильний" шлях розвитку та нормативні критерії успіху.

3. Коучинг як поведінкове управління

У випадку платформ SkyHive, Eightfold.ai та Paradox Olivia акцент зміщується на аналіз поведінкових даних: активність користувача, оновлення профілю, проходження курсів – усе це перетворюється на основу для рекомендацій. Як зазначає Фабрикант (2024), у такому

підході підтримка поступово зводиться до цифрових індикаторів продуктивності, витісняючи глибшу рефлексію.

4. Нормативна функція та стандартизація цінностей

Усі розглянуті платформи не лише підтримують користувача, а й виконують нормативну функцію: визначають, що вважається успіхом, які цілі є доцільними, яку поведінку варто заохочувати. Як підкреслює Бучанан (2025), алгоритми не просто пропонують опції – вони формують уявлення про соціально схвалювану кар'єру. Це відповідає концепції «поведінкової надбудови» Зубофф (2019), де вибір моделюється ще до того, як суб'єкт його усвідомлює.

5. ШІ-коучинг як елемент трансформації суб'єктності

Таким чином, штучний інтелект у коучингу – це не лише технологічне нововведення. Він бере участь у глибших соціальних змінах, що стосуються уявлень про розвиток, ефективність і саму природу суб'єкта. У цьому контексті соціологічний аналіз має не обмежуватись оцінкою ефективності інструментів, а зосереджуватись на їхній ролі в нормуванні, стандартизації та дисциплінуванні сучасного професійного «я».

Висновки. Штучний інтелект у сфері кар'єрного коучингу вже давно вийшов за межі простої технологічної інновації. Він виконує функцію алгоритмічного управління – не лише поведінкою, а й сприйняттям часу, пріоритетів і самого себе. Аналіз платформ CoachBot, HireVue Coach, Rezi, LinkedIn Learning, Workday Career Hub, FutureFit AI, Eightfold.ai, SkyHive, Paradox Olivia та Google Career Certificates свідчить про те, що ці системи не просто допомагають орієнтуватися у професійному розвитку. Вони містять у своєму коді уявлення про те, яким має бути «продуктивний», «релевантний» і «цінний» працівник.

У цифровій економіці подібні інструменти функціонують як інфраструктури поведінкової стандартизації. Кожна ціль, кожен рекомендований крок, кожна запропонована компетенція визначаються не лише індивідуальними запитами користувача, а й логікою масштабування, передбачуваності та ринкової ефективності. Йдеться не про підтримку суб'єкта як автономної особистості, а про його поступове перетворення на об'єкт, що підлягає постійному вдосконаленню за заданими алгоритмами. Простір для саморефлексії

звужується до заповнення форм, а ідентичність – до відповідності шаблонам.

Цей процес перегукується з уявленням про дисциплінарну владу у працях Мішеля Фуко (1977), лише адаптованим до цифрового середовища. Йдеться про владу, що вбудована у дизайн: невидиму, але системну. Як писала Шошана Зубофф (2019), алгоритми не лише передбачають поведінку – вони її формують. Вони впроваджують нові режими нормативної суб'єктності, у яких автономія індивіда підпорядковується логіці даних, що збираються, обробляються й повертаються у вигляді так званої «персоналізованої поради».

Попри риторику доступності та індивідуалізації, ці системи залишаються глибоко нормативними. Вони визначають, що таке розвиток, які навички вважаються затребуваними, кого вартує вважати перспективним, і яку траєкторію слід вважати ефективною. Йдеться не стільки про підтримку вибору, скільки про його передбачення й обмеження.

У такому контексті завдання соціології полягає не лише в описі чи аналізі, а й у критичному переосмисленні самих засад цифрового коучингу. Потрібно ставити запитання не лише про доцільність використання ШІ, а й про ті ціннісні, культурні та політичні наслідки, які його інтеграція несе для простору особистого – самовизначення, амбіцій, уявлень про успіх.

Майбутні дослідження мають бути спрямовані на деконструкцію дизайну таких систем, виявлення прихованих ієрархій і створення альтернатив – менш нормативних, більш чутливих до соціального контексту і таких, що визнають множинність кар'єрних біографій, а не намагаються їх уніфікувати.

Список бібліографічних посилань

1. Бауман, З. (2000). *Плинна сучасність*. Кембридж: Polity Press.

2. Бордьє, П. (1986). *Форми капіталу.* Нью-Йорк: Greenwood.

3. Гідденс, Е. (1991). *Модерність та ідентичність: Я та суспільство в епоху пізньої модерності.* Стенфорд: Stanford University Press.

4. Роуз, Н. (1990). *Управління душею: Формування приватного Я*. Лондон: Routledge.

5. Талер, Р., Сансейн, К. (2008*). Поштовх: Як допомогти людям приймати кращі рішення про здоров'я, багатство та щастя*. Нью-Гейвен: Yale University Press.

6. Фуко, М. (1977). Нагляд і покарання: Народження в 'язниці. Нью-Йорк: Pantheon Books.

7. Зубофф, Ш. (2019). *Епоха капіталізму спостереження*. Нью-Йорк: PublicAffairs.

8. Buchanan, R. (2025). Exploring the Role of AI in Career Access Through a Social Justice Lens. *Nordic Journal of Transitions, Careers and Guidance,* [online] 6 (1), pp. 1–13. Available at: https://doi.org/10.16993/njtcg.77 [Accessed 08.03.2025].

9. Timis, D.A., Alurralde, M. (2023). How could AI shape the future of career coaching? [online] In: *World Economic Forum*. Available at: https://www.weforum.org/stories/2023/09/how-could-ai-shape-the-future-of-career-coaching/ [Accessed 08.03.2025].

10. Fabricant, F. (2024). Using AI to Enhance Applications of Career Theory to Practice. [online] In: *National Career Development Association*. Available at: https://associationdatabase.com/aws/NCDA/pt/sd/news_article/562080/_PARENT/CC_layout_details/false [Accessed 08.03.2025].

11. Passmore, J., Woodward, W. (2023). Coaching education: Wake up to the new digital and AI coaching revolution. *International Coaching Psychology Review,* [online] 18, pp. 58–72. Available at: 10.53841/bpsicpr.2023.18.1.58 [Accessed 08.03.2025].

12. Rangala, N. (2025). The Future of AI-Powered Career Coaching: A Web Application for Personalized Career Guidance. [online] In*: ResearchGate.* Available at: https://www.researchgate.net/publication/389859628 [Accessed 08.03.2025].

13. Paradis, T. (2024). Some Gen Z workers are turning to AI for career advice. [online] In: Business Insider. Available at: https://www.businessinsider.com/ai-career-advice-coach-gen-z-workers-get-ahead-2024-2 [Accessed 08.03.2025].

14. Berwick, I. (2025). Ask me anything? The rise of the robo-coach. [online] In: *Financial Times* . Available at: https://www.ft.com/content/1c4edde0-4681-45f8-845c-571cd233bd9b [Accessed 08.03.2025].

15. Altchek, A. (2025). How Salesforce is using AI career coaches to hire employees internally. [online] In: *Business Insider*. Available at: https://www.businessinsider.com/salesforce-internal-ai-career-coaches-upskill-employees-2025-5 [Accessed 08.03.2025].

16. Hamilton, J. (2024). AI can be game changer for careers advice. [online] In:

The Times. Available at: https://www.thetimes.co.uk/article/recruitment-ai-can-be-game-changer-for-careers-advice-x7v078ln3 [Accessed 08.03.2025].

17. Knight, R. (2025). Could AI be your next career coach? One virtual-coaching company thinks so — and other businesses are buying in. [online] In: *Business Insider.* Available at: https://www.businessinsider.com/ai-career-coach-accessible-employee-coaching-professional-development-2025-4 [Accessed 08.03.2025].

18. Jacobs, E. (2025). The AI chatbots offering workplace counsel. [online] In: *Financial Times* . Available at: https://www.ft.com/content/ede799c4-8a1c-4c39-8a9b-01899d5b6754 [Accessed 08.03.2025].

19. FutureFit AI. [online]. Available at: https://www.futurefit.ai [Accessed 08.03.2025].

20. SkyHive. [online] Available at: https://www.skyhive.ai [Accessed 08.03.2025].

21. Eightfold Career Hub. [online]. Available at: https://eightfold.ai [Accessed 08.03.2025].

22. Paradox (n.d.). *Olivia Virtual Assistant* [online]. Available at: https://www.paradox.ai/olivia [Accessed 08.03.2025].

23. Google (n.d.). *Career Certificates* [online]. Available at: https://grow.google/ [Accessed 08.03.2025].

References

1. Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.

2. Bourdieu, P. (1986). *The Forms of Capital*. New York: Greenwood.

3. Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.

4. Rose, N. (1990). *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. London: Routledge.

5. Thaler, R.H. and Sunstein, C.R. (2008). *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. New Haven: Yale University Press.

6. Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Pantheon Books.

7. Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. New York: PublicAffairs.

8. Buchanan, R. (2025). Exploring the Role of AI in Career Access Through a Social Justice Lens. *Nordic Journal of Transitions, Careers and Guidance,* [online] 6 (1), pp. 1–13. Available at: https://doi.org/10.16993/njtcg.77 [Accessed 08.03.2025].

9. Timis, D.A., Alurralde, M. (2023). How could AI shape the future of career coaching? [online] In: *World Economic Forum*. Available at: https://www.weforum.org/stories/2023/09/how-could-ai-shape-the-future-of-career-coaching/ [Accessed 08.03.2025].

10. Fabricant, F. (2024). Using AI to Enhance Applications of Career Theory to Practice. [online] In: *National Career Development Association*. Available at: https://associationdatabase.com/aws/NCDA/pt/sd/news_article/562080/_PARENT/CC_layout_details/false [Accessed 08.03.2025].

11. Passmore, J., Woodward, W. (2023). Coaching education: Wake up to the new digital and AI coaching revolution. *International Coaching Psychology Review,* [online] 18, pp. 58–72. Available at: 10.53841/bpsicpr.2023.18.1.58 [Accessed 08.03.2025].

12. Rangala, N. (2025). The Future of AI-Powered Career Coaching: A Web Application for Personalized Career Guidance. [online] In*: ResearchGate.* Available at: https://www.researchgate.net/publication/389859628 [Accessed 08.03.2025].

13. Paradis, T. (2024). Some Gen Z workers are turning to AI for career advice. [online] In: Business Insider. Available at: https://www.businessinsider.com/ai-career-advice-coach-gen-z-workers-get-ahead-2024-2 [Accessed 08.03.2025].

14. Berwick, I. (2025). Ask me anything? The rise of the robo-coach. [online] In: *Financial Times* . Available at: https://www.ft.com/content/1c4edde0-4681-45f8-845c-571cd233bd9b [Accessed 08.03.2025].

15. Altchek, A. (2025). How Salesforce is using AI career coaches to hire employees internally. [online] In: *Business Insider*. Available at: https://www.businessinsider.com/salesforce-internal-ai-career-coaches-upskill-employees-2025-5 [Accessed 08.03.2025].

16. Hamilton, J. (2024). AI can be game changer for careers advice. [online] In: *The Times*. Available at: https://www.thetimes.co.uk/article/recruitment-ai-can-be-game-changer-for-careers-advice-x7v078ln3 [Accessed 08.03.2025].

17. Knight, R. (2025). Could AI be your next career coach? One virtual-coaching company thinks so — and other businesses are buying in. [online] In: *Business Insider.* Available at: https://www.businessinsider.com/ai-career-coach-accessible-employee-coaching-professional-development-2025-4 [Accessed 08.03.2025].

18. Jacobs, E. (2025). The AI chatbots offering workplace counsel. [online] In: *Financial Times* . Available at: https://www.ft.com/content/ede799c4-8a1c-4c39-8a9b-01899d5b6754 [Accessed 08.03.2025].

19. FutureFit AI. [online]. Available at: https://www.futurefit.ai [Accessed 08.03.2025].

20. SkyHive. [online] Available at: https://www.skyhive.ai [Accessed 08.03.2025].

21. Eightfold Career Hub. [online]. Available at: https://eightfold.ai [Accessed 08.03.2025].

22. Paradox (n.d.). *Olivia Virtual Assistant* [online]. Available at: https://www.paradox.ai/olivia [Accessed 08.03.2025].

23. Google (n.d.). *Career Certificates* [online]. Available at: https://grow.google/ [Accessed 08.03.2025].

УДК 004.8:378(062.552) https://doi.org/10.5281/zenodo.15431149

А. С. Лісовол

ВАРІАНТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СТОСУНКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ТА ВИКЛАДАЧІВ ЧЕРЕЗ РОЗВИТОК ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ І ТОТАЛЬНУ ЦИФРОВІЗАЦІЮ

Стаття присвячена варіантам трансформації стосунків закладів вищої освіти та викладачів через призму розвитку штучного інтелекту і тотальну цифровізацію суспільства.

Мета статті – дослідження варіантів трансформації стосунків між викладачами та освітніми інституціями в сучасних умовах.

Показано, що ШІ та цифрові інструменти відкривають нові можливості для персоналізації навчання, автоматизації рутинних завдань та створення більш інклюзивного освітнього середовища та генерують нові виклики, пов'язані з необхідністю підвищення цифрової компетентності викладачів, етичними аспектами використання ШІ та ризиками втрати людської складової в процесі навчання. Наголошується, що роль викладачів в сучасних умовах змінюється від «перекладачів знань» до фасилітаторів навчання. Обґрунтовано наступні ключові напрямки трансформації діяльності викладачів: автоматизація рутинних завдань; персоналізація навчання; розвиток критичного мислення; викладання та наставництво. Виявлено ключові елементами цифрової інфраструктури освітнього процесу: сучасні інформаційні системи (системи управління навчанням (LMS), електронні бібліотеки, платформи для онлайн-навчання та співпраці; цифрова безпека (системи захисту даних, запобігання кібератакам та забезпечення конфіденційності особистої інформації). Досліджено варіанти трансформації стосунків між викладачами та інституціями: перехід до гібридних моделей працевлаштування (в т. ч. фріланс, платформи); спільна розробка та модерування цифрового контенту; впровадження систем співпраці на основі аналітики даних; посилення академічної автономії в межах цифрової екосистеми. Зроблено висновок, що штучний інтелект і цифрові технології є потужним чинником трансформації освітнього середовища, який змінює не лише інструменти навчання, а й саму природу взаємодії між викладачем і закладом освіти.

Ключові слова: трансформація, цифровізація, освітнє середовище, викладач, фасилітатор навчання, інституції.

Lisovol Anton. **Options for transforming the relationship between educational institutions and teachers through the development of artificial intelligence and total digitization.**

The article is devoted to the options for transforming relations between higher education institutions and teachers through the prism of the development of artificial intelligence and the total digitalization of society.

The purpose of the article is to study the options for transforming relations between teachers and educational institutions in modern conditions.

It is shown that AI and digital tools open up new opportunities for personalizing learning, automating routine tasks, and creating a more inclusive educational environment, and generate new challenges related to the need to increase teachers' digital competence, ethical aspects of using AI, and the risks of losing the human component in the learning process. It is emphasized that the role of teachers in modern conditions is changing from "knowledge translators" to learning facilitators. The following key areas of transformation of teachers' activities are substantiated: automation of routine tasks; personalization of learning; development of critical thinking; teaching and mentoring. The key elements of the digital infrastructure of the educational process were identified: modern information systems (learning management systems (LMS), electronic libraries, platforms for online learning and collaboration; digital security (data protection systems, prevention of cyberattacks and ensuring the confidentiality of personal information). Options for transforming relations between teachers and institutions were explored: transition to hybrid employment models (including freelance, platforms); joint development and moderation of digital content; implementation of collaboration systems based on data analytics; strengthening academic autonomy within the digital ecosystem. It was concluded that artificial intelligence and digital technologies are a powerful factor in transforming the educational environment, which changes not only learning tools, but also the very nature of interaction between a teacher and an educational institution.

Key words: transformation, digitalization, educational environment, teacher, learning facilitator, institutions.

Постановка проблеми. У XXI столітті цифрові технології та штучний інтелект (ШІ) все активніше проникають у сферу освіти, докорінно змінюючи традиційні уявлення про викладання, роль викладача та функціонування освітніх закладів. Технологічний прогрес, зокрема впровадження адаптивних навчальних систем, інтелек-

туальних тьюторів, чат-ботів та автоматизованих систем оцінювання, зумовлює потребу в переосмисленні взаємовідносин між учасниками освітнього процесу.

Тотальна цифровізація освіти спричиняє як нові можливості, так і виклики: з одного боку, ШІ може підвищити ефективність навчання, індивідуалізувати підхід до студентів, автоматизувати рутинні завдання викладачів; з іншого – зростає ризик знеособлення взаємодії, втрати педагогічного впливу та етичних дилем щодо заміщення людини технологією.

На цьому тлі особливо актуальним постає питання трансформації ролі викладача – від транслятора знань до фасилітатора, наставника, модератора навчального середовища. Заклади освіти, своєю чергою, змушені переглядати організаційні підходи, методики управління персоналом і принципи академічної автономії.

Таким чином, дослідження варіантів трансформації стосунків між викладачами та освітніми інституціями в умовах стрімкого технологічного поступу є вкрай важливим для формування стійкої, ефективної та етичної освітньої екосистеми.

Аналіз публікацій за темою дослідження. В науковому середовищі тема дослідження викликає великий інтерес вчених . Зокрема Лукін Р., Грифітс М. та Холмс У. акцентують увагу на аналізі потенціалу штучного інтелекту у трансформації ролі викладача та закладів освіти [1]. Дослідженню етичних і соціальних наслідків використання ШІ в освіті присвячені дослідження Селвина Н. [2]. Теоретичне підґрунтя взаємодії освіти, цифровізації та штучного інтелекту висвітлено в працях Вильямса Б. та Ейнона Р. [3]. Аналіз впливу цифрових технологій та ШІ на освітній процес і зміну ролі викладача вивчали Холмс В., Віален М. та Фадел С. [4]. Міжнародна аналітика щодо цифровізації та трансформації освітніх систем наводиться в Міжнароднjму цифровому обзорі [5]. Приклад застосування ШІ в освітній системі Китаю як один із можливих векторів трансформації наводить Кнох Дж. [6]. Систематичний огляд того, як штучний інтелект впливає на викладачів та їхню професійну роль досліджували Заварський–Рітчер О., Марін В. та Бонд М. [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених впливу штучного інтелекту на викладачів на їх професійну діяльність ця багатоаспектна проблема потребує більш детального дослідження, зокрема в напрямку варіантів трансформації стосунків між викладачами та освітніми інституціями в умовах стрімкого технологічного поступу.

Мета статті – дослідження варіантів трансформації стосунків між викладачами та освітніми інституціями в сучасних умовах.

Основні результати дослідження. Розвиток штучного інтелекту (ШІ) має драматичний вплив на всі сфери суспільного життя, включаючи освіту [8]. Традиційна модель освіти, де викладач є основним джерелом знань і оцінює успішність змін, зазнає трансформації [9]. ШІ та цифрові інструменти відкривають нові можливості для персоналізації навчання, автоматизації рутинних завдань та створення більш інклюзивного освітнього середовища [10]. Водночас виникають нові виклики, пов'язані з необхідністю підвищення цифрової компетентності викладачів, етичними аспектами використання ШІ та ризиками втрати людської складової в процесі навчання [11; 12].

ШІ не замінює викладачів, але трансформує їхню роль від «перекладачів знань» до фасилітаторів навчання [13]. Ось деякі з ключових напрямків трансформації:

– автоматизація рутинних завдань: системи штучного інтелекту можуть перевіряти роботи, оцінювати тести, аналізувати успішність студентів і надавати персоналізовані рекомендації [10]. Це звільняє час викладачів для більш творчих завдань, таких як планування навчання, проведення інтерактивних занять та надання індивідуальної підтримки студентам;

– персоналізація навчання: алгоритми штучного інтелекту можуть аналізувати дані про учнів, їхні сильні та слабкі сторони, стилі навчання та прогрес. На основі цього аналізу можна створювати персоналізовані навчальні траєкторії, які відповідають індивідуальним потребам кожного студента [10];

– розвиток критичного мислення: системи штучного інтелекту можуть бути корисними інструментами для розвитку критичного мислення учнів. Наприклад, вони можуть генерувати складні запи-

тання, моделювати реальні сценарії та надавати учням можливість самостійно знаходити рішення [8];

– викладання та наставництво: Викладачі можуть використовувати ШІ, щоб краще розуміти потреби своїх учнів і надавати їм більш ефективну підтримку. Вони можуть виступати в ролі тьюторів і наставників, допомагаючи учням орієнтуватися в інформаційному потоці, розвивати навички самостійного навчання та критично оцінювати інформацію [11].

Цифрова трансформація освіти вимагає активної участі не лише викладачів, а й самих навчальних закладів. Школи, коледжі та університети повинні адаптуватися до нових реалій, розбудовуючи цифрову інфраструктуру, розробляючи нові моделі управління та підтримуючі інновації.

Успішна інтеграція цифрових технологій в освітній процес вимагає відповідної інфраструктури. Ключовими елементами цифрової інфраструктури виступають:

– сучасні інформаційні системи: Системи управління навчанням (LMS), електронні бібліотеки, платформи для онлайн-навчання та співпраці (наприклад, Google Classroom, Moodle);

– цифрова безпека: Системи захисту даних, запобігання кібератакам та забезпечення конфіденційності особистої інформації [14].

Цифрова трансформація призводить до появи нових моделей управління освітою, зокрема гнучкого навчання та персоналізації навчання. Гнучке навчання дає можливість навчатися у зручний час і в зручному місці, поєднуючи очне та дистанційне навчання [15]. Персоналізоване навчання дозволяє розробляти індивідуальні освітні траєкторії для кожного студента на основі даних про його академічну успішність, інтереси та потреби [10].

Слід зауважити, що цифрова трансформація освіти має як значні переваги, так і ризики. Важливо зважити всі «за» і «проти», щоб максимально використати потенціал цифрових технологій. Серед переваг цифровізації освіти слід відмітити:

– персоналізація навчання: можливість пристосувати навчальний процес до індивідуальних потреб кожного учня;

– покращення доступу до освіти. Розширення географічних меж

навчання, можливість навчатися в будь-який час і в будь-якому місці;

– підвищення мотивації студентів. Інтерактивні формати навчання, використання ігрових елементів та інших інноваційних методів роблять процес навчання більш цікавим та захоплюючим;

– розвиток цифрових компетенцій. Студенти набувають навичок роботи з цифровими інструментами, які необхідні для успішного життя та кар'єри в сучасному світі [16].

Серед негативних рис цифровізації освіти слід відмітити:

– цифровий розрив. Нерівний доступ до цифрових технологій і ресурсів може посилити соціальну нерівність;

– проблеми кібербезпеки. Загроза витоку персональних даних, кібератак та інших негативних наслідків;

– інформаційне перевантаження учасників освітнього процесу. Надлишок інформації може призвести до інформаційного перевантаження та зниження рівня навчання;

– технологічна залежність. Надмірне захоплення цифровими технологіями може призвести до зниження соціальних навичок і критичного мислення.

Щоб мінімізувати ризики та максимізувати переваги цифрової трансформації, необхідно:

– забезпечити цифрову доступність, створити умови для рівного доступу до цифрових ресурсів для всіх учасників освітнього процес;.

– підвищити цифрову грамотність учасників освітнього процесу. Потрібно вирішити проблему навчання студентів та викладачів безпечній роботі в цифровому просторі;

– розробляти гнучкі освітні програми. Це передбачає враховувати індивідуальні особливості та потреби кожного студента;

– поєднуйте цифрові та традиційні методи навчання. Викладачам потрібно дотримуватися балансу між використанням цифрових технологій та живою взаємодією зі студентами [17].

Сучасна освіта переживає глибоку трансформацію під впливом цифрових технологій. Відходячи від традиційної моделі, яка була зосереджена на передачі готових знань, освіта переорієнтовується на розвиток ключових компетенцій. Швидкі зміни у світі, інформаційне перевантаження та вимоги ринку праці диктують нові правила. Щоб

успішно функціонувати в сучасному суспільстві, люди повинні вміти критично та креативно мислити, ефективно спілкуватися, самостійно навчатися та впевнено орієнтуватися в цифровому середовищі. Для досягнення цих цілей освітній процес має бути орієнтований на розвиток практичних навичок, використання інтерактивних методів навчання, створення сприятливого середовища для співпраці та самореалізації.

Перехід до компетентнісного підходу – складний процес, але він є необхідною умовою підготовки молоді до життя в динамічному світі.

Висновки. Штучний інтелект і цифрові технології є потужним чинником трансформації освітнього середовища, який змінює не лише інструменти навчання, а й саму природу взаємодії між викладачем і закладом освіти. Це вимагає переосмислення ролей, функцій і форматів співпраці. Викладач поступово переходить від ролі джерела знань до ролі фасилітатора, наставника, модератора освітнього процесу, орієнтованого на індивідуальні траєкторії навчання, що підтримуються ШІ-системами. Це посилює необхідність розвитку цифрових та педагогічних компетентностей. Заклади освіти мають адаптувати організаційні стратегії до нової цифрової реальності, впроваджуючи гнучкі моделі управління, цифрові платформи, політики академічної свободи та стимулювання цифрової інноваційності серед персоналу. Варіанти трансформації стосунків між викладачами та інституціями можуть включати:

– перехід до гібридних моделей працевлаштування (у т. ч. фріланс, платформи);
– спільну розробку та модерування цифрового контенту;
– впровадження систем співпраці на основі аналітики даних;
– посилення академічної автономії в межах цифрової екосистеми.

Ефективність освітнього процесу в умовах цифровізації залежить від збалансованості між технологічними інноваціями та людським фактором. Надмірна автоматизація без педагогічної участі може призвести до втрати якості навчання, зниження мотивації та етичних ризиків. Ключовим чинником успіху є стратегічна взаємодія між викладачами та адміністрацією освітніх закладів, заснована на довірі, гнучкості, спільному прийнятті рішень щодо цифрової трансформації.

Список бібліографічних посилань

1. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M. and Forcier, L.B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. London: Pearson, 268 p.

2. Selwyn, N. (2019). *Should robots replace teachers? AI and the future of education*. Cambridge: Polity Press, 350 p.

3. 3.Williamson, B. and Eynon, R. (2020). Historical threads, missing links, and future directions in AI in education. *Learning, Media and Technology*, 45(3), pp. 223–235. Available at: https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1798995 [Accessed 7 April 2025].

4. Holmes, W., Bialik, M. and Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston: Center for Curriculum Redesign, 348 p.

5. OECD (2021). *Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots*. OECD Publishing. Available at: https://doi.org/10.1787/589b283f-en [Accessed 7 April 2025].

6. Knox, J. (2020). *Artificial Intelligence and Education in China*. *Learning, Media and Technology*, 45(3), pp. 298–311.

7. Zawacki-Richter, O., Marнn, V.I., Bond, M. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), pp. 1–27. Available at: https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0 [Accessed 7 April 2025].

8. Міллер, Т. та Воллер, Л. (2021). *Штучний інтелект в освіті: обіцянки та наслідки для навчання та викладання*. Кембридж: Cambridge University Press, 420 с.

9. Андрущенко, В.П. та Бех, І.Д. (2020). *Філософія освіти в епоху цифровізації*. Київ: Видавництво НаУКМА, 276 с.

10. Іванова, О.В. (2020). Персоналізація навчання в контексті впровадження штучного інтелекту. *Сучасна освіта*, 3(45), сс. 45–56.

11. Геффернан, Н. та Геффернан, К. (2019). Майбутнє ШІ в освіті: огляд досліджень і застосувань. *Журнал штучного інтелекту*, 15(2), сс. 65–80.

12. Корж, О.В. та Ткаченко, Л.В. (2020). Етичні аспекти впровадження ШІ в освітні процеси. *Етика та право*, 6(2), сс. 29–35.

13. ЮНЕСКО (2022). *Штучний інтелект і освіта: рекомендації для політиків.* Available at: https://unesco.org [Accessed 7 April 2025].

14. Селвін, Н. (2021). *Цифрові технології та майбутнє освіти: критичні перспективи.* Лондон: Routledge, 358 с.

15. Соколова, М.В. (2022). Гібридне навчання як модель трансформації освіти в епоху цифрової революції. *Інноваційна педагогіка*, 12(4), сс. 34–42.

16. Всесвітній економічний форум (2023). *Звіт про майбутнє роботи: роль освіти у цифровому світі.* Available at: https://www.weforum.org [Accessed 7 April 2025].

17. Захарова, Н.Ю. (2021). Використання штучного інтелекту в освітніх технологіях: виклики та перспективи. *Освіта і цифрові технології*, 7(3), сс. 12–25.

References

1. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M. and Forcier, L.B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. London: Pearson, 268 p.

2. Selwyn, N. (2019). *Should robots replace teachers? AI and the future of education*. Cambridge: Polity Press, 350 p.

3. Williamson, B. and Eynon, R. (2020). Historical threads, missing links, and future directions in AI in education. *Learning, Media and Technology*, 45(3), pp. 223–235. Available at: https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1798995 [Accessed 7 April 2025].

4. Holmes, W., Bialik, M. and Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston: Center for Curriculum Redesign, 348 p.

5. OECD (2021). *Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots*. OECD Publishing. Available at: https://doi.org/10.1787/589b283f-en [Accessed 7 April 2025].

6. Knox, J. (2020). *Artificial Intelligence and Education in China*. *Learning, Media and Technology*, 45(3), pp. 298–311.

7. Zawacki-Richter, O., Marнn, V.I., Bond, M. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), pp. 1–27. Available at: https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0 [Accessed 7 April 2025].

8. Miller, T. ta Voller, L. (2021). *Shtuchnyi intelekt v osviti: obitsianky ta naslidky dlia navchannia ta vykladannia* [Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Learning and Teaching]. Kembrydzh: Cambridge University Press, 420 p.

9. Andrushchenko, V.P. ta Bekh, I.D. (2020). *Filosofiia osvity v epokhu tsyfrovizatsii* [Philosophy of education in the era of digitalization]. Kyiv: Vydavnytstvo NaUKMA, 276 p.

10. Ivanova, O.V. (2020). Personalizatsiia navchannia v konteksti vprovadzhennia shtuchnoho intelektu [Personalization of learning in the context of artificial intelligence implementation]. *Suchasna osvita*, 3(45), pp. 45–56.

11. Heffernan, N. ta Heffernan, K. (2019). Maibutnie ShI v osviti: ohliad doslidzhen i zastosuvan [The Future of AI in Education: A Review of Research and Applications]. *Zhurnal shtuchnoho intelektu*, 15(2), pp. 65–80.

12. Korzh, O.V. ta Tkachenko, L.V. (2020). Etychni aspekty vprovadzhennia ShI v osvitni protsesy [Ethical aspects of implementing AI in educational processes]. *Etyka ta pravo*, 6(2), pp. 29–35.

13. YuNESKO (2022). *Shtuchnyi intelekt i osvita: rekomendatsii dlia politykiv* [Artificial Intelligence and Education: Recommendations for Policymakers]. Available at: https://unesco.org [Accessed 7 April 2025].

14. Selvin, N. (2021). *Tsyfrovi tekhnolohii ta maibutnie osvity: krytychni perspektyvy* [Digital technologies and the future of education: critical perspectives]. London: Routledge, 358 p.

15. Sokolova, M.V. (2022). Hibrydne navchannia yak model transformatsii osvity v epokhu tsyfrovoi revoliutsii [Hybrid learning as a model for transforming education in the era of the digital revolution]. *Innovatsiina pedahohika*, 12(4), pp. 34–42.

16. Vsesvitnii ekonomichnyi forum (2023*). Zvit pro maibutnie roboty: rol osvity u tsyfrovomu sviti* [Future of Work Report: The Role of Education in a Digital World]. Available at: https://www.weforum.org [Accessed 7 April 2025].

17. Zakharova, N.Iu. (2021). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osvitnikh tekhnolohiiakh: vyklyky ta perspektyvy [Using artificial intelligence in educational technologies: challenges and prospects]. *Osvita i tsyfrovi tekhnolohii*, 7(3), pp. 12–25.

УДК 820.073 https://doi.org/10.5281/zenodo.15431431

Д. В. Шлапак

ЕКОКРИТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Останні десятиріччя у сучасній науковій думці можна схарактеризувати, як пошуки нового та осмислення минулого водночас. Це можна пояснити багатьма причинами, головними з яких потрібно вважати переосмислення ролі людини та її місця у всесвіті та пошуки точок єднання людини з навколишнім світом. Спроби вирішити проблеми екології, що існують у сучасному суспільстві на базі антропоцентричної парадигми, не дали результатів й не наблизили людину до гармонії з природою. Екокритика загострює питання проблемних стосунків людини і природи, культури і природи, пропонує інший підхід і своє вирішення цих питань. При цьому екокритика відштовхується від того, що природу не можна вважати частиною культурної практики людей; що і природа, і культура, і все, що з ними пов'язане – реальне (П. Баррі). Екоцентричне прочитання твору дозволяє поставити на один щабель природу і людину й все, що пов'язане з людиною. Прагне розглядати природу і людину як одне ціле, виходячи з їх кровної спорідненості та пропонує переставити акценти з внутрішнього світу людини на зовнішній світ – світ природи. Більш того, знайти ті точки перетину, які дозволять наблизити гармонію, котру так шукала антропоцентрична парадигма. Разом з тим, сформувати світоглядну позицію, яку варто назвати «світоцентризмом», де людина і природа створюють єдине поле. Ці виміри прекрасно існують разом; здатні підтримувати один одного; не шкодять і не руйнують все навколо. Такий підхід слід розглядати не як модну тенденцію, а як, можливо, останню спробу знайти порозуміння й компроміс з природою; як можливість врятувати себе й все живе й неживе на планеті від егоїстичного утилітарного відношення до всього, що існує на планеті Земля.

У статті окреслено основні завдання екокритики та особливості екоцентричного прочитання твору; загострені актуальні й перспективні питання для обговорення, які піднімає цей напрямок літературознавчих досліджень.

Ключові слова: антропоцентрична парадига, екокритика, екоцентричне прочитання твору, «світоцентризм».

Shlapak Daria. **Ecocritical research: features and prospects.**

The last decades in modern scientific thought can be characterized as a search for the new and an understanding of the past at the same time. This can be explained by many reasons. The main ones should be considered a rethinking of the role of man and his place in the universe and the search for points of connection between man and the surrounding world. Attempts to solve modern ecological problems within the framework of the anthropocentric paradigm have not yielded results and have not brought man closer to harmony with nature. Ecocriticism raises the issue of problematic relationships between man and nature, culture and nature, and offers a different approach and its own solution to these issues. At the same time, ecocriticism is based on the fact that nature cannot be considered part of people's cultural practice. Nature and culture, and everything connected with them, are real (P. Barry). An ecocentric reading of the work allows us to put nature and man and everything related to man on the same level. It seeks to consider nature and man as one whole, based on their blood relationship, and proposes to shift the emphasis from the inner world of man to the outer world – the world of nature. Moreover, to find those points of intersection that will allow us to approximate the harmony that the anthropocentric paradigm was so seeking. At the same time, to form a worldview that should be called "worldcentrism", where man and nature create a single field. These dimensions coexist beautifully; they are able to support each other; they do not harm or destroy everything around them. This approach should not be seen as a fashionable trend, but as, perhaps, the last attempt to find understanding and compromise with nature; as an opportunity to save ourselves and all living and non-living things on the planet from a selfish utilitarian attitude towards everything that exists on planet Earth.

The article outlines the main tasks of ecocriticism and the features of an ecocentric reading of a work; highlights the relevant and promising issues for discussion raised by this area of literary studies.

Key words: anthropocentric paradigm, ecocriticism, ecocentric reading of the work, "worldcentrism".

Постановка проблеми. Людина пройшла складний шлях у своїх відносинах з природою: від страху й поклоніння, від ідеалізації й обожнювання, від пошуків відповідей й прохання допомоги – до ідеї про те, що треба піклуватися й захищати, оберігати й уболівати; до розуміння того, що все на цій землі має право існувати й жити, все

є елементами одного космічного простору. Тому поява досліджень, які акцентують свою увагу на взаємовідносинах людини і природи; аналізують класичні та сучасні твори з критичних позицій екологічного світосприйняття й світорозуміння є необхідними та нагальними для сучасної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, присвячені обґрунтуванню, доцільності та нагальності екологічної літератури з'явилися у 90-х роках XX століття. Зазвичай, їх появу пов'язують з американськими (Черіл Ґлотфелті і Гарольд Фромм) та англійськими (Джонатан Бейт, Річард Керрідж, Грег Геррард) дослідниками. Хоча сам термін «екокритика», як вказує викладач англістики Уельського університету Пітер Баррі, був «застосований наприкінці 1970-х рр. на симпозіумі Асоціації західної літератури» [1, с. 293]. Друге життя поняттю та його активному використанню надала Черіл Ґлотфелті, адже саме з її «легкої руки» це поняття прийняли й стали використовувати для «позначення розпливчатої сфери досліджень, раніше відомої як «вивчення творів про природу» [1, с. 293]. Проте, якщо американська література цього напряму своїм корінням сягає XIX ст., де письменники Ральф Валдо Емерсон, Маргарет Фуллер, Генрі Девід Торо «звеличували волю до життя та незайману природу Америки», то витоки англійської екокритики («зелених студій»), як вважає Пітер Баррі, слід шукати «в англійському романтизмі 1790-х років, а не в американському трансценденталізмі» [1, с. 295]. Англійські дослідники, на відміну від американських, «прагнуть застерегти від загрози довкіллю з боку влади, промисловості, комерційних інтересів та неоколоніалізму» [1, с. 296].

Необхідно зазначити, що саме завдяки Пітеру Баррі, а точніше перекладу його книги «Вступ до теорії: літературознавство та культурологія» [1] українські дослідники познайомилися з основними рисами та завданнями, що стали визначальними для екокритики.

Українські дослідники активно працюють у цьому напрямі літературознавчих досліджень і досягли значних результатів як з боку удосконалення теорії, так і з боку аналізу творів класичних і сучасних українських та інших письменників під кутом зору екокритики (Л. М. Горболіс, М. П. Ткачук, І. М. Сухенко, А. В. Олешко,

Л. П. Статкевич, Н. Ю. Жлуктенко, О. В. Вертипорох, А. Я. Полторацька, І. В. Яковенко та ін.).

Мета статті – окреслити специфіку екотексту, визначити риси, що визначають його перспективність для сучасних літературознавчих досліджень.

Основні результати дослідження. На сьогодні дослідники пропонують кілька визначень екокритики. Так Черіл Ґлотфелті визначає екокритику, як «вивчення стосунків між літературою й навколишнім середовищем» [цит. за: 1, с. 292]. Спеціаліст у галузі екологічних гуманітарних наук Скот Словік визначав екокритику, як термін, що «вживається для окреслення наукового підходу до сфери реалізації відносин «людина-природа» як у художньому, публіцистичному текстах, так і будь-якому іншому, який, на перший погляд, не співвідноситься зі сферою екологічно-центричного письма» [цит. за: 2]. Пропоновані визначення акцентують увагу саме на дослідженнях відносин «людина-природа», що реалізуються у літературі.

Український дослідник М.П. Ткачук розширює визначення екокритики і визначає її, як «галузь літературної критики, що вивчає міждисциплінарний аспект взаємозв'язків художньої літератури і довкілля, в тому числі для аналізу й осмислення шляхів виправлення сучасної екологічної ситуації» [3, с. 52]. Дослідник робить наголос на міждисциплінарному характері галузі, що дозволяє залучати до досліджень широке коло фахівців з різних галузей знань.

Доктор філологічних наук Л. М. Горболіс, аналізуючи засади екологічного підходу до літератури, вказує, що треба враховувати ще й ***національну специфіку***, що «реалізується у виявленні й потрактуванні художньо відображених давніх уявлень про охорону довкілля» [4, с. 6], а також ***географічний*** чинник, що «представлений як один із координаторів способу життя, думання, а також світорозуміння, світосприймання, екологічної культури українця» [4, с. 6].

Таким чином, означені визначення показують, з одного боку, цікавість й нагальність екокритичних досліджень для сучасної літератури, а з іншого, демонструють можливість ураховувати й залучати до аналізу творів національну специфіку, пов'язувати їх з історико-географічно-культурним контекстом, заглиблюватись

в особливості світосприйняття представників певних етносів та народностей; а також можливість використання різного інструментарію, широти образів та способів їх трактування.

Пітер Баррі окреслив основні завдання, що характерні для екокритики:

1) «екокритичне прочитання канонічного тексту починається з пропозиції нового погляду й не обмежується очевидними творами про природу» [1, с. 304]. Тобто треба «переключити критичну увагу з внутрішнього на зовнішнє» [1, с. 305];

2) «розширюють сферу застосування низки екоцентричних понять, прикладаючи їх до явищ, що не належать до світу природи (ріст і енергія, рівновага й дисбаланс, симбіоз і взаємозалежність, задовільне чи незадовільне використання енергії та ресурсів» [1, с. 310];

3) «звертають особливу увагу на письменників, у творчості яких природа відіграє головну роль» [1, с. 310];

4) «розширюють діапазон літературно-критичних практик, роблячи наголос на літературі факту, особливо на рефлексивних творах топографічного характеру на зразок есеїв, подорожніх нотаток, спогадів та локальної літератури» [1, с. 310];

5) «заперечують «соціальний конструктивізм» і «лінгвістичний детермінізм» … і обстоюють екоцентричні цінності старанного дослідження, колективної етичної відповідальності й поваги до інтересів світу поза нами» [1, с. 311].

Дослідник окреслює умовні завдання екокритики, хоча й зазначає, що для екоцентричного прочитання твору основними є саме «різноплощинність та еклектизм» [1, с. 316], тобто не можна обмежуватися однією ідеєю, треба «звертатися до широкого спектра матеріалів, не обмежуючись, як більшість критичних підходів, одним типом аргументів (суто текстуальних у «формалістичній» критиці, переважно історичних у марксистській, здебільшого контрінтуїтивних лінгвістичних елементів у деконструкції тощо) [1, с. 316].

Такий підхід демонструють вітчизняні дослідники, які на прикладі творів українських та зарубіжних письменників показують прийнятність, цікавість, перспективність екокритичного прочитання творів Лесі Українки, Мирослава Дочинця, Петра Сороки (Л.М. Горболіс), Євгена

Пашковського (О. В. Вертипорох), Володимира Лиса (Я. О. Поліщук), Миколи Руденка (Б. В. Пастух), Ольги Токарчук (А. Я. Полторацька), Григорія Штоня (Н. В. Мафтин, Г. Р. Сокол), Томаса Бойла (Н. Ю. Жлуктенко), Еліс Уокер (І. В. Яковенко), Мілоша Урбана (О. С. Палій) та ін.

Водночас, екокритицизм потрібно розглядати широко. Дослідники пропонують досить широке коло запитань, на які спрямовані подібні дослідження. Так, М.П. Ткачук виокремив основні аспекти, навколо яких «розгортається екоцентричний дискурс» [3, с. 56]. До них дослідник відніс:

«а) загальносвітоглядні (тісно пов'язані з уявленнями про місце людини в світі);

б) внутрішньолітературні (передбачають зображення природи в художньому творі як спосіб вираження емоційно-духовного багатства внутрішнього світу людини);

в) морально-естетичні (зобов'язують автора правдиво й об'єктивно аналізувати уявлення соціуму і його ставлення до різних феноменів довкілля);

г) практично-ціннісні (співвідносяться з багатовіковим досвідом і конкретними формами господарсько-побутової поведінки людини в природі» [3, с. 56].

Учений Л. П. Статкевич загострює такі питання екокритики, які, на нашу думку, є перспективними для подальших досліджень:

– «у чому полягає роль природи в екокритичних дослідженнях,

– які категорії залучено до методологічної бази екокритики,

– які національні особливості є домінуючими у сучасних екокритичних дослідженнях у контексті національних культур та літератур,

– як взаємозв'язок історичних, філософських, психологічних, етичних, соціальних досліджень впливає на подальший розвиток екокритики в цілому та у її національних видозмінах» [5, с. 102].

Такий перелік актуальних питань демонструє багатоплановість й глибину екокритики, її актуальність й прагнення вирішити головні питання сьогодення.

Екоцентричний дискурс демонструє, що ставлення до людини як до вищої цінності трансформується і модифікується у розуміння того,

що «благом», а отже й центром тяжіння є тільки те, що здатне об'єднувати все живе на Землі. І людина, при цьому, не є таким центром. Разом з тим, як зауважує дослідниця О.В. Вертипорох, екокритика «кинула виклик усім відомим культурологічним теоріям і концепціям, проте не заперечила існування і культури, і матеріальної основи людини» [6, с. 123].

Цікавим та дискусійним питанням, що випливає з ключових положень екокритики, є питання співвідношення/взаємовиключення понять антропоцентризму та біоцентризму. Пітер Баррі у роботі «Вступ до теорії: літературознавство та культурологія» писав: «Стосовно екокритики нам доводиться долати тривалу, глибоко вкорінену західну культурну традицію антропоцентризму, котрий є як релігійним, так і гуманістичним» [1, с. 308]. У якості підтвердження своєї думки дослідник наводить висловлювання давньогрецького філософа Протагора «Людина – це мірило всіх речей».

Таким чином, екокритика, впевнено займає своє чільне місце у сучасній літературознавчій методології. Однак, в силу дискусійності деяких теоретичних понять, потребує подальших теоретичних обґрунтувань. Найвищою метою екокритики, на наш погляд, є формування світоглядної позиції, яку ми пропонуємо найменувати «світоцентризмом» – для позначення того, що світ в цілому, а не його окремі частини є вищою цінністю; не домінування окремої складової світу, але його єдність є благом; людина є космічною необхідністю так само, як космос необхідний для людини.

Список бібліографічних посилань

1. Баррі, П. (2008). *Вступ до теорії: літературознавство та культурологія*. Київ: Смолоскип, 360 с.

2. Сухенко, І. М. (2011). Екокритичні орієнтири на сучасному етапі літературознавчих досліджень: проблема визначення. *Актуальні проблеми та перспективи дослідження літератури зарубіжних країн*, вип. 3, с. 259–266.

3. Ткачук, М. (2011). Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики. *Дивослово*, 6, с. 52–56.

4. Горболіс, Л. (2011). Екокритичні виміри української літератури: доцільність і прийнятність застосування (на прикладі «Лісової пісні» Лесі Українки). *Філологічні трактати*, 3, с. 5–10.

5. Статкевич, Л.П. (2017). Теоретико-методологічні форманти сучасної екокритики. *Вісн. ХНУ ім. В.Н. Каразіна*, вип. 76, с. 100–103.

6. Вертипорох, О. (2021). Екокритика як модель інтерпретації сучасного художнього тексту (на матеріалі романістики Євгена Пашковського). *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство*, вип. 36, том 1, с. 122–127.

References

1. Barry, P. (2008). *Vstup do teorii: literaturoznavstvo ta kulturolohiia* [Beginning theory: an introduction to literary and cultural theory]. Kyiv: Smoloskyp, 360 p.

2. Sukhenko, I. M. (2011). Ekokrytychni oriientyry na suchasnomu etapi literaturoznavchykh doslidzhen: problema vyznachennia [Ecocritical guidelines at the current stage of literary studies: the problem of definition]. *Aktualni problemy ta perspektyvy doslidzhennia literatury zarubizhnykh krain* [Current problems and prospects of studying the literature of foreign countries], iss. 3, pp. 259–266.

3. Tkachuk, M. (2011). Liudyna i pryroda v ukrainskii literaturi kriz pryzmu ekokrytyky [People and nature in ukrainian literature through the prism of ecocriticism]. *Dyvoslovo* [Dyvoslovo], 6, pp. 52–56.

4. Horbolis, L. (2011). Ekokrytychni vymiry ukrainskoi literatury: dotsilnist i pryiniatnist zastosuvannia (na prykladi «Lisovoi pisni» Lesi Ukrainky) [Ecocritical dimensions of ukrainian literature: the expediency and acceptability of their use (on the example of Lesya Ukrainka's «Lisovoi Pisni»)]. *Filolohichni traktaty* [Philological Treatises], 3, pp. 5–10.

5. Statkevych, L.P. (2017). Teoretyko-metodolohichni formanty suchasnoi ekokrytyky [Theoretical and methodological formants of modern ecocriticism]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina* [Bulletin Kharkiv National University named after V.N. Karazin], iss. 76, pp. 100–103.

6. Vertyporokh, O. (2021). Ekokrytyka yak model interpretatsii suchasnoho khudozhnoho tekstu (na materiali romanistyky Yevhena Pashkovskoho) [Ecocriticism as a model of interpretation of a modern literary text (based on the material of Yevhen Pashkovsky's novelistics)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Movoznavstvo. Literaturoznavstvo* [Current issues of humanitarian sciences. Linguistics. Literary studies], vol. 36 (1), pp. 122–127.

Проблеми лінгвістики, лінгводидактики, літературознавства та перекладу

УДК 81’37 https://doi.org/10.5281/zenodo.15431862

Olena Ilina

MULTIPLE WORLDS OF THE LITERARY TEXT

The concept of multiple worlds in literature is a fascinating and promising area of linguistic research, closely connected with linguistic personality, national identity, culture, and mentality. The study aims to define the content, structure, and linguistic features of the expression of multiple worlds in literary texts. To better delineate this concept, the term «artistic multiverse» is introduced, which enables a deeper understanding of the idea of multiple worlds. Within a literary work, several distinct worlds are identified: the author’s world, the character’s world, the recipient’s world, the immediate world, and the unreal world. The study provides a detailed description of the characteristics of each of these worlds and proposes a methodology for their analysis.

The research makes a significant contribution to the field of linguistics by forming a comprehensive framework for studying and understanding the concept of multiple worlds in literature. Particular attention is given to the linguistic and cognitive mechanisms that play a key role in the creation and perception of these worlds. The primary research methods include textual analysis, the interpretation of symbols, and the study of cognitive processes that facilitate reader interaction with literary texts.

The results of this study offer a conceptual foundation for understanding the literary multiverse, demonstrating that an author’s creative output consists of several autonomous worlds, each with unique features requiring an individual approach to analysis. Special emphasis is placed on the consideration of internal and external references within a literary text, highlighting the active role of the reader in creating meanings and reinterpreting artistic reality. This research contributes to the theoretical understanding of how different worlds in a literary text interact with one another, creating a multidimensional space for interpretation and analysis.

Key words: multiple words, literary text, possible worlds, multiverse, concept.

Ільїна Олена Вікторівна. **Множинні світи художнього тексту.**

Концепція множинних світів у літературі є захопливою й перспективною сферою лінгвістичних досліджень, тісно пов’язаною з мовною особистістю, національною ідентичністю, культурою та менталітетом. Метою дослідження

є визначення змісту, структури та мовних особливостей вираження множинних світів у літературних текстах. Для точнішого окреслення цієї концепції вводиться термін «художній мультиверс», який дозволяє глибше зрозуміти ідею множинності світів. У межах літературного твору виокремлюємо кілька окремих світів: світ автора, світ персонажів, світ реципієнта, безпосередній світ та нереальний світ. У роботі детально описано характеристики кожного із цих світів і запропоновано методологію їхнього аналізу.

Дослідження робить вагомий внесок у галузь лінгвістики, формуючи цілісну структуру для вивчення й розуміння концепції множинних світів у літературі. Особливу увагу приділено мовним і когнітивним механізмам, які відіграють ключову роль у створенні та сприйнятті цих світів. Основними методами дослідження є текстуальний аналіз, інтерпретація символів та вивчення когнітивних процесів, які забезпечують взаємодію читача з літературним текстом.

Результати цього дослідження пропонують концептуальну основу для розуміння літературного мультивсесвіту, показуючи, що творчість автора складається з кількох автономних світів, кожен із яких має унікальні риси й потребує індивідуального підходу до аналізу. Особливий акцент зроблено на врахуванні внутрішніх і зовнішніх референцій у літературному тексті, що підкреслює активну роль читача у створенні значень і переосмисленні художньої реальності. Це дослідження сприяє теоретичному розумінню того, як різні світи в літературному тексті взаємодіють між собою, створюючи багатовимірний простір для інтерпретації та аналізу.

Ключові слова: множинні світи, мультиверс, художній текст, концепт.

In contemporary scientific discourse, it is broadly recognized that language is a cornerstone of human civilization's development. The invention of writing enabled humanity to transition from a hunter-gatherer lifestyle to an agrarian society. Later, the advent of printing propelled society into the industrial age. Today, scientific inquiry increasingly focuses on the linguistic personality in connection with human consciousness, interactions within society, relationships between individuals and the environment, and humanity's engagement with the broader world.

One of the age-old questions that continues to captivate scientists is whether other worlds might exist. While this notion may seem fantastical to the average person, it is no longer regarded as radical or purely speculative

in scientific circles. Discussions about the existence of alternative worlds have extended beyond mystics, philosophers, and fiction writers to encompass mathematicians, cosmologists, and physicists. Modern theories propose that our Universe might be just one among countless others, each operating under different physical laws. This collection of possible universes—often referred to as the Multiverse, Metaverse, or Hyperuniverse — encompasses parallel, alternative, or other worlds. The implications of confirming the existence of these worlds would profoundly reshape human understanding and expand scientific and philosophical horizons.

This article explores the concept of the literary multiverse, where various sub-worlds are identified and analyzed. The study adopts a theoretical approach, beginning with an examination of the origins of the multiple-worlds concept before addressing the distinct features of each world within a literary text: the author's world, the proximate world, the character's world, the unreal world, and the recipient's world.

The idea of multiple worlds has been explored across disciplines. In philosophy and logic, the concept has been used to analyze the ontological, epistemological, and axiological dimensions of possible worlds (J. Hintikka, G. Leibniz, D. Lewis, S. Kripke). In physics, figures such as Stephen Hawking have significantly advanced the discussion. Within philology, the multiverse hypothesis has inspired the theory of possible worlds in literature, with foundational work by L. Doleĥel, U. Eco, T. Pavel, and M.-L. Ryan.

The origins of the multiverse concept can be traced to ancient civilizations, with renewed interest driven by advancements in philosophy, physics, and psychology. The shift toward postmodernism, with its emphasis on pluralism over singularity, has also contributed to the proliferation of multiple-worlds theories. This framework positions the multiverse as an alternative to the classical, homogenous conception of the Universe.

The notion of possible worlds dates back to Antiquity, where Greek philosophers such as Democritus, Metrodorus of Chios, and Epicurus speculated on the existence of worlds either similar to or entirely different from our own. Based on the principle of isonomy (equal probability), Democritus posited that some worlds might lack a sun or moon, while others could have multiple such celestial bodies (Lurie, 1970).

During the Middle Ages, Christian theology introduced a dualistic view of existence: the earthly world and the afterlife. Biblical accounts described a hierarchy of divine realms, including heaven, purgatory, and hell. Theologians such as Augustine of Hippo and mystics like Meister Eckhart expanded on these ideas, conceptualizing divine and diabolical realms with distinct characteristics and inhabitants.

The Renaissance marked a turning point in the development of multiverse theories. Advances in astronomy and mathematics revealed the vast distances between Earth and other celestial bodies, fueling speculation about the existence of other worlds.

Philosopher G. Leibniz further elaborated on these ideas, introducing the concept of possible worlds within the framework of divine creation. He argued that God conceived numerous potential worlds but ultimately realized the «best of all possible worlds». Leibniz distinguished between necessary, possible, and contingent realities, positing that only some possibilities transition into actualized states.

In the 20th century, thinkers such as S. Kripke, D. Lewis, and J. Hintikka refined the concept of possible worlds within analytic philosophy. Hintikka characterized possible worlds as «states of affairs» or «potential developments of events», noting that everyday considerations of future possibilities inherently invoke this concept. Lewis expanded this idea with his counterpart theory, suggesting that individuals and objects in different worlds are not identical but share similarities, allowing for comparisons across worlds.

The cosmological interpretation of the world might seem unrelated to ontology, but the question of reality's nature has long transcended narrow academic boundaries. The quantum world's polyvariant nature prompts a re-evaluation of philosophical notions regarding possibility, necessity, and the multiplicity or levels of unfolding realities. A critical question arises: should potential multiple worlds be viewed as a single reality or as several, possibly infinite, realities? The concept of a supercomplex Metaverse or Multiverse suggests the coexistence of the actual (our) world alongside alternative worlds.

T. Pavel posits that while reading literature, individuals experience «two contradictory intuitions: on the one hand, they know that unlike the sun, whose actual existence is beyond doubt» (Pavel, 1986), a character in a

story exists within their own reality. Readers can empathize with or reflect upon the character's actions, creating a division between «one's own world» and «the other world» during information perception.

It is essential to differentiate between variability and multiplicity. The terms «multiple worlds» and «possible worlds» are not synonymous. «Possible worlds» presuppose a singular real world, with all others remaining unrealized. Conversely, the hypothesis of «multiple worlds» suggests that all worlds exist simultaneously and in parallel, without intersection or interaction — hence the term «parallel worlds».

Variability pertains to different versions of the same world, while multiplicity addresses entirely distinct worlds. O. Henry's *Roads of Destiny* (1953) exemplifies variability. The story portrays a young poet at a crossroads with three potential fates, each demonstrating divergent outcomes within a single world. By contrast, multiplicity is a foundation for numerous literary works and films, particularly in science fiction, exploring the simultaneous existence of distinct worlds, as seen in the works of C. S. Lewis and Roger Zelazny.

In narrative semantics, «possible worlds» often reflect potential states or events. M.-L. Ryan conceptualizes narrative universes as modal structures with a central realm of actualized events, surrounded by «wish worlds», «obligation worlds», «fantasy worlds», and others (Ryan, 1992). Literary texts, therefore, embody possible worlds where authors construct scenarios and character arcs that explore alternative outcomes.

The exploration of literary multiverses bridges linguistics, culture, and cognition. Texts operate with dual references: external (linking the literary world to reality) and internal (reflecting characters' perceptions). These references distinguish the surrounding world from characters' individual worlds. The literary world represents a mental map of reality that reshapes within the reader's consciousness, merging impressions into new interpretations.

The literary multiverse conceptualizes a text as a network of interconnected worlds. Within this framework, five primary sub-worlds are identified:

1. The Author's World: This reflects the writer's personal conceptual-linguistic system, shaped by biographical, cultural, and ideological factors.

It encompasses the stylistic and thematic elements unique to the author's work.

2. The Immediate World: This represents the objective reality mirrored in the text, including natural elements, artifacts, and daily life. It provides a familiar foundation for readers to engage with the narrative.

3. The Character's World: Each character inhabits a subjective world shaped by their perceptions, beliefs, and experiences. This world is revealed through their actions, speech, and interactions.

4. The Unreal World: This encompasses fantastical, supernatural, or surreal elements within the text. Subtypes include:

Unreal Earthly Worlds: Alternative histories or speculative futures set on Earth.

Unreal Extraterrestrial Worlds: Imaginary settings beyond Earth, governed by unique laws.

Unreal Illogical Worlds: Scenarios defying logic, such as magical events or anthropomorphic animals.

5. The Recipient's World: This is the reader's subjective interpretation, influenced by their cultural context, emotions, and prior knowledge. The act of reading transforms the text, creating a personalized experience for each reader.

Immediate World

The immediate world encompasses objective reality, understood through familiar human experiences. While subjective interpretations influence the perception of this reality, the literary world mirrors its elements, including nature, artifacts, and daily life. Conceptual spheres – such as NATURAL ELEMENTS (e.g., EARTH, WATER, FIRE), FLORA, and FAUNA – serve as analytical units to map how literature reflects reality.

Character World

Characters form the heart of the literary multiverse, categorized as:

Main characters: Central to the plot with detailed development.

Secondary characters: Supporting but not pivotal.

Episodic characters: Briefly depicted for contextual depth.

Implicit characters: Mentioned but unseen.

Group characters: Collectives that create realism or contrast.

Analyzing characters involves studying their social status, external and

internal traits, and speech patterns, all of which shape their portrayal and interaction with the surrounding world.

Author's World

The author's world reflects their unique conceptual-linguistic system, shaped by biographical, cultural, and ideological influences. This world is a composite of their idiolect and literary preferences, encompassing stylistic choices, key concepts, and thematic concerns.

Unreal World

The unreal world, defined by its deviation from ontological norms, includes:

Transcendent elements: God, spirits, metaphysical entities.

Supernatural beings: Myths, occult figures, magical rituals.

Surreal elements: Dreams, visions, mental distortions.

These realms challenge logic and create fantastical universes with their own laws. Subtypes include:

Unreal Earthly Worlds: Depictions of alternative histories or futuristic scenarios.

Unreal Extraterrestrial Worlds: Fantastical settings with unique inhabitants and cultures.

Unreal Illogical Worlds: Miraculous events and implausible phenomena.

Recipient's World

The reader's world is shaped by individual experiences, cultural contexts, and emotional responses. The act of reading transforms the text into a personal interpretation, imbuing it with new meanings and insights.

The literary multiverse encompasses multiple intersecting worlds– immediate, character, author, unreal, and recipient. Each offers a distinct lens for analysis, revealing the complex interplay between reality and imagination in literature. Through these worlds, authors construct intricate tapestries of meaning, inviting readers to explore the boundaries of possibility and perception.

References

1. Augustine (2015) *The City of God*. Moscow, Idaho: Roman Roads Media, LLC. Available at: https://files.romanroadsstatic.com/materials/romans/nicene-christianity/City%20of%20God.pdf [Accessed: 6 December 2024].

2. Bulakhovska, D.O. (2015) «ABSENT' characters (who are deliberately only mentioned in the text) exist in literary works?», *Problems of Semantics of the Word, Sentence, and Text*, 34, pp. 46. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pssrtt_2015_34_3 [Accessed: 6 December 2024]).

3. Chernenko, O., Malenko, O., Holoborodko, K., Bozhko, Y. and Shaposhnikova, O. (2024) «Christian Concepts in the Works by the Ukrainian Poet Viktor Boiko», *Amazonia Investiga*, 13(75), pp. 322330. Available at: https://doi.org/10.34069/AI/2024.75.03.27 [Accessed: 6 December 2024].

4. Doleĥel, L. (1998) *Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 339 pages.

5. Eckhart, M. (2009) *The Complete Mystical Works of Meister Eckhart*. New York: The Crossroad Publishing Company, 640 pages.

6. Eco, U. (1992) *Interpretation and Overinterpretation*. Edited by S. Collini. Cambridge: Cambridge University Press, 142 pages.

7. Hawking, S. (1996) *The Brief History of Time*. New York: Bantam Books.

8. Hintikka, J. (1989) «Exploring Possible Worlds», in Allen, S. (ed.) *Possible Worlds in Humanities, Arts and Science: Proceedings of Nobel Symposium 65*. New York: deGruyter, pp. 5273. Available at: https://doi.org/10.1515/9783110866858.52 [Accessed: 6 December 2024].

9. Kripke, S. (1982) Identity and Necessity, in *New in Foreign Linguistics*, Vol. XIII.

10. Leibniz, G.W. (1996) *Theodicy: Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man, and the Origin of Evil*. Illinois: Open Court.

11. Lewis, D.K. (1986) *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Blackwell, 276 pages.

12. Lurie, S.Y. (1970) *Democritus: Texts. Translation. Research*. Leningrad: Nauka. (In Russian).

13. Nazaruk, O. (1990) *Roksoliana*. Lviv: Atlas. (Reprint of the 1930 edition). (In Ukrainian).

14. Henry, O. (1953) *The Complete Works of O. Henry*. New York: Doubleday & Company, 1692 pages.

15. Pavel, T.G. (1986) *Fictional Worlds*. Cambridge, Massachusetts; London: Harvard University Press, 190 pages.

16. Ryan, M.L. (1992) Possible Worlds in Recent Literary Theory, *Style*, 26(4).

УДК 37.091.3:37.018.43:159.944
https://doi.org/10.5281/zenodo.15432573

Т. В. Валюкевич

ВИКЛИКИ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ У ГІБРИДНОМУ НАВЧАННІ: ПЕДАГОГІЧНІ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена аналізу викликів, з якими стикаються викладачі у гібридному навчанні, зокрема з педагогічними та технологічними аспектами цього процесу. Мета дослідження – визначити основні труднощі, що виникають у викладачів під час організації та проведення гібридного навчання, а також оцінити їхній вплив на якість освітнього процесу. У ході наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукових даних. Результати дослідження показують, що викладачі стикаються з рядом організаційних, педагогічних та психологічних викликів у гібридному навчанні. Виявлено, що організаційні труднощі включають необхідність одночасного поєднання очного та дистанційного формату навчання, що ускладнює управління навчальним процесом. Проблеми мотивації студентів та низька відвідуваність онлайн-занять ускладнюють підтримання дисципліни, а відсутність сталої культури онлайн-навчання створює додаткові бар'єри у взаємодії викладача зі студентами. Досліджено, що серед педагогічних викликів ключовою проблемою є контроль знань у дистанційному середовищі. Виявлено, що традиційні методи оцінювання не завжди ефективні, оскільки викладачі стикаються з проблемами академічної недоброчесності студентів. Крім того, підготовка навчальних матеріалів для змішаного формату потребує додаткових ресурсів і володіння цифровими навичками, що не завжди доступне викладачам. Значна частина часу витрачається на технічне забезпечення занять, підготовку мультимедійного контенту та комунікацію зі студентами, що призводить до перевантаження робочого графіка. Показано, що психологічне навантаження викладачів зростає через постійну взаємодію з цифровими платформами та відсутність безпосереднього контакту з аудиторією. Великий потік повідомлень і технічних звернень створює додатковий стрес, що може призводити до емоційного вигорання. Практичне значення дослідження полягає у визначенні ключових викликів гібридного навчання, що дає можливість розробити ефективні підходи до їх подолання та покращити організацію освітнього процесу.

Ключові слова: гібридне навчання, викладачі, педагогічні виклики, технологічні труднощі, емоційне вигорання.

***Valyukevych Tetyana*. Challenges for educators in hybrid learning: pedagogical and technological aspects.**

The article analyzes the challenges educators face in hybrid learning, focusing on its pedagogical and technological aspects. The aim of the study is to identify the main difficulties teachers encounter while organizing and conducting hybrid learning and to assess their impact on the quality of the educational process. The research employs general scientific methods of cognition, including analysis, synthesis, generalization, and systematization of scientific data. The findings indicate that educators face various organizational, pedagogical, and psychological challenges in hybrid learning. Organizational difficulties include the need to simultaneously manage both in-person and online formats, complicating the learning process. Student motivation issues and low attendance in online classes make it harder to maintain discipline, while the lack of an established online learning culture creates additional barriers to teacher-student interaction. The study reveals that a key pedagogical challenge is assessing students' knowledge in an online environment. Traditional evaluation methods are not always effective, as educators struggle with academic dishonesty. Additionally, preparing materials for a blended format requires extra resources and digital skills, which are not always readily available to teachers. A significant amount of time is spent on technical support, preparing multimedia content, and communicating with students, leading to an overloaded work schedule. The study also highlights that teachers experience increased psychological strain due to constant interaction with digital platforms and the lack of direct contact with students. A high volume of messages and technical requests creates additional stress, potentially leading to burnout. The findings indicate that shifts toward practice-oriented learning require educators to not only revise their teaching approaches but also actively participate in developing new instructional formats. The practical significance of the study lies in identifying key challenges of hybrid learning, which allows for the development of effective strategies to address them and improve the organization of the educational process.

Key words: hybrid learning, educators, pedagogical challenges, technological difficulties, burnout.

Постановка проблеми. Перехід на дистанційне навчання під час пандемії COVID-19 став безпрецедентним викликом для системи освіти, змусивши викладачів у короткі терміни адаптувати свої методики до онлайн-формату. Відсутність підготовки до масштабного

використання цифрових технологій, технічні труднощі та недостатній рівень цифрової компетентності спочатку створювали значні перешкоди для якісного освітнього процесу. Однак із часом більшість викладачів опанували основні онлайн-платформи, розробили власні підходи до цифрового навчання та навчилися використовувати нові технологічні засоби для викладання та оцінювання.

Подальші зміни у форматі освіти відбулися внаслідок війни, що змусила навчальні заклади перейти до гібридного формату. Це поєднання очного та дистанційного навчання мало на меті забезпечити гнучкість навчального процесу, зокрема у зв'язку з безпековими ризиками та необхідністю пристосування до змінних умов. У цей період більшість технічних проблем було вирішено: викладачі та студенти вже вміють користуватися освітніми платформами, віртуальними дошками, системами тестування та цифровими інструментами для інтерактивного навчання. Проте, незважаючи на це, залишаються виклики, які наразі не мають універсального вирішення та продовжують створювати труднощі в роботі викладачів.

Зокрема, педагогічні та технологічні аспекти гібридного навчання потребують подальшого вдосконалення. Проблеми з оцінюванням знань, недостатня взаємодія студентів у дистанційному форматі, відсутність ефективних механізмів запобігання академічній недоброчесності, а також емоційне вигорання викладачів залишаються актуальними. Крім того, сучасні технології хоч і спрощують організацію навчального процесу, водночас створюють нові виклики, пов'язані з перевантаженням викладачів додатковими завданнями. Саме ці аспекти є ключовими для розгляду та пошуку рішень у подальшому розвитку гібридної освіти.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання викликів для викладачів у гібридному навчанні, зокрема педагогічних і технологічних аспектів, є достатньо дослідженим як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі. У сучасних умовах, коли освіта стрімко змінюється під впливом цифрових технологій та соціальних викликів, науковці акцентують увагу на труднощах, з якими стикаються викладачі під час впровадження гібридного навчання. Значний внесок у дослідження цієї проблеми зробила О.В. Гнатюк [2], яка аналізує

проблеми дистанційного навчання, що є невід'ємною складовою гібридного формату. Авторка висвітлює ключові труднощі, зокрема недостатній рівень цифрової грамотності викладачів та потребу в адаптації методів викладання до змішаних умов навчання. У свою чергу, О. Єфремова [3] досліджує аспекти змішаного навчання у закладах вищої освіти, підкреслюючи важливість поєднання традиційних та онлайн-методів для підвищення ефективності освітнього процесу. Дослідження С. Захаріна [6] фокусується на проблемах і перспективах гібридного освітнього процесу, розглядаючи питання організаційних складнощів та необхідність технічного забезпечення викладачів. Автор наголошує, що технологічний аспект є однією з ключових перешкод для ефективного впровадження гібридного навчання.

У статті J.S. Barrot і M.A. Andrada [7] розглядається залученість батьків у процес онлайн-навчання учнів із особливими освітніми потребами, що також може бути релевантним для викладачів, які працюють у змішаному форматі. Цікаве дослідження K. Dey, B. Mojumder та M.J. Uddin [8] аналізує виклики, пов'язані з різким переходом від дистанційного навчання до традиційних методів у постпандемічний період, що є важливим у контексті адаптації викладачів до гібридного формату. Також G. Gьven і S. Yumugan [9] пропонують модель гібридної освіти для дітей, які перебувають у лікарнях, що підкреслює важливість індивідуального підходу до навчального процесу.

Попри значну кількість літератури з цієї теми, все ще бракує систематизованого матеріалу щодо комплексного аналізу педагогічних та технологічних викликів у гібридному навчанні. Саме тому, використовуючи різні методи наукового пізнання, інформацію було погруповано, систематизовано та представлено у світлі досліджуваної проблеми.

Мета статті – аналіз основних викликів, з якими стикаються викладачі у гібридному навчанні, зокрема педагогічних та технологічних аспектів.

Виклад основного матеріалу. У період війни гібридне навчання стає необхідним засобом для забезпечення безперервного освітнього

процесу, дозволяючи студентам і викладачам продовжувати навчання в безпечних умовах. Воєнні виклики вимагають нових підходів до організації освіти, і саме гібридна форма навчання забезпечує стабільність, гнучкість та доступ до якісних знань навіть у складних обставинах.

Модель гібридного навчання включає три основні складові: онлайн-навчання, очне навчання та позаурочну взаємодію. Визначаються зміст, тривалість, частота, час проведення, методи, матеріали, оцінювання та учасники кожного з цих компонентів, а також їх взаємозв'язки та можливі переходи між ними. Доцільність моделі розглядається з точки зору всіх залучених сторін, серед яких – освітні установи, лікарні, майбутні педагоги, батьки, учні та їхні наставники. Для кожного учасника визначено роль та рівень відповідальності, а також структуру взаємодії між ними [9]. Така система не лише забезпечує безперервність навчання, а й сприяє соціальній згуртованості, підтримує почуття причетності до спільної справи та формує навички взаємодії. Такий формат допомагає студентам розвивати емоційний інтелект, навчатися ефективній комунікації, розв'язувати проблеми та знаходити вихід із критичних ситуацій, що є надзвичайно важливим у нестабільні часи [1].

Впровадження гібридного навчання залежить від злагодженої взаємодії всіх зацікавлених сторін. Основним регулятором цього процесу є держава, яка встановлює нормативно-правові засади діяльності освітніх закладів та визначає пріоритети у підготовці конкурентоспроможних фахівців для ринку праці та освітніх послуг. Водночас навчальні заклади прагнуть розширювати свої можливості та джерела доходу, тому створення дистанційних і онлайн-курсів розглядається як один із ключових інструментів підвищення їхньої конкурентоспроможності.

Викладачі також можуть активно долучатися до цього процесу, розробляючи власні онлайн-курси, що сприятиме не лише їхньому професійному розвитку, а й вдосконаленню системи гібридного навчання. Одним із перспективних напрямків є організація програм підвищення кваліфікації педагогів для ефективного впровадження цифрових технологій у навчальний процес. Крім того, можливо

створювати сучасні електронні навчальні матеріали та інтелектуальні посібники, що стануть основою для подальшого розвитку змішаного навчання. Викладачі можуть не лише викладати тематичні курси, а й формувати команди для розробки інноваційних освітніх продуктів, доступних для використання іншими педагогами. Незалежно від того, як називати цю концепцію – гібридним чи змішаним навчанням – вона стрімко розвивається. І хоча експерти все ще дискутують щодо її ефективності, цей підхід змушує переосмислити роль технологій в освіті та шукати нові шляхи для покращення доступності та якості навчального процесу [6].

Однак, попри очевидні переваги і перспективи гібридної форми навчання, учасники освітнього процесу стикаються з низкою значних викликів. Якщо для студентів ключовою проблемою залишається самоорганізація та мотивація до навчання, то для викладачів спектр труднощів є значно ширшим. Аналіз поточної ситуації та результати опитування викладачів закладів вищої освіти, проведеного авторами цього дослідження, свідчать про неоднозначне ставлення до гібридного навчання, зумовлене низкою факторів.

Загалом гібридне навчання включає численні виклики, які можна розподілити за категоріями залежно від їхньої природи: організаційні, технічні, педагогічні, оцінювальні та психологічні аспекти. Організаційні виклики включають необхідність синхронізації роботи у двох форматах – аудиторному та онлайн, що ускладнює управління навчальним процесом. Викладачам доводиться одночасно координувати лекції, семінари та індивідуальні консультації у змішаному форматі, що вимагає значних адміністративних ресурсів. Додатково, проблема неоднорідності цифрової компетентності викладачів та студентів поглиблює складність переходу на нові формати навчання. Технічні труднощі включають нестабільне інтернет-з'єднання, обмежений доступ до необхідного обладнання, а також брак технічної підтримки у навчальних закладах, що ускладнює ефективне проведення занять. Педагогічні виклики пов'язані з необхідністю адаптації традиційних методик викладання до змішаного навчання. Онлайн-формат змінює спосіб взаємодії між викладачем і студентами, що ускладнює створення ефективного освітнього середовища. Також виникає проблема

зниження якості засвоєння матеріалу через відсутність безпосереднього контролю викладача. Оцінювальні виклики включають труднощі в перевірці знань та ризик академічної недоброчесності, оскільки дистанційні формати не завжди дозволяють точно оцінити самостійність виконання завдань. Психологічні виклики охоплюють емоційне вигорання як викладачів, так і студентів, втрату мотивації до навчання, зниження рівня комунікації та соціальної взаємодії, що негативно впливає на загальну ефективність освітнього процесу.

Систематизуємо ключові виклики і шляхи рішення у таблиці 1.

Таблиця 1

Виклики для викладачів у гібридному навчання та шляхи їх вирішення

Проблема	Опис	Шляхи вирішення
Організаційна складність	Викладачам необхідно синхронізувати роботу в різних середовищах (аудиторія та онлайн)	Використання єдиної централізованої платформи для навчання, стандартизація матеріалів, чіткий графік занять
Необхідність змін у методиці викладання	Стандартні методи не завжди ефективні у дистанційному форматі	Використання мультимедійних ресурсів, інтерактивних лекцій, створення відеоматеріалів на YouTube
Технічні труднощі	Проблеми зі стабільністю інтернет-з'єднання у викладачів і студентів	Альтернативні методи доступу до матеріалів (відеозаписи, текстові лекції), організація технічної підтримки
Обмеженість технічних ресурсів у закладах освіти	Брак обладнання для проведення мультимедійних лекцій у класах	Інвестування в технічне оснащення аудиторій, створення комбінованих навчальних матеріалів
Різний рівень цифрової компетентності	Деякі викладачі та студенти не володіють онлайн-інструментами, що ускладнює процес навчання	Організація тренінгів з освоєння платформ (Zoom, MS Teams, Moodle), створення інструкцій та відеоуроків
Контроль знань	Складність перевірки самостійності виконання завдань, ризик списування	Використання автоматизованих тестів, проєктного підходу, усних заліків, бонусних систем мотивації
Низька ефективність традиційного оцінювання	Відсутність об'єктивної оцінки знань через дистанційний формат	Використання електронних журналів, онлайн-іспитів з унікальними тестовими питаннями, есе та проєктних робіт.
Мотиваційний спад у студентів	Відсутність безпосереднього контакту з викладачем, інформаційне перевантаження та низький рівень самодисципліни	Використання інтерактивних методів (Kahoot, групові проєкти, змагальні елементи), надання регулярного зворотного зв'язку, диференційований підхід
Зниження якості освітнього процесу	Складність забезпечення рівноцінного навчального досвіду в обох форматах	Активне застосування мультимедійних ресурсів, розширення інтерактивних можливостей
Психологічні труднощі викладачів	Відчуття розмови «в нікуди», відсутність реакції аудиторії, емоційне вигорання	Використання інтерактивних форматів, створення чіткої структури лекцій, активна залученість студентів.
Емоційне вигорання студентів	Велике навантаження, брак взаємодії, складність самоорганізації	Регулярний діалог із викладачем, формування гнучкого графіку, можливість записів лекцій

Примітка: систематизовано автором на основі опитувань викладачів [4, 5]

На п'ятому році впровадження дистанційного та гібридного форматів навчання технічні труднощі перестали бути домінуючою проблемою, оскільки більшість викладачів змогли адаптуватися до нових цифрових інструментів та платформ. Натомість на перший план виходять організаційні, педагогічні та психологічні виклики.

В першу чергу, викладачі також стикаються з проблемами загальної культури проведення онлайн-навчання. Студенти часто не підписуються відповідно до встановлених норм, використовують неформальні фотографії або взагалі здають тести під чужими іменами. Це ускладнює ідентифікацію особи, створюючи незручності для інтерактивної взаємодії. Окрім цього, онлайн-заняття часто супроводжуються низькою явкою студентів, особливо вранці, коли вони можуть просто залишатися в ліжку без активної взаємодії. Це ставить під питання доцільність проведення лекцій у такому форматі та їхню ефективність у забезпеченні якісного навчального процесу.

Чимало викладачів попри налагоджені дистанційні процеси навчання все-ще потребують участі батьків у цьому процесі. У дослідженні Barrot J.S., Andrada M. A. зазначається, що батьки відіграють ключову роль у забезпеченні ефективного навчального процесу, особливо коли йдеться про учнів шкільного віку та студентів перших курсів. Вони не лише створюють сприятливе середовище для навчання вдома, а й забезпечують необхідну підтримку, яка допомагає дітям адаптуватися до освітніх вимог. У контексті онлайн- та гібридного навчання батьківська участь стає ще важливішою, оскільки саме вони допомагають налагодити дисципліну, підтримують мотивацію та сприяють ефективній взаємодії з викладачами [7].

Технічні проблеми залишаються суттєвим викликом. Викладач не завжди може визначити, чи студент не завершив тест через технічний збій, чи просто вирішив його не дописувати. Відсутність надійного механізму верифікації створює додаткові труднощі в оцінюванні результатів. Окрім цього, в умовах дистанційного оцінювання знань проблема шахрайства набуває нового масштабу – студенти можуть проходити тести анонімно, отримувати питання та варіанти відповідей і передавати їх однокурсникам, що суттєво знижує ефективність контролю знань.

Одним із напрямів вирішення питання ефективної подачі навчальних матеріалів є забезпечення асинхронного навчання. Цей вид навчання передбачає, що студенти працюють із навчальними матеріалами у зручний для них час, а викладач забезпечує їх ресурсами, завданнями та зворотним зв'язком у відкладеному режимі.

Таблиця 2

Засоби асинхронного навчання, які використовуються у гібридному навчальному процесі

Категорія інструментів	Інструменти	Опис
Електронна пошта	Gmail, Outlook, Yahoo Mail	Використовується для обміну матеріалами, завданнями, коментарями щодо роботи
Хмарні сховища	Google Диск, Dropbox, OneDrive	Використання спільних папок для обміну матеріалами та збереження виконаних завдань
Соціальні мережі та месенджери	Facebook-групи, Telegram-канали, Viber-групи, Discord, Slack	Використання для організації групової взаємодії між учасниками
Освітні платформи	Moodle, Google Classroom, DistEdu, Edmodo	Використовуються для організації навчального процесу та оцінювання
Віртуальні дошки та інтерактивні інструменти	Padlet, Lino, ThingLink, Genial.ly, Jamboard	Використовуються для інтерактивного навчання та спільної роботи
Блоги та вебсайти	Blogger, WordPress, Google Sites	Використовуються для розміщення навчальних матеріалів у відкритому доступі
Системи тестування та оцінювання	Google Forms, Kahoot, Quizizz, Socrative, Testmoz	Використовуються для оцінювання знань у тестовому форматі
Спільні документи та презентації	Google Docs, Google Slides, Google Sheets, Microsoft OneNote	Використовуються для спільного створення та редагування матеріалів
Електронні підручники та бібліотеки	Coursera, Prometheus, EdX, Академія Google, Наукові бібліотеки (ScienceDirect, Springer, JSTOR)	Використовуються для самостійного вивчення матеріалу

Примітка: систематизовано на основі [2]

Стає очевидною проблема використання всіх цих інструментів для забезпечення ефективного навчального процесу. З однієї сторони використання всіх інструментів дозволяє урізноманітнити навчальний процес і зробити його більш інтерактивним, а з іншої сторони на використання всіх цих інструментів та платформ витрачається значна частина уроку, що загалом не дозволяє раціонально використовувати час. Тому все-таки попри велику альтернативу інструментів, у процесі навчання викладачі намагаються використовувати один-два інструменти, при цьому залишаючи інші інструменти на позаурочне,

додаткове навчання або для реалізації індивідуальних, лабораторних чи практичних завдань.

Електронна форма навчання значно змінює традиційне сприйняття робочого часу викладачів, оскільки здача матеріалів та комунікація зі студентами відбувається цілодобово. Безперервний потік повідомлень, інформування та звернень не дає змоги відмежувати особистий час від робочого, що призводить до постійного психологічного навантаження. У традиційних умовах студенти підходять за консультацією у визначений час, тоді як у цифровому форматі надходить велика кількість звернень, що ускладнює управління часом і створює додаткове навантаження. Також були виявлені відмінності у рівні комфорту студентів щодо електронної комунікації. 30% студентів відчувають дискомфорт при комунікації в цифровому формі. Ці змішані результати свідчать про те, що рівень готовності студентів до використання технологій у навчальному процесі суттєво відрізняється [8].

Все більше університетів у світі визнають, що освіта, яка базується виключно на теоретичних концепціях, є недостатньою для більшості студентів. Фундаментальні зміни в підходах до організації освітнього процесу, що передбачають систематичну інтеграцію теоретичного та практико-орієнтованого навчання, відкривають реальні можливості для забезпечення гарантованого працевлаштування та кар'єрного зростання випускників закладів вищої освіти [10]. Реалізувати практико-орієнтоване навчання в дистанційних умовах достатньо складно, оскільки комунікативні процеси порушені. Через це викладачам важливо продумано будувати план навчання, який буде включати можливість реалізації практичних завдань в рамках закладів освіти, залишаючи на дистанційне навчання виклад матеріалу та самостійну роботу.

Ефективна інтеграція практико-орієнтованого навчання у вищу освіту вимагає комплексних змін, які виходять за межі лише викладацької діяльності. Вона передбачає не лише адаптацію навчальних планів, а й системне переосмислення організації освітнього процесу на рівні закладів освіти. Зокрема, успішна реалізація таких підходів потребує активної участі адміністрації університетів, яка має забезпечити необхідні ресурси, створити умови для ефективного

поєднання теоретичного навчання з практичною підготовкою, а також сприяти співпраці з роботодавцями. Окрім цього, важливим аспектом є зміна самої культури викладання, яка має ґрунтуватися на інтерактивних, дослідницьких та проєктних методах навчання. Це передбачає не лише перегляд педагогічних стратегій, але й підтримку викладачів у їхньому професійному розвитку, надання можливостей для обміну досвідом та впровадження сучасних освітніх технологій.

Висновки. У процесі гібридного навчання викладачі стикаються з низкою серйозних викликів, які впливають на ефективність їхньої роботи та якість освітнього процесу. Організаційні труднощі включають необхідність одночасної роботи в двох форматах – аудиторному та онлайн, що ускладнює координацію навчального процесу. Додатково, невмотивованість студентів та низька відвідуваність онлайн-занять створюють проблему підтримання дисципліни й ефективності навчання. Відсутність усталеної культури онлайн-навчання, зокрема використання студентами неофіційних акаунтів або уникнення особистої присутності, ще більше ускладнює взаємодію викладачів із аудиторією.

Педагогічні виклики пов'язані із труднощами контролю знань у дистанційному середовищі. Викладачі стикаються з проблемою академічної недоброчесності студентів, оскільки традиційні методи оцінювання не завжди працюють ефективно в умовах гібридного навчання. Крім того, адаптація навчальних матеріалів до змішаного формату потребує значних ресурсів та навичок роботи з цифровими технологіями, що не всі викладачі мають у достатньому обсязі. Важливо також враховувати, що значна частина часу викладачів витрачається на технічне забезпечення занять, підготовку мультимедійних матеріалів та комунікацію зі студентами, що значно перевантажує їхній робочий графік.

Психологічне навантаження викладачів зростає через постійну взаємодію з цифровими платформами, відсутність живого контакту з аудиторією та необхідність бути доступним для студентів поза межами робочого часу. Великий потік повідомлень, звернень і технічних питань створює додатковий стрес, що може призводити до емоційного вигорання. Крім того, зміни в організації навчального

процесу, спрямовані на практико-орієнтоване навчання, вимагають від викладачів не лише переосмислення власних методичних підходів, а й активної участі у розробці нових форматів викладання.

Список бібліографічних посилань

1. Гібридне навчання – вимога часу. (2023). Наурок. [online]. Available at: https://naurok.com.ua/gibridne-navchannya—vimoga-chasu-410980.html

2. Гнатюк, О. В. (2021). Дистанційне навчання: проблеми, пошуки, виклики. Актуальні проблеми психологічної протидії негативним інформаційним впливам на особистість в умовах сучасних викликів, 16-23. [online]. Available at: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728350/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf

3. Єфремова, О. (2023). Змішане навчання в закладах вищої освіти. Дидактика, (4-5), 7-14. DOI: 10.58407/DIDACTICS.23.4-5.1

4. З якими викликами стикаються викладачі під час організації дистанційного навчання. (2020). Український гуманітарний інститут. [online]. Available at: https://ugi.edu.ua/z_yakymy_vyklykamy_stykaiutsia_vykladachi_pid_chas_orhanizatsii_dystantsiinoho_navchannia/

5. З якими викликами стикаються викладачі під час організації дистанційного навчання? (2020). Нова освіта. [online]. Available at: https://osvitanova.com.ua/posts/3669-z-iakymy-vyklykamy-stykaiutsia-vykladachi-pid-chas-orhanizatsii-dystantsiinoho-navchannia

6. Захарін, С. (2023). Проблеми та перспективи гібридного освітнього процесу у закладах освіти. Вісник науки та освіти, 4(10), 469-478. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4(10)-469-478

7. Barrot, J. S., & Andrada, M. A. (2025). Parental involvement during online learning of learners with special educational needs. Educational Review, 1-23. [online]. Available at: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00131911.2025.2459387

8. Dey, K., Mojumder, B., & Uddin, M. J. (2025). Perspectives, preparedness and challenges of the abrupt transition of emergency online learning to traditional methods in higher education of Bangladesh in the post-pandemic era. Discover Education, 4(33). [online]. Available at: https://link.springer.com/article/10.1007/s44217-025-00417-

9. Güven, G., & Yumugan, S. (2024). Proposal for a hybrid education model to ensure the continuation of education of hospitalized children. ResearchGate, XXVI(S2). [online]. Available at: https://www.researchgate.net/profile/SeherYumugan/publication/388819972_467_P_a_g_e_Proposal_for_a_Hybrid_

Education_Model_to_Ensure_the_Continuation_of_Education_of_Hospitalized_Children/links/67a7845f8311ce680c598da4/467-P-a-g-e-Proposal-for-a-Hybrid-Education-Model-to-Ensure-the-Continuation-of-Education-of-Hospitalized-Children.pdf

10. Hordiichuk, Y. (2024). Forms and methods of professional training for Belgian teachers. The II International Scientific and Practical Conference, 120. [online]. Available at: https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2024/12/CURRENT-PROBLEMS-OF-SELF-DEVELOPMENT-AND-SELF-IMPROVEMENT-OF-A-PERSON.pdf#page=120

References

1. Naurok. (2023). Hibrydne navchannia – vymoha chasu [Hybrid learning – a requirement of time]. [online]. Available at: https://naurok.com.ua/gibridne-navchannya—vimoga-chasu-410980.html [in Ukrainian].

2. Hnatiuk, O.V. (2021). Dystantsiine navchannia: problemy, poshuky, vyklyky [Distance learning: problems, searches, challenges]. Aktualni problemy psykholohichnoi protydii nehatyvnym informatsiynym vplyvam na osobystist v umovakh suchasnykh vyklykiv, (?), 16-23. [online]. Available at: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728350/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf [in Ukrainian].

3. Yefremova, O. (2023). Zmishane navchannia v zakladakh vyshchoi osvity [Blended learning in higher education institutions]. Dydaktyka, (4-5), 7-14. DOI: 10.58407/DIDACTICS.23.4-5.1 [in Ukrainian].

4. Ukrainskyi humanitarnyi instytut. (2020). Z yakymy vyklykamy stykaietsia vykladachi pid chas orhanizatsii dystantsiinoho navchannia [Challenges faced by teachers in organizing distance learning]. [online]. Available at: https://ugi.edu.ua/z_yakymy_vyklykamy_stykaiutsia_vykladachi_pid_chas_orhanizatsii_dystantsiinoho_navchannia/ [in Ukrainian].

5. Nova osvita. (2020). Z yakymy vyklykamy stykaietsia vykladachi pid chas orhanizatsii dystantsiinoho navchannia? [Challenges faced by teachers in organizing distance learning?]. [online]. Available at: https://osvitanova.com.ua/posts/3669-z-iakymy-vyklykamy-stykaiutsia-vykladachi-pid-chas-orhanizatsii-dystantsiinoho-navchannia [in Ukrainian].

6. Zakharin, S. (2023). Problemy ta perspektyvy hibrydnoho osvitnoho protsesu u zakladakh osvity [Problems and prospects of the hybrid educational process in educational institutions]. Visnyk nauky ta osvity, (4(10)), 469-478. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4(10)-469-478 [in Ukrainian].

7. Barrot, J.S., & Andrada, M.A. (2025). Parental involvement during online

learning of learners with special educational needs. Educational Review, 1-23. [online]. Available at: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00131911.2025.2459387 [in English].

8. Dey, K., Mojumder, B., & Uddin, M.J. (2025). Perspectives, preparedness and challenges of the abrupt transition of emergency online learning to traditional methods in higher education of Bangladesh in the post-pandemic era. Discover Education, 4(33). [online]. Available at: https://link.springer.com/article/10.1007/s44217-025-00417-6 [in English].

9. Gьven, G., & Yumugan, S. (2024). Proposal for a hybrid education model to ensure the continuation of education of hospitalized children. ResearchGate, XXVI(S2). [online]. Available at: https://www.researchgate.net/profile/Seher-Yumugan/publication/388819972_467_P_a_g_e_Proposal_for_a_Hybrid_Education_Model_to_Ensure_the_Continuation_of_Education_of_Hospitalized_Children/links/67a7845f8311ce680c598da4/467-P-a-g-e-Proposal-for-a-Hybrid-Education-Model-to-Ensure-the-Continuation-of-Education-of-Hospitalized-Children.pdf [in English].

10. Hordiichuk, Y. (2024). Forms and methods of professional training for Belgian teachers. The II International Scientific and Practical Conference, 120. [online]. Available at: https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2024/12/CURRENT-PROBLEMS-OF-SELF-DEVELOPMENT-AND-SELF-IMPROVEMENT-OF-A-PERSON.pdf#page=120 [in English].

УДК 378.147:811.112.2:004.9 https://doi.org/10.5281/zenodo.15442829

Д. І. Панченко

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Метою даного дослідження є аналіз ролі CAT-програм в освітньому процесі майбутніх перекладачів, визначення їх впливу на формування професійних компетенцій та окреслення перспектив розвитку подальшого напрямку. У статті також розглядаються переваги та виклики використання програм автоматизованого перекладу, інформаційних технологій, зокрема їх роль у розвитку критичного мислення та підготовці до реальних умов роботи. Особливу увагу приділено перевагам і труднощам використання цих технологій у навчальному процесі. Автор аналізує перспективи подальшого впровадження інноваційних технологій у підготовку конкурентоспроможних фахівців, роль штучного інтелекту та перспективи розвитку технологій у галузі перекладу.

Ключові слова: автоматизація в перекладі, викладання перекладу, інформаційні комп'ютерні технології, інформатизація навчального процесу, компетенції перекладача, переклад, перекладацька діяльність, CAT-програми.

Panchenko Dmytro. **Information technologies in the educational activities of future translators.**

The purpose of this study is to analyze the role of CAT-tools in the educational process of future translators, to determine their impact on the formation of professional competencies, and to outline the prospects for further development in this field. The article also examines the advantages and challenges of using computer-aided translation programs and information technologies, particularly their role in fostering critical thinking and preparing students for real-world working conditions. Special attention is given to the benefits and difficulties of employing these technologies in the learning process. The author analyzes the prospects for further implementation of innovative technologies in the training of competitive specialists, the role of artificial intelligence, and the development prospects of technologies in the field of translation.

Key words: automation of translation, translation teaching, information computer technologies, informatization of the educational process, translator competencies, translation, translation activities, CAT-tools.

Об'єктом дослідження є процес формування перекладацької компетентності фахівця за допомогою інформаційних та комп'ютерних технологій в галузі письмового перекладу.

Предмет становить методика навчання майбутніх перекладачів за допомогою інформаційних технологій та систем автоматизованого перекладу.

Метою статті є теоретично дослідити проблему формування професійної компетентності студентів-перекладачів, розвиток навичок володіння сучасними інформаційними технологіями та критичного мислення для успішного здійснення перекладацької діяльності.

Аналіз наукових джерел, сучасних інформаційних ресурсів було використано як базовий *матеріал* дослідження.

Соціальне замовлення на підготовку випускників вищих навчальних закладів, що володіють навичками й уміннями професійного перекладу, необхідність подальшого вивчення потенціалу перекладацьких інновацій у сучасному інформаційному просторі та недостатня розробленість цієї проблеми в методичному плані визначають *актуальність* роботи.

Сучасний світ характеризується стрімким розвитком інформаційних технологій, які чинять значний вплив на освітню діяльність. У підготовці професійних перекладачів інформаційні технології відіграють ключову роль, забезпечуючи нові можливості для навчання та вдосконалення їхніх навичок.

Під *інформаційними технологіями* в навчанні перекладачів розуміють наступне [2]:

1. *Системи автоматизованого перекладу* (Computer-Aided Translation –CAT-tools) – програмні засоби, які надають студентам змогу опанувати широкий спектр інструментів, що використовуються у професійній діяльності: робота з перекладацькою пам'яттю, створення термінологічних баз, автоматизація рутинних завдань, інтеграція з іншими ресурсами (можливість під'єднання онлайн-словників і корпусів для перевірки перекладів, пошук додаткової інформації).

2. *Онлайн-ресурси та платформи* (Coursera, EdX, Moodle), що надають доступ до курсів, матеріалів, завдань і сприяють поглибленому вивченню теорії та практики перекладу.

3. *Віртуальні симулятори* – імітаційні програми, які створюють умови, наближені до реальної перекладацької практики (напр., синхронний переклад на конференціях або послідовний переклад у діловому середовищі).

Серед переваг застосування інформаційних технологій у навчальній діяльності перекладачів можна виділити наступне [3]:

1. Доступність інформації: студенти мають можливість використовувати широкий спектр ресурсів у будь-який час і з будь-якої точки світу.

2. Персоналізація навчання: технології дають змогу адаптувати навчальні матеріали під індивідуальні потреби студентів.

3. Збільшення мотивації: інтерактивні методи навчання сприяють підвищенню інтересу до вивчення дисципліни.

4. Підготовка до реальних умов роботи: студенти отримують досвід використання інструментів, які затребувані в професійній діяльності перекладачів.

5. Підвищення ефективності оцінювання: використання систем автоматичної перевірки завдань дає змогу викладачам економити час і надавати студентам більш оперативний зворотний зв'язок.

6. Оптимізація робочого процесу: завдяки функціям CAT-програм, таким як спільне редагування та доступ до хмарних термінологічних баз, навчання стає більш орієнтованим на практику.

7. Інтерактивні навчальні додатки (напр., мобільні додатки Quizlet або Memrise): дозволяють студентам запам'ятовувати терміни, працювати над перекладами та виконувати практичні завдання у зручний час. Вони також часто включають ігрові елементи, що робить процес навчання більш цікавим.

Однак, незважаючи на значні переваги, використання інформаційних технологій у навчальній діяльності перекладачів пов'язане із певними труднощами, а саме [4]:

1) висока вартість ліцензій на програмне забезпечення;

2) необхідність навчання викладачів для роботи з новими технологіями;

3) технічні складнощі в роботі обладнання або програм, які можуть ускладнювати навчальний процес;

4) ризик надмірної залежності від технологій: брак навичок роботи без використання програмних засобів може стати проблемою в певних умовах;

5) використання машинного перекладу та інших технологій викликає питання щодо захисту авторських прав, точності перекладу й відповідальності за помилки.

Сьогодні CAT-програми є невід'ємною частиною роботи професійних перекладачів і широко використовуються в різних галузях. Вони не лише полегшують процес перекладу, але й забезпечують високу якість кінцевого продукту. Наразі існує багато таких програм: Star Transit, Déjà vu, SDL Trados, Wordfast, MetaTexis, MemoQ, MateCat, Memsource, Smartcat, Across, OmegaT, OpenLanguageTools, Transolution, AidTrans Studio Basic, Lokalize, Tr-AID, T-Remote Memory [7].

Серед головних їх функцій можна виділити [4]:

1. *Пам'ять перекладів*, яка дозволяє зберігати фрагменти перекладів і автоматично підставляти їх у новий текст в межах одного проекту або навіть для різних проектів одного клієнта.

2. *Термінологічні бази*, які забезпечують єдиний підхід до перекладу спеціалізованої термінології та уникнення помилок.

3. *Автоматична перевірка якості перекладу*: виявлення помилок, пов'язаних із невідповідністю термінології, відсутністю тегів або помилками форматування, перевірка орфографії, граматики та стилістики, що допомагає забезпечити високу якість перекладу.

4. *Підтримка різних форматів файлів*, що дозволяє працювати з різноманітними типами документів.

5. *Інтеграція з іншими програмними продуктами та хмарними сервісами*, такими як системи управління проектами, що дозволяє оптимізувати робочі процеси та дає можливість спільної роботи над проектами у реальному часі.

6. *Управління проектами:* забезпечення роботи над перекладами з розподілом завдань між кількома учасниками.

Використання CAT-програм збільшує продуктивність та ефективність роботи перекладачів завдяки автоматизації рутинних задач, покращує якість перекладу за рахунок послідовності термінології, зменшення кількості помилок та забезпечує швидке

виконання проектів великих обсягів роботи в стислі терміни. Дані технології стали незамінним помічником для сучасних перекладачів. Вони дозволяють перекладачам зосередитися на більш творчих аспектах своєї діяльності.

Інтеграція CAT-програм в освітній процес підготовки перекладачів є важливим кроком для забезпечення їх конкурентоспроможності на сучасному ринку праці. Для студентів – це можливість набути практичних навичок з професійними інструментами, що використовуються в реальній роботі перекладача. Вони можуть освоїти різноманітні функції автоматизованих програм та ефективно їх використовувати у подальшій діяльності. Завдяки роботі з CAT-програмами студенти розвивають такі професійні компетенції, як управління проектами, робота з термінологією, забезпечення якості перекладу. Все це робить навчальний процес більш цікавим та ефективним, що підвищує мотивацію студентів до навчання майбутній професії [4].

На сьогодні існують різні підходи до інтеграції CAT-програм в освітній процес, серед яких можна виділите наступне [5]:

1) використання цих технологій на практичних заняттях, коли студенти виконують різноманітні завдання з перекладу;

2) включення інформації про CAT-програми в теоретичні курси, коли викладачі пояснюють їх принципи роботи та роль у сучасному перекладі;

3) розробка спеціальних курсів, присвячених роботі з програмами автоматизованого перекладу.

Однак, існують і певні виклики: необхідність адаптації навчальних програм до використання CAT-інструментів та забезпечення доступу до ліцензійного програмного забезпечення.

Наразі вже штучний інтелект починає значно впливати на розвиток перекладацьких технологій. Нейронні мережі дозволяють створювати більш точні та природні переклади, аналізуючи величезні обсяги текстових даних. Це призводить до створення більш якісних попередніх перекладів, які перекладач може потім відредагувати. Алгоритми штучного інтелекту дозволяють CAT-інструментам самонавчатися на основі даних, що постійно оновлюються. Вже можна

створювати персоналізовані моделі перекладу, які враховують індивідуальний стиль і переваги кожного перекладача.

Надалі штучний інтелект дозволить розширити функціонал CAT-програм, додавши нові можливості, та полегшить інтеграцію з іншими технологіями, такими як голосові помічники та технології віртуальної реальності, створить інтелектуальних помічників перекладача, які будуть надавати рекомендації, відповідати на питання та допомагати у вирішенні складних завдань. Все це, безумовно, дозволяє автоматизувати рутинні процеси, покращувати якість перекладів. В цілому штучний інтелект відкриває нові перспективи для розвитку CAT-програм, роблячи їх більш інтелектуальними, ефективними та адаптивними до потреб користувачів [6].

Проведений аналіз показав, що інформаційні та автоматизовані технології відіграють все більш важливу роль у сучасному перекладі. Від простих текстових редакторів з функцією пам'яті перекладів, вони перетворилися на потужні платформи, що забезпечують високу продуктивність та якість перекладів, а інтеграція CAT-програм в освітній процес вже є необхідною умовою підготовки конкурентоспроможних фахівців у галузі перекладу. Такий підхід дозволяє сформувати у студентів ключові професійні компетенції, необхідні для успішної роботи у сфері перекладу, одночасно адаптуючи їх до викликів і потреб сучасного ринку праці.

Перекладацький ринок потребує високих темпів розвитку та постійного зростання вимог до якості та швидкості виконання замовлень. У зв'язку з цим, широке застосування комп'ютерних технологій в освітньому процесі стає дедалі актуальнішим.

Серед напрямів інтеграції інформаційних та комп'ютерних технологій в освітній процес майбутніх перекладачів можна виділити [6]:

1. Штучний інтелект. Він може значно покращити навчання завдяки адаптивним системам, які підлаштовуються під потреби конкретного студента.

2. Віртуальна та доповнена реальність. Ці технології дозволять створювати імерсійні освітні середовища, у яких студенти зможуть практикувати навички перекладу в умовах, максимально наближених до реальних.

3. Хмарні технології. Використання хмарних платформ для спільної роботи над проектами та доступу до навчальних матеріалів із будь-якої точки світу.

4. Змішане навчання. Комбінація традиційних методів навчання і онлайн-платформ для забезпечення більш гнучкої та доступної освіти.

5. Розвиток CAT-програм. Удосконалення функціоналу автоматизованих систем, включаючи глибшу інтеграцію з системами штучного інтелекту та покращені інструменти для управління проектами.

Перспективним вбачаємо подальше дослідження методики викладання перекладу з доцільним використанням сучасних інформаційних технологій та комп'ютерних перекладацьких програм, розроблення комплексу вправ для контролю та засвоєння матеріалу.

Список бібліографічних посилань

1. Долинський, Є. В. (2013). Цілі і завдання інформаційної підготовки студентів-перекладачів з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. *Зб. наук. праць Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського,* вип. 34, с. 283–288.

2. Коваль, Т. І., Асоянц, П. Г., Артемчук, Л. М. та Гундоров, С. І. (2010). *Інформаційні технології в перекладі*. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 260 с.

3. Панченко, О. І., Лопко, Л. П. та Ходоренко, Г. В. (2010). *Сучасні інформаційні технології у сучасній діяльності перекладача.* Дніпропетровськ: Пороги, 168 с.

4. Akgün, Y., Mercan, H. (2023). The effects of teaching computer-assisted translation tools in translation and interpreting departments on students' developing translation competence as perceived by lecturers. *Abant Journal of Translation and Interpreting Studies*, 1(1).

5. Alotaibi, H. M. (2014). Teaching CAT tools to translation students: An examination of their expectations and attitudes. *Arab World English Journal (AWEJ), Special Issue on Translation*, 3, pp. 65–74.

6. Juan, L., Yahaya, N. B. (2019). Research on application of computer-aided translation to translation teaching. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 8(4), pp. 795–804.

7. Panchenko, D. (2014). Translation teaching in a modern institute of higher education. *Зміст підготовки перекладачів та сучасні вимоги професії*. Дніпропетровськ, с. 46–48.

References

1. Dolynskyi, Ye. V. (2013). Tsili i zavdannia informatsiinoi pidhotovky studentiv-perekladachiv z vykorystanniam informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Goals and Objectives of Information Training for Translation Students Using Information and Communication Technologies]. *Zb. nauk. prats Vinnytskoho derz. ped. un-tu im. M. Kotsiubynskoho*, iss. 34, pp. 283–288.

2. Koval, T. I., Asoiants, P. H., Artemchuk, L. M., Hundorov, S. I. (2010). *Informatsiini tekhnolohii v perekladi* [Information Technologies in Translation]. Kyiv: Vydavnychyi tsentr KNLU, 260 p.

3. Panchenko, O. I., Lopko, L. P., Khodorenko, H. V. (2010). *Suchasni informatsiini tekhnolohii u suchasnii diialnosti perekladacha* [Modern Information Technologies in the Professional Activity of Translators]. Dnipropetrovsk: Porohy, 168 p.

4. Akgün, Y., Mercan, H. (2023). The effects of teaching computer-assisted translation tools in translation and interpreting departments on students' developing translation competence as perceived by lecturers. *Abant Journal of Translation and Interpreting Studies*, 1(1).

5. Alotaibi, H. M. (2014). Teaching CAT tools to translation students: An examination of their expectations and attitudes. *Arab World English Journal (AWEJ), Special Issue on Translation*, 3, pp. 65–74.

6. Juan, L., Yahaya, N. B. (2019). Research on application of computer-aided translation to translation teaching. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 8(4), pp. 795–804.

7. Panchenko, D. (2014). Translation teaching in a modern institute of higher education. *Zmist pidhotovky perekladachiv ta suchasni vymohy profesii*, Dnipropetrovsk, pp. 46–48.

ДК 811.161.2’373.21 https://doi.org/10.5281/zenodo.15442860

Л. В. Чурсіна

УКРАЇНСЬКИЙ ТОПОНІМІЧНИЙ ДИСКУРС НА ПРОСТОРАХ КАНАДИ

Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування топонімів-урбанонімів з українським корінням в іншомовному середовищі. Зроблено акцент на історичному аспекті еміграційних хвиль переселення українців до Канади і передумовах появи перших топонімів українського походження на мапі цієї країни, зокрема в урбанонімному просторі міста Монреаля. Інтеграція в канадське суспільство проходила поетапно і за цей проміжок часу «канадські українці» (Ukrainiens canadiens – етнонім на позначення цієї етнічної спільноти) спромоглися заснувати потужну діаспору й створити особливий топонімічний ландшафт. У статті проаналізовано важливі аспекти етно-культурної специфіки канадських топонімів українського походження та їх ролі у збереженні української ідентичності канадських українців.

Упродовж періоду асиміляції канадські українці посприяли появі низки яскраво виражених топонімів українського походження в іншомовному топонімічному просторі, що благодатно позначається на діалозі культур через строкатий місцевий топонімічний дискурс. Розмаїтість етно- та екзотопонімів на мапі Канади відображає представницьку складову різних прошарків населення, включаючи кореневе населення і вихідців різних національностей, зокрема українців, які тут оселились свого часу і пустили тут коріння.

Виокремлено низку україномовних топонімів й урбанонімів як одного із різновидів топонімів, окреслено параметри їх функціонування, виявлено структурні моделі їх побудови, досліджено природу їх символізму і специфіку прагматичного ефекту на тлі питомих. Топоніми з українським компонентом у найменуваннях належать до групи екзотопонімів у канадському топініміконі.

Урбанонімний простір міста Монреаля представлений низкою урбанонімів українського походження, серед яких переважають годоніми, в дещо обмеженій кількості трапляються мікрохороніми, ергоніми й еклезіоніми.

Ключові слова: топонім, топонімікон, ендотопонім, екзотопонім, урбанонім, урбанімікон, класифікація, топонімічний дискурс

***Chursina Lyudmila*. Ukrainian toponymic discourse in Canada.**

The article is devoted to the study of the peculiarities of the functioning of toponyms-urbanonyms with Ukrainian roots in a foreign-language environment.

The emphasis is placed on the historical aspect of the emigration waves of Ukrainians to Canada and the prerequisites for the appearance of the first toponyms of Ukrainian origin on the map of this country, in particular in the urbanonymic space of the city of Montreal. Integration into Canadian society took place in stages, and during this period of time, "Canadian Ukrainians" (Ukrainiens canadiens – an ethnonym for this ethnic community) managed to establish a powerful diaspora and create a special toponymic landscape. The article analyzes important aspects of the ethno-cultural specificity of Canadian toponyms of Ukrainian origin and their role in preserving the Ukrainian identity of Canadian Ukrainians.

During the period of assimilation, Canadian Ukrainians contributed to the emergence of a number of clearly expressed toponyms of Ukrainian origin in the foreign-language toponymic space, which has a beneficial effect on the dialogue of cultures through a colorful local toponymic discourse. The diversity of ethno- and exotoponyms on the map of Canada reflects the representative composition of different segments of the population, including the indigenous population and immigrants of various nationalities, in particular Ukrainians, who settled here at one time and took root here.

A number of Ukrainian-language toponyms and urbanonyms are distinguished as one of the varieties of toponyms, the parameters of their functioning are outlined, the structural models of their construction are revealed, the nature of their symbolism and the specificity of the pragmatic effect against the background of specific ones are investigated. Toponyms with a Ukrainian component in the names belong to the group of exotoponyms in the Canadian toponymicon.

The urbanonymic space of the city of Montreal is represented by a number of urbanonyms of Ukrainian origin, among which homonyms predominate, with a somewhat limited number of microhomonyms, ergonyms, and ecclesionyms.

Key words: toponym, toponymicon, endotoponym, exotoponym, urbanonym, urbanimicon, classification, toponymic discourse

Постановка проблеми. Топоніми здавна перебувають у фокусі пильної уваги з боку географів, істориків та філологів. Як засвідчують сучасні дослідження, топоніміка є інтегральною наукою, оскільки перебуває на перетині трьох галузей знань. Тож і підхід до вивчення цього лексичного пласту має бути триєдиним, тобто ґрунтуватися на даних трьох наук – географії, історії і лінгвістики. Будучи розділом ономастики, топоніміка вивчає процеси найменування географічних об'єктів.

У лінгвістичному плані звертає на себе увагу видова розмаїтість топонімів. Топонімікон певної місцевості є унікальним. Серед топонімів певну частку складають *урбаноніми*, які своєю чергою поділяються на дрібніші класи. Урбанонімами називають міські топографічні об'єкти в межах міської забудови [1, с. 133], які поділяються своєю чергою на *годоніми* (назви вулиць, проспектів, бульварів), *агороніми* (площі, майдани), *мікрохороніми* (парки), *ергоніми* (власні назви різноманітних установ, закладів, магазинів), *еклезіоніми* (сакральні споруди, місця релігійних поклонінь та здійснення обрядів) та низка інших. За способом творення більшість урбанонімів є відантропонімними або відапелятивними утвореннями. До *ойконімів* відносять власні назви населених пунктів і міст. До *дромонімів* належать назви шляхів міжміського сполучення за межами міст і поселень.

Загалом кожне місто, кожен населений пункт вирізняється на тлі інших власним урбанонімним реєстром топонімів, який «оповідає» крізь призму трактування походження власних найменувань про особливості його географічного ландшафту, про епохальні віхи історії, корінне населення та його культуру, відомих і шанованих особистостей в історії країни, регіону, населеного пункту, так само, як і про хвилі переселенців та їхню культурну спадщину, традиції, звичаї та обряди, які вони привнесли до чужої культури тощо. Символізм найменувань внутріміських об'єктів полягає в увіковічуванні рельєфних особливостей місцевості, нинішніх і колишніх; апелює до політико-ідеологічних і суспільних факторів буття населення в історичній парадигмі та сприяє їх меморизації та глорифікації; відтворює елементи культурно-етнографічної специфіки кореневого населення та чужоземних пращурів переселенців; ушановує видатних особистостей тієї чи іншої етнографічної спільноти. У такий спосіб урбаноніми відображають ідентичність міста, села чи селища та його жителів.

Існуючі дослідження в галузі топоніміки не можуть уважатися вичерпними в усі часи, оскільки реєстр урбанонімів не буває незмінним. Спостерігається певна динаміка перейменувань. Підлягають перейменуванню ті з них, які пов'язані з певними історичними, політичними, суспільними і культурними подіями, що з плином часу втратили значимість. Перейменування відбувається

також з ідеологічних міркувань. Ще накладають відбиток на урбанонімний простір зміни етнографічного складу населення, спричинені зокрема хвилями імміграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світлі вищевказаного констатуємо, що топоніми є предметом досліджень у багатьох аспектах [1–3; 5–8, 10–12]. Дослідників цікавить історія виникнення топонімів, їх походження, різновиди, функції, до таких належать: ідентифікаційна, локалізаційна або адресна, інформаційна, меморіальна, глорифікаційна, комунікативна у побутовому мовленні, стилістична та текстотвірна у художніх та поетичних творах тощо. Семантика, структура, словотвірні моделі творення, прагматичний потенціал цих найменувань перебувають незмінно у фокусі їхньої пильної уваги.

Французька мовознавиця Мартіна Ассена пропонує розглядати топоніми у сукупності «як репрезентантів навколишнього середовища і як дискурс простору» [11, с.116]. На її думку, яку ми поділяємо, топонімічний дискурс є [ідентифікаційним] відображенням загальної організації певної території [11, с. 122]. Топоніми іноземного походження є елементом цієї організації.

Наразі простежується зростання інтересу до урбанонімного пласту лексики насамперед у лінгвокультурній площині. На сьогодні особливої актуальності набувають дослідження не стільки в загальнотеоретичному, скільки в практично-прикладному аспекті, зосереджені зокрема на реєстрі топонімів певної місцевості, описі їх змістовного значення та походження, розкритті лінгвокультурних і етнографічних чинників топонімічної номінації певного населеного пункту. Урбанонімні найменування українського походження на мапі Канади потребують також більшої деталізації і співвіднесеності з палітрою місцевих урбанонімів. Серед іншого привертають особливу увагу урбаноніми міста Монреаля, які відображають канони української культури.

Безпосередньо дослідженню топонімів українського походження в канадському топонімічному просторі присвятили наукові розвідки Ярослав Рудницький, Михайло Кумка, Павло Юзик, Марія Маланюк, Ірина Калиновська, Еліна Коляда, Леся Гапон, Стефанія Лесняк, Кім Павлів і Етьєн Бертольд [2; 5; 6; 15; 16] та ін.

Мета цієї наукової розвідки: встановити корпус урбанонімів українського походження, окреслити параметри формування, виявити змістовну й лінгвістичну складові будови урбанонімів та з'ясувати особливості прагматичного функціонування у канадському топонімічному просторі.

Основні результати дослідження. Топоніми, як засвідчують численні мовознавчі джерела, покликані зберігати колективну пам'ять певного прошарку населення певної місцини, етнографічної спільноти, цілого народу або нації. Канадські українці, надаючи власні і звичні для них назви об'єктам місцевої топоніміки, зберігають зв'язок з батьківщиною, шанують традиції, звеличують й увіковічують пам'ятні спомини про рідний край, що важливо для нащадків у наступних поколіннях.

Перші переселенці українського походження прибули до Канади ще в далекому 1891 році [4; 9]. З 1897 року по 1914 рік канадський уряд посприяв трудовій імміграції українців, роздаючи безкоштовно землі для заселення канадських степів у Західній Канаді і маючи на меті подальше їх перетворення на сільськогосподарські угіддя задля розвитку фермерства. Така урядова політика дала початок масовій трудовій імміграції українців. Цей період відносять до початкової стадії формування української громади у цій країні. А потім були ще хвилі переселення українських іммігрантів. Слід зазначити, що в історії масового переселення українців до Канади прийнято розрізняти декілька хвиль.

Друга міжвоєнна імміграція датується 1920–1939 роками. Їдуть не тільки селяни, що сприяє возз'єднанню родин, але й постраждалі від війни робітники з родинами, представники інтелігенції. Останні розселяються вже в промислових містах Східної Канади. У певний період історичне масове переселення було вимушеним, як бачимо, і пов'язане з бідами, що несла Перша світова війна. Деякі прошарки цих новоприбулих українців походили з Галичини і втікали від переслідувань з боку росіян, австро-угорців і поляків.

Третя хвиля імміграції припадає на повоєнні роки (1945–1990), її ще називають політичною імміграцією. Це були українці, яких не

з власної волі вивезли до нацистської Німеччини на примусові роботи, були серед них вояки УПА, а також біженці і військовополонені з концтаборів, які з різних причин, зокрема і політичних, не захотіли повертатися до Радянського Союзу. Вони добре пам'ятали про Голодомор і сталінські довоєнні репресії.

Четверту хвилю менш масового переселення українців (1991–2011) прийнято називати економічною імміграцією. Це не тільки тяжкі 90-і роки, розпад Радянського Союзу, але й період отримання Україною незалежності, що надає можливість для родичів легально відвідати Канаду і поселитися в цій країні. Іммігрують також українці, які задовольняють вимогам канадської імміграційної служби, як правило, освічені, володіють англійською або французькою мовами, мають затребувані технічні спеціальності.

Після Революції Гідності розпочалась п'ята хвиля трудової імміграції (2014–2015 роки). Переселенці є представниками освіченої молоді, професії яких є затребуваними в глобалізованому світі.

Хто б міг уявити, що настане інший період масового прибуття українців до Канади трішки більше, ніж за півтора століття. І знову таке переселення є вимушеним, спричиненим лихом безпрецедентної нападницької війни з боку недружньої та недобросусідської країни-агресорки. За всі ці роки на теренах Канади сформувалась Українська громада Канади, яка відзначає саме в 2025 році свій 135-літній ювілей. Тож новоприбулим співвітчизникам-переселенцям допомагали якнайшвидше адаптуватися представники української діаспори. Мовами спілкування стали українська, англійська і французька.

Принагідно зазначимо, що Канада є третьою країною за кількістю етнічних українців. Згідно даних перепису населення (2016 р.) найбільше канадських українців проживає в провінціях Онтаріо (28%), Альберті (27%), Британській Колумбії (17%), в місті Монреалі – всього 3%. Серед усього загалу моноетнічні родини переважають кількісно над змішаними родинами. Показово, що відсоток молоді серед канадських українців, які мають середню освіту, вищий за відсоток представників канадської національності з закінченою середньою освітою.

Канадські українці прихильні до українських традицій та звичаїв, тож саме тут можна натрапити на незвичні культурні пам'ятки, такі

як: найбільший у світі пам'ятник українській писанці у канадському містечку Ваґревілі, найбільший пам'ятник українській ковбасі у місті Мандер в Альберті, найбільший пам'ятник українському варенику в канадському селищі Глендон, недалеко від міста Едмонт. Цієї звичаєвої практики вони дотримувалися і в називанні об'єктів топоніміки на чужині.

Топонімічний простір Канади, певним чином пов'язаний з Україною, включає розмаїту мережу, що підтверджується зростаючою кількістю робіт, присвячених цій тематиці [2; 5; 6; 15; 16]. Низка населених пунктів мають у власних назвах україномовну складову, що відтворює специфіку місцевого ландшафту з огляду на звичаєві особливості у називанні поселень на батьківщині українців. Деякі топоніми дублюють поширені назви українських населених пунктів чи відомих міст. Серед них трапляються як відантропоніми, так і відапелятиви.

Вивчаючи функції урбанонімів слід зосередити увагу на прагматичній функції і прагматичному ефекту, який вони виявляють у своїх специфічних найменуваннях. Насамперед слід брати до уваги символізацію урбанонімних найменувань у рамках місцевого або національного топонімічного дискурсів.

Звертає на себе увагу в топонімічному дискурсі стереотипна ідентифікація, що простежується в низці урбанонімів з чужинними коренями. Для прикладу можна виокремити традиційно однакові назви в багатьох містах та інших населених пунктах, в Україні і Канаді: *Brody, Bukowina, Halish*, *Odessa*, *Poltawa*, *Vorokhta, Zaporozha* та ін. У ряді випадків до урбаноніма додають частку New-: New-Kiev в Канаді. Для порівняння: у Канаді є свої Париж і Лондон. Ці найменування фіксують добу, вказують на відданість переселенців традиціям топонімічної номінації пращурів, стають значущими символами на чужині, відображають дружні зв'язки між народами.

Стереотипна ідентифікація дає змогу за унікальним урбанонімним найменуванням визначити місце розташування об'єкту або віднести географічно до чужоземного прототипу, виявити місцеві ландшафтні особливості або висвітлити етнографічне маркування в чужорідному топонімічному дискурсі. Важливу роль відіграють культурний, етнографічний або навіть ідеологічний контексти історії походження

подібних найменувань (з 1957 року існує поселення під назвою Mazepra у канадській провінції Альберта). У певні періоди суспільного життя етносу меморіальні назви набувають масового характеру, оскільки у суспільстві є запит на подібну назву топоніму, воно є «модним». Як бачимо, канадські топоніми українського походження з соціо- й етнокультурним складниками популяризують українську культурну спадщину.

Слід зазначити, що в Канаді більшість провінцій є англомовними, тоді як провінція Квебек є франкомовною [13; 14]. Тож і топоніми українського походження на мапі Канади мають транслітерацію латиницею, тобто їх написання передається графічними засобами латиниці за відповідними правилами їх вимови англійською або французькою мовами : село Василь (Wassyl), село Вільне (Vilna), село Слава (Slawa), село Мазепа (Mazepra), містечко з оригінальною назвою Мирнам (Myrnam), село Два Пагорби (Two Hills), містечко Броди (Brody), які розташовані в провінції Альберта; село Полтава (Poltawa) – у провінції Онтаріо; село Одеса (Odessa), хутір Тарнопол (Tarnopol від укр. Тернопіль) – у провінції Саскачеван. У Торонто є бульвар Одеса (boulevard Odessa). У муніципалітеті Поттона (провінція Квебеку) пролягають три шляхи з назвами українського походження Ворохта (Vorokhta chemin), Вітаємо (Vitayemo) і Одеса (Odessa). На перший погляд, ойконім Lemberg (провінція Саскачеван) мало нагадує назву міста в Західній Україні, але саме такою була назва Львова німецькою мовою. Воно було засноване вихідцями зі Львова у 1904 році. Колишній населений пункт Трембовля в провінції Манітоба (пор.: укр. місто Теребовля) дав однойменні назви школі й місцевій церковній парафії. І це далеко не вичерпний перелік урбанонімів українського походження в канадському топонімічному дискурсі. Відзначаємо елементи фольклорної експресії у деяких канадських топонімів українського походження: Myrnam (Мирнам), Vitayemo (Вітаємо).

Принагідно зазначимо, що структура урбаноніма включає *гіперонім* (родову назву) і *гіпонім* (видову назву). Гіпероніми є загальними іменниками, наприклад rue, boulevard, parc, église, quartier, arrondissement тощо. Гіпоніми як видові назви пишуться з великої літери і належать до категорії власних назв.

Урбаноніми на мапі міст і населених пунктів забезпечують орієнтацію в навколишньому природному та міському середовищах. Ба більше, адресність топонімів підживлює міжособистісне спілкування як серед містян, так і серед гостей міста – туристів, як всередині країни, так і поза її межами, зокрема на онлайн-майданчиках [12; 16].

Топонімічний простір міста Монреаля є строкатим, оскільки в ньому автентичні топоніми-урбаноніми перемежовуються з топонімами-урбанонімами іншомовного походження [17]. Серед них можна виокремити й низку урбанонімів українського походження [16, с. 25].

Монреаль – багатонаціональне місто, яке розташоване у провінції Квебек. Місто «космополітизму» отримало цей статус завдяки численним етнокультурним спільнотам, які тут давно оселилися і проживають. Представники української діаспори також належать до їх числа. Вони гідно влилися в життєвий ритм міста і поділяють ідеологію «світового громадянства», втім не забуваючи про своє етнічне коріння в наступних поколіннях. У Монреалі, згідно перепису населення у 2016 році, частка представників інших етнічних груп порівняно з корінним населенням становить понад 59 відсотків міського населення. Серед монреальців певний прошарок складають місцеві «українці» (des Ukraino-Canadiens або Ukrainiens montrйalais) в третьому поколінні. Катойконім «Ukraino-Canadiens» відсилає нас не тільки до топоніму, що позначає назву країни (Canada), але й указує на етнічну приналежність містян та їх батьківщину (Ukraine). Монреальські українці (Ukrainiens montréalais) є етнонімом на позначення містян, вихідців з України та їх нащадків.

У топографічних найменуваннях районів міста, його вулиць, площ, парків, культурних закладів, реалій географічного ландшафту превалюють найменування французького походження, що цілком зрозуміло, оскільки французька мова є офіційною мовою у цьому регіоні. Низку годонімів об'єднує наявність в найменуваннях посвяти величним всесвітньовідомим містам, як наприклад: *rue de Lyon*, *avenue de Paris*, *avenue de Bruxelles*, *avenue de Rome*, *avenue d'Orléans*; інші носять ім'я відомих французьких письменників: *rue Dumas*, *rue d'Aragon*. У будь-якому населеному пункті можна виявити майже завжди нестандартні креативні назви вулиць: *rue Cool* (дослівно: вулиця Прикольна).

Оскільки на прапорі Канади зображено кленовий лист, який уособлює канадську ідентичність корінного населення, то в одному й тому населеному пункті можна натрапити на декілька об'єктів з однією і тією ж назвою: *rue d'Érable*s (Кленова вулиця), *avenue des Érables* (Кленовий проспект), *place des Érables* (Кленова площа). У Монреалі можна відшукати не тільки проспект, вулицю і площу з цією назвою, а ще й парк: *parc des Érables*.

Раніше йшлося про те, що звичаєва практика топонімної номінації є унікальною для тієї чи іншої місцевості. Так, для провінції Квебек у містах та інших населених пунктах досить типовою є зручна система нумерації вулиць і проспектів, рядів, шляхів. Свого часу подібні нумеративні найменування належали до поширеної та улюбленої схеми ідентифікації міських лінійних об'єктів серед перших адміністративних управлінців. В їхньому баченні саме таке розташування мало суттєво спростити орієнтацію містян і гостей у лабіринті вулиць, проспектів, рядів, бульварів тощо, а також полегшити ведення адресного реєстру. У Монреалі можна назвати цілу низку подібних нумеративних годонімів: *1re Avenue*, *2e Avenue*, ..., *134e Avenue* (1й Проспект, 2й Проспект, …, 134й Проспект); *1re Rue*, *2e Rue*, …, *54e Rue* (1-ша Вулиця, 2-га Вулиця, …, 54-а Вулиця); *2e-et-3e Rang Est*, *3e Rang* (2й-і-3й Східний Ряд, 3й Ряд) тощо.

Монреальський урбанімікон, як ми можемо бачити далі, представлений низкою екзотопонімів і етнотопонімів. Етнотопоніми відображають місцеву специфіку найменувань. Під екзотопонімами розуміємо немісцеві назви, не пов'язані безпосередньо з давньою історією міста та кореневого населення, з географічними і ландшафтними особливостями цього регіону. До останніх відносяться зокрема топоніми-урбаноніми українського походження.

Своєрідний колорит окремих міських кварталів цього міста дає відчуття присутності ландшафту й екзотики дивовижних осель з інших країн, як наприклад мікрорайон *la Piccola Italia* або *la Petite Italie* – «Маленька Італія» з її затишними ресторанчиками і кав'ярнями в італійському стилі, китайського кварталу *Chinatown* з його китайськими ресторанами і лавками, гомінкими продуктовими ринками в азійському стилі, а також часто відвідуваними громадсько-

культурними центрами. Тут затишно розташований український квартал, відомий під назвою *Rosemont-la Petite-Patrie* (у дослівному перекладі Розмон-Мала Батьківщина). Саме цей мікрорайон є одним із найбільших мікрорайонів цього міста за площею, чисельністю і щільністю населення. Його названо на честь матері місцевого комерсанта М. Дандюрана, Рози Філіпс. У цьому мікрорайоні є парк, але вже названий на честь українки Рози Песотти, відомої діячки профспілкового руху у сфері індустрії одягу: *parc Rose-Pesotta*. У 17-річному віці вона іммігрувала до Сполучених Штатів. А в 1936 році приїхала до Монреаля і заклала підвалини профспілкової діяльності, залучивши жінок-швачок до активного відстоювання своїх прав, чим внесла значний вклад у розбудову перших профспілок.

У топонімічному дискурсі розрізняємо серед екзотопонімів українського походження годоніми (власні назв вулиць) та мікрохороніми (власні назви бульварів, парків), що носять імена славетних українських письменників і поетів: *boulevard Shevchenko* (округ LaSalle), *rue Ivan-Franko*, *parc Ivan-Franko* (округ La chine). Ці екзотопоніми з глорифікаційною семантикою вшановують видатних українців, які стали провідниками українства через століття і віки. Два інших годонімних найменування увіковічують і прославляють Україну, вшановують представників української діаспори, які тут оселилися: *rue de l'Ukraine*, *parc de l'Ukraine* (округ Rosemont-La Petite-Patrie), *rue d'Ukraine* (округ Saint Léonard). Вони свідчать не тільки про наявність української спільноти у цьому місті, але й про її непереборне бажання привнести у місцевий топонімічний дискурс частинку культурної спадщини своїх пращурів.

Монреальські українці (Ukrainiens montréalais) за віросповіданням є православними і католиками. У місті діють 3 церкви: перша Українська Греко-Католицька Церква у Східній Канаді, дві православні церкви. Еклезіоніми є різновидом топонімів, що позначають місця релігійного поклоніння, зокрема церкви: Église Catholique Ukrainienne Saint-Michel-Archange (Церква святого Архистратига Михаїла), Église Orthodoxe Ukrainienne Sainte-Sophie (Українська Православна Церква Святої Софії), Église Orthodoxe Ukrainienne Sainte-Marie (Святої Покрови Богородиці Українська Православна Церква).

Структурний аналіз засвідчив, що моделі урбанонімів є відонімними утвореннями і включають родову назву (rue, boulevard, parc) та прізвище або ім'я і прізвище. Їх відносять до ланцюжкових конструкцій. Вони бувають одно- і двокомпонентними, рідше трикомпонентними. Подібні моделі творення відтворюють типові моделі монреальського урбанонімікону: пор.: *avenue Charlemagne*, *avenue Jeanne d'Arc*, *rue Jean-Talon*, *parc Lucie Bruneau*; *boulevard Shevchenko*, *rue Ivan-Franko*, *parc Rose-Pesotta*. Слід вказати на особливості написання годонімних найменувань з великої літери на вуличних табличках, включаючи родові назви. Коли вулиця носить ім'я і прізвище вшанованої особи, то їх пишуть через риску. Такі найменування відповідають українській генітивній моделі: *бульвар Шевченка*, *вулиця Івана Франка* тощо. У французькій аналітичній мові присутні у структурі деяких годонімів службові елементи, як наприклад прийменник і артикль: *rue* ***de l****'Ukraine, rue* ***d****'Ukraine.*

Еклезіоніми являють собою багатокомпонентні ланцюжкові конструкції з родовою назвою *Église (Catholique/ Orthodoxe)* та іменами святих, у яких всі структурні компоненти пишуться з великої літери, тоді як імена святих – через риску. Як бачимо, такі складні утворення мають змішану частиномовну належність і включають загальні іменники, прикметники і власні назви.

У світлі вищевикладеного поділяємо точку зору тих дослідників, які розглядають канадські топоніми українського походження як «засіб збереження національної ідентичності українців» [5, с. 82], при цьому материнська мова слугувала «…гарантом «нерозчинення» в інших етнічних групах», «виступала одним із факторів, що формує/закріплює їхню національну ідентичність» [9, с. 310]. Отже, топоніми є маркерами просторової локалізації поселень українських вихідців зі збереженими українськими традиціями. Їм властиво нашарування варіативного спектру української етнонаціональної символіки.

Висновки. У підсумку зазначимо, що урбаноніми українського походження в топонімічному просторі канадських міст відтворюють етнографічний колорит вихідців з України, які віддають данину традиціям, звичаям і фольклору своїх пращурів. Завдяки цим особливим найменуванням вулиць, бульварів, культових закладів тощо,

українські канадці зберігають генетичну пам'ять про родовід для нащадків, які народилися і виросли в іншомовному культурному середовищі. Звичаєві традиції українців у найменуваннях об'єктів топоніміки Канади відображаються в наслідуванні, копіюванні українських, створенні власних креативних найменувань і доповнюються елементами фольклорної експресивної культури на ґрунті нерідної мови.

Урбаноніми українського походження відзначаються специфічною орфографією і передаються на письмі засобами транслітерації латиницею. Їм притаманні ланцюжкові конструкції, що відповідають українській генітивній моделі. Монреальський урбанонімікон є строкатим, оскільки в ньому тісно переплітаються урбанонімні найменування різномовного походження, серед цього загалу певну частку складають урбаноніми українського походження.

Список бібліографічних посилань

1. Беценко, Т. П. (2019). *Вступ до топоніміки*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 152 с.

2. Гапон, Л., Лісняк, С. (2017). Я. Рудницький про особливості функціонування українських онімів у Канаді. *Наук. зап. Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка*. *Серія: Мовознавство,* [online] 1(27). с. 103 – 107. Available at: http://nzp.tnpu.edu.ua [Accessed 7 Oct. 2024].

3. Данільчук, Д.В. (2023). Екзотопоніми як джерело мотивації сучасних урбанонімів міста Києва. *Вісник науки та освіти,* [online] 39, с. 104–130. Available at: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-3(9)-104-130 [Accessed 20 Oct. 2024].

4. Євтух, В. Б., Ковальчук, О. О. (1993). *Українці в Канаді*. Київ: Будівельник, 144 с.

5. Калиновська, І. М. (2019). Канадські топоніми як засіб збереження національної ідентичності українців. [online] У: *Канадознавство: суспільство, культура, мова*. Луцьк : Вежа-Друк, с. 82–94. Available at: https://ifsk.sumdu.edu.ua/images/nauka/monografii/Canadian_Studies_2019_2.pdf [Accessed 21 Oct. 2024].

6. Маланюк, М. (2020). Особливості походження та семантики топонімів Канади. *Філологічний часопис,* [online] 1(15), с. 65–72. Available at: https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2020.204117 [Accessed 11 Oct. 2024].

7. Негер, О. (2012). До питання про термінологічно-понятєвий апарат

урбаноніміки. *Наук. вісн. Ужгородського ун-ту*, [online] 27, с. 47–50. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvufilol 2012 27 11 [Accessed 11 Oct. 2024].

8. Титаренко, А. А. (2013). Принципи класифікації топонімів. *Science and education a new dimension,* [online] 2, с. 141–145. Available at: https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Tytarenko-A.-Principles-of-classification-of-toponyms.pdf [Accessed 10 Sept. 2024].

9. Шадріна, Т. (2016). Українська діаспора в Канаді: мова «чужої» країни. *Наук. вісн. Ужгородського ун-ту,*[online] 2 (36), с. 309–314. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvvfilol_2016_2_61 [Accessed 7 Oct. 2024].

10. Ященко, А. А. (2018). Урбаноніми як один із найважливіших елементів комунікації. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. Міжпредметні зв'язки*, [online] 33, с. 127–138. Available at: https://doi.org/10.26565/2073-4379-2018-33-11 [Accessed 13 Sept. 2024].

11. Assenat, M. (1993). Toponymie, Histoire, Archéologie: quels termes pour quel dialogue? *Nouvelle revue d'onomastique*, [online] 21–22, pp. 115–138. Available at: https://www.persee.fr/doc/onoma_0755-7752_1993_num_21_1_1171#onoma_0755-7752_1993_num_21_1_T1_0123_0000 [Accessed 13 Sept. 2024].

12. Bourdache, A. (2024). Des noms et des discours sur le web social. Éléments d'analyse plurielle des discours toponymiques de la communauté discursive de la page Facebook Je. *Magana. L'analyse du discours dans tous ses sens*, [online] 1 (1), pp. 105–152. Available at: https://hal-science-hal-04647547v1 [Accessed 15 Oct. 2024].

13. *Commission de toponymie. Banque de noms de lieux du Québec* [online]. Available at: www.toponymie.gouv.qc.ca [Accessed 12 Sept. 2024].

14. (2015). *Guide toponymique municipal. Les noms de lieux: une responsabilité partagée* [Gouvernement du Québec] [online]. Available at: https://toponymie.gouv.qc.ca/ct/pdf/Guide-toponymique-municipal.pdf?ts=0.8913444680121874 [Accessed 30 Oct. 2024].

15. Kalynovska, I. M., Koliada, E. K. (2022). Ukrainian econyms in Saskatchewan: ethno- and sensory-linguistic aspects. *Закарпатські філологічні студії,* [online] 23 (1), с. 136–140. Available at: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/61924 [Accessed 20 Oct. 2024].

16. Pawliw, K., Berthold, E. (2022). Construction of the Ukrainian identity in a neighbourhood: the role of the host society. Example of the Parc de l'Ukraine in Rosemont, Montreal. *Fennia,* [online] 200 (1), pp. 24–40. Available at: https://doi.org/10.11143/fennia.116597 [Accessed 15 Oct. 2024].

17. *Site web de la Ville de Montréal. Répertoire historique des toponymes* [online]. Available at: https://montreal.ca/toponymie [Accessed 23 Sept. 2024].

References

1. Betsenko, T. P. (2019). *Vstup do toponimiky* [Introduction to Toponymy]. Sumy: SumDPU im. A.S. Makarenka, 152 p.

2. Hapon, L., Lisniak, S. (2017). Ya. Rudnytskyi pro osoblyvosti funktsionuvannia ukrainskykh onimiv u Kanadi [I'm. Rudnytskyi on the peculiarities of the functioning of Ukrainian onyms in Canada]. *Naukovi Zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Movoznavstvo* [Scientific Notes of the Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. Series: Linguistic], [online] 1(27), pp. 103–107. Available at: http://nzp.tnpu.edu.ua/ [Accessed 7 Oct. 2024].

3. Danilchuk, D.V. (2023). Ekzotoponimy yak dzherelo motyvatsii suchasnykh urbanonimiv mista Kyieva [Exotoponyms as a source of motivation for modern urbanonyms of the city of Kyiv]. *Visnyk nauky ta osvity* [Bulletin of Science and Education], [online] 39, pp. 104–130. Available at: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-3(9)-104-130 [Accessed 20 Oct. 2024].

4. Ievtukh, V. B., Kovalchuk, O. O. (1993). *Ukraintsi v Kanadi*. Kyiv: Budivelnyk, 144 p.

5. Kalynovska, I. M. (2019). Kanadski toponimy yak zasib zberezhennia natsionalnoi identychnosti ukraintsiv [Canadian toponyms as a means of preserving the national identity of Ukrainians]. [online] In: *Kanadoznavstvo: suspilstvo, kultura, mova: kolektyvna monohrafiia* [Canadian Studies: Society, Culture, Language: Collective Monograph]. Lutsk: Vezha-Druk, pp. 82–94. Available at: https://ifsk.sumdu.edu.ua/images/nauka/monografii/Canadian_Studies_2019_2.pdf [Accessed 21 Oct. 2024].

6. Malaniuk, M. (2020). Osoblyvosti pokhodzhennia ta semantyky toponimiv Kanady [Peculiarities of the origin and semantics of toponyms in Canada]. *Filolohichnyi chasopys* [Philological journal], [online] 1 (15), pp. 65–72. Available at: https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2020.204117 [Accessed 11 Oct. 2024].

7. Neher, O. (2012). Do pytannia pro terminolohichno-poniattievyi aparat urbanonimiky [To the question of the terminological and conceptual apparatus of urbanonymy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhhorod University], [online] 27, pp. 47–50. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvufilol 2012 27 11 [Accessed 11 Oct. 2024].

8. Tytarenko, A. A. (2013). Pryntsypy klasyfikatsii toponimiv [Principles of classification of toponyms]. *Science and education a new dimension*, [online] 2, pp. 141–145. Available at: https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Tytarenko-A.-Principles-of-classification-of-toponyms.pdf [Accessed 10 Sept. 2024].

9. Shadrina, T. (2016). Ukrainska diaspora v Kanadi: mova «chuzhoi» krainy [Ukrainian diaspora in Canada: the language of a “foreign” country]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhhorod University], [online] 2 (36), pp. 309–314. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvvfilol_2016_2_61 [Accessed 7 Oct. 2024].

10. Yashchenko, A. A. (2018). Urbanonimy yak odyn iz naivazhlyvishykh elementiv komunikatsii [Urbanonyms as one of the most important elements of communication]. *Vykladannia mov u vyshchykh navchalnykh zakladakh osvity. Mizhpredmetni zviazky* [Teaching languages in higher education institutions. Interdisciplinary connections], [online] 33, pp. 127–138. Available at: https://doi.org/10.26565/2073-4379-2018-33-11 [Accessed 13 Sept. 2024].

11. Assenat, M. (1993). Toponymie, Histoire, Archéologie: quels termes pour quel dialogue? *Nouvelle revue d’onomastique*, [online] 21–22, pp. 115–138. Available at: https://www.persee.fr/doc/onoma_0755-7752_1993_num_21_1_1171#onoma_0755-7752_1993_num_21_1_T1_0123_0000 [Accessed 13 Sept. 2024].

12. Bourdache, A. (2024). Des noms et des discours sur le web social. Éléments d’analyse plurielle des discours toponymiques de la communauté discursive de la page Facebook Je. *Magana. L’analyse du discours dans tous ses sens*, [online] 1 (1), pp. 105–152. Available at: https://hal-science-hal-04647547v1 [Accessed 15 Oct. 2024].

13. *Commission de toponymie. Banque de noms de lieux du Québec* [online]. Available at: www.toponymie.gouv.qc.ca [Accessed 12 Sept. 2024].

14. (2015). *Guide toponymique municipal. Les noms de lieux: une responsabilitй partagйe* [Gouvernement du Quйbec] [online]. Available at: https://toponymie.gouv.qc.ca/ct/pdf/Guide-toponymique-municipal.pdf?ts=0.8913444680121874 [Accessed 30 Oct. 2024].

15. Kalynovska, I. M., Koliada, E. K. (2022). Ukrainian econyms in Saskatchewan: ethno- and sensory-linguistic aspects. *Закарпатські філологічні студії,* [online] 23 (1), с. 136–140. Available at: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/61924 [Accessed 20 Oct. 2024].

16. Pawliw, K., Berthold, E. (2022). Construction of the Ukrainian identity in a neighbourhood: the role of the host society. Example of the Parc de l’Ukraine in Rosemont, Montreal. *Fennia,* [online] 200 (1), pp. 24–40. Available at: https://doi.org/10.11143/fennia.116597 [Accessed 15 Oct. 2024].

17. Site web de la Ville de Montréal. Répertoire historique des toponymes [online]. Available at: https://montreal.ca/toponymie [Accessed 23 Sept. 2024].

УДК 81’25 https://doi.org/10.5281/zenodo.15442882

Maryna Chemodanova

THEORETICAL APPROACHES TO TRANSLATION PRACTICE: ENGLISH AND UKRAINIAN PERSPECTIVES

The article discusses the main theoretical approaches to translation practice, including equivalence, functional approach, linguistic and cultural adaptation, as well as the role of machine translation and ethical aspects of translation. The key concepts developed by scholars such as Eugene Naida, John Catford, Hans Fermeier, Peter Newmark, and Gideon Turi are analyzed to outline the impact of theoretical models on the practical activities of translators.

Particular attention is paid to the challenges faced by translators of English-Ukrainian texts, in particular, the need to balance between dynamic and formal equivalence, the transmission of idiomatic expressions, localization of cultural realities and ensuring the adequacy of translation. It is noted that functional approaches, such as the Scopos theory, allow for more flexible adaptation of the translation to the target audience, while descriptive translation studies help to determine the influence of cultural and social factors on translation decisions.

Key words: translation, equivalence, functionalism, adaptation, cultural context, machine translation, post-editing, translation ethics, linguistic strategies, Descriptive Translation Studies (DTS).

***Чемоданова Марина Федорівна*.** **Теоретичні підходи до перекладацької практики: англомовні та україномовні погляди.**

У статті розглядаються основні теоретичні підходи до перекладацької практики, зокрема питання еквівалентності, функціонального підходу, лінгвістичної та культурної адаптації, а також роль машинного перекладу й етичні аспекти перекладацької діяльності. Аналізуються ключові концепції, розроблені такими вченими, як Юджин Найда, Джон Кетфорд, Ганс Фермеєр, Петер Ньюмарк та Гідеон Турі, що дозволяють окреслити вплив теоретичних моделей на практичну діяльність перекладачів.

Особливу увагу приділено викликам, які постають перед перекладачами англо-українських текстів, зокрема необхідності балансування між динамічною та формальною еквівалентністю, передачі ідіоматичних виразів, локалізації культурних реалій та забезпечення адекватності перекладу. Зазначається, що

функціональні підходи, такі як Скопос-теорія, дозволяють гнучкіше адаптувати переклад до цільової аудиторії, тоді як дескриптивні дослідження перекладу допомагають визначити вплив культурних і соціальних чинників на перекладацькі рішення.

Окремо розглянуто розвиток машинного перекладу та його використання в англо-українському перекладі. Наголошується на необхідності постредагування автоматично згенерованих текстів, оскільки машинні алгоритми не завжди коректно відтворюють граматичні та стилістичні особливості української мови. Також обговорюються етичні виклики, з якими стикаються перекладачі, зокрема питання нейтральності, конфіденційності та відповідальності за точність переданої інформації в юридичних, медичних і політичних контекстах.

Зроблено висновок, що сучасна перекладацька практика потребує глибокого розуміння теоретичних основ, гнучкого підходу до адаптації текстів та врахування новітніх технологій. Подальші дослідження мають бути зосереджені на вивченні впливу штучного інтелекту на переклад та аналізі змін у перекладдацьких стратегіях у зв'язку з розвитком цифрових комунікацій.

Ключові слова: переклад, еквівалентність, функціоналізм, адаптація, культурний контекст, машинний переклад, постредагування, етика перекладу, лінгвістичні стратегії, Descriptive Translation Studies (DTS).

Problem statement Translation practice is a complex field that combines linguistic skills, cultural awareness, and theoretical knowledge. Over the years, scholars have developed various translation theories that guide practitioners in their work. This article explores key translation theories and their practical applications, with a focus on English-Ukrainian translation challenges.

1. Equivalence and Functionalist Approaches

Equivalence theory, developed by Nida and Catford, suggests that translations should convey the same meaning as the source text, ensuring formal or dynamic equivalence. Formal equivalence aims for a word-for-word match, while dynamic equivalence focuses on naturalness and readability in the target language. However, purpose-driven translation frameworks, with Skopos Theory as an example , argue that translations should be purpose-driven, prioritizing the target audience's needs over strict linguistic fidelity[4].

In practice, English-Ukrainian translators must balance equivalence and function, particularly when dealing with idiomatic expressions and culturally specific references. Some phrases require a shift in structure to maintain meaning; for instance, the English phrase «spill the beans» is translated idiomatically in Ukrainian as «видати таємницю «(literally, "reveal a secret»). This demonstrates the need for both linguistic precision and functional adaptability in cross-linguistic communication.

2. Linguistic and Cultural Adaptation

Newmark (1988) proposed a distinction between communicative and semantic translation. Communicative translation prioritizes naturalness in the target language, ensuring the message resonates with the audience, while semantic translation remains closer to the original text, preserving its structure and meaning.

Cultural adaptation is crucial in English-Ukrainian translation, as direct translations may not always convey the intended meaning. Some expressions, metaphors, or humor may need to be localized rather than translated literally. For example, the English idiom "break the ice" translates into Ukrainian as «розтопити лід у стосунках,» which conveys the same figurative meaning. Similarly, cultural references such as holidays, historical events, or social norms often require careful adjustments [2]. Skilled translators analyze both linguistic and cultural contexts to ensure clarity, coherence, and appropriateness in translation, preserving the essence of the original text while making it accessible to the target audience.

3. Descriptive Translation Studies (DTS)

Toury (1995) introduced DTS, which examines how translations function in real-world contexts rather than prescribing rigid methods. This approach recognizes that translations are shaped by cultural, political, and social factors. Instead of viewing translation as a fixed process, DTS analyzes how texts are adapted based on norms and expectations within the target culture [5].

In English-Ukrainian translation, DTS helps examine how literary works, political speeches, and technical documents are adjusted to align with linguistic and cultural norms. For instance, Ukrainian translations of English-language literature may modify stylistic elements to better resonate with

readers, while political discourse translations must carefully balance meaning and tone. Furthermore, DTS is valuable in analyzing historical shifts in translation norms, helping scholars understand how different socio-political contexts influence translation choices.

4. Machine Translation and Post-Editing

With advancements in artificial intelligence, machine translation (MT) has become a key tool for practitioners. While MT models like Google Translate and DeepL provide quick solutions, human post-editing remains essential to ensure accuracy and fluency [4].

In English-Ukrainian translation, MT faces several challenges, particularly in grammar, syntax, and cultural adaptation. Differences in verb aspect, case usage, and word order can lead to mistranslations, making post-editing a crucial step. For example, the English sentence “She has been working here for five years” may be translated too literally by MT, missing the correct aspectual nuance in Ukrainian. Additionally, machine-translated texts often struggle with idiomatic expressions and context-dependent meanings, requiring human intervention to refine the output. For instance, the English phrase «it’s a piece of cake” may be translated literally as «це шматок торта,» which does not convey the intended meaning of «це дуже легко» Professional translators use MT as an aid rather than a replacement, ensuring the final text maintains both linguistic accuracy and cultural appropriateness.

Key findings

Ethical considerations in translation practice are critical, especially in legal, medical, and literary translation. Issues such as neutrality, confidentiality, and fidelity to the source material challenge translators to navigate ethical dilemmas while maintaining professional integrity.

In the context of English-Ukrainian translation, ethical challenges may arise in politically sensitive texts, requiring translators to balance accuracy with cultural sensitivity. Mistranslation or biased interpretation can lead to misunderstandings, especially in media, diplomacy, or legal settings. For example, in legal translation, an inaccurate rendering of contractual terms can result in disputes, while in political speeches, the misinterpretation of key phrases can alter the intended message and influence public perception [6].

Confidentiality is another crucial ethical concern. Translators working with classified government documents, medical records, or corporate agreements must uphold strict confidentiality standards to protect sensitive information. Any breach of confidentiality could have legal consequences and damage trust in the profession.

Additionally, ethical dilemmas often arise in literary translation, where translators must decide how much to adapt a text to the target audience while maintaining the author's voice and intent. Censorship, ideological shifts, and cultural adaptation can impact the ethical decisions translators make.

Ethical translation practice involves not only linguistic precision but also a commitment to fairness, transparency, and respect for cultural differences. Translators must remain aware of potential biases and ethical responsibilities to ensure their work upholds professional standards. Ethical considerations in translation practice are critical, especially in legal, medical, and literary translation. Issues such as neutrality, confidentiality, and fidelity to the source material challenge translators to navigate ethical dilemmas while maintaining professional integrity.

In the context of English-Ukrainian translation, ethical challenges may arise in politically sensitive texts, requiring translators to balance accuracy with cultural sensitivity. Mistranslation or biased interpretation can lead to misunderstandings, especially in media, diplomacy, or legal settings. Furthermore, confidentiality is paramount when translating sensitive documents. Ethical translation practice involves not only linguistic precision but also a commitment to fairness, transparency, and respect for cultural differences. Translators must remain aware of potential biases and ethical responsibilities to ensure their work upholds professional standards.

Conclusion

Translation practice is informed by diverse theoretical frameworks that shape the translator's approach to different texts [7]. Whether prioritizing equivalence, function, cultural adaptation, or ethical considerations, translators working with English and Ukrainian must remain flexible and well-informed. Understanding these theoretical foundations enhances both the effectiveness and creativity of translation professionals while ensuring high-quality cross-linguistic communication.

Список бібліографічних посилань

1. Грінченко, Б. (2001). *Основи теорії перекладу*. Київ: Либідь.
2. Костенко, Л. (2012). *Переклад: теорія і практика.* Київ: Наук. думка.
3. Караванський, О. (2014). *Практична граматика перекладу.* Харків: Фоліо.
4. Бушин, І. (2010). *Мова і культура перекладу.* Київ: Літера ЛТД.
5. Catford, J. C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation.* Oxford University Press.
6. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Brill.
7. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
8. Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. John Benjamins.
9. Vermeer, H. J. (1989). *Skopos and Commission in Translational Action.* Hope.

References

1. Grinchenko, B. (2001). Fundamentals of translation theory. Kyiv: Lybid.
2. Kostenko, L. (2012). Translation: theory and practice. Kyiv: Naukova Dumka.
3. Karavansky, O. (2014). Practical grammar of translation. Kharkiv: Folio.
4. Bushyn, I. (2010). Language and Culture of Translation. Kyiv: Litera Ltd.
5. Catford, J. C. (1965). A Linguistic Theory of Translation. Oxford University Press.
6. Nida, E. A. (1964). Toward a Science of Translating. Brill.
7. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
8. Toury, G. (1995). Descriptive Translation Studies and Beyond. John Benjamins.
9. Vermeer, H. J. (1989). Skopos and Commission in Translational Action. Hope.

УДК 811.133.1’373(71) https://doi.org/10.5281/zenodo.15445162

І. Л. Ануфрієва

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ В КАНАДІ

У статті розглядаються лексичні особливості французької мови в Канаді, зокрема квебекського її варіанту. Аналізуються історичні передумови його формування, включаючи впливи англійської мови та мов корінних народів. Досліджуються основні лексичні характеристики квебекської французької: архаїзми, діалектизми, неологізми та індіанізми. Окрему увагу приділено специфічній лексиці, пов’язаній із побутом, гастрономією та кліматичними умовами Квебеку. Також розглядаються питання мовної стандартизації та збереження мовної ідентичності. Робиться висновок, що квебекська французька є унікальним мовним феноменом, який, попри зовнішні впливи, зберігає свою самобутність та продовжує розвиватися.

Ключові слова: квебекська французька мова, лексичні особливості, архаїзми, діалектизми, неологізми, індіанізми, канадська французька мова.

Anufriieva Iryna. Lexical features of the french language in Canada.

The article examines the lexical features of the French language in Canada, particularly its Quebec variant. It analyzes the historical background of its formation, including the influence of English and Indigenous languages. The main lexical characteristics of Quebec French – archaisms, dialectisms, neologisms, and indigenous borrowings – are explored in detail. Special attention is given to the specific vocabulary related to everyday life, gastronomy, and the climatic conditions of Quebec. Issues of language standardization and identity preservation are also discussed. The study concludes that Quebec French is a unique linguistic phenomenon that, despite external influences, retains its distinctiveness and continues to evolve.

Keywords: Quebec French, lexical features, archaisms, dialectisms, neologisms, indigenous borrowings, Canadian French.

Французька мова, поширена далеко за межами Франції, має статус державної мови в багатьох країнах світу. Особливий інтерес для лінгвістичного дослідження представляє французька мова Канади, зокрема її квебекський варіант. Історично склалося так, що дві основні

мовні групи населення Канади формують канадці французького та англійського походження, причому основна частина франкомовного населення зосереджена в провінції Квебек – найбільшій провінції на сході країни.

Історичний контекст формування квебекської французької мови починається з 10 серпня 1534 року, коли французький мореплавець, відправлений королем Франсуа I, відкрив затоку річки Сен-Лоран, що поклало початок колонізації Нової Франції. З того часу французька мова в Канаді розвивалася у специфічних умовах, зазнаючи впливу англійської мови та мов корінного населення, що призвело до формування унікального мовного варіанту.

Дослідження квебекського варіанту французької мови ґрунтується на розумінні мовної варіативності як природного процесу розвитку мови в специфічних географічних та соціокультурних умовах. Теоретичною основою дослідження служать праці з соціолінгвістики, діалектології та історичної лінгвістики, які розглядають формування регіональних варіантів мов у контексті історичних та соціальних процесів.

Методологія дослідження базується на описовому та порівняльному методах, що дозволяють виявити та систематизувати лексичні особливості квебекської французької мови у порівнянні зі стандартною французькою мовою Франції.

У сфері побутової лексики квебекська французька демонструє значні відмінності від стандартної французької. Наприклад, для позначення одягу використовуються специфічні терміни: un chandail замість pull (светр), des mitaines замість gants (рукавички), des bas замість chaussettes (шкарпетки), une tuque замість bonnet (шапка). Цікаво відзначити, що деякі слова набувають зовсім інших значень: la camisole в Квебеку означає безрукавку, тоді як у Франції це слово позначає гамівну сорочку [1].

Враховуючи суворі кліматичні умови Квебеку, значна частина специфічної лексики пов’язана із зимою та снігом. Наприклад, вираз il tombe des peaux de lièvres (дослівно «падає заяча шкура») означає сильний снігопад. Для прибирання снігу використовується термін une soufleuse або une charrue замість une déneigeuse чи une chasse-neige.

У сфері побутових предметів також спостерігаються значні відмінності. Замість un aspirateur (пилосос) використовується une balayeuse, замість lave-linge та sèche-linge (пральна та сушильна машини) – laveuse òà sécheuse. Специфічною є також лексика, пов'язана з будинком: un passage замість le couloir (коридор), le camion a vidanges замість le camion poubelle (сміттєвоз).

Особливий інтерес представляє гастрономічна лексика Квебеку. Наприклад, le bar laitier означає не молочний бар, а кафе-морозиво. Le blé d'Inde (дослівно «індійська пшениця») використовується для позначення кукурудзи, що пов'язано з історичною помилкою Христофора Колумба. La poutine – національна страва Квебеку, що являє собою картоплю фрі з сиром та підливою [2].

У сфері транспорту квебекська французька демонструє значний вплив англійської мови та історичних реалій. Автомобіль називається char або bazou, водіння позначається дієсловом chauffer (від часів парових локомотивів). Специфічними є також терміни: miroir замість rйtroviseur (дзеркало заднього виду), auto-patrouille замість voiture de police (поліцейська машина).

Квебекська французька характеризується активним словотворенням та появою неологізмів. Особливо помітним є утворення фемінітивів для назв професій (наприклад, professeure). Неологізми часто утворюються для позначення специфічних північноамериканських реалій: épluchette (свято збирання кукурудзи), érablière (кленова діброва) [3].

Значну частину лексичного складу квебекської французької складають архаїзми та діалектизми. Наприклад, слово mitan (замість moitiй або milieu) зберегло своє середньовічне значення. Фонетичні архаїзми проявляються у збереженні старої вимови деяких звуків (наприклад, дифтонг oi вимовляється як oe: droit – droèt).

Вплив індіанських мов найбільше помітний у топонімії (Québec, Ontario, Ottawa). Хоча кількість індіанізмів у загальній лексиці відносно невелика, вони стали невід'ємною частиною квебекської французької мови і використовуються як у розмовній, так і в літературній мові.

Сучасна квебекська французька мова являє собою цілісну систему, хоча й не має чітко визначеної об'єктивної норми. Квебекська рада

французької мови уникає жорсткої стандартизації, щоб зберегти взаємну зрозумілість з іншими франкомовними спільнотами. Водночас існують численні словники та рекомендації, які легітимізують використання квебекізмів, особливо тих, що описують північноамериканські реалії [4].

Проведене дослідження лексичних особливостей французької мови в Канаді дозволяє зробити кілька важливих висновків щодо її розвитку, сучасного стану та перспектив. Насамперед варто відзначити, що квебекський варіант французької мови є унікальним лінгвістичним феноменом, який сформувався під впливом специфічних історичних, географічних та соціокультурних факторів протягом майже п'яти століть.

Аналіз лексичного складу квебекської французької мови виявив значну кількість особливостей, які відрізняють її від стандартної французької мови Франції. Перша група особливостей пов'язана зі збереженням архаїчних форм та діалектизмів, які були привнесені першими французькими поселенцями. Ці мовні елементи збереглися в Квебеку, тоді як у самій Франції вони здебільшого вийшли з ужитку або залишилися лише в окремих діалектах.

Друга важлива особливість полягає в активному словотворенні та появі неологізмів, що відображають специфіку життя в Північній Америці. Особливо помітним є утворення нових термінів для позначення кліматичних явищ, місцевої флори і фауни, а також специфічних культурних та побутових реалій. Важливо відзначити також систематичне утворення фемінітивів для позначення професій, що відображає прогресивні соціальні тенденції квебекського суспільства [5].

Третьою характерною рисою є наявність індіанізмів, які збагатили лексичний склад квебекської французької мови. Хоча їх кількість відносно невелика, вони стали невід'ємною частиною мовної системи і активно використовуються як у розмовній, так і в літературній мові.

Особливої уваги заслуговує питання мовної стандартизації. Незважаючи на те, що квебекська французька є цілісною мовною системою, вона не має жорсткої об'єктивної норми. Це пов'язано з прагненням зберегти взаємну зрозумілість з іншими франкомовними спільнотами світу. Водночас існування численних словників та

рекомендацій свідчить про визнання легітимності квебекізмів, особливо тих, що описують специфічні північноамериканські реалії.

Проведене дослідження також виявило цікаву тенденцію до збереження французької ідентичності мови при одночасній адаптації до місцевих умов. Це проявляється, зокрема, у створенні власних термінів замість прямих запозичень з англійської мови, що свідчить про життєздатність та креативний потенціал квебекської французької мови.

У перспективі подальших досліджень важливим видається більш детальне вивчення процесів взаємодії квебекської французької з іншими мовами регіону, особливо з англійською, а також аналіз впливу сучасних технологій та глобалізації на розвиток цього мовного варіанту. Особливу увагу варто приділити дослідженню механізмів збереження мовної самобутності в умовах зростаючої глобальної комунікації.

Таким чином, квебекський варіант французької мови представляє собою унікальний приклад успішної адаптації мови до нових умов існування при збереженні її основних характеристик та культурної ідентичності. Подальше вивчення цього феномену має важливе значення не лише для розуміння процесів мовного розвитку, але й для розробки ефективних стратегій мовної політики в умовах глобалізації.

Список бібліографічних посилань

1. Бажановська, О. В. (2018). Становлення усної мовної норми французької мови на прикладі канадського варіанту. *Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка: Філологічні науки*, 7 (321), с. 6–10.

2. Косович, О. (2020). *Французька мова у просторі франкофонії.* Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В.

3. Сойма, Д. Р., Столбецька, С. Б. (2022). Особливості французької мови в Канаді, Бельгії та Швейцарії. У: *Молодь – аграрній науці і виробництву: Ad linguas et culturas per cognitionem (до мов і культур через пізнання).* Біла Церква: БНАУ, с. 92–93.

4. Gendron, J.-D. (2003). *Phonétique orthophonique à l'usage des Canadiens français*. 2-е вид. Québec: Presses de l'Université Laval.

5. Laur, E. (2002). La qualité, le statut et la perception du français au Québec. *Revue d'aménagement linguistique*, спец. вип. (осінь), с. 147–162.

6. Office de la langue française (1965). *Norme du français parlé et écrit au Québec*. Québec: Ministère des affaires culturelles du Québec.

References

1. Bazhanovska, O. V. (2018). Formation of the oral language norm of the French language on the example of the Canadian variant, *Bulletin of Luhansk T. Shevchenko National University: Philological Sciences*, 7(321), pp. 6–10.

2. Gendron, J.-D. (2003). *Phonétique orthophonique à l'usage des Canadiens français*. 2nd edn. Québec: Presses de l'Université Laval.

3. Kosovych, O. (2020). *French Language in the Space of Francophonie: Monograph*. Ternopil: FOP Osadtsa Yu.V.

4. Laur, E. (2002). La qualité, le statut et la perception du français au Québec, *Revue d'aménagement linguistique*, special issue (autumn), pp. 147–162.

5. Office de la langue française (1965). *Norme du français parlé et écrit au Québec*. Québec: Ministère des affaires culturelles du Québec.

6. Soima, D. R. and Stolbetska, S. B. (2022). Features of the French language in Canada, Belgium and Switzerland. In: *Youth to Agricultural Science and Production: Ad linguas et culturas per cognitionem (to languages and cultures through cognition): Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Higher Education Students*. Bila Tserkva, Ukraine, 19 May 2022. Bila Tserkva: BNAU, pp. 92–93.

УДК 81’42 https://doi.org/10.5281/zenodo.15445401

І. С. Шевченко, І. В. Змійова

ІНТЕРДИСКУРСИВНІСТЬ НАРАТИВІВ ДОНАЛЬДА ТРАМПА: КОГНІТИВНИЙ КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС-АНАЛІЗ

У статті досліджується інтердискурсивність політичних наративів Дональда Трампа крізь призму когнітивного критичного дискурс-аналізу. Актуальність теми обумовлена глобальним впливом американської політичної комунікації, зокрема риторики Д. Трампа, на формування суспільної свідомості. Метою дослідження є виявлення комунікативних характеристик мовленнєвої поведінки політика, що реалізуються в межах політичного дискурсу. Емпіричною базою слугують 680 висловлювань Трампа з електоральної програми Республіканської партії 2024 року, президентських дебатів та соціальних мереж (платформи X і Instagram). Обґрунтовано методологічну основу дослідження, що спирається на постмодернізм і соціальний конструктивізм, та визначено поняття політичного дискурсу і політичного наративу. Особливу увагу приділено інтердискурсивності як гіпер-категорії, що виявляється в інтегруванні категорій дискурсів різних типів. Автори аналізують категорії ситуативності, адресатності, інтенціональності та інформативності в політичному дискурсі Трампа, демонструючи, як офіційний стиль передвиборчої програми поєднується з розмовним і полемічним. У дослідженні висвітлено тенденцію до псевдо-демократизації сучасного політичного дискурсу США через «пристроювання на рівних» для посилення впливу на масову аудиторію. Особливу увагу приділено мультимодальним аспектам комунікації в соціальних мережах, зокрема використанню метафтонімії як поєднання метафоричного та метонімічного переносів, виражених різними семіотичними засобами. Результати дослідження підтверджують гіпотезу про домінування інтердискурсивності в політичних промовах і постах Доналда Трампа та відкривають перспективи для подальших міжкультурних та мультимодальних досліджень політичних наративів.

Ключові слова: дискурс-аналіз, Дональд Трамп, інтердискурсивність, когнітивна прагмалінгвістика, метафтонімія, мультимодальність, політичний дискурс, політичний наратив, соціальні мережі.

***Shevchenko Iryna, Zmiiova Iryna*. Interdiscursivity of Donald Trump's Narratives: A Cognitive Critical Discourse Analysis**

The article explores the interdiscursivity of Donald Trump's political narratives through the lens of cognitive critical discourse analysis. The relevance of the topic lies in the global influence of American political communication, particularly Trump's rhetoric, on shaping public consciousness. The study aims to identify the communicative characteristics of the politician's speech behavior as manifested within political discourse. The empirical basis includes 680 utterances by Trump taken from the 2024 Republican Party electoral program, the 2024 presidential debates, and his posts on the X platform and Instagram. The authors establish the methodological foundation of the research, based on postmodernism and social constructivism, and defines the concepts of political discourse and political narrative. Special attention is paid to interdiscursivity as a hyper-category manifested in the integration of various discourse type categories. The authors analyze the categories of situationality, addressability, intentionality, and informativeness in Trump's political discourse, demonstrating how the official style of the election platform combines with conversational and polemical styles. The study highlights the trend toward pseudo-democratization in contemporary US political discourse through "equal-level adaptation" to enhance influence on mass audiences. Particular attention is given to the multimodal aspects of communication in social networks, especially the use of metaphtonymy as a combination of metaphorical and metonymic transfers expressed through different semiotic means. The research results confirm the hypothesis about the dominance of interdiscursivity in Donald Trump's political speeches and posts, and open perspectives for further cross-cultural and multimodal studies of political narratives.

Key words: cognitive pragmalinguistics, discourse analysis, Donald Trump, interdiscursivity, metaphtonymy, multimodality, political discourse, political narrative, social networks.

1. Вступ

Політичний дискурс загалом та англомовна політична комунікація США перебувають сьогодні в центрі уваги, багато в чому визначаючи долі планети, що робить його аналіз безумовно *актуальним* у лінгвістиці. Не випадково політичний дискурс Доналда Трампа та його адміністрації обрано *об'єктом* вивчення в цій статті, а її *мета* – встановити комунікативні характеристики мовленнєвої поведінки

політика. *Матеріал* дослідження – 680 висловлювань політика, об'єднаних проблематикою міграції та мігрантів в Америці, отримані з електоральної Програми Республіканської партії 2024 року ("2024 GOP PLATFORM MAKE AMERICA GREAT AGAIN!"), президентських дебатів Трампа 2024 року і постів у його соцмережі X та Інстаграм-акаунті @trueDonaldTrump. *Гіпотезою* роботи слугує положення про домінування інтердискурсивності в політичних промовах і постах політика в соціальних мережах. Для досягнення поставленої мети та верифікації гіпотези застосовано *методологію* когнітивно зорієнтованої теорії дискурс-аналізу, когнітивної прагмалінгвістики та відповідні *методики* аналізу.

2. Теоретико-методологічні основи дослідження

Методологія когнітивної прагмалінгвістики та когнітивного дискурс-аналізу відповідає сучасній зміні онтології науки: від механістичної, що базується на філософському раціоналізмі, до дискурсивної, яка ґрунтується на ідеях постмодернізму та постструктуралізму. У лінгвістиці це означає, що, по-перше, у головному антропоцентричному підході з його функціональністю, експланаторністю, експансіонізмом принцип інтерпретаціоналізму замінюється принципом (соціального) конструктивізму. По-друге, на зміну механістично трактованим одиницям мови і мовлення, що визначаються принципами каузативного детермінізму, приходить новий об'єкт дослідження – дискурс, що конструює смисли і саму реальність і при цьому сам виступає вербальною формою соціальної практики, втілюючи цю реальність. Це недетерміністська нелінійна діяльна онтологія.

Нова парадигма – когнітивно-комунікативна [2] виходить із філософського трактування когніції на базі людського досвіду та системно-діяльнісного розуміння вербальної взаємодії, мовленнєвої свідомості і мови; вона націлена на інтеґральне вивчення ментальних і мовленнєво-комунікативних процесів та використовує широкий набір методів і методик когнітивістики та прагматики, суміжних дисциплін. Її методологічною базою є постмодернізм і соціальний конструктивізм, її предметна царина охоплює дискурс, його компоненти та одиниці.

Інтерес сучасної лінгвістики, соціології та суміжних наук до дискурсу, що відобразився у великій кількості досліджень і не меншій – різноманітних визначень дискурсу, потребує уточнення принципів аналізу дискурсу. Когнітивно-комунікативній (когнітивно-прагматичній) парадигмі лінгвістики відповідає нове розуміння дискурсу: «дискурс є багатоаспектною когнітивно-комунікативно-мовною системою-гештальтом, яка визначається сукупністю трьох аспектів: формуванням ідей і переконань (когнітивний аспект), взаємодією комунікантів у певних соціально-культурних контекстах/ситуаціях (соціально-прагматичний аспект) і використанням знаків, вербальних і паравербальних (мовний аспект)» [2, с. 115–116]. Дискурс у цьому трактуванні базується на ідеях філософії, соціології, психології, узагальнених у критичній теорії Йорґена Габермаса [6], теоріях символічного інтеракціонізму Дж. Міда [9] та соціального конструктивізму П. Берґера і Т. Лукмана [4].

3. Результати дослідження

Велика кількість різноманітних типологій дискурсу, пропонованих сучасними дослідниками, є наслідком того, що в основу класифікацій покладено різні критерії: ситуація спілкування, мета спілкування, його тематика та сфера функціонування, ролі комунікантів. Хоча будь-яка дихотомія у мові умовна, у науковій літературі отримано найдетальніші відомості щодо кількох типів дискурсу, зокрема, політичний дискурс за параметром мети спілкування відносять до аргументативного типу (поряд із юридичним, академічним, рекламним, діловим та побутовим), а за ціннісним соціолінгвістичним параметром – до інституційного типу (поряд із науковим, масово-інформаційним, релігійним, педагогічним, медичним, військовим, юридичним, дипломатичним, діловим, рекламним, спортивним та ін.). З точки зору інтенсивності впливу політичний дискурс, за Дж. Лакоффом, належить до «персуазивного дискурсу» (persuasive discourse) [7].

Вважаємо, що розмаїття пропонованих класифікацій є радше позитивним чинником у розвитку цієї царини лінгвістичних досліджень і свідчить про те, що вичерпна «кінцева» класифікація типів дискурсу навряд чи є науково досяжною.

«Політичний дискурс можна визначити як комунікативний акт, учасники якого намагаються надати певного значення фактам і вплинути/переконати інших. Іншими словами, політичний дискурс можна визначити як маніпулятивну мовну стратегію, яка слугує конкретним (ідеологічним) цілям» [3, p. 19].

Змістова наповненість дискурсу як процесу – «політичний наратив» – визначають як «історії про суспільно-політичні проблеми, які існують в уявній спільноті, де дії політичних акторів та/або результати політичних подій мають важливі причинно-наслідкові зв'язки» [8, p. 22]. Політичний наратив втілюється письмово і усно, а також у мультимодальному форматі постів у соціальних мережах. Соціальні мережі та медіасередовище, яке поширює політичні наративи через новини, сьогодні досягли непересічної впливовості на аудиторію. Інтернет революціонізував медіаспоживання, відкрив нові канали для висвітлення новин, і Д. Трамп використовує всі можливості, мовні та графічні, для висловлення своєї політичної позиції та максимального раціонального й емотивного впливу на аудиторію. За нашими даними, політичні наративи Д. Трампа усіх форматів, як офіційні, так і неофіційні, виявляють ознаки інтердискурсивності.

Інтердискурсивність ми пов'язуємо із взаємопроникненням характерних рис дискурсу одного типу до іншого. З одного боку, дискурс як складна відкрита нелінійна система, що нелінійно розвивається, постійно перетинається з дискурсами інших типів: до політичного дискурсу долучаються елементи економічного, освітнього, медичного, релігійного та інших типів дискурсу. З іншого боку, інтерференція дискурсів закладена в самій «археології знання» – різноманітних методологіях та епістемах, або наборі дискурсивних практик, які створюють апарат виробництва знання (в сенсі М. Фуко [5]), що визначають відмінність у способах постановки й розв'язання питань у різних галузях досвіду: у політиці, медицині, економіці та ін. На цій підставі інтердискурсивність справедливо вважати інгерентною властивістю політичного дискурсу.

У пошуку необхідних і достатніх характерних ознак, що засвідчують відмінність взаємопроникних типів дискурсу, звернімося до його категорій. До провідних категорій дискурсу відносимо адресатність,

ситуативність, інформативність, інтенційність, його стратегії й тактики, когезію, когерентність, інтертекстуальність. Зокрема, різновиди політичного дискурсу виокремлюються відповідно до окремих категорій, серед яких:

– категорія ситуативності: усний і письмовий типи дискурсу;

– категорія адресатності: монологічний чи діалогічний;

– категорія інтенціональності: аргументативний, конфліктний, гармонійний;

– категорія інформативності: дискурс окремої партії, коли дискурсотвірні концепти використовуються для конструювання її соціально-політичної сутності, вираження її базової ідеології (дискурс демократів vs дискурс республіканців).

Відповідно, інтердискурсивність можна вважати гранично широкою гіпер-категорією, яка виявляється в інтегруванні категорій дискурсів різних типів [1].

У досліджуваному матеріалі можна виокремити висловлення різних жанрів: і суто офіційні, як от передвиборча програма республіканської партії 2024, і неофіційні, якими є пости Д. Трампа в соціальних мережах. Приклади першого жанру є так званими «стратегічними наративами» – «спільне розуміння минулого, теперішнього та майбутнього міжнародної політики для формування поведінки національних та міжнародних акторів» [11, p. 6]. Стратегічні наративи – це інструменти, які використовують політичні актори для просування своїх інтересів, цінностей та прагнень щодо міжнародного порядку шляхом управління очікуваннями та зміни дискурсивного середовища [11, p. 1]. Такі наративи є способом розуміння світу і відіграють важливу роль у формуванні та вираженні політичної ідентичності, поглядів та ідеології, в тому числі у формулюванні та підтримці світогляду. Наприклад:

> *For decades, our politicians sold our jobs and livelihoods to the highest bidders overseas with unfair Trade Deals and a blind faith in the siren song of globalism. They insulated themselves from criticism and the consequences of their own bad actions, allowing our Borders to be overrun, our cities to be overtaken by crime, our System of Justice to be*

weaponized, and our young people to develop a sense of hopelessness and despair. They rejected our History and our Values. Quite simply, they did everything in their power to destroy our Country [13].

У наведеному фрагменті програми республіканської партії висвітлені провідні дискурсотвірні концепти республіканців: ГРАНИЦЯ (як символ навали мігрантів), ЗЛОЧИННІСТЬ, СУДОВА СИСТЕМА, ЦІННОСТІ. Разом з тим, офіційний стиль програми поєднано з розмовним *(*метафора *the siren song of globalism)* і полемічним стилем, де аргументативність є на межі з конфліктністю (*sold our jobs and livelihoods, blind faith, bad actions).* Має місце інтерференція категорії адресованості, яка дає змогу виокремити інституціональний та персональний (названий також буттєвим) типи дискурсу. У першому адресатом та/або адресантом виступають суспільні інститути, або людина, чия роль зумовлена її статусом представника такого інституту. В останньому має місце спілкування, орієнтоване на особистість, здебільшого в неофіційних ситуаціях.

У наведеному прикладі проникність категорій дискурсів різних типів відповідає загальній тенденції сучасного політичного дискурсу США до псевдо-демократизації, яка відома в PR як спосіб зниження офіційності і вживання розмовних форм для досягнення більшого впливу наративу на масову аудиторію через «заграванння» з нею. Психологи пояснюють ефект такого вектору адресованості через «*пристроювання на рівних*», свідоме обрання адресатом когнітивного і функціонального рівня спілкування нижчого за статусом адресанта.

Не менш помітну роль відіграє і категорія інтенційності: у партійній програмі аргументативна направленість, очікувана в офіційному документі, поєднана з відвертою конфліктною направленістю, помітною в саркастичних висловах республіканців – авторів програми.

Приклади другого жанру (пости Д. Трампа на платформі X, в Інстаграмі @true DonaldTrump) також є політичним наративом. Навіть створений поза офіційними політичними рамками, наратив може вважатися «політичним», якщо теми, які він розглядає, є «політичними» [12]. Як наголошують С. Жаботинська і О. Рижова, такий

наратив впливає на наше сприйняття політичної реальності, яке, в свою чергу, впливає на наші дії у відповідь або в очікуванні політичних подій [14, p. 117]. Наприклад:

> *"My fellow Americans, this is Liberation Day. April 2, 2025, will forever be remembered as the day American industry was reborn, the day America's destiny was reclaimed, and the day that we began to Make America Wealthy Again." – President Donald J. Trump* (*Platform X. Liberation Day, April2, 2025*).

У наведеному прикладі реалізовано концепт ВЕЛИКА АМЕРИКА і водночас висвітлено впевненість президента Трампа в безсумнівній правильності його дій, що увійдуть як поворотний момент в історію країни (*will forever be remembered)*. Характерним для дискурсу Інтернет-поста є інклюзивна адресованість (*My fellow Americans*) і псевдо-діалогічність. Остання витікає із припущення, що аудиторія повністю поділяє погляди адресанта і масово вважатиме 2 квітня днем, коли Америка вже відродилась (*American industry was reborn*). Вживання дієслів минулого часу для опису теперішнього (ніби погляд на сьогодення із райдужного майбутнього) слугує когнітивним прийомом висвітлення, вжитим для підсилення впевненості аудиторії у правдивості тверджень Д. Трампа.

У своєму пості Д. Трамп використовує найважливіший принцип дискурсу – інтерактивність. Інтерактивність (у розумінні Йоргена Габермаса) не обмежує предметну сферу дискурсу діалогічним спілкуванням (текстом). Виходячи з широкого розуміння діалогічності, і суто діалогічні, і монологічні форми спілкування (пости в соцмережах) є інтерактивними. Хоча в останньому випадку інтерактивність присутня імпліцитно, у політичному дискурсі вона виходить на перший план і є своєрідною самоцінністю, що її заохочують за канонами PR: політик може вважати плюсом у своїй роботі час, витрачений на пости та неформальне спілкування в соціальних мережах як один зі способів формування свого іміджу, що широко використовує досвідчений іміджмейкер Доналд Трамп.

*Цей пост Доналда Трампа в Інстаграм використовує назву популярної комп'ютерної гри в жанрі survival horror (*2023 р., розробник A la Mode Games, GUMBO DAY) як прецедентний текст.

*Рис.*1. Пост Доналда Трампа в Інстаграм (@true DonaldTrump).

Інтертекстуальність цього поста гарно продумана: з одного боку, пост має максимально широку адресованість завдяки лапідарності зображення, з іншого, пост ніби приватно звертається до молоді й геймерів, використовуючи зрозумілу їм символіку, що суттєво збільшує вплив на конструювання картини світу аудиторії у бажаному адресанту напрямі.

В когнітивному ракурсі емоційний вплив поста "Sorry, we are closed" пояснюється поєднанням метонімічного переносу (символ – КАРТА замість КРАЇНИ) з метафорою (ЗАКРИТІСТЬ в грі – ЗАКРИТІСТЬ границь США для мігрантів). Разом метафора і метонімія утворюють метафтонімію, яка є мультимодальною, бо окремі складники (вхідні простори метафори і метонімії) подані різними семіотичними засобами – лінгвально та графічно (про мультимодальну метафтонімію див. [10]). Останнє підтверджує інтердискурсивність політичного спілкування Доналда Трампа в соціальних мережах.

4. Висновки та перспективи подальших досліджень

Підводячи підсумки, слід зазначити, що проведений аналіз засвідчує продуктивність когнітивно-прагматичної методології в цілому і когнітивного підходу в критичному дискурс-аналізі, зокрема.

Можна зробити висновки, що у сфері політики типи і підтипи дискурсу нечасто зустрічаються в «чистому вигляді», вони переважно змішуються і накладаються один на одного, утворюючи область інтердискурсивності. Політичні наративи Доналда Трампа та республіканців характеризуються інтердискурсивністю, яка проявляється як у лінгвальних, так і мультимодальних (графічних) характеристиках.

До перспектив подальших студій можна віднести поглиблення досліджень політичних наративів в міжкультурному ракурсі та їх поширення у мультимодальній перспективі.

Список бібліографічних посилань

1. Шевченко, И.С. (2011). Дискурс и его категории. *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна,* 973, вип. 68, с. 6–12.

2. Шевченко, І.С. (2017). Концептуалізація комунікативної поведінки в дискурсі. У: І.С. Шевченко, ред. *Pour faire le portrait d'un oiseau: методологія когнітивно-комунікативного аналізу мови: колективна монографія*. Харків, с. 106–147.

3. Amaglobeli, G. (2017). Types of Political Discourses and Their Classification. *Journal of Education in Black Sea Region,* vol. 3, 1, pp. 18–24.

4. Berger, P. L., Luckmann, T. (1991). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Penguin Books, 125 p.

5. Foucault, M. (1969). *L'Archŭologie du savoir*. Paris: Gallimard, 288 p.

6. Habermas, J. (1985). *The Theory of Communicative Action.* Boston: Beacon Press, vol.1. Reason and the Rationalization of Society, 512 p.

7. Lakoff, R. (1982). Persuasive Discourse and Ordinary Conversation, with Examples from Advertising. In: D. Tannen, ed. *Analyzing Discourse.* Washington DC: Georgetown University Press, pp. 25–42.

8. McLaughlin, B., Velez, J.A. (2017). Imagined politics: How different media platforms transport citizens into political narratives. *Social Science Computer Review*, [online] 37 (1), pp. 22–37. Available at: https://doi.org/10.1177/0894439317746327 [Accessed 01 Apr. 2025].

9. Mead, G. H. (1934). *Mind, Self and Society*. Chicago: The University of Chicago Press, 536 p.

10. Meleshchenko, O. (2024). Multimodal metaphtonymy in internet memes: A response to Donald Trump's mug shot on X (formerly twitter) as a case study. *Cognition. Communication. Discourse,* [online] 28, pp. 78–90. Available at: https://doi.org/10.26565/2218-2926-2024-28-05 [Accessed 01 Apr. 2025].

11. O'Loughlin, B., Roselle, L. (2017). Forging the world: Strategic narratives and international relations. [online] In: *Centre for European Politics, Royal Holloway, University of London*. Available at: https://www.academia.edu/2783582/Forging_the_World_Strategic_Narratives_and_International_Relations [Accessed 01 Apr. 2025].

12. Shenhav, S. R. (2006). Political narratives and political reality. *International Political Science Review,* [online] 27 (3), 245–262. Available at: https://doi.org/10.1177/0192512106064474 [Accessed 01 Apr. 2025].

13. The American Presidency Project (2024). *Gop platform make America great again!* [online]. Available at: https://www.presidency.ucsb.edu/documents/2024-republican-party-platform [Accessed 01 Apr. 2025].

14. Zhabotynska, S., Ryzhova, O. (2022). Ukraine and the West in pro-Russia Chinese media: A methodology for the analysis of multimodal political narratives. *Cognition, communication, discourse,* [online] 4, 115–139. Available at: https://doi.org/10.26565/2218-2926-2022-24-09 [Accessed 01 Apr. 2025].

References

1. Shevchenko, Y.S. (2011). Dyskurs y eho katehoryy [Discourse and its categories]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina* [Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University], 973 (68), pp. 6–12.

2. Shevchenko, I.S. (2017). Kontseptualizatsiia komunikatyvnoi povedinky v dyskursi [Conceptualization of communicative behavior in discourse]. In: I.S. Shevchenko, red. *Pour faire le portrait d'un oiseau: metodolohiia kohnityvno-komunikatyvnoho analizu movy: kolektyvna monohrafiia* [Pour faire le portrait d'un oiseau: methodology of cognitive-communicative analysis of language: a collective monograph]. Kharkiv, pp. 106–147.

3. Amaglobeli, G. (2017). Types of Political Discourses and Their Classification. *Journal of Education in Black Sea Region,* vol. 3, 1, pp. 18–24.

4. Berger, P. L., Luckmann, T. (1991). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Penguin Books, 125 p.

5. Foucault, M. (1969). *L'Archŭologie du savoir*. Paris: Gallimard, 288 p.

6. Habermas, J. (1985). *The Theory of Communicative Action.* Boston: Beacon Press, vol.1. Reason and the Rationalization of Society, 512 p.

7. Lakoff, R. (1982). Persuasive Discourse and Ordinary Conversation, with Examples from Advertising. In: D. Tannen, ed. *Analyzing Discourse.* Washington DC: Georgetown University Press, pp. 25–42.

8. McLaughlin, B., Velez, J.A. (2017). Imagined politics: How different media platforms transport citizens into political narratives. *Social Science Computer*

Review, [online] 37 (1), pp. 22–37. Available at: https://doi.org/10.1177/0894439317746327 [Accessed 01 Apr. 2025].

9. Mead, G. H. (1934). *Mind, Self and Society*. Chicago: The University of Chicago Press, 536 p.

10. Meleshchenko, O. (2024). Multimodal metaphtonymy in internet memes: A response to Donald Trump's mug shot on X (formerly twitter) as a case study. *Cognition. Communication. Discourse,* [online] 28, pp. 78–90. Available at: https://doi.org/10.26565/2218-2926-2024-28-05 [Accessed 01 Apr. 2025].

11. O'Loughlin, B., Roselle, L. (2017). Forging the world: Strategic narratives and international relations. [online] In: *Centre for European Politics, Royal Holloway, University of London*. Available at: https://www.academia.edu/2783582/Forging_the_World_Strategic_Narratives_and_International_Relations [Accessed 01 Apr. 2025].

12. Shenhav, S. R. (2006). Political narratives and political reality. *International Political Science Review,* [online] 27 (3), 245–262. Available at: https://doi.org/10.1177/0192512106064474 [Accessed 01 Apr. 2025].

13. The American Presidency Project (2024). *Gop platform make America great again!* [online]. Available at: https://www.presidency.ucsb.edu/documents/2024-republican-party-platform [Accessed 01 Apr. 2025].

14. Zhabotynska, S., Ryzhova, O. (2022). Ukraine and the West in pro-Russia Chinese media: A methodology for the analysis of multimodal political narratives. *Cognition, communication, discourse,* [online] 4, 115–139. Available at: https://doi.org/10.26565/2218-2926-2022-24-09 [Accessed 01 Apr. 2025].

Студентська трибуна

УДК 378.014.553-059.2(09)
https://doi.org/10.5281/zenodo.15445554

А. С. Бугай, Д. С. Норік, Р. А. Омеліч, А. Л. Якуніна

Науковии керівник: д-р іст. наук, проф. Астахова К. В.

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІЮ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СТУДЕНТСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Стаття є своєрідною спробою стисло викласти історію виникнення і розвитку такої унікальної інституції, як студентські об'єднання різних типів, форм та напрямків.

В основі – результати розвідок групи студентів різних освітніх програм та курсів, які доповідали власні наукові дослідження на традиційній студентській конференції, яка у 2024 р. була присвячена проблемам комунікативних компетенцій студентства XXI століття.

Таким чином, на сторінках часопису «Вчені записки ХГУ «НУА» вперше з'являється колективна стаття, побудована на матеріалах секції з історії освіти і зібрана зі студентських досліджень, присвячених історії виникнення та функціонування студентських організацій.

Основний зміст статті – історія студентських об'єднань європейських та вітчизняних університетів. Автори намагаються описати та проаналізувати основні історичні етапи функціонування студентських організацій, їхні вплив на студентів, самі університети, освіту та суспільство. Приділено увагу причинам створення об'єднань, основним напрямкам їх діяльності, намагання вирішувати проблеми залучення студентської молоді до наукових досліджень, громадської діяльності, різних видів творчості, спорту тощо. Окремо розглянуто проблему політичної активності. В першу чергу студентів університетів Києва та Харкова.

Автори використали і досвід власної Alma Mater – Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», який з перших кроків свого існування активно впроваджував у практику ідеї розвитку студентського самоврядування, формування освітнього простору для розвитку особистості, набуття soft skills тощо.

Ключові слова: студентські організації, об'єднання за інтересами, самоврядування, історія освіти.

Buhai Anna, Norik Daryna, Omelich Rodion, Yakunina Alyona.
The history of the origin and development of student societies.

The article attempts to describe the history of the origin and development of such a unique phenomenon as student societies in various types, forms, and directions.

It is based on the results of research results by a group of students representing different educational programs and years of study, who represented their own research at the traditional student conference in 2024, dedicated to the issues of the communicative competencies among students in the twenty-first century.

Therefore, for the first time, the journal "Research Bulletin of Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy" publishes a collective article based on the materials of the section dedicated to the history of education, combining student research on the history of the origin and functioning of student societies.

The focus of the article is the history of student societies at European and national universities. The authors aim to describe and analyze the main historical stages of the functioning of student societies, their impact on students, universities, education, and the community. The article pays attention to the reasons for the creation of societies, the main directions of their activities, and attempts to solve the issues, involving students in research, social activities, creativity, sports, etc. The political activism issue is discussed separately. The particular focus is on the students from Kyiv and Kharkiv.

The authors also used the experience of their own Alma Mater, the Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy", which from the first steps of its existence actively implemented the ideas of student self-government development, the formation of educational space for personal development, and the acquisition of soft skills, etc.

Key words: history of education, organization of interests, self-government, student society.

Студентські об'єднання є цікавим та актуальним об'єктом наукових досліджень історії освіти. Студентство складає помітну частину освітньої спільноти та має відчутний вплив на внутрішні і зовнішні процеси університету, в першу чергу – соціальні та політичні.

Процес активності студентських угрупувань можна охарактеризувати як динамічний і стрімкий. Всесвітня історія знає приклади студентських рухів, досить часто опозиційних, які з часом впливали на реформування освітніх стандартів чи інституції, призводили до

масштабних змін у країні [1]. Соціальні або політичні протистояння та рухи на території України є не менш значущими для історії країни й всесвітньої історії. Студентські об'єднання стали важливими агентами змін та каталізаторами суспільних трансформацій.

Зростаюча увага до дослідження історії розвитку студентських об'єднань пояснюється також необхідністю розуміння причин та механізмів їхнього впливу на сучасне студентство, його світоглядні позиції, формування національної та соціальної ідентичності.

Сьогодні студентське самоврядування відіграє ключову роль у формуванні академічного середовища, пропонує студентам можливість знайти однодумців, культурно та інтелектуально розвиватися, набувати лідерські навички.

Ціль дослідження -– описати генезу та розвиток студентських об'єднань різних форм, типів та спрямувань європейських та вітчизняних університетів, їх вплив на університетське життя та суспільство.

Для досягнення цілі поставлено наступні завдання:

– проаналізувати генезу та розвиток студентських об'єднань на різних історичних етапах у європейському та вітчизняному контекстах;

– з'ясувати причини та умови виникнення студентських організацій, особливості впливу на освітній сектор, суспільство;

– розглянути сучасний стан студентських об'єднань на прикладах провідних освітніх центрів України.

Багато науковців, зарубіжних та вітчизняних, зробили внесок у дослідження студентських об'єднань у різних часових та географічних межах. Питання розвитку європейських університетів та студентських об'єднань вивчали О. Антонова та В. Павленко [3], О. Галілейська [9], Д. Литошенко [13], Дж. Хант [2]. Приділяли увагу проблемам неформальних студентських об'єднань М. Багмет та С. Сорока [7], І. Гайдаєнко та В. Коцур [8], Д. Гусєва [10], Т. Малиніна [14] тощо. Досліджували діяльність та розвиток студентських угрупувань вітчизняних університетів: В. Астахова, К. Астахова [5], А. Гайков [4;6], А. Іванов [12], І. Посохов [15] тощо. Глибоко аналізує питання політичної активності студентів відомий науковець США – Ф. Альтбах [1]. Не можна не погодитись з думкою цього професора, що студентські угрупування та рухи мають різноманітні характери

та тенденції у всьому світі, тому дослідження студентської активності є складним завданням для систематизації історії їх діяльності та впливу.

Традиційно, описуючи формування та розвиток студентських об'єднань, варто згадати перші університети на території Європи, що маркувало початок університетської історії в регіоні. Болонський університет (1088 р.) не дарма називають «матір'ю європейських університетів», оскільки саме він став першим університетом, де викладачі та студенти з різних дисциплін об'єдналися в одне корпоративне тіло. Паризький університет (1150 р.) започаткував університетські гільдії, об'єднуючи студентів різних факультетів [3]. Оксфордський університет (1117 р.) довгий час відігравав ключову роль у розвитку науки, філософії тощо [9]. Протягом XI–XIV століть спостерігається перша хвиля розвитку студентських об'єднань, що вплинули на еволюцію освіти і стали важливою складовою частиною університетів. До кінця XV століття всього налічувалося понад 86 університетів [2].

XVI століття можна охарактеризувати появою студентського самоврядування, що сприяло не лише академічній діяльності, а й розвитку культури і політичних диспутів. З'являються перші дискусійні групи для спільного навчання та обміну ідеями [13].

Практично паралельно у середньовічній Європі набувають розвитку перші неформальні студентські об'єднання – групи студентів, які об'єднуються на основі спільних інтересів, цінностей та діють за власними правилами та нормами [10]. Перші неформальні угрупування хотіли навчатися та обговорювати ідеї поза формальними рамками освітнього процесу. Зазвичай, йдеться про групи релігійного або політичного спрямування.

Подальше поширення університетських гільдій, братерств та об'єднань у контексті студентських спільнот продовжується у XVII–XIX століттях. Цей історичний етап характеризується змінами в освіті. Європейські університети запроваджують реформи, спрямовані на модернізацію навчальних програм і організацію навчального процесу. Університети закріплюють своє значення як інтелектуальні, наукові центри. Значний розвиток приділяється академічному життю,

соціальній та культурній сферам життя. Яскравим прикладом може слугувати німецьке товариство «Плодоносне товариство» (нім. „Fruchtbringende Gesellschaft“, 1617 р.), яке сприяло розвитку німецької мови, літератури і культури, створюючи, в першу чергу, твори мистецтва. До того ж, товариство активно підтримувало молодих талантів та науковців. Діяльність студентського об’єднання змогла удосконалити літературну німецьку мову і зробила значний внесок у формування національної ідентичності та культурного обличчя Німеччини.

Більш поширеними стають і неформальні студентські організації. Зростає різноманітність інтересів і цілей, але більшість продовжують обговорювати релігійні та політичні проблеми. Необхідно додати, що поступово розвивається академічна мобільність, яка в свою чергу налаштувала контакти між викладачами та студентами, поширила ідеї, сприяла обміну культурами та розширила коло однодумців.

XIX століття – важливий етап в історії української освіти. Він відзначається створенням університетів, які стали першими центрами інтелектуального та культурного розвитку. Варто згадати провідні університети, що надали потужний поштовх до розквіту нової частини суспільства – студентства: Харківський (1805 р.), Київський (1834 р.) і Одеський (1865 р.) університети. Українські студентські об’єднання різних форм та напрямків стали активно долучатися до соціальних та політичних процесів, виступали за реформування освітньої системи, підтримували українську мову, культуру і традиції, формуючи власну національну ідентичність [15].

Європейські університети переживають нову хвилю реформ, спричинених політичними змінами на рубежі XVIII–XIX століть, що призводить до виникнення університетів нового типу, які сьогодні відомі як класичні, що в свою чергу створюють нові майданчики для діалогу, співпраці та взаєморозуміння між викладачами та студентами.

Багато потрясінь відчуває вітчизняний освітній сектор у XX столітті – політичні зміни, соціальні революції, Перша та Друга світові війни та післявоєнний період до незалежності України.

У 1905 році, найбільшому у контексті Першої російської революції за своїм розмахом та напруженістю боротьби проти самодержавної

влади, важливу роль відіграло саме студентство. Революційний рух на території України спостерігався у 1910 році, і його виявом став виступ робітників, інтелігенції та студентів. З введенням воєнного стану через Першу світову війну, у Київському політехнічному інституті стали формуватися нелегальні студентські групи для обговорення подій в країні та місті. Студентство активізувало свої дії у боротьбі за демократизацію управління навчальними закладами [17].

З перших років діяльності радянської влади продовжували створюватись самодіяльні студентські організації. Це були найрізноманітніші групи, молодіжні гуртки, які допомагали збирати врожай, займалися творчою, спортивною діяльністю [12].

На початку 1930-х років, через встановлення тоталітарного режиму, діяльність студентських об'єднань призупинилась через неможливість самовираження. Правляча політична система мала інші погляди на самодіяльні рухи [16].

У роки Другої світової війни студентські групи спротиву, батальйони народного ополчення, сформовані у різних університетах, відіграли важливу роль у боротьбі проти фашизму. Харківські студенти, учасники оборони Києва, свого часу взяли участь у звільненні багатьох радянських міст [4]. Серед об'єднань в Європі можна виділити німецьке товариство «Біла троянда», що було створене студентами-медками як антинацистська організація у Мюнхені. На жаль, як це часто відбувалось, студенти були знайдені та покарані.

Студентські рухи набували широкого розповсюдження і у Франції. Вони виникали внаслідок невдоволення студентів вищою освітою, її організацією. Обурення паризьких студентів поступово зростало та набувало масового характеру, що призвело до акцій протесту.

Відновленням сучасних самодіяльних студентських організацій можна вважати кінець 50-х років XX ст., завдяки зміні політичної ситуації в країні. Формувалися студентські будівельні загони, творчі, наукові об'єднання, народні дружини [5].

Особливу увагу у вітчизняній історії освіти приділяють діяльності будівельних загонів. Вони виконували різноманітні функції, роблячи величезний внесок у розвиток економіки країни [4]. Студенти мали можливість брати участь у створенні матеріальних цінностей,

виконувати обов'язки організаторів і формувати відчуття особистої відповідальності за долю країни. У 1956 році студентська молодь влітку активно працювала в будівельному та аграрному секторі. Студентську молодь УРСР було залучено до будівництва шахт Донбасу [14]. У 1963 році в будівельних загонах працювали 19 тисяч студентів із 87 університетів СРСР. Наприкінці 60-х років XX століття загальна кількість учасників цього руху перевищила 100 тисяч осіб [17].

У 1980-х роках ситуація навколо студентських об'єднань негативно змінилася. Зросла відстороненість, дистанційованість, недовіра до влади. Постала необхідність перегляду основних принципів молодіжної політики [7].

Український молодіжний рух кінця 80-х років XX століття неможливо розглядати без середовища студентів, які завжди представляли найбільш активну частину суспільства в багатьох університетах. Наприклад, в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка діяло близько 20 самодіяльних об'єднань. Серед них, культурно-історичний клуб «Громада». Діяльність групи на початку була під контролем партійних органів та поступово перетворилася на політичну організацію. І такі процеси відбувалися в інших ЗВО України [8].

На прикладі першого в сучасній Україні приватного університету Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» (1991 р.) можна побачити, які студентські угрупування створює сучасне студентство. Це, перш за все, студспілка (створена 1995 року), студентські клуби за інтересами (Бізнес клуб, Кіно клуб, Літературний клуб, Євроклуб та ін.), творчі колективи, студентське наукове товариство, волонтерські групи (як довоєнного напряму діяльності, так і під час війни рф проти України). Досвід спілкування, організації, управління окремими процесами, які студенти отримують під час роботи у студентських об'єднаннях, дає їм суттєві переваги у подальшій діяльності та власному житті. З досить високими оцінками випускників НУА щодо їхньої участі у студентському житті можна познайомитись у ювілейному виданні ХГУ «НУА» «Діалоги з часом» [6], яке було опубліковано до 30-річчя навчального закладу.

Студентські об'єднання мають значний вплив як у вітчизняній історії, так і зарубіжній, тому стали невід'ємною частиною суспільства

з часів Середньовіччя. Вплив студентства на формування історії освіти, національного та культурного контексту країн визначається динамічною активністю студентських угрупувань, їхніми ініціативами та загальними настроями у суспільстві, зовнішніми чинниками.

Історія цих об'єднань є не лише показником розвитку та змін університету і країн, але й джерелом натхнення для сучасного студентського руху, які продовжують традиції формування академічного середовища, самовираження у колі однодумців та змін у різних напрямках життєдіяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Altbach, Ph. G. (2016). *Global Perspectives on Higher Education*. 332 p.

2. Hunt, J. (2008). *The university in medieval life, 1179–1499*. McFarland, Inc., 230 p.

3. Антонова, О. Є., Павленко, В. В. (ред.) (2013*).* Студентськии історико-педагогічнии альманах. *Історія університетської освіти: виникнення, становлення, розвиток*, 2, 308 с.

4. Астахова, В. И., Астахова, Е. В., Гайков, А. А. и др. (2013). *Студенческие строительные отряды: вчера, сегодня, завтра*. Харьков: Изд-во НУА, 475 с.

5. Астахова, Е. В. (1991). *Становление многопартийности в СССР: некоторые аспекты.* Харьков: Облполиграфиздат, 160 с.

6. Астахова, Е. В. (ред.). (2021). *Диалоги со временем.* Харьков: Изд-во НУА, 656 с.

7. Багмет, М., Сорока, С. (2006). *Комсомол та неформальні об'єднання України в період «перебудови»* [online]. Available at: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/9655 [Accessed 10 Dec. 2023].

8. Гайдаєнко, І. В., Коцур, В. В. (2014). *Молодіжний рух в університетах Києва наприкінці половина 80-х рр. ХХ ст.* [online]. Available at: http://ephsheir.phdpu.edu.ua/handle/8989898989/1549 [Accessed 10 Dec. 2023].

9. Галілейська, О. В. (2002). Виникнення англійських університетів: передумови та причини. *Наукові записки НаУКМА*, 20, с. 208–212.

10. Гусева, Д. Е. (2021). *«Формальные» и «неформальные» студенческие общественные объединения* [online]. Available at: http://surl.li/jtkyio [Accessed 10 Dec. 2023].

11. *История создания движения студенческих отрядов* [online]. Available at: http://surl.li/paqxk [Accessed 8 Jan. 2024].

12. Іванов, А. Є. (2007). *Російське студентство у 1905 р.* С. 275–285.

13. Литошенко, Д. (2004). Еволюція університетської освіти у Європі XVI–кінця XVIII століть. *У: Актуальні питання освіти і науки.* 337 с.

14. Малиніна, Т. В. (2020). Студентські будівельні загони: криза 1980-х та спроби відновлення (на прикладі студентських будівельних загонів Харківщини). *Історія та географія,* [online] 56, с. 59–66. Available at: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/hisgeo/article/view/3301 [Accessed 10 Dec. 2023].

15. Посохов, І. С. (2010). Студенти університетів Російської імперії XIX–початку XX ст. і місцеве суспільство. *Історичний архів,* 5, с. 38–43.

16. Сорока, С. В. (2005). Неформальні молодіжні рухи як форма соціальної ініціативи в 1960–1980-х роках в Україні. *Наукові праці МДГУ*, [online] 27, с. 32–37. Available at: https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2006/40-27-8.pdf [Accessed 10 Dec. 2023].

17. Вінтер, О. В. *1899–1917: Шулявська республіка та студентські рухи початку 20 сторіччя* [online]. Available at: https://kpi.ua/history-shulyavska_republic [Accessed 8 Jan. 2024].

References

1. Altbach, Ph. G. (2016). *Global Perspectives on Higher Education*. 332 p.

2. Hunt, J. (2008). *The university in medieval life, 1179–1499*. McFarland, Inc., 230 p.

3. Antonova, O. Ye., Pavlenko, V. V. (ed.) (2013). *Studentskyi istoryko-pedahohichnyi almanakh. Istoriia universytetskoi osvity: vynyknennia, stanovlennia, rozvytok* [Student historical and pedagogical almanac. History of university education: emergence, formation, development], 2, 308 p.

4. Astakhova, V. Y., Astakhova, E. V., Haikov, A. A. et al. (2013). *Studencheskye stroytelnye otriady: vchera, sehodnia, zavtra* [Student construction squads: yesterday, today, tomorrow]. Kharkov: Yzd-vo NUA, 475 p.

5. Astakhova, E. V. (1991). *Stanovlenye mnohopartyinosty v SSSR: nekotorye aspekty* [Becoming a multiparty organization in the USSR: some aspects]. Kharkov: Oblpolyhrafyzdat, 160 p.

6. Astakhova, E. V. (ed.) (2021). *Dyalohy so vremenem* [Dialogues with time]. Kharkov: Yzd-vo NUA, 656 p.

7. Bahmet, M., Soroka, S. (2006). *Komsomol ta neformalni obiednannia Ukrainy v period «perebudovy»* [Komsomol and informal associations in Ukraine during the period of «restructuring»] [online]. Available at: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/9655 [Accessed 10 Dec. 2023].

8. Haidaienko, I. V., Kotsur, V. V. (2014). *Molodizhnyi rukh v universytetakh Kyieva naprykintsi polovyna 80-kh rr. XX st.* [Youth movement in Kyiv universities

in the late 1980s] [online]. Available at: http://ephsheir.phdpu.edu.ua/handle/8989898989/1549 [Accessed 10 Dec. 2023].

9. Halileiska, O. V. (2002). *Vynyknennia anhliiskykh universytetiv: peredumovy ta prychyny. Naukovi zapysky NaUKMA* [The Origin of English Universities: Preconditions and Reasons. Scientific Notes of NaUKMA], 20, pp. 208–212.

10. Huseva, D. E. (2021). *«Formalnye» y «neformalnye» studencheskye obshchestvennыe obъedynenyia* [«Formal» and «informal» student public associations] [online]. Available at: http://surl.li/jtkyio [Accessed 10 Dec. 2023].

11. *Ystoryia sozdanyia dvyzhenyia studencheskykh otriadov* [History of the establishment of the student squads movement] [online]. Available at: http://surl.li/paqxk [Accessed 8 Jan. 2024].

12. Ivanov, A. Ye. (2007). *Rossyiske studenstvo u 1905 r.* [The Russian student community in 1905] [online]. pp. 275–285.

13. Lytoshenko, D. (2004). *Evoliutsiia universytetskoi osvity u Yevropi XVI–kintsia XVIII stolit* [The Evolution of University Education in Europe in the Sixteenth and Late Eighteenth Centuries]. U: Aktualni pytannia osvity i nauky. 337 p.

14. Malynina, T. V. (2020). Studentski budivelni zahony: kryza 1980-kh ta sproby vidnovlennia (na prykladi studentskykh budivelnykh zahoniv Kharkivshchyny). *Istoriia ta heohrafiia* [Student construction teams: the crisis of the 1980s and attempts at recovery (on the example of student construction teams in Kharkiv region). History and geography], [online] 56, pp. 59–66. Available at: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/hisgeo/article/view/3301 [Accessed 10 Dec. 2023].

15. Posokhov, I. S. (2010). Studenty universytetiv Rosiiskoi imperii XIX–pochatku XX st. i mistseve suspilstvo. *Istorychnyi arkhiv* [University Students of the Russian Empire in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries and Local Society. Historical archive], 5, pp. 38–43.

16. Soroka, S. V. (2005). Neformalni molodizhni rukhy yak forma sotsialnoi initsiatyvy v 1960–1980-kh rokakh v Ukraini. *Naukovi pratsi MDHU* [Informal Youth Movements as a Form of Social Initiative in the 1960s-1980s in Ukraine. Scientific works of MSU], [online] 27, pp. 32–37. Available at: https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2006/40-27-8.pdf [Accessed 10 Dec. 2023].

17. Vinter, O.V. *1899–1917: Shuliavska respublika ta studentski rukhy pochatku 20 storichchia* [1899–1917: Shuliavska Republic and student movements of the early 20th century] [online]. Available at: https://kpi.ua/history-shulyavska_republic [Accessed 8 Jan. 2024].

УДК 159.972:159.922.2:159.944:159.913]:364-32-056.14
https://doi.org/10.5281/zenodo.15445651

П. Ю. Москаленко, Н. П. Гога

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ВОЛОНТЕРСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті описані різноманітні особливості волонтерської діяльності. Представлені напрямки та характеристики діяльності (надання допомоги різних групам; підтримка осіб, які потребують соціальної реабілітації)

Наведене визначення та ознаки емоційного вигорання волонтера як прояву професійного стресу (виснаження як почуття перенапруги; відстороненість як спроба впоратися з емоційними стресорами; втрата власної ефективності; падіння мотивації тощо).

Представлені результати власного дослідження мотивації волонтерів до власної діяльності за допомогою розробленої анкети. Виявлені причини, які спонукають займатися даною сферою (бажання допомогти, вплив на зміни на мікро та макрорівнях, перекваліфікація, розвиток комунікативних навичок, нові знайомства тощо); трансформацію діяльності у майбутньому. Перелічені фактори, які впливають на фізичне та емоційне відновлення особистості.

Описані результати діагностики професійного вигорання за шкалами втрата енергійності та емоційне виснаження; деперсоналізація (стан відчуження від самого себе); редукція професійних досягнень. Надані практичні рекомендації запобігання емоційному вигоранню волонтерів (зміна видів діяльності, збереження балансу та ритму життя, розвиток емпатія).

Ключові слова: волонтер, волонтерська діяльність, емоційне вигорання, мотивація, відновлення.

Moskalenko Pylyp, Hoha Nataliia. **Features of emotional burnout in the volunteer environment.**

This article explores the specific characteristics of volunteer activities, outlining key areas and aspects of engagement, including providing assistance to diverse groups and supporting individuals requiring social rehabilitation.

A definition of emotional burnout among volunteers is offered, conceptualized as a manifestation of professional stress, with its principal symptoms identified: exhaustion experienced as a sense of overstrain; emotional detachment as a coping strategy against emotional stressors; diminished personal efficacy; and decreased motivation, among others.

The article presents the results of an original empirical study examining the motivation of volunteers, conducted using a specially designed questionnaire. The study identified core motivational drivers for volunteer engagement, such as the desire to help others, the aspiration to influence change at both micro and macro levels, opportunities for retraining, the development of communication skills, and the establishment of new social connections. Prospects for the future transformation of volunteer activity are also discussed.

Factors contributing to volunteers' physical and emotional recovery are enumerated.

Furthermore, the article reports the findings of professional burnout diagnostics based on three scales: loss of energy and emotional exhaustion; depersonalization (a state of alienation from oneself); and a reduction in professional achievements.

Practical recommendations are proposed for the prevention of emotional burnout among volunteers, including diversifying types of activities, maintaining balance and life rhythm, and fostering empathy.

Key words: volunteer, volunteer activity, emotional burnout, motivation, recovery.

За даними UN Volunteers, у світі займаються волонтерською діяльністю 970 млн людей. Кількість годин, які вони присвячують волонтерству дорівнює роботі 125 млн штатних працівників. А вартість роботи приблизно 1,3 трлн доларів – 2,4% світової економіки [3].

Історія виникнення волонтерства діяльності та руху є цікава, як з теоретичної, так й практичної точки зору. Класичною є думка щодо запропонованої письменником-журналістом Анрі Дюваном в другій половині 19 сторіччя ідеї створення Червоного Хреста, організації, яка працювала б на добровільних засадах і надавала першу медичну допомогу пораненим бійцям. Наразі 192 національні товариства у всьому світі формують мережу Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. В Україні функціонує 24 обласних та майже 200 районних організацій, які об'єднують понад 8000 волонтерів [5].

Однак цінності об'єднання, взаємодії та підтримки один одного були притаманні українцям ще з дохристиянських часі. До наших часів дійшов термін «толока» – «праця гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку скликують сусідів, родичів, това-

ришів (без оплати, а за частування)» [6]. В наш час українські чітко розуміють силу гуртування взаємодопомоги.

В сучасній Україні на законодавчому рівні функціонування волонтерської діяльності забезпечується «Законом про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 з останніми змінами від 13.12.2022 р. Де зазначено, що волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Серед найбільш актуальних напрямків волонтерської діяльності визначаються: 1. підтримка малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, які потребують соціальної реабілітації, осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; осіб з інвалідністю та ін.; 2. надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції; 3. надання волонтерської допомоги особам/сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією [11].

Важливо розуміти, що до волонтерського руху після початку повномасштабного вторгнення російської федерації до України приєдналися різні прошарки суспільства і далеко не всі люди мають компетентність або в деяких випадках, навіть, час, для того, щоб зареєструвати себе як діючих волонтерів [4].

Так, за 2023 рік до спеціального Реєстру волонтерів було внесено лише 2 294 людини, при тому що за даними Монобанку, станом на початок травня поточного року 38 963 українця відкрили банки для збору коштів.

Але проблема догляду за здоров'ям і самопочуттям волонтерського руху України є значно глобальнішою, ніж це може здаватися, при перегляді офіційної статистики [2].

Велика кількість людей за дуже короткий час влилася в різні волонтерські рухи і почала виконувати велику кількість завдань, більшість з яких видаються з самого початку з позначкою «на вчора».

В таких умовах постійного тиску (бо, якщо волонтер не встигне вчасно знайти теплу білизну, або привезти дрон на напрямок – можуть постраждати чи, навіть, загнути люди) – волонтер майже одразу починає відчувати додатковий стрес (в додачу до стресу, який волонтер вже відчуває, через війну). Цей стрес є хронічним, і зазвичай, людина не хоче брати вихідні чи взагалі відпочивати або через постійну високу завантаженість поточними справами або через наступну (хибну) думку: «військові 24/7 в окопах працюють, так чому ж я тут (в тилу) маю відпочивати?». Потрохи людина починає ставати роздратованою, відчувати відчуженість, постійну втому, безсилість, емоційне виснаження і втрату інтересу до своєї діяльності. Всі ці процеси відбуваються в декілька разів швидше, коли волонтер співпрацює з військовослужбовцями і отримує звістки про їх смерті. Хронічний стрес обумовлює розвиток емоційного вигорання.

Емоційне вигорання (також відоме як «професійне вигорання») – це стан психічного та емоційного виснаження, який виникає в результаті тривалого стресу та високої емоційної напруги в роботі або іншій сфері діяльності. Вигорання часто спостерігається серед людей, які працюють у відповідальних та вимогливих професіях, таких як медицина, соціальна робота, викладання, догляд за іншими людьми [9].

Можна виділити основні ознаки синдрому емоційного вигорання [8; 1]:

1. Виснаження. Воно визначається як почуття перенапруги і вичерпання емоційних і фізичних ресурсів, почуття втоми, не проходить після нічного сну. Після відпочинку ці явища зменшуються, проте поновлюються після повернення в колишню робочу ситуацію.

2. Відстороненість, як спробу впоратися з емоційними стресорами на роботі. У крайніх проявах людину майже ніщо не хвилює в діяльності, майже ніщо не викликає емоційного відгуку – ні позитивні, ні негативні обставини.

3. Втрата власної ефективності або падіння мотивації в рамках вигоряння. Людина не бачить перспектив у своїй діяльності, знижується задоволення роботою, втрачається віра в свої можливості.

Для виявлення проблем і причин емоційного вигорання за допомогою розробленої анкети було проведено дослідження мотивацію волонтерів до власної діяльності роботи.

В дослідженні прийняли участь 124 волонтера (представників громадських організацій: «Rotary club Kharkiv Multinational», «Rotary club New level», «Добробат», а також представників благодійного фонду «Незламність країни») в віковому діапазоні від 19 до 63 років, де більше всього учасників в діапазоні від 36-41 року (94 учасника).

Анкета складається із двох частин: 1. Мотивація; 2. Відновлення.

Аналіз блоку «Мотивація» показав, що:

Для 53% волонтерство є реалізацією бажання допомогти рідним/близьким або знайомим які або постраждали під час війни, або є ВПО, або є військовими;

Для 24% – можливість змінити щось у своєму житті та в житті інших людей; 10% визначили, що це можливість відіграти роль в зміні суспільного та політичного устрою країни;

Ще серед причин можна назвати:

– втрата роботи та бажання займатися хоч чимось корисним;

– бажання застосувати свої таланти, сили, здібності а також зв'язки чи можливість впливу на широкі маси через соціальні мережі на благо країни;

– зацікавленість у роботі в команді, спілкуванні з однодумцями, новими знайомствами, постійними контактами з цікавими людьми.

Непрямою вказівкою на рівень емоційного вигорання є те, що 100% опитуваних відповіли, що не будуть продовжувати займатися волонтерством після закінчення бойових дій на території України на постійній основі;

77% учасників погодилися б покинути свою діяльність, як би їх роботу виконував би хтось інший (при здачі анкет декілька людей прокоментували це питання наступим чином: «на війні завжди не вистачає рук, не треба було б робити це – робили б щось інше»).

26% виявили бажання займатися волонтерством після закінчення бойових дій на території України стихійно, в моменти спалахів військових конфліктів в інших регіонах але не довготривалий період часу;

9% зазначили, що не хотіли б брати участь в жодній волонтерській діяльності після закінчення бойових дій на території України.

Таким чином можна сказати, що для більшості людей не до вподоби волонтерство, і як спосіб життя, і як справа, якою вони

займаються більшість часу, це має великий негативний вплив на загальний моральний стан і працездатність.

На рівень мотивації впливає можливість відновлювати власні сили.

Аналіз відповідей волонтерів на блок питань «Відпочинок та відновлення» показав, що тільки 11% зазначили, що мають сон більше 6 годин на добу. 77% мають 1 вихідний на тиждень, 33% жодного вихідного протягом останніх двох місяців. 40% учасників опитування вказали, що займаються фізичною активністю більше 4 годин на тиждень (і лише 2 учасника – більше 8 годин на тиждень). Навіть декілька параметрів вже показають загальну психологічну втому волонтерів.

Також досліджуваним волонтерам було запропоновано пройти діагностику професійного вигорання за методикою К. Маслач, С. Джексон [10].

Методика складається з 3 шкал:

1. втрата енергійності та емоційне виснаження – слабкість, що виникає через надмірну завзятість, небайдужість до справ протягом тривалого часу. Саме цей чинник має найбільший негативний вплив на наше здоров'я, стосунки, роботу. І саме він поширюється на всі сфери життя;

2. деперсоналізація – стан відчуження від себе самого, невисока залученість у своє життя (спостереження за своїм життям наче збоку), відчуття відсутності контролю над подіями і ситуаціями, які відбуваються у житті людини. А також низька здатність до емпатії, турботи і співчуття;

3. редукція професійних досягнень – надвисоке відчуття марності від докладених зусиль, переконання, що «нічого не змінюється» і «це нікому не потрібно».

Аналіз результатів показав, що у 55% досліджуваних виявлений високий рівень емоційного виснаження; у 39% – високий рівень деперсоналізації; 94% відчувають редукцію професійних досягнень. У 31 % всі три показника мали високе значення.

Узагальнюючи усі дослідження можна впевнено сказати, що переважна більшість волонтерів нехтує своїм емоційним і фізичним

станом заради того, щоб в моменті показувати кращу працездатність і вищу швидкість виконання поставлених задач, абсолютно не розуміючи або ігноруючи той факт, що цими самими діями вони руйнують свою працездатність та психіку як таку в далекій (а в деяких випадках вже в найближчій) перспективі.

Можна надати наступні рекомендації запобігання емоційному вигоранню волонтерів [7]:

1. Зміна видів діяльності. Після кількох годин або дня роботи у гарячій точці, де багато болю і страждань потрібно змінити діяльність. Нехай це буде спокійна рутинна робота, яка не передбачає багато контактів із людьми: плетіння маскувальних сіток, приготування їжі, сортування одягу тощо. Чергування діяльності дозволить вашій психіці перепочити та відновитися.

2. Висипатися. Ефективний волонтер – це волонтер, який гарно відпочив. Уві сні наше тіло й психіка «ремонтують» самі себе. Якщо ж нехтувати сном навіть заради благої мети, можна дуже швидко «вигоріти».

3. Зберігати ритм життя. Скільки б не було роботи, потрібно дотримуватися своїх базових рутин: ранкове вмивання, їжа тричі на день, приймання ліків або фізичні вправи тощо. Це важливо не лише для нормального фізичного самопочуття. Звичні ритуали заспокоюють і дають відчуття, що «я в порядку».

4. Робити паузи протягом дня. 5–10 хвилин, щоб спокійно випити кави, «повтикати» у смартфон або просто подивитися у небо. Це зовсім небагато, але такі паузи дають відчуття звичного плину життя – те, чого зараз потребують усі.

5. Лишати проблеми за порогом. Робити те, що заспокоює, заземлює. Наприклад, пограти з дитиною або почитати улюблену книжку.

6. Приймайте допомогу. Дозволяти іншим допомагати – і просити про допомогу, коли потребується. Ми стаємо сильнішими, коли працюємо разом. Ми наближаємо перемогу, коли діємо разом.

Для покращення морального стану волонтерського руху на державному, або, принаймні, регіональному рівні громадська організація «Rotary club New Level» запропонувала експериментальний

проект «Разом». Суть проекту полягає в приверненні уваги волонтерів до активного відпочинку та розвитку особистості.

З цією метою було запроваджено для безкоштовного відвідування наступні заходи: чотири спортивних секції: футбол, волейбол, боулінг, більярд; школа танців; школа місцевого самоврядування; курс особистого брендингу «Ти-бренд»; комунікаційний тренінг «управлінські поєдинки»; гра для розвитку фінансової грамотності «життєвий капітал» (українська адаптація всесвітньовідомої гри Cash-flow); різноманітні творчі майстер-класи; також для всіх учасників проекту була надана можливість відвідати психолога.

Всі ці заходи мають стимулювати волонтерів звернути увагу на відпочинок, догляд за своїм здоров'ям, саморозвиток та комунікацію з зовнішнім світом. Що в свою чергу має покращити загальне самопочуття, емоційний стан та продуктивність волонтерів.

Волонтерська діяльність є невід'ємною складовою громадянського супротиву повномасштабної агресії ворога. Збереження психологічного стану та надання можливості повноцінного функціонування потребує розробки системної діяльності та комплексних програм, що може бути одним із напрямків фахівців у сфері психології та реабілітології.

Список бібліографічних посилань

1. Гога, Н.П. (2024). Особливості психологічної підтримки та емоційної безпеки суб'єктів освітнього процесу в сучасних умовах. У: *Університетські спільноти та їх роль в умовах дифузності сучасної освіти*. Харків, с. 40–43

2. Жарікова, А. В. (2023). В Україні за півроку кількість офіційних волонтерів зросла вдвічі: найбільше збирають на «банки». [online] У: *Економічна правда*. Available at: https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/26/701557/#:~ :text = D0%9D%D0%B0%20%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4% D0% B8%D0%BD%D1%83%20%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%BD% D1%8F%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0% B0%D1%97% D0%BD%D1%96,%D0%B1%D1 %83%D0%BB%D0%BE%20%D0%B2%D0% BD%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BE%202%20294%20%D0% BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8. [Accessed 03 Dec 2024].

3. Луцик, В., Хамуленко, О. та Землінко, М. (2023). *Путівник з волонтерства в Україні: законодавство, менеджмент, найкращі практики* [online].

Available at: https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/Putivnyk-z-volonterstva-v-Ukrayini-1.pdf [Accessed 20 Nov 2024].

4. Майборода, Р.В. (2024). Волонтерство як нова форма взаємодії та об'єднення університетських спільнот. У: *Університетські спільноти та їх роль в умовах дифузності сучасної освіти*. Харків, с. 92–94.

5. Товариство червоного хреста України (2023). *Історія українського Червоного хреста* [online]. Available at: https://redcross.org.ua/about-urcs/history/ [Accessed 25 Nov 2024].

6. (2023). Толока. [online] У: *Публічна електрона бібліотека української літератури* Available at: http://ukrlit.org/slovnyk/%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0 %BA%D0%B0 [Accessed 23 Nov 2024].

7. Укрінформ (2022). *Емоційне вигорання: як запобігти.* [online]. Available at: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3536267-emocijne-vigoranna-ak-zapobigti-infografika.html [Accessed 15 Feb 2025].

8. Шевчук, В. В. (2020). Сучасні підходи до визначення категорії емоційне вигорання. [online] У: *Габітус*. Available at: http://habitus.od.ua/journals/2020/17-2020/27.pdf [Accessed 01 Dec 2024].

9. Шкраб'юк, В., Білик Д. (2020). Емоційне вигорання особистості: психологічний аналіз проблеми. *Молодий вчений. Психологічні науки*, [online] 10 (86). Available at: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/318 [Accessed 02 Dec 2024].

10. Blogspot.com (2017). *Діагностика емоційного вигорання (К. Маслач, С. Джексон)* [online]. Available at: https://vugoraniya.blogspot.com/2017/12/blog-post_57.html [Accessed 04 Nov 2024].

11. Rada.gov.ua, (2011). *Закон про волонтерську діяльність* [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text [Accessed 01 Dec 2024].

References

1. Hoha, N. P. (2024). Soblyvosti psykholohichnoyi pidtrymky ta emotsiynoyi bezpeky sub'yektiv osvitn№oho protsesu v suchasnykh umovakh [Features of psychological support and emotional security of subjects of the educational process in modern conditions]. In: *Universytets'ki spil'noty ta yikh rol' v umovakh dyfuznosti suchasnoyi osvity*. Kharkiv, pp. 40–43.

2. Zharikova, A. V. (2023). *V Ukrayini za pivroku kil'kist' ofitsiynykh volonteriv zrosla vdvichi: naybil'she zbyrayut' na «banky»* [In Ukraine, the number of official volunteers has doubled in six months: most of them collect money for «banks»] [online]. Available at: https://www.epravda.com.ua/news/2023/06/26/ 701557/#:~

:text = D0%9D%D0%B 0%20%D1%81%D0%B5%D1% 80%D0%B5%D0%B4% D0%B8%D0%BD%D1%83%20%D1%87%D0%B5% D1%80%D0%B2%D0% BD%D1%8F%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97% D0%BD%D1%96,%D0%B1%D1%83%D0%BB%D0%BE%20%D0%B2%D0 %BD%D0% B5%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BE%202%20294%20%D0%B B%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8. [Accessed 03 Dec 2024].

3. Lutsyk, V., Khamulenko, O. and Zemlinko, M. (2023). *Putivnyk z volonterstva v Ukrayini: zakonodavstvo, menedzhment, naykrashchi praktyky* [Guide to volunteering in Ukraine: legislation, management, best practices] [online]. Available at: https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/Putivnyk-z-volonterstva-v-Ukrayini-1.pdf [Accessed 20 Nov 2024].

4. Mayboroda, R. V. (2024). Volonterstvo yak nova forma vzayemodiyi ta obєyednennya universytet·s'kykh spil'not [Volunteering as a new form of interaction and unification of university communities]. In: *Universytets'ki spil'noty ta yikh rol' v umovakh dyfuznosti suchasnoyi osvity*. Kharkiv, pp. 92–94.

5. Ukrainian Red Cross Society (2023). *Istoriya ukrayins'koho Chervonoho khresta* [History of the Ukrainian Red Cross] [online]. Available at: https://redcross.org.ua/about-urcs/history/ [Accessed 25 Nov 2024].

6. (2023). Toloka. [online] In: *Publichna elektrona biblioteka ukrayins'koyi literatury* [Public Electronic Library of Ukrainian Literature]. Available at: http://ukrlit.org/slovnyk/%D1%82%D0%BE%D 0%BB%D0%BE%D0 %BA%D0% B0 [Accessed 23 Nov 2024].

7. Ukrinform (2022). *Emotsiyne vyhorannya: yak zapobihty* [Emotional burnout: how to prevent it]. [online]. Available at: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3536267-emocijne-vigoranna-ak-zapobigti-infografika.html [Accessed 15 Feb 2025].

8. Shevchuk, V. V. (2020). Suchasni pidkhody do vyznachennya katehoriyi emotsiyne vyhorannya [Modern approaches to defining the category of emotional burnout]. [online] In: *Habitus.* Available at: http://habitus.od.ua/journals/2020/17-2020/27.pdf [Accessed 01 Dec 2024].

9. Shkrabyuk, V., Bilyk, D. (2020*).* Emotsiyne vyhorannya osobystosti: psykholohichnyy analiz problemy [Emotional burnout: a psychological analysis of the problem]. *Molodyy vchenyy. Psykholohichni nauky,* [online] 10 (86). Available at: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/318 [Accessed 02 Dec 2024].

10. Blogspot.com (2017). *Diahnostyka emotsiynoho vyhorannya (K. Maslach, S. Dzhekson)* [Diagnostics of emotional burnout (K. Maslach, S. Jackson)] [online].

Available at: https://vugoraniya.blogspot.com/2017/12/blog-post_57.html [Accessed 04 Nov 2024].

11. Rada.gov.ua, (2011). *Zakon pro volonters№ku diyal№nist№* [Law on Volunteer Activities] [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text [Accessed 01 Dec 2024].

УДК 004:330(477) https://doi.org/10.5281/zenodo.15445771

Valeriia Yakovenko

Науковии керівник: канд. екон. наук, доц. Іванова О. А.

LOGISTICS 4.0. THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE EFFICIENCY AND COMPETITIVENESS OF COMPANIES

This article is dedicated to exploring the impact of digital technologies on the efficiency and competitiveness of companies in the context of Logistics 4.0. The authors analyse the key technologies driving the transformation of logistics processes, such as the Internet of Things (Iot), Big Data, Artificial Intelligence (AI), blockchain, automation, and robotics, as well as their influence on the integration and optimisation of supply chains. The article examines the theoretical foundations of Logistics 4.0, which involve the use of digital platforms for real-time monitoring, analysis, and management of logistics operations. Special attention is given to the advantages of implementing these technologies, including increased efficiency, cost reduction, improved customer service, and the creation of competitive advantages.

In particular, the article highlights the importance of blockchain technology in enhancing the transparency and reliability of transactions within supply chains, and the use of artificial intelligence for demand forecasting and logistics operations optimisation. The authors also examine the challenges companies face when implementing Logistics 4.0, such as high initial investment costs, cybersecurity concerns, and the need for workforce reskilling. The conclusions emphasise the significance of developing sustainable logistics practices aligned with the principles of sustainable development and the UN Sustainable Development Goals (SDGs).

Future research should focus on a more detailed examination of the impact of individual technologies across various economic sectors, as well as the development of recommendations to minimise the risks associated with their implementation. The advancement of Logistics 4.0 holds substantial potential for improving business efficiency and enhancing the competitiveness of companies amid globalisation and digitalisation of the economy.

Key words: Logistics 4.0, digital technologies, Internet of Things, Big Data, artificial intelligence, blockchain, automation, robotics, competitiveness, sustainable development, logistics processes.

Яковенко Валерія Андріївна. **Логістика 4.0: Вплив цифрових технологій на ефективність та конкурентоспроможність компаній.**

Стаття присвячена дослідженню впливу цифрових технологій на ефективність і конкурентоспроможність компаній в умовах Логістики 4.0. Автори аналізують основні технології, які сприяють трансформації логістичних процесів, такі як Інтернет речей (IoT), великі дані (Big Data), штучний інтелект (AI), блокчейн, автоматизація та роботизація, а також їх вплив на інтеграцію та оптимізацію ланцюгів постачання. У рамках статті розглядаються теоретичні основи Логістики 4.0, що включають використання цифрових платформ для моніторингу, аналізу та управління логістичними процесами в реальному часі. Окрема увага приділяється перевагам впровадження таких технологій, як підвищення ефективності, зниження витрат, поліпшення обслуговування клієнтів і створення конкурентних переваг.

Зокрема, підкреслено важливість технології блокчейн для підвищення прозорості та надійності транзакцій у ланцюгах постачання, а також використання штучного інтелекту для прогнозування попиту і оптимізації логістичних операцій. Автори також аналізують виклики, що постають перед компаніями при впровадженні Логістики 4.0, зокрема високі початкові інвестиції, питання кібербезпеки та необхідність оновлення кваліфікації персоналу. У висновках підкреслено важливість розвитку сталих логістичних практик, що відповідають вимогам сталого розвитку та Цілей сталого розвитку ООН.

Подальші дослідження повинні зосередитися на детальнішому вивченні впливу окремих технологій на різні сектори економіки, а також на розробці рекомендацій щодо мінімізації ризиків, пов'язаних з їх впровадженням. Розвиток Логістики 4.0 має значний потенціал для підвищення ефективності бізнесу та конкурентоспроможності компаній в умовах глобалізації та цифровізації економіки.

Ключові слова: Логістика 4.0, цифрові технології, Інтернет речей, великі дані, штучний інтелект, блокчейн, автоматизація, роботизація, конкурентоспроможність, сталий розвиток, логістичні процеси.

Problem Statement. In the context of the dynamic development of digital technologies and the transformation of the global economic environment, logistics is evolving from a supporting function within a company into a strategic tool for ensuring its competitiveness. Current

global market trends indicate a growing demand for flexible, adaptive, and intelligent logistics systems capable of responding rapidly to changing external conditions, reducing transaction costs, ensuring supply chain transparency, and generating added value for the end consumer.

Traditional logistics models, based on linear management structures for material and information flows, are proving to be insufficiently effective in the digital economy. These models fail to address emerging challenges such as the multi-vector nature of global supply chains, the exponential growth of information volumes, the shortening of product life cycles, demand volatility, and increasing consumer expectations regarding service speed and quality [1]. These trends intensify the need to transition toward integrated, digitally managed next-generation logistics systems that operate on principles of openness, self-regulation, predictive analytics, and decentralised control.

In this context, the concept of Logistics 4.0 becomes particularly relevant as a logical continuation of logistics evolution under the conditions of the Fourth Industrial Revolution. Logistics 4.0 entails the application of a wide range of digital technologies—including the Internet of Things (IoT), Big Data, Artificial Intelligence (AI), machine learning, blockchain solutions, cloud computing, cyber-physical systems, digital twins, autonomous transport, and automated warehouses—with the goal of forming self-organizing, interconnected, and analytically driven logistics systems [3].

Although the past decade has seen active research into various aspects of logistics digitalisation, a significant portion of the academic literature has remained either technological or applied in nature, focusing primarily on the analysis of specific automation tools or case studies from individual enterprises. At the same time, the theoretical and methodological dimension of the impact of digital technologies on the key performance parameters of logistics processes—such as speed, accuracy, adaptability, reliability, and economic feasibility—remains underexplored [5]. Furthermore, the relationship between logistics digitalisation and a company's strategic competitiveness requires further investigation, particularly considering factors such as innovativeness, customer orientation, organisational agility, and scalability.

Furthermore, the academic discourse lacks a systematic overview of the experience of implementing Logistics 4.0 technologies in domestic enterprises, as well as standardised criteria for assessing the effectiveness of such transformations, taking into account industry-specific characteristics and the level of digital maturity within organisations. This highlights the objective need for the generalisation of theoretical approaches, empirical analysis, and the development of practical recommendations to improve logistics process efficiency in a digital environment.

Thus, the scientific problem lies in identifying, systematising, and substantiating the key mechanisms through which digital technologies influence enterprise logistics activities in the context of enhancing operational efficiency and achieving sustainable competitive advantages. Addressing this issue requires an interdisciplinary approach that integrates knowledge from logistics, information technology, strategic management, and enterprise economics.

Analysis of Recent Research and Publications. In recent years, the issue of digital transformation in logistics has attracted increasing attention from scholars, practitioners, and consultants, driven by the need for enterprises to adapt to the conditions of the Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0). The current scientific discourse demonstrates a wide range of studies that explore various aspects of Logistics 4.0, including its technological foundations, economic effects, impact on supply chains, and influence on corporate development strategies.

A significant contribution to the development of the Logistics 4.0 concept has been made by researchers working within the framework of the "Industrie 4.0" initiative. They have outlined a new model of digital production and logistics in which cyber-physical systems (CPS) and the Internet of Things (IoT) form the foundation for automated management of the entire product life cycle [1]. These scholars emphasise the need to develop self-coordinating logistics networks that operate in real time.

International academic literature actively explores the potential of Big Data analytics in logistics [7], which allows for demand forecasting, inventory and delivery route optimisation, and automated decision-making. Particular attention is given to the use of artificial intelligence (AI) and

machine learning for improving the accuracy of logistics forecasting, inventory management, and risk modelling in supply chains [4]. This group of studies demonstrates the effectiveness of hybrid analytical approaches to managing complex and dynamic supply systems.

Another prominent topic in current academic discussions is the integration of cloud technologies into logistics systems [13]. Researchers highlight that the shift to cloud-based platforms ensures unified access to data for all supply chain participants, reduces infrastructure costs, and enhances decision-making speed. Meanwhile, studies on blockchain technology [11] focus on ensuring transparency, traceability, and trust in logistics operations, particularly in globalised supply chains.

A distinct body of research is dedicated to measuring the effectiveness of Logistics 4.0. Scholars [8, 10] propose approaches for assessing the digital maturity of logistics processes and developing key performance indicators (KPIs) that consider both operational and strategic dimensions. These studies emphasise that effective implementation of Logistics 4.0 should be based on a clear understanding of performance metrics rather than solely on technological innovations.

In the domestic academic environment, the topic of Logistics 4.0 is still in its formative stage. In particular, research by Ukrainian scholars [6] is primarily focused on applied analyses of the implementation of digital technologies in transport and logistics systems, as well as on evaluating the readiness of enterprises for digitalisation. The works of domestic researchers highlight the benefits of digital tools for managing warehousing logistics, transportation, and distribution. However, there is a lack of interdisciplinary studies that consider the strategic context of competitiveness.

In summary, despite the wide range of existing research, several unresolved issues remain, including:

- The absence of a comprehensive theoretical model reflecting the impact of digital technologies on logistics KPIs of companies.
- A shortage of empirical studies confirming the positive or negative effects of implementing Logistics 4.0 across different industries.
- Limited analytical tools for measuring the integrated impact of digital solutions on enterprise competitiveness.

This indicates the relevance of further interdisciplinary research that

combines technical, economic, managerial, and strategic aspects of digitalising logistics systems.

Purpose of the Article. In today's economy, which is heavily influenced by global digitalisation processes, strategic logistics management is acquiring a qualitatively new meaning. Logistics 4.0, as an integrative concept of digital transformation in the management of material and information flows, creates the prerequisites for significantly enhancing the efficiency of logistics systems and generating new sources of enterprise competitiveness. At the same time, as the literature review shows, there is a lack of a holistic theoretical and methodological approach to understanding the essence, structure, and mechanisms of Logistics 4.0's influence on the performance of business logistics activities. The existing terminological, conceptual, and analytical fragmentation complicates the formation of a systematic understanding of next-generation logistics as a subject of academic research.

Based on the above, the purpose of this article is to establish the theoretical foundations for understanding Logistics 4.0 as a modern form of organising logistics processes driven by digital technologies and to identify the theoretical mechanisms through which it influences company performance and competitiveness.

To achieve this goal, the article addresses the following three interrelated theoretical objectives:

1. To generalise the conceptual framework and foundational principles of Logistics 4.0 by critically analysing existing academic interpretations, classifications, and structural approaches, and by identifying the core digital technologies that constitute its foundation.

2. To justify the main channels and forms through which digital technologies impact logistics system performance, particularly in terms of adaptability, flexibility, precision, informational transparency, synchronisation, and processing speed of logistics operations.

3. To reveal the logical-theoretical link between the development of Logistics 4.0 and the formation of enterprise competitiveness, taking into account the influence of digital solutions on logistics strategies, innovation potential, service level, responsiveness to market changes, and the overall effectiveness of management decisions in the logistics domain.

Solving these objectives will deepen the scientific understanding of the nature of Logistics 4.0, refine its theoretical parameters as a subject of economic research, and contribute to the further development of a methodological foundation for studying its impact on the functioning of logistics systems in a digital environment.

Key Research Findings. The development of Logistics 4.0 opens new horizons for transforming logistics operations through the integration of various innovative technologies such as the Internet of Things (IoT), Big Data, Artificial Intelligence (AI), cyber-physical systems, blockchain, and automation. Theoretical analysis of these technologies enables a deeper understanding of how digital transformations affect the efficiency of logistics systems, contributing to enhanced company competitiveness.

One of the key outcomes of this research is the theoretical identification and systematisation of the core components of Logistics 4.0, namely: autonomous systems, data analytics, automated processes, and integrated platforms that optimise supply chain management. Logistics 4.0 is based on the integration of diverse technologies that enable efficient monitoring and control of complex supply networks in real time. For instance, the use of IoT ensures constant communication between various elements of the supply chain, allowing for continuous monitoring of product conditions, movement, and storage environments [2]. This significantly reduces the likelihood of errors and disruptions that are common in traditional logistics systems, where data is often processed manually.

Another important outcome is the theoretical exploration of the use of Big Data and Artificial Intelligence (AI) in Logistics 4.0. The analysis of large volumes of data enables companies to forecast changes in product demand, optimise transportation routes, reduce storage costs, and improve inventory planning. Through deep learning and machine learning methods, businesses can make forecasts and decisions based on learned patterns, minimising human error and increasing operational accuracy [13]. Moreover, real-time analytics allows rapid response to changing market conditions, thereby increasing the flexibility and adaptability of logistics systems.

Another critical component is blockchain technology, which enhances the transparency and reliability of logistics operations. By implementing

blockchain, all transactions become verifiable by all supply chain participants, eliminating the risk of data manipulation and fostering trust among stakeholders. This is crucial for ensuring the security and reliability of deliveries, as well as for reducing transaction costs. Blockchain can significantly cut down on documentation time by eliminating intermediaries and minimising risks related to unauthorised changes in documentation [4].

Continuing the theoretical discussion, it should be noted that process automation—especially through the use of robotic systems and autonomous vehicles—significantly improves the efficiency and safety of logistics operations. Autonomous vehicles, capable of operating without human intervention, reduce transportation costs and increase the speed and accuracy of deliveries [6]. Automated warehouse and cargo management systems based on robotics help optimise warehouse space, increase storage capacity, and reduce cargo handling times.

Regarding companies' competitiveness, the implementation of Logistics 4.0 technologies directly influences strategic positioning. The adoption of digital technologies not only significantly reduces logistics operation costs but also creates new opportunities for providing innovative services that differentiate companies from competitors. For example, improved service personalisation and the ability to promptly respond to demand changes allow companies to quickly adjust their logistics processes to individual customer needs, directly boosting satisfaction and loyalty [9].

Digital technologies also help reduce not only operational costs but also improve environmental performance. Automated and autonomous transport systems lower energy consumption and CO, emissions and optimise resource use, such as packaging materials and storage energy [5]. This is particularly relevant for companies aiming to meet sustainable development goals and comply with environmental standards.

Overall, the integration of Logistics 4.0 technologies is transforming logistics system management approaches, creating new opportunities for performance improvement. At the same time, it enables companies to develop new competitive advantages by reducing costs and improving customer service levels, making them more flexible and resilient to external changes.

Conclusions. The theoretical analysis of the impact of digital

technologies on the efficiency and competitiveness of companies within the framework of Logistics 4.0 reveals that digital transformation significantly affects all aspects of logistics processes. Core technologies such as the Internet of Things (IoT), Big Data, Artificial Intelligence (AI), blockchain, automation, and robotics are shaping new approaches to supply chain management. These allow companies to significantly enhance operational performance, reduce costs, and improve the speed and accuracy of logistics operations.

Specifically, Logistics 4.0 ensures greater transparency and data integration at all stages of the supply chain, facilitating better planning, optimisation, and control over goods movement. Technologies like blockchain and IoT notably reduce the risks of errors, fraud, and delivery delays, which are essential for increasing overall efficiency. In addition, digital tools enable companies to respond quickly to shifts in demand and market conditions, supporting their agility and adaptability to external challenges.

Special attention should be paid to the influence of Logistics 4.0 on improving enterprise competitiveness. The integration of modern digital solutions creates new competitive advantages, particularly through cost reduction, process optimisation, and enhanced customer service. Automation and robotics reduce human error, increasing task accuracy and speed, key to maintaining stable operations in a globalised and highly competitive environment.

However, despite the many advantages of Logistics 4.0, there are notable challenges in its implementation. These include high initial investment costs, the need for new skills and qualifications among personnel, and cybersecurity and data protection issues, especially in the context of Big Data and blockchain technologies.

Therefore, future research should focus on assessing the effectiveness of implementing specific digital technologies across different economic sectors and developing recommendations for mitigating the risks associated with their use. One promising area is the study of how innovative logistics solutions impact sustainable development, particularly in reducing the environmental footprint of logistics processes and achieving the Sustainable Development Goals (SDGs).

In conclusion, Logistics 4.0 is a crucial tool for improving companies' competitiveness and efficiency. However, successful implementation requires addressing a range of technological, organisational, and economic challenges. Future research should prioritise integrating these technologies into sustainable business models and refining logistics systems to ensure more effective and ethical business practices.

References

1. Silva Da, R.M., Frederico, G.F. and Garza-Reyes, J.A. (2023). Logistics Service Providers and Industry 4.0: A Systematic Literature Review. *Logistics*, [online] 7 (1), p. 11. Available at: https://doi.org/10.3390/logistics7010011 [Accessed 6 Apr. 2025].

2. Ellefsen, A.P.T., Oleńkyw-Sziapka, J. and Pawiowski, G. (2019). Striving for excellence in AI implementation: AI maturity model framework and preliminary research results. *Logforum,* [online] 15 (3). Available at: https://doi.org/10.17270/J.LOG.2019.354 [Accessed 6 Apr. 2025].

3. Goi, V. et al. (2023). The Impact of Digital Technologies on the Companies Strategic Management. [online] In: *Economic Affairs.* Available at: https://doi.org/10.46852/0424-2513.2.2023.33 [Accessed 6 Apr. 2025].

4. Govindan, K. et al. (2018). Big data analytics and applications for logistics and supply chain management. [online] In: *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review.* Available at: https://doi.org/10.1016/j.tre.2018.03.011 [Accessed 6 Apr. 2025].

5. Jefroy, N., Azarian, M. and Yu, H. (2022). Moving from Industry 4.0 to Industry 5.0: What Are the Implications for Smart Logistics? *Logistics*, [online] 6 (2), p. 26. Available at: https://doi.org/10.3390/logistics6020026 [Accessed 6 Apr. 2025].

6. Kolodiichuk, V., Cherevko, H. and Popivniak, R. (2023). Quality Assessment of Transit Potential of the Transport–Logistics System of Ukraine. *Global Business Review*, [online] 24 (1). Available at: https://doi.org/10.1177/0972150920907008 [Accessed 6 Apr. 2025].

7. Lekic, M. et al. (2020). Big data in logistics. *Periodica Polytechnica Transportation Engineering,* [online] 49 (1), pp. 48–55. Available at: https://doi.org/10.3311/PPTR.14589 [Accessed 7 Apr. 2025].

8. Lepchak, A., Voese, S.B. (2020). *Evaluation of the efficiency of logistics activities using Data Envelopment Analysis (DEA)* [online]. Available at: https://doi.org/10.1590/0104-530X3371-20 [Accessed 7 Apr. 2025].

9. Merkaљ, Z., Perkov, D. and Bonin, V. (2020). The significance of blockchain technology in digital transformation of logistics and transportation. *International Journal of E-Services and Mobile Applications*, [online] 12 (1), pp.1–15. Available at: https://doi.org/10.4018/IJESMA.2020010101 [Accessed 7 Apr. 2025].

10. Munkongtum, C. et al. (2023). Measuring the efficiency of logistics channels. *International Journal of Management Studies and Social Science Research*, [online] 5 (3), pp. 77–84. Available at: https://doi.org/10.56293/ijmsssr.2022.4604 [Accessed 7 Apr. 2025].

11. Tijan, E. et al. (2019). Blockchain technology implementation in logistics. *Sustainability,* [online] 11 (4), pp. 11–85. Available at: https://doi.org/10.3390/su11041185 [Accessed 7 Apr. 2025].

12. Uzcategui, W.G.B. (2021). Supply Chain 4.0 a Disruptive Trend. *Vision Gerencial,* [online] 20 (2), pp. 17–25. Available at: https://revistas.ucla.edu.ve/index.php/visiongerencial/article/view/3722 [Accessed 7 Apr. 2025].

13. Yan, Z. et al. (2019). The application of big data analytics in optimizing logistics: a developmental perspective review. *Journal of Data, Information and Management,* [online] 1 (1–2), pp. 27–37. Available at: https://doi.org/10.1007/s42488-019-00003-0 [Accessed 7 Apr. 2025].

Наука в НУА

https://doi.org/10.5281/zenodo.15445990

К. В. Астахова

ВИКЛАДАЧ Є НАЙБІЛЬШИМ АКТИВОМ СУЧАСНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

(за результатами роботи XXIII Міжнародної науково-практичної конференції в ХГУ «НУА» «Навчальний заклад та викладач: зміни векторів взаємозалежності», 7лютого 2025 р.)

Двадцять третій рік поспіль. Без перерв та зупинок. Майже під час війни. Академія проводить традиційну щорічну міжнародну конференцію, присвячену проблемам освіти.

Науковий форум 7 лютого 2025 року мав назву «Навчальний заклад та викладач: зміни векторів взаємозалежності» і зібрав понад сто п'ятдесять учасників з різних міст України та Польщі, Німеччини, Латвії, Швеції, Чехії, Словенії, Австрії, Італії і, навіть, Бразилії.

Формат конференції відрізнявся від попередніх. І це вже традиція лютневих зустрічей в НУА: жодного разу архітектоніка конференції не повторювалася.

Форум відкрився доповіддю метра – ректора Українського католицького університету Добко Т. «Дилеми інституційної культури в сучасному університеті: як знайти баланс між академічним етосом та корпоративним управлінням». Виступ викликав і питання, і рефлексії.

Модератор конференції ректор ХГУ «НУА» проф. Астахова К. запропонувала прослухати ще одну пленарну доповідь і потім розпочати дискусію. На позицію експерта організатори запросили відомого фахівця у сфері загальної середньої освіти, ректора КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» Покроєву Л.

За задумом ініціаторів форуму, необхідно розглядати проблеми взаємовідносин навчального закладу та викладача системно, не відриваючи різні освітні ланки одна від одної. Безумовно, відмінностей на кожному «поверсі» освіти багато, але побачити виклики, що

постали, дуже важливо в цілому. Підходи «Кожен сам за себе» тут не спрацюють.

Саме виступи фахівців в управлінні університетським сектором та загальноосвітньою школою надали можливість окреслити проблему в комплексі, закласти підвалини для обговорення трендів, а не окремих елементів.

Дискусію відкрили метри української вищої школи, вчені з великим управлінським досвідом, саме ті науковці, завдяки яким у ХГУ «НУА» поступово склався відомий в країні, авторитетний дослідницький майданчик. Йдеться про представників наукових шкіл НУА, започаткованих першим ректором академії, доктором історичних наук, професором Астаховою В., професорів, доктора історичних наук Астахову К., доктора соціологічних наук Міхальову К., доктора економічних наук Яременко О.

Та, безумовно, в першу чергу, про академіка НАН України, доктора соціологічних наук Бакірова В., академіків НАПН України, ректора ХНЕУ імені Семена Кузнеця, доктора економічних наук, професора Пономаренка В. та ректора ХНПУ імені Григорія Сковороди, доктора педагогічних наук, професора Бойчука Ю., відомого українського дослідника освіти, доктора історичних наук, професора Посохова С. та інш.

Високий рівень дискусії підтримали проф. Томашевський Р. (Польща), Свен-Олаф Колін (Швеція), проф. Кочубей Н. (Італія), проф. Нестерова М. (Київ). Не злякалися високого науково-теоретичного рівня обговорення студенти – учасники конференції. «Не випали» з загального контексту репліки голови студентської спілки НУА Беспалова І. та голови клубу стипендіатів НУА Шевцової М.

Практично всі учасники дискусійного блоку тією чи іншою мірою погодилися з думкою про те, що траєкторії взаємовідносин університету і викладача, під впливом цілої низки причин, кардинально змінилися. І якщо країна намагатиметься, незважаючи на всі воєнні втрати та катаклізми, зберігати та розвивати вітчизняну систему освіти (і, перш за все, вищої), то необхідно трансформувати структуру управління освітою.

Якщо освіта стає зовсім іншою і країни опинилися в світі, де навчатимуться всі і завжди, якщо сучасний викладач працює в умовах постійних змін всього, в т.ч. і себе, то такі перетворення вимагають принципово нових моделей взаємовідносин між ключовими суб'єктами освітньої діяльності. Кадрова політика і кадрова робота сучасного освітнього закладу повинна будуватися саме на цих засадах.

Учасники дискусії відмічали, що університети вже зіткнулися із складностями формування нового покоління викладачів. Ще зовсім недавно кращі випускники залишалися в своїх Alma mater для викладацької та науково-дослідної діяльності. Сьогодні ж університети програють конкуренцію за своїх кращих випускників. І це ставить під реальну загрозу відтворення та розвиток академічної спільноти.

Фахівці визнають: простих відповідей немає і зона пошуку, здається, знаходиться виключно у системних підходах.

На початку XXI століття чітко проступили вектори помітної стратифікації не тільки навчальних закладів, а і викладачів. Слабкішає прагнення науково-педагогічних кадрів до внутрішньоуніверситетських контактів та зв'язків, виникає і швидко розширюється своєрідний «індивідуальний простір викладача», посилюються відцентрові сили, що в принципово іншу площину повертає проблему існування академічної спільноти, академічного етосу.

Постає нагальна потреба зміни структури академічного управління. І якщо умови будуть досить жорсткими, несприятливими чи незрозумілими, найбільш затребувані професори залишать університетські кафедри і вирушать у «вільне плавання».

Нестандартні ситуації, в яких опинилася освіта, вимагають нестандартних рішень. Потрібні довірчі відносини як в самому навчальному закладі, так і між освітою і суспільством.

Учасники конференції не надавали рецептів. В сучасних умовах можна казати лише про дослідження, аналіз та відпрацювання професійних рекомендацій і експериментів.

Саме тому наступна лютнева наукова конференція в ХГУ «НУА» буде присвячена прогностиці: «Доказові прогнози розвитку освіти в Україні: відкритий трек досліджень».

https://doi.org/10.5281/zenodo.15446046

З. І. Шилкунова

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ХПЛ ХГУ «НУА»

(За результатами проведення Днів науки в початковій школі ХПЛ «НУА»)

Дослідницька діяльність у початковій школі відіграє ключову роль у формуванні особистості молодшого школяра та визначає якість його подальшого навчального шляху. Вона не лише розвиває інтелектуальні вміння, а й відкриває перед дітьми цілий світ пізнання через практичний досвід. Діти вчаться ставити запитання, аналізувати, робити висновки – тобто мислити, як справжні дослідники. Це формує критичне мислення, пізнавальну активність і внутрішню мотивацію до навчання.

Дослідницькі завдання дають можливість відчути реальну цінність знань і побачити, як навчання пов'язане з життям, а також сприяють відкриттю індивідуальних здібностей кожної дитини. Саме під час досліджень учні проявляють творчість, інтерес, впевненість у собі. Крім того, участь у спільних проєктах навчає їх співпраці, відповідальності й повазі до думки інших.

Дослідницька діяльність у початковій школі є важливим чинником формування партнерства між учнями, вчителями та батьками, адже вона об'єднує всіх учасників освітнього процесу навколо спільної мети – розвитку дитини.

Дослідницька діяльність у початковій школі Харківського приватного ліцею ХГУ «НУА» є не лише інноваційним підходом до навчання, а справжнім фундаментом для формування особистості учня, розвитку його інтелектуальних здібностей, емоційної сфери та соціальних навичок. Вона об'єднує в єдиний процес школу, сім'ю, наукову спільноту та виховує в дітях допитливість, цілеспрямованість, ініціативність – якості, які є основою майбутньої академічної та професійної успішності.

Саме в молодшому шкільному віці діти мають природну потребу досліджувати навколишній світ. Завдання школи – не лише зберегти цю жагу до пізнання, а й перетворити її на організовану діяльність, яка сприятиме розвитку критичного мислення, логічного аналізу, уміння ставити запитання й шукати відповіді, експериментувати, робити висновки. Дослідницький підхід дає змогу відійти від традиційного шаблонного навчання та залучити дитину до справжнього процесу відкриття знань.

Велике значення мають наукові події, як-от День дослідника, конференція «Старт до науки» чи Виставка наукової іграшки, які не лише заохочують учнів до пізнання, а й активно залучають до цього процесу батьків. Завдяки емоційно позитивному, цікавому і неформальному формату такі заходи сприяють зменшенню тривожності та подоланню стресу у дітей.

Особливо цінним є те, що дослідницька робота в Академії поєднує всі освітні ланки – від молодших школярів до викладачів, забезпечуючи наступність і відчуття єдності в науковій традиції. Завдяки цьому учні змалку розуміють важливість знань, силу науки та бачать себе частиною великої освітньої спільноти.

Вже сьомий рік поспіль тиждень науки в «НУА» розпочинається з Днів науки в початковій школі, в рамках якого пройшла VII науково-практична конференція молодших школярів «Старт до науки» та III Виставка наукової іграшки. Це не просто яскраві заходи для найменших, а важливий елемент єдиної наукової традиції академії, який об'єднує всі ланки освітнього процесу – від молодших школярів до студентів, вчителів, викладачів.

Завдяки такій моделі учні з раннього віку усвідомлюють цінність знань, бачать приклад старших і розуміють, що навчання – це не обов'язок, а захоплива й важлива справа. Саме цей зв'язок між поколіннями робить наукову традицію академії живою та сталою.

Дні науки в початковій школі – це перший крок до формування інтересу до дослідження, відкриттів і глибшого пізнання світу. А ще – це тепла атмосфера довіри й натхнення, яка з року в рік надихає маленьких дослідників на великі звершення.

Особливе значення така діяльність набула в умовах війни, коли

психологічний стан дітей особливо вразливий, а навчальні втрати стали викликом для всієї освітньої системи. Дослідження, проєкти, творче конструювання, спостереження за явищами допомагають школярам подолати тривожність, переключити увагу на позитивні й захопливі завдання, повірити у власні сили. Самостійне виготовлення наукових іграшок, проведення експериментів і презентація результатів на конференціях дарують дітям емоцію подиву та радості відкриття, що є надзвичайно важливим у складний для країни час.

Важливою складовою цього процесу є участь батьків. Вони виступають партнерами у створенні дослідницьких проєктів, підтримують інтерес дітей до науки вдома, а під час таких подій, як День дослідника, конференція «Старт до науки» чи Виставка наукової іграшки, долучаються до заходів безпосередньо. Це поглиблює довіру між учителями та родинами, створює атмосферу єдності, спільної мети та підтримки.

Разом із тим дослідницька діяльність є засобом професійного розвитку для самого вчителя. Її організація вимагає від педагога глибокого розуміння предметної галузі, здатності інтегрувати міжпредметні зв'язки, творчо мислити, застосовувати сучасні освітні технології та шукати індивідуальний підхід до кожної дитини. Таким чином, учитель стає не лише джерелом знань, а й наставником, фасилітатором, який разом з учнями рухається шляхом відкриттів. Це стимулює його особистісне зростання, підвищує внутрішню мотивацію до вдосконалення й самореалізації.

Педагоги, які впроваджують її у свою практику, не лише збагачують власний методичний арсенал, а й розвивають нові компетентності, навчаються бути гнучкими й відкритими до змін. Усе це підвищує якість викладання та відповідає сучасним вимогам до професії вчителя.

Окрім того, системна робота з організації дослідницької діяльності молодших школярів позитивно впливає на імідж навчального закладу. Вона демонструє відкритість до інновацій, орієнтацію на потреби сучасних дітей і батьків, а також сприяє розвитку співпраці з іншими освітніми установами та науковими організаціями. У результаті школа постає як прогресивна, конкурентоспроможна та здатна ефективно реагувати на виклики часу.

https://doi.org/10.5281/zenodo.15446191

О. А. Іванова, З. І. Шилкунова

ДЕНЬ НАУКИ-2025 В НУА

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Основними її формами відповідно Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Наукова діяльність в університеті та навчальному закладі іншого типу є невід'ємною складовою освітньої діяльності і здійснюється з метою інтеграції наукової, навчальної і виробничої діяльності в системі вищої освіти, а зараз і загальної середньої освіти.

Відвідування конференцій дозволяє обмінюватись ідеями, збагачувати власний досвід, бути в курсі сучасних технологій, трендів та тенденцій у науковій сфері та її окремих галузях тощо. Обмін ідеями з іншими науковцями стимулює творчий процес і відкриває нові перспективи для подальших досліджень.

Народна українська академія як освітньо-науковий комплекс приділяє суттєву увагу науковій діяльності усіх учасників освітнього процесу. Розвиток науки, ефективне використання результатів наукової діяльності, упровадження новітніх технологій – підґрунтя економічного зростання копетентностей фахівців, це основа інтелектуального потенціалу нації, запорука її майбутнього. Тому в академії завжди відбувається пошук форм залучення до наукової роботи, а також підтримка ефективних заходів та наукових подій. Так вже більше 32 роки Академія підтримує традицію проведення Дня науки.

Останні роки квітневий День науки, зберігаючи свою структуру, трансформувався в Тиждень науки. Тиждень науки вже дев'ятий рік поспіль (ураховуючи воєнні роки) включає наукові заходи як у ліцеї НУА, так і в університеті: Науково-практичну конференцію молодших школярів «Старт до науки»; Виставку наукової іграшки; захист наукових робіт Юніор-МАН, а також конференційний День науки, в рамках якого відбувається робота: Міжнародної студентської наукової конференції, Науково-теоретичної конференції молодих учених, Регіональної науково-практичної конференції вчителів. Тематика цих конференцій

відображає комплексну тему НДР «Інтелектуальний потенціал суспільства в умовах перманентних соціальних змін: шляхи збереження та розвитку» (ДР № 0117U005126). Усі теми конференцій представлені у перспективному плані НДР до 2035 року.

Дослідницька робота задає смислові орієнтири діяльності «НУА» і є своєрідним механізмом, що забезпечує взаємодію всіх суб'єктів освітнього процесу. Інтеграція на рівні ліцей – університет, університет – випускники та інші стейкхолдери, наприклад університети-партнери з реалізації наукового експерименту «Розбіжність інтересів стейкхолдерів сфери освіти та можливості пом'якшення протиріч» (ДР № 0121U000192), заклади загальної середньої освіти, наукові установи та інш.

Характеризуючи склад та структури Тижня науки, необхідно відмітити, що наукові розвідки школярів початкових класів є першим блоком квітневих наукових заходів. Вже сьомий рік поспіль Тиждень науки в НУА розпочинається з Днів науки в початковій школі. Це не просто яскраві заходи для найменших, а важливий елемент єдиної наукової традиції академії, який об'єднує всі ланки освітнього процесу - від молодших школярів до студентів, вчителів, викладачів.

Завдяки такій моделі учні з раннього віку усвідомлюють цінність знань, бачать приклад старших і розуміють, що навчання – це не обов'язок, а захоплива й важлива справа. Саме цей зв'язок між поколіннями робить наукову традицію академії живою та сталою.

Дні науки в початковій школі – це перший крок до формування інтересу до дослідження, відкриттів і глибшого пізнання світу. А ще – це тепла атмосфера довіри й натхнення, яка з року в рік надихає маленьких дослідників на великі звершення.

VII науково-практична конференція молодших школярів пройшла 8 квітня. На ній було представлено 12 робіт. Авторами робіт були учні від першого до четвертого класу. Родзинкою цього року та своєрідним мостиком між початковою та середньою школою стала робота п'ятикласника Михайла Нєдогонова. Він продовжив дослідження, розпочате в минулому році в початковій школі. Членами журі були представники університету та ліцею: проректор з навчально-методичної роботи та інновацій Михайльова Катерина Геннадіївна,

проректор з роботу ліцею Зобова Галина Миколаївна, голова студентського комітету, студент факультету «Бізнес-управління», четвертокурсник Беспалов Ігор та переможниця всеукраїнської олімпіади з української мови Локтєва Софія, учениця ХПЛ, 8-й клас. Склад журі не є випадковим. Від демонструє молодшим школярам академічну спільноту та наступність між ступенями освіти, між структурними підрозділами академії, які об'єднані спільними цінностями.

9 квітня пройшла третя Виставка наукової іграшки. Всі класи початкової школи були представлені авторськими роботами. Школярами було підготовлено 37 робіт офлайн і одна робота була представлена онлайн.

До Днів науки в початковій школі були залучені всі учні. Оскільки спочатку автори робіт виступають перед своїм класом, то всі молодші школярі чули ту чи іншу роботу. На конференції в якості глядачів були присутні 20 учнів (скільки дозволило приміщення). Виставку наукової іграшки відвідали всі учні початкової школи.

Дні науки в НУА – це також простір для зміцнення взаємозв'язку між учнями, вчителями та батьками. Спільна участь у підготовці й проведенні заходів сприяє формуванню довіри, підтримки та партнерства в освітньому процесі.

Тиждень науки також включає науковий захід – захист робіт учнів середньої школи – Юніор-МАН. Учні 5–10 класів представили 19 науково-дослідницьких робіт з різних навчальних дисциплін, а саме української мови та літератури, англійської мови, французької мови, зарубіжної літератури, математики, історії, географії, психології. Захист робіт проводився у двох секціях – «Мовознавство» та «Суспільні науки». Ліцеїсти представили дуже цікаві теми досліджень, які супроводжувались яскравими презентаціями. Після кожного виступу доповідачам були задані питання, що викликали жваву дискусію.

Склад членів журі також підтвердив інтеграцію університету та ліцею: проректори з НДР та роботи ліцею, завідувачка загальноакадемічною кафедрою іноземних мов, голова Асоціації молодих учених (АМУ), вчителя ліцею, голова Студентського наукового товариства (СНТ). Ліцеїсти почули, що академія є комплексом

неперервної освіти, яка має крім учкому ще АМУ, СНТ, узнали про їх функції та зорієнтувались на мотиваційні ідеї.

У підсумковий день Тижня науки-2025 (12 квітня) відбулася робота трьох наукових конференцій:

– XXXII Міжнародна студентська наукова конференція «Університет та ринок праці: нові вектори співпраці»;

– XXXII Науково-теоретична конференція молодих учених «Академічна кар'єра молодого викладача в умовах перманентних трансформацій»;

– XXXII Регіональна науково-практична конференція вчителів «Викладач ЗЗСО та його інноваційний капітал в сучасних умовах».

На пленарному засіданні конференційного дня Тижня науки представлено виступи таких спікерів:

– Решетняк Валерій, CEO (Генеральний директор) robota.ua., член CEO Club, інвестор, тема: «Ринок праці: тренди, зарплати, активність бізнесів та пошукачів», випускник факультету «Бізнес-управління» ХГУ «НУА» на тему: «Ринок праці: тренди, зарплати, активність бізнесів та пошукачів»;

– Мовчан Іван, засновник, генеральний директор ПП «НПФ Українська вагова компанія», тема: «Світові тенденції, співпраця бізнесу та навчальних закладів», випускник факультету «Бізнес-управління» ХГУ «НУА», член Опікунської ради Народної української академії.

Також доповідь здобувачки 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Економіка» Народної української академії – Норік Дарини на тему: «Взаємодія університетів і підприємств: історичний контекст» (науковий керівник: доктор історичних наук, проф. Астахова К. В.) також була змістовною та цікавою.

Така інтеграція дозволила зробити яскравим та змістовним пленарне засідання, як відправну точку щодо роботи секцій конференційного Дня науки.

В рамках XXXII конференційного Дня науки пройшла робота дванадцяти секцій трьох конференцій: 8 секцій Міжнародної студентської наукової конференції, 3 секції Регіональної науково-практичної конференції вчителів та секція Науково-теоретичної

конференції молодих учених. За результатами роботи конференцій підготовлено науковий збірник Дня науки-2025.

За результатами роботи конференцій підготовлено науковий збірник Дня науки-2025, який охоплюють близько 200 тез. В матеріалах висвітлено актуальні питання взаємодії освіти та ринку праці, професійного розвитку молодих науковців та інноваційного потенціалу викладачів закладів загальної середньої освіти. Досліджено нові вектори співпраці університету та роботодавців, виклики академічної кар'єри молодих викладачів в умовах постійних трансформацій, а також роль інноваційного потенціалу учителя в процесі сучасної трансформації освіти. Збірник продовжує наукові традиції проведення Дня науки ХГУ «НУА», незважаючи на виклики воєнного часу.

Збірник є свідченням неперервності наукових традицій Дня науки ХГУ «НУА», навіть в умовах воєнного стану.

Крім учасників НУА, було подано тези та відображено у програмах конференцій від зовнішніх учасників, як закордонних так і з наукових установ, закладів загальної середньої освіти та вищів Харкова та інших міст України.

Заклади освіти та наукові установи України:

– Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України;

– Північно-Східний науковий центр НАН України і МОН України;

– Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди;

– Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;

– Харківський національний університет радіоелектроніки;

– Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;

– Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця;

– Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»;

– Національний фармацевтичний університет;

– Харківський нац. університет міського господарства імені О. М. Бекетова;

– Національний науковий центр «Інститут судових експертиз імені засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України;

– КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»;
– КЗ «Харківська академія неперервної освіти»;
– Державний біотехнологічний університет;
– Придніпровська державна академія будівництва та архітектури;
– Національний університет цивільного захисту України;
– Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

Серед цих навчальних закладів та наукових установ, в тому числі й зарубіжних, багато представників, які є партнерами ХГУ «НУА» з реалізації наукового експерименту з соціального партнерства.

Навчальні заклади зарубіжних країн:

– Вільнюський технічний університет імені Гедимінаса (Литва);
– Вестмінстерський університет Лондона (Велика Британія);
– Південно-Вестфальський університет прикладних наук (м. Мешеде, Німеччина);
– Університет Алборг (м. Копенгаген, Данія);
– Аматорський молодіжний театр , французька туристична агенція (м. Пириж, Франція);
– Університет прикладних наук Fachhochschule Sьdwestfalen (Німеччина).
– Заклади загальної середньої освіти, ліцеї, гімназії:
– Державний навчальний заклад «Харківське вище професійне училище №6»;
– КЗ «Харківський фаховий коледж спортивного профілю»;
– КЗ Комунальний заклад «Харківський ліцей № 89» Харківської міської ради;
– КЗ «Харківський науковий ліцей «Обдарованість» Харківської обласної ради.
– Харківський ліцей №73 Харківської міської ради;
– Харківський приватний ліцей Народної української академії.

Також на пленарне засідання конференційного Дня науки крім окреслених учасників приєдналися вчителі з інших шкіл та ліцеїв, викладачі та магістранти навчальних закладів вищої освіти, представники бізнес-процесів, випускники академії.

Ознайомитися з матеріалами Дня науки можна в репозиторії Центру науково-гуманітарної інформації Народної української академії.

https://doi.org/10.5281/zenodo.15446265

Н. П. Гога

АКАДЕМІЧНА КАР'ЄРА МОЛОДОГО ВИКЛАДАЧА В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ» (Про проведення XXXII науково-теоретичної конференції молодих учених)

Щорічно під час Днів Науки молоді вчені презентують результати своєї наукової діяльності. В 2025 році відбулася вже XXXII конференція, в шостий раз в онлайн-форматі, що обумовлено об'єктивною ситуацію та має свої переваги й недоліки.

В Україні вже 4 рік продовжується ситуація військового стану в умовах повномасштабного вторгнення, що, безумовно, впливає на вибір напрямків наукових досліджень, що вже й дозволяє не тільки констатувати проблемні моменти, але й обговорювати можливості їх вирішення.

В 2025 році конференція молодих учених була присвячена широкому колу питань академічної кар'єри молодого викладача в умовах перманентних трансформацій, що стосувалось не тільки безпосередньо аналізу досвіду останніх років, але й набутим якісним змінам, пов'язаним із суттєвим збільшенням технологій штучного інтелекту.

Слід відзначити розширення в 2025 році представництво учасників конференції молодих учених, окрім аспірантів ХГУ «НУА» (для яких це є обов'язковий апробаційний майданчик власних дисертаційних досліджень), прийняли участь представники Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди; Харківського національного економічного університету імені С. Кузнеця; Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова; Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України; Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Національного університету цивільного захисту України; Національного університету «Запорізька політехніка»; Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України

Активну участь у обговоренні взяли здобувачі третього рівня К. В. Берест, Б. В. Думченко, О. В. Шаповал, А. С. Лісовол, О. В. Макасєєв, А. Л. Нємцев, С. О. Сааков та інші.; викладачі А. О. Івахненко, О. В. Прокопішена, Д. М. Тюріна, М. Ф. Чемоданова, А.О. Прокопенко, Д.О. Давиденко.

Керівництво здійснювали кандидат політичних наук, доцент кафедри політології, соціології та культурології ХНПУ ім. Г. С. Сковороди Ю. І. Калюжна та канд. психол. наук; доцент кафедри соціології та гуманітарних дисциплін ХГУ «НУА» Н. П. Гога; здобувачка 3 рівня, викладач-практик Л. О. Панасенко.

Також слід відзначити більш плідну працю з Радою молодих вчених при ХОВА, яка дозволила не тільки залучити здобувачів вищої освіти третього рівня (аспірантів), але й молодих вчених, що розширило можливості обговорення винесених питань. З привітальним словом на секції виступила перший заступник РМВ при ХОВА Дарина Вершиніна.

Під час дискусії обговорювались особливості індивідуальних освітніх траєкторій та моделювання розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців різних спеціальностей в закладах вищої освіти;

Учасники конференції зійшлися на думці у важливості з одного боку державного впливу на формування наукових кадрів під час соціально-економічних трансформацій, а, з іншого, у взаємодія бізнесу та університетів як стейкхолдерів при формуванні конкурентоспроможності сучасного фахівця.

Особливу цікавість визвали питання розробки стратегій професійного зростання для якісної адаптації молодого фахівця, форми та методи психологічної підтримки, зокрема використання педагогічного коучінгу як інструменту професійного наставництва. Набуття навичок психологічної самодопомоги може позитивно сприяти в довгостроковій перспективі формуванню проактивної особистісної та професійної поведінки, активізації наукового пошуку та підвищення готовності до академічної кар'єри.

Важливим напрямком обговорення стало набуття балансу між використанням штучного інтелекту та принципів академічної доброчесності як маркерів будування якісного освітнього середовища. Найбільш актуальним стає розвиток цифрових компетентностей та актуальної цифрової культури як фактору креативності та творчої реалізації.

Була висловлена думка о необхідності постійного розширення міждисциплінарного підходу за для підвищення актуальності та практичної значущості власних наукових досліджень, використовування інноваційних технологій сталого розвитку.

Учасники конференції визначили кар'єрні та наукові можливості молодих вчених та фахівців-практиків на сучасному етапі та в період післявоєнного відновлення; перспективи впливу на реформи у системи освіти та ринку праці України. Обговоренні напрямки мають перспективи розвитку та досліджень, як з теоретичної, так й з практичної точки зору.

https://doi.org/10.5281/zenodo.15446285

К. В. Астахова

Є ВИКЛИК. БУДЕМО ШУКАТИ ВІДПОВІДІ

(Нотатки на полях методологічного семінару «Демографічна ситуація в сучасній Україні: можливі вектори впливу на інститут освіти» в Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія»)

Вже не перший рік напередодні Нового року в ХГУ «НУА» проходять методологічні семінари для викладачів, аспірантів та старшокласників.Тематика завжди повjязана із різними важливими аспектами розвитку освіти.Мета – обговорення та аналіз сучасних освітніх трендів та викликів, пошук власних шляхів і підходів до вирішення чи компенсування гострих проблем, які збільшуються останнім часом в геометричній прогресії.Наприкінці 2024 року увагу учасників семінару було прикуто до демографічних процесів, що мають місце в Україні. Аргументувати вибір саме такої проблематики, здається, немає сенсу: склад і рух людності та закономірності його розвитку – «головний біль» багатьох країн Європи.Війна кардинально змінила всі сфери життя країни та людей. Важкі події відбулися і в сфері демографії через нееволюційні процеси природного та міграційного руху населення. Все це безпосередньо стосується інституту освіти, який останні роки переживає вкрай складні випробування, повjязані із пандемією та повномасштабною агресією рф проти України.Запрошеним спікером семінару став відомий наукоівець, доктор економічних наук, член-кор. НАН України, заступник директора Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи професор Олександр Миколайович Гладун. Його доповідь «Демографічні процеси в Україні: з минулого в майбутнє» викликала реальний інтерес не тільки у викладачів Народної української академії. Серед більш ніж 160 учасників семінару – викладачі багатьох університетів та ЗЗСО міста і області, керівники освітніх інституцій, партнери ХГУ «НУА» з зарубіжних країн.Така зацікавленість цілком

виправдана. По-перше, демографічні проблеми привертають увагу не тільки науковців і освітян-практиків, але й аспірантів, студентів, журналістів. По-друге, негативні процеси у структурі та чисельності населення України безпосередньо повʼязані із перспективами розвитку освіти вже у найближчі часи. Є необхідність отримувати фахову інформацію, аналізувати її, шукати відповіді та шляхи подолання гострих проблем.

Гість семінару надав глибокий аналіз демографічних процесів в Україні у широкому історичному аспекті. Важко навіть виділити які саме аспекти були більш важливі: демографічні хвилі розвитку населення країни, вікова структура, впливи політичних та історичних подій, наслідки змін якості життя основних верств населення тощо. Зрозумілим був інтерес до перших наслідків повномасштабної агресії проти України, масової міграції, можливих наслідків війни для якості людського капіталу…

Доповідь викликала реально жваву дискусію, яку відкрив доктор економічних наук, проф. Яременко О. Л., який надав власне бачення можливих варіантів впливу сучасної демографічної ситуації на якість освіти в Україні. Продовжили дискусію доктор соціологічних наук, проф. Михайльова К. Г., голова Асоціації випускників НУА Майборода Р., вчитель-методист Бєльчикова Л. Я., кандидат філологічних наук, доц. Панченко Д. І., доктор соціологічних наук, проф. Козлова О. М. та ін. Знаковим виявилося підсумкове запитання слухача магістерської програми, голови студентської спілки НУА Зайцева Олександра, який подякував та звернувся до професора Гладуна О. М. з наступним запитанням: «Хотілося б починати Новий рік з оптимізмом. Тому як би Ви рекомендували формувати обережний, стриманий, але все таки оптимізм відносно демографічних перспектив нашої країни?»

Семінар, безумовно, більше поставив запитань, ніж надав відповідей. В ситуації, що склалася в країні, це цілком виправдано. Але головне, здається, що залишиться у учасників – крім виваженої, високопрофесійної інформації та коментарів, це розуміння власної відповідальності за майбутнє освіти в країні, в місті, в кожному окремому навчальному закладі.Хочемо ми чи ні, але проблеми розвитку освіти, перш за все, подолання освітніх втрат, які виникли

через Covid-19 та війну, з нами надовго. Пошук шляхів розширення доступу до безпечного якісного навчання є критично важливим. Це стосується всіх ланок освіти, що вкрай потребують стабілізації освітнього процесу. І без знання демографічних викликів та трендів подолати цю кризу навряд чи можливо.

Вирішення питань, навколо яких точилася дискусія на семінарі, в «одному окремо взятому» місті чи навчальному закладі неможливо. Потрібна політична воля влади, ресурси, професіоналізм. Але без участі освітянської спільноти знайти адекватні відповіді теж навряд чи вдасться. Інакше кажучи – потрібен двосторонній рух…

Демографічна ситуація стає суттєвою перешкодою для традиційної освіти. Саме традиційної. А звичні підходи та відповіді в умовах, що склалися, не спрацюють. Потрібні інші траєкторії, рішення і підходи. Є виклики. Будемо шукати відповіді.

Презентація нових наукових та науково-методичних видань

https://doi.org/10.5281/zenodo.15446307

Т. В. Зверко

ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ЧАСИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Bannikova, Kateryna and Mykhaylyova, Kateryna (2024). Organisational Culture as a Tool for Shaping Human Capital in Times of Uncertainty, Volume 1: Organisational Culture: Theory for Practical Applications. Monograph. Kharkiv: PUA Publishing. 172 p.

Монографія *"Organisational Culture as a Tool for Shaping Human Capital in Times of Uncertainty"* є важливим науковим джерелом для України в сучасних умовах, коли країна проходить через значні зміни та виклики. У часи невизначеності та глобальних криз організаційна культура стає одним із ключових інструментів для формування людського капіталу, що є основою розвитку будь-якої держави.

В останні роки Україна переживає структурні зміни в політиці, економіці, культурі, пов'язані як із внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Для підвищення конкурентоспроможності українських підприємств та установ необхідне переосмислення підходів до управління людським капіталом. Монографія акцентує увагу на тому, як за допомогою організаційної культури можна створювати сильні команди, підвищувати рівень мотивації та забезпечувати ефективне функціонування організацій навіть у нестабільних умовах.

Воєнні дії в Україні створили безпрецедентні виклики для бізнесу, державних установ та громадянського суспільства. Підприємства стикаються з необхідністю адаптації до умов, коли існує постійна загроза для безпеки, ресурси обмежені, а стрес і невизначеність стали повсякденною реальністю. Як зазначається у монографії, організаційна культура в цих умовах може стати потужним інструментом для збереження єдності, підтримки морального духу співробітників і швидкого реагування на зміни.

У сучасній науковій літературі тема організаційної культури під час воєнних дій залишається недостатньо дослідженою. Саме тому такі

праці, як ця монографія, важливі для глибшого розуміння того, як управляти людським капіталом в умовах кризи, зокрема військових конфліктів. Це може допомогти українським організаціям краще підготуватися до непередбачуваних викликів і зберегти свою ефективність.

Глобальні зміни на міжнародних ринках, які відбуваються внаслідок війни, санкцій, порушень ланцюгів постачання і переорієнтації економік, також створюють нові виклики для українських підприємств. Організаціям необхідно переглядати свою стратегію та культуру, щоб залишатися конкурентоспроможними на міжнародному ринку. В умовах динамічного міжнародного середовища важливими стають такі цінності, як гнучкість, інноваційність та швидкість адаптації до змін.

Україна активно інтегрується у світову економічну систему, зміцнюючи міжнародні контакти та співпрацюючи з країнами ЄС, США та іншими партнерами. Для успішної взаємодії на міжнародному рівні важливо розуміти і розвивати сучасні підходи до управління людським капіталом, які враховують крос-культурні аспекти та потребу в гнучкості. Монографія пропонує інструменти, що дозволяють організаціям адаптуватися до глобальних викликів і залишатися конкурентоспроможними на міжнародній арені.

Монографія пропонує теоретичні й практичні підходи до формування такої організаційної культури, яка може допомогти організаціям в Україні адаптуватися до нових економічних реалій. Це є ключовим елементом для ефективного управління людським капіталом, особливо в умовах, коли країна прагне інтегруватися у світові ринки після значних потрясінь.

Формування організаційної культури, що ґрунтується на чітко визначених цінностях, є надзвичайно важливим для ефективного функціонування підприємств та установ в Україні. У сучасних умовах війни та післявоєнної відбудови потреба в організаціях, які здатні швидко реагувати на зміни, мотивувати своїх працівників та дотримуватися етичних норм, стає надзвичайно актуальною. Монографія досліджує саме ті цінності, які сприяють створенню сильного людського капіталу та забезпечують стабільність у часи невизначеності.

Для розвитку наукового потенціалу України та підготовки нових фахівців у галузі управління людським капіталом, книги на кшталт цієї є незамінними у навчальному процесі. Вони пропонують сучасні концепції та інструменти, які можуть бути застосовані в реальних умовах українських організацій. Використання монографії в науковій роботі сприятиме дослідженню нових шляхів розвитку людського капіталу, а в освітньому процесі - підготовці студентів до викликів майбутнього.

Отже, монографія *"Organisational Culture as a Tool for Shaping Human Capital in Times of Uncertainty"* є важливим внеском у розвиток управлінської думки в Україні, особливо в умовах сучасних економічних і соціальних викликів. Вона надає цінні інструменти та знання для покращення управління людським капіталом та зміцнення організаційної культури, що є ключем до успішного майбутнього. Ця монографія дає українським науковцям, студентам і практикам необхідні знання та інструменти для дослідження і впровадження нових підходів до управління людським капіталом в умовах сучасних глобальних викликів.

https://doi.org/10.5281/zenodo.15446336

Г. О. Дорошенко

ПРО НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК «ЕКОНОМІКА СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА»

Іванова О. А., Решетняк О. І. Економіка сучасного підприємства. – Харків : Вид-во НУА, 2024. – 355 с. (Гриф НУА)

Розвиток підприємств реального сектору економіки залишається життєве необхідною передумовою забезпечення потреб населення та промисловості у продукції матеріального призначення незважаючи на складну ситуацію, яка відбувається у зв'язку з вторгненням рф. Теоретичні засади розвитку підприємства, механізми його створення, функціонування та ліквідації, методи управління підприємством, планування його діяльності, формування та ефективне використання усіх видів ресурсів, техніко-технологічної бази підприємства та оцінка ефективності його функціонування є важливими питаннями у галузі економіки та за напрямами підготовки фахівців. Тому в процесі підготовки економістів однією із основних, базових, фундаментальних є дисципліна «Економіка сучасного підприємства», яка формує рівень компетентностей, необхідних сучасному випускника та безпосередньо фахівцю в сфері економіки. Сучасні світові тенденції розвитку інформаційних технологій, пошук та впровадження підприємствами нетрадиційних шляхів забезпечення конкурентоспроможності, зміна потреб споживачів до якості продукції та послуг та ін. вимагає внесення доповнень в існуючі програми підготовки економістів, потребують відповідного коригування змісту та методичного забезпечення посібників, підручників та іншої навчально-методичної літератури.

Виходячи з цього, навчальний посібник авторів: канд. екон. наук, доц. О. А. Іванової та д-ра екон. наук, доц. О. І. Решетняк, підготовлений у Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія», актуальний, своєчасний. Метою побудови такого навчального посібника, який характеризується структурою, яка відображає не тільки теоретичні та методологічні засади, а й прикладні

аспекти сучасного підприємства, є «викладення основ механізму функціонування підприємства в сучасних вітчизняних» умовах, має високу актуальність. Основними завданнями підручника окреслюється здобуття ґрунтовних знань з основних розділів прикладної економіки; набуття вмінь, спрямованих на отримання заздалегідь окреслених результатів господарювання шляхом ефективного використання трудових, матеріальних, нематеріальних, фінансових та інвестиційних ресурсів підприємства, застосування практичних навичок у прийнятті науково обґрунтованих управлінських рішень в умовах ринкової економіки. Дане видання є результатом багатоплідної творчої праці авторів. За структурою та змістом навчальний посібник відповідає вимогам сучасних навчальних планів та освітніх програм.

Навчальний посібник «Економіка сучасного підприємства» є етапом «еволюції» попередніх видань навчального посібника «Економіка підприємства», який витримав кілька перевидань, допрацьований та доповнений розділами, які є гостроактуальними та важливими в сучасних умовах господарювання. Навчальний посібник включає дві частини: перша – методологічні засади створення та функціонування підприємства, які розкриті у 12 розділах, а також другу частину – практичні методи оцінки потреби в ресурсах і ефективності діяльності підприємства на підставі розрахунково-аналітичних задач та завдань, в тому числі багатоваріантних, які побудовані на сучасній інформації Загалом коло питань за кожною темою більш широке і змістовне. Уваги також заслуговують представлені тестові завдання по кожній темі, також кожна тема містить перелік питань для теоретичної підготовки та словник основних термінів.

Значну увагу у навчальному посібнику приділено економічним основам створення та функціонування підприємства, зокрема питанням функціонування підприємства в умовах підприємництва, методиці розрахунку виробничої програми та виробничої потужності, основним виробничим та оборотним коштам підприємства, питанням кадрів, продуктивності, собівартості продукції, особливостям системі планування на підприємстві, матеріально- технічному забезпеченню виробництва, прибутку та рентабельності, питанням ціноутворення в умовах ринку, напрямкам інвестиційно-інноваційної діяльності та

оцінці економічної ефективності капіталовкладень Друга частина посібнику присвячена практичним методам оцінки потреби в ресурсах і ефективності діяльності підприємства.

Запропонований посібник можливо використовувати як в аудиторній роботі так і дистанційному форматі, а також самостійній роботі студентів усіх форм навчання економічних спеціальностей.

У цілому рецензований навчальний посібник «Економіка сучасного підприємства» відповідає вимогам, структурі та змісту програм курсу «Економіка підприємства» ЗВО. Системне викладення матеріалу за розділами та темами, які розкривають різні сторони діяльності підприємств, свідчить про доцільність використання у навчальному процесі навчального посібника, його призначення освітянської діяльності: підготовку національних економічних кадрів, готових приймати виклики сьогодення, вміти впливати на економічні процеси на основі знання і розуміння економічних законів, правильно оцінювати тенденції розвитку вітчизняної та світової економіки». Накопичений потенціал авторів, дозволяє стверджувати, що видання доцільно для впровадження в українських вишах та надання Грифу навчальному посібнику.

Поданий навчальний посібник розраховано на студентів освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів напряму підготовки 051 «Економіка», практичних працівників та осіб, що самостійно вивчають дисципліну.

В сучасних умовах після закінчення війни Україні потрібна сильна економіка. Вона створюється розумом і руками талановитих та професійно підготовлених фахівців. У цьому питанні ключова роль належить системі освіти в нашій державі. З урахуванням цього рецензований навчальний посібник д-ра екон. наук Решетняк О. І. та канд. екон. наук Іванової О. А. є актуальним та дозволяє створити певний внесок у вирішення проблеми побудови сильної економіки в України.

https://doi.org/10.5281/zenodo.15446345

В. В. Астахов

ПРО ВИДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА «ЦИВІЛЬНЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ» ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ВСІХ ФОРМ НАВЧАННЯ, ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ С1 – ЕКОНОМІКА

Як відомо, одним із перших в Україні модель спеціаліста – економіст із поглибленою правовою підготовкою – запропонував Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія».[1] Створивши оригінальні навчальні плани та програми інтегрованої підготовки економістів, колектив НУА розробив систему здобуття ними одночасно і широкої фундаментальної правознавчої бази. І що важливо Ї саме одночасно, з повним взаємопроникненням та взаємодоповненням як теоретичних курсів, так і практичної підготовки. Підготовка за обраним напрямом дала чудові результати: випускники факультету мають широкий спектр можливостей для працевлаштування, причому зростає кількість випускників, які відкрили та відкривають власний бізнес.

Проте останніми роками в українському суспільстві періодично пожвавлюється дискусія про надвиробництво фахівців у галузі економіки та права. Так, незважаючи на величезну роль представників цих професій у перетвореннях, пов'язаних із побудовою правової держави з ринковою економікою, справедливо відзначається брак висококваліфікованих економістів та юристів, а також зниження рівня економічної та правової освіти загалом.

Причина, на нашу думку, полягає в тому, що спочатку цьому сприяв гіпертрофований попит на зазначені професії в пострадянському

[1] Детально див.: Астахов В. В., Астахова Е. В. мл., Комир Л. И., Строкович А. В. Подготовка современного экономиста: воплощение мечты // "Дорогу осилит идущий"… монография / редкол.: Е. В. Астахова (отв. ред.), В. И. Астахова, Е. В. Батаева [и др.] ; под общ. ред. Е. В. Астаховой. – Харьков : Изд-во НУА, 2015. – С. 213–250.

суспільстві, зумовлений не так романтичністю та бажанням випускників скоріше досягти високо матеріального достатку, як катастрофічним зниженням якості підготовки в середній школі і особливо в галузі точних наук та математики. З іншого боку, це було викликано звичайною «боротьбою за виживання», бажанням вишів у жорстких умовах ринкової конкуренції та демографічних проблем просто звести кінці з кінцями, оскільки зазначені напрями підготовки стали модними та гарантували високий попит на них у потенційних абітурієнтів.

В результаті переважна більшість технічних університетів були змушені відкрити привабливі спеціальності, в основному економічної та правової спрямованості, часто не маючи для цього необхідних науково-педагогічних кадрів, наукових шкіл та навіть елементарного набору навчально-методичної літератури. Безумовно, подібне пристосування до нових умов нічого, крім шкоди, принести не могло, адже відкривши підготовку з економіки та права, багато хто пішов шляхом у гіршому випадку простого перейменування спеціальностей на новий лад при збереженні старих традиційних навчальних планів, а в кращому – шляхом простого механічного складання навчальних дисциплін, що вивчаються на економічних та юридичних факультетах, які часто не мають взаємоузгодженості, що часто призводило до дублювання навчальних курсів і, загалом, зниження якості підготовки студентів.

Крім цього, на загострення конкурентної ситуації на ринку освітніх послуг вплинуло відкриття великої кількості приватних вишів, основними напрямками підготовки студентів у яких стали гуманітарні науки та насамперед економіка та право.

Колективи кафедр факультету «Бізнес-управління» ХГУ «НУА» спочатку обрали дещо інший шлях створення напряму підготовки – так званого економіста «з поглибленою правовою підготовкою». Причому правильність обраного на факультеті змісту освітньої діяльності підтверджується і історичними прикладами аналогічної підготовки в нашій країні більш ніж сторічної давності. Так, наприклад, приватний політехнічний інститут, що складався у віданні Міністерства народної освіти в місті Катеринославі (нині Дніпро), створений 5 квітня 1916 року з метою надання технічної та економічної освіти особам

іудейського віросповідання, складався з трьох факультетів, кожен з яких мав по два відділення: Електромеханічний факультет (електротехнічне та механічне відділення) Інженерний факультет (інженерно-будівельне та архітектурне відділення) та Економічний факультет (економічне та комерційне відділення). Загальна тривалість навчального курсу на всіх факультетах складала – 4 роки.

Тут слід підкреслити, що навчальний план економічного факультету включав, крім гуманітарних, загальнотеоретичних і спеціальних курсів, великий обсяг правознавчих дисциплін, а саме: державне та міжнародне право, цивільне право, торгове право, кримінальне право та процес, цивільне та торгове судочинство. Крім перелічених предметів Раді інституту надавалося право вводити викладання і з інших як спеціальних, так і загальноосвітніх предметів.

Таким чином, на початку 20-го століття було виразне розуміння того, що дипломований економіст для ринкової економіки країни, що зароджується, був зобов'язаний володіти великими знаннями в галузі права, що повністю підтверджує необхідність у подібних вимогах і до випускників економічних вузів незалежної України.

Звідси не викликає сумніву той факт, що вільне підприємництво та обмін товарами та послугами, а також вільний продаж власного інтелекту та робочих рук потребують чіткої правової регламентації. Тому головною метою державно-правового втручання в економіку є поєднання високої економічної ефективності виробництва із міцною соціальною захищеністю людини, яка за ринкової економіки відбувається лише через втручання держави шляхом її правового регулювання. При цьому, якщо ринкова стихія та ринкові катаклізми стримуються законом і введені в нормативні рамки, то в цивілізованому суспільстві право та комерція не лише не антиподи, а навпаки складові єдиного процесу. Тому очевидно, що фахівці в галузі економіки, яка діє за законами ринку, мають отримувати значно більший обсяг правових знань, що було успішно реалізовано на практиці факультетом «Бізнес-управління» ХГУ «НУА».

Слід зазначити, що з реалізації зазначеної моделі підготовки фахівця, здатного вирішувати нові економічні проблеми з урахуванням системних правових знань не можна орієнтуватися на поточні і миттєві

сплески ринкового попиту. Тому в основу запропонованої факультетом моделі спеціаліста в галузі економіки та права покладено фундаменталізацію навчання – глибоке освоєння основ сучасних природничих та соціальних наук з метою формування міцних навичок професійного економіко-правового аналізу власної діяльності.

Звідси можна констатувати, що наприкінці першої чверті XXI століття освітня програма першого бакалаврського рівня «Бізнес-економіка та її правове забезпечення» факультету «Бізнес-управління» ХГУ «НУА», за відгуками студентів та випускників, викристалізувалася в успішну та монолітну систему підготовки сучасних професійних економістів, які поряд із сучасною економічною підготовкою отримують можливість глибокого вивчення права, що, своєю чергою, дозволяє їм добре розумітися на правових питаннях організації своєї підприємницької діяльності, самостійно та юридично грамотно визначати правові рамки господарських операцій.

Незамінною складовою зазначеної програми виступає блок правових дисциплін, читаних протягом усього періоду бакалаврської підготовки. Що стосується обсягу та змісту правової підготовки, то в її основу покладено глибоке та всебічне вивчення як теорії держави та права, так і базових, профілюючих правових галузей, що сприяє формуванню у випускника факультету як навичок роботи з нормативними документами, особливо в умовах більш ніж динамічного законотворчого процесу, так і у цілому правового способу мислення.

Виходячи з вищевикладеного колектив кафедри економіки та права розпочав створення комплексного навчального посібника за Основами правознавства, першу частину якого – Цивільне та трудове право України – опубліковано у 2024–2025 навчальному році. У перспективі належить розширити посібник розділами сімейного, а також кримінального та адміністративного права. Таким чином прийнятий на факультеті підхід до вивчення правових дисциплін дозволить уникнути дублювання і досягти їх повної інтеграції з блоком дисциплін економічного напрямку.

Відомості про авторів

Ануфрієва Ірина Леонідівна
доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
irina3353949@gmail.com

Anufriieva, Iryna
Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Астахов Віктор Вікторович
канд. юрид. наук, проф., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
vva.nua@ukr.net

Astakhov, Victor
Ph.D. (Law), Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Астахова Валентина Іларіонівна
д-р іст. наук, проф., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
rector@nua.kharkov.ua

Astakhova, Valentyna
Dr.Sc. (History), Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Астахова Катерина Вікторівна
д-р іст. наук, проф., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
rector@nua.kharkov.ua

Astakhova, Kateryna
Dr.Sc. (History), Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Баннікова Катерина Борисівна
канд. соціол. наук, ст. викладач, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
kateryna3012@gmail.com

Bannikova, Kateryna
Ph.D. (Sociology), Senior Lecturer, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Берест Костянтин Володимирович
аспірант, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
tmberest@ukr.net

Berest, Konstantin
Postgraduate Student, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Берест Тетяна Миколаївна
канд. філол. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
tmberest@ukr.net

Berest, Tetiana
Ph.D. (Philology), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Бугай Анна Сергіївна
студентка, Харківськии гуманітарнии університет «Народна українська академія»
asbugai2000@gmail.com

Buhai, Anna
Student, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Валюкевич Тетяна Вікторівна
канд. філол. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
tatyanabocharnikova1982@gmail.com

Valyukevych, Tetyana
Ph.D. (Philology), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Герасіна Людмила Миколаївна
д-р соціол. наук, професор
herasina@ukr.net

Herasina, Lyudmila
Dr.Sc. (Sociology), Professor

Гога Наталія Павлівна
канд. психол. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
kleona1811@gmail.com

Hoha, Nataliia
Ph.D. (Psychology), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Дорошенко Ганна Олександрівна
д-р екон. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
anyadoroshenkonew@gmail.com

Doroshenko, Hanna
Dr.Sc. (Economics), Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University

Зверко Тамара Василівна
канд. соціол. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
sm@nua.knarkov.ua

Zverko, Tamara
Ph.D. (Sociology), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Змійова Ірина Володимирівна
канд. філол. наук, проф., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
izmiyova@ukr.net

Zmiiova, Iryna
Ph.D. (Philology), Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Іванова Ольга Анатоліївна
канд. екон. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
olgaiva.nua@gmail.com

Ivanova, Olha
Ph.D. (Economics), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Ільїна Олена Вікторівна
канд. філол. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
esljunina@gmail.com

Ilina, Olena
Ph.D. (Philology), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Калюжна Юлія Іванівна
канд. політ. наук, доц., Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
kaliuzhna.yulia@gmail.com

Kaliuzhna, Yuliia
Ph.D. (Political Science), Associate Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Козиренко Віктор Петрович
канд. техн. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
kvp@nua.kharkov.ua

Kozyrenko, Victor
Ph.D. (Engineering), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Козиренко Світлана Іванівна
канд. техн. наук, доц., Харківський національний університет радіоелектроніки
kozyrenko.c@gmail.com

Kozyrenko, Svitlana
Ph.D. (Engineering), Associate Professor, Kharkiv National University of Radio Electronics

Коллін Свен-Олоф
PhD, професор, Вільний університет Сканії (Швеція), афілійований проф. Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» (Швеція)
svencollin@yahoo.com

Collin Sven-Olof Yrjö
Ph.D. (Corporate Governance), Professor, Free University of Scania (Sweden), Affiliate Professor of the Department of Economics and Law, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Компанієць Вікторія Віталіївна
д-р екон. наук, проф., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
victorya.kom.ek@gmail.com

Ларін Артем Олексійович
аспірант, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
larin.art17@gmail.com

Лісовол Антон Станіславович
аспірант, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
lisacrandbender@gmail.com

Макасєєв Олег Вікторович
аспірант, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
oleg.mak.asp@gmail.com

Михайлов Микола Володимирович
аспірант, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
mihhmp3@gmail.com

Москаленко Пилип Юрійович
студент, Харківськии гуманітарнии університет «Народна українська академія»
moskalenkophilip7991@gmail.com

Ніколаєва Олена Георгіївна
канд. фіз.-мат. наук, доц., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
nikolaeva.elena9@gmail.com

Kompaniets, Victoria
Dr.Sc. (Economics), Professor, Academician of the AESU, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Larin, Artem
Postgraduate student, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Lisovol, Anton
Postgraduate student, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Makaseev, Oleg
Postgraduate student, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Mykhailov, Mykola
postgraduate Student, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Moskalenko, Pylyp
Student, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Nikolaieva, Olena
Ph. D. (Physics and Mathematics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University

Норік Дарина Станіславівна
студентка, Харківськии гуманітарнии університет «Народна українська академія»
norikdaryna@gmail.com

Norik, Daryna
Student, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Омеліч Родіон Артемович
студент, Харківськии гуманітарнии університет «Народна українська академія»
bigirodion2005@gmail.com

Omelich, Rodion
Student, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Панченко Дмитро Ігорович
канд. філол. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
panchenko.di2013@gmail.com

Panchenko, Dmytro
Ph.D. (Phylology), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Покроєва Любов Денисівна
доктор філософії, ректор КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти», доц., заслужений працівник освіти
vs50898@gmail.com

Pokroeva, Lyubov
Doctor of Philosophy, Higher Educational Institution «Kharkiv Academy of Continuing Education», Associate Professor, Honored Worker of Education

Правоторова Анастасія Вадимівна
студентка, Придніпровська державна академія будівництва та архітектури (м. Дніпро)
n.pravotorova08@gmail.com

Pravotorova, Anastasiya
Student, Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture (Dnipro, Ukraine)

Савош Галина Петрівна
канд. соціол. наук, доц., Придніпровська державна академія будівництва та архітектури (м. Дніпро)
galinasavos7@gmail.com

Savosh, Halyna
Ph.D. (Sociology), Associate Professor, Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture (Dnipro, Ukraine)

Свіщова Євгенія Віталіївна
канд. фіз.-мат. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
esvishchova@gmail.com

Svishchova, Yevheniia
Ph.D. (Physics and Mathematics), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Ткаченко Денис Ігорович
аспірант, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
tkachenko1388@gmail.com

Tkachenko, Denis
Postgraduate student, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Хільковська Ася Олександрівна
доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
asia.khilkovska@gmail.com

Khilkovska, Asia
Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Чемоданова Марина Федорівна
канд. філол. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
marinalaoshi7@gmail.com

Chemodanova, Maryna
Ph.D. (Phylology), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Чибісова Наталія Григорівна
канд. філос. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
chibisova@ukr.net

Chybisova, Nataliia
Ph.D. (Philosophy), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Чурсіна Людмила Василівна
канд. філол. наук, доц., Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
lchursina592016@gmail.com

Chursina, Lyudmila
Ph.D. (Philology), Associate Professor, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Шевченко Ірина Семенівна
д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
izmiyova@ukr.net

Shevchenko, Iryna
Dr.Sc. (Philology), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Шилкунова Зоя Ігорівна
канд. пед. наук, учитель-методист, учитель вищої категорії, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
zoya.igorevna2003@gmail.com

Shylkunova, Zoia
Ph.D. (Pedagogy), School Teacher, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Шлапак Дар'я Володимирівна
аспірант, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
daryashlapak2018@ukr.net

Shlapak, Daria
Postgraduate student, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

Шумик Олег Павлович
аспірант, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
Dyadya2006@ukr.net

Shumyk, Oleh
Postgraduate student, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

Яковенко Валерія Андріївна
студентка, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»

Yakovenko, Valeriia
Student, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainia Academy»

Якуніна Альона Леонідівна
студентка, Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
yakuninaa26@gmail.com

Yakunina, Alyona
Student, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainia Academy»

ЗМІСТ

Передмова 5

Трансформація соціальних функцій освіти й методів навчання: виклики, ризики і перспективи 7

Астахова К. В. Методологічні трансформації вивчення історії України: історіографічні нотатки 9

Астахова В. І. Експеримент продовжується. Перші підсумки, перші настанови 21

Зверко Т. В. Професійні практики випускників: дослідницькі розвідки (за матеріалами есеїв випускників Народної української академії) 42

Покроєва Л. Д. Школа і учитель в умовах трансформації освіти 53

Козиренко В. П., Козиренко С. В. Машинне навчання для гуманітарних дисциплін 64

Чибісова Н. Г. Студентське самоврнядування під час військового стану 70

Collin S.-O. A Critique of the ideology of sustainability among academics and universities 78

Калюжна Ю. І. Digital Citizenship: нові горизонти для університетів 106

Берест Т. М. Трансформація дистанційних курсів при змішаній формі навчання 119

Свіщова Є. В., Ніколаєва О. Г. Математична освіта як один із факторів формування інтелектуальної особистості в сучасному суспільстві ... 132

Tkachenko D. Problems of intercultural communication in the context of globalization of higher education 143

Савош Г. П., Правоторова А. В. Від теорії до практики: філософський вимір сучасної науки 148

Khilkovska A. Education in emergencies 160

Михайлов М. В. Розвиток і завдання сучасної освітньої кадрової політики в умовах нестабільності 165

Сучасне суспільство в контексті гуманітарного знання й проблеми економічного розвитку 171

Герасіна Л. М. Лобізм як амбівалентна соціально-політична технологія . 173

Компанієць В. В., Макасєєв О. В. Економічна психологія та поведінкова економіка: щодо деяких особливостей розвитку та змісту наукових напрямів 189

Berest K. First-mover advantage: enhancing competitiveness through early digital innovation 215
Іванова О. А., Полупан Д. О. Побудова комплексної стратегії функціонування підприємств в умовах невизначеності та полісистемної кризи 222
Ларін А. О., Шумик О. П. Сучасні маркери соціального партнерства в соціальному управлінні 229
Баннікова К. Б. Штучний інтелект у кар'єрному коучингу: інструменти, ефективність та соціологічні наслідки 236
Лісовол А. С. Варіанти трансформації стосунків закладів освіти та викладачів через розвиток штучного інтелекту і тотальну цифровізацію 247
Шлапак Д. В. Екокритичні дослідження: особливості та перспективи 257

Проблеми лінгвістики, лінгводидактики, літературознавства та перекладу 265

Ilina O. Multiple worlds of the literary text 267
Валюкевич Т. В. Виклики для викладачів у гібридному навчанні: педагогічні та технологічні аспекти 275
Панченко Д. І. Інформаційні технології в навчальній діяльності майбутніх перекладачів 289
Чурсіна Л. В. Український топонімічний дискурс на просторах Канади ... 297
Chemodanova M. Theoretical Approaches to Translation Practice: English and Ukrainian Perspectives 313
Ануфрієва І. Л. Лексичні особливості французької мови в Канаді 319
Шевченко І. С., Змійова І. В. Інтердискурсивність наративів Дональда Трампа: когнітивний критичний дискурс-аналіз 325

Студентська трибуна 337

Бугай А. С., Норік Д. С., Омеліч Р. А., Якуніна А. Л. До питання про історію виникнення та розвитку студентських об'єднань 339
Москаленко П. Ю., Гога Н. П. Особливості емоційного вигорання у волонтерському середовищі 349
Yakovenko V. Logistics 4.0. the impact of digital technologies on the efficiency and competitiveness of companies 360

Наука в НУА 371

Астахова К. В. Викладач є найбільшим активом сучасного навчального закладу (за результатами роботи XXIII Міжнародної науково-практичної конференції в ХГУ «НУА» «Навчальний заклад та викладач: зміни векторів взаємозалежності», 7лютого 2025 р.) 373

Шилкунова З. І. Дослідницька робота молодших школярів як важлива складова освітнього середовища ХПЛ ХГУ «НУА» (за результатами проведення Днів науки в початковій школі ХПЛ «НУА») 376

Іванова О. А., Шилкунова З. І. День науки-2025 в НУА 379

Гога Н. П. Академічна кар'єра молодого викладача в умовах перманентних трансформацій» (про проведення XXXII науково-теоретичної конференції молодих учених) 385

Астахова К. В. Є виклик. будемо шукати відповіді (Нотатки на полях методологічного семінару «Демографічна ситуація в сучасній Україні: можливі вектори впливу на інститут освіти» в Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія») 388

Презентація нових наукових та науково-методичних видань 391

Зверко Т. В. Організаційна культура як інструмент формування людського капіталу в часи невизначеності 393

Дорошенко Г. О. Про навчальний посібник «Економіка сучасного підприємства» 396

Астахов В. В. Про видання навчального посібника «Цивільне та трудове право України» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти всіх форм навчання, які навчаються за спеціальністю С1 – Економіка 399

Відомості про авторів 403

В 90 **Вчені** записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» / [редкол.: К. В. Астахова (голов. ред.) та ін.]. – Харків : Вид-во НУА, 2025. – Т. 31. – 416 с.

ISSN 1993-5560

Щорічне періодичне видання «Вчені записки» Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» містить публікації результатів наукових досліджень викладачів та аспірантів академії, інших ЗВО України, зарубіжних авторів, що працюють над проблемами соціогуманітарного напрямку.

У збірнику наведено результати наукових розробок з економічних, соціологічних, історичних, правових та інших аспектів розвитку сучасної освіти.

Видання може бути цікавим для науковців, керівників сфери освіти, викладачів та студентів.

Research Bulletin of Kharkiv University of Humanities "People's Ukrainian Academy" is an annual periodical which publishes the research results obtained by the Academy's faculty members, as well as by scholars from the other higher educational institutions of Ukraine and international authors working on the problems in the field of Social Sciences and Humanities.

The collection contains materials that explicate economic, sociological, historical, legal and other aspects of contemporary educational development.

The publication may be of interest to teachers, post-graduates, students and all those working in the sphere of education.

УДК 08

Наукове видання

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ ХАРКІВСЬКОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Том XXXI

В авторській редакції

Відповідальна за випуск *О. А. Іванова*
Комп'ютерна верстка *І. С. Кордюк*

Підписано до друку 16.05.2025. Формат 84×108/32.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс». Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 25,22. Обл.-вид. арк. 23,19.
Наклад 300 пр.

Видавництво Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Надруковано у видавництві
Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Майка Йогансена, 27.